

KORUNK

A NEVELÉS METAMORFÓZISA •
FANTÁZIANYITÁS AZ ISKOLÁ-
BAN • GAZDASÁGI GONDOLKO-
DÁS – VÁLLALATI EREDMÉNY •
TERMÉKENY SPEKULÁCIÓ • SZÁZ
NAP ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK •
VILÁGIRODALOM – FELADAT ÉS
ÖRÖKSÉG • SÉTA Mr. ELIOT KÖ-
RÜL • FOLLAIN KÖLTÉSZETE •
DEFORMÁLÓDOTT EMBER • SZI-
GORÚ ÍTÉLET • GYÓGYSZEREK
ÉS MOLEKULÁRIS BIOLÓGIA •

1968 | 3

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Beke György
Bodor Pál
Kovács János
Mihálka Zoltán
Szemlér Ferenc
Szilágyi Domokos

Kolozsvár

Bodor András
Bretter György
Ciovárnache, Nicolae
Cubleșan, Constantin
Csehi Gyula
Dávid Gyula
Faragó József
Farkas László
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Jordáky Lajos
Kabán Ferenc
Kántor Lajos
Kecskés József
König Miklós
Rácz Győző
Stugren, Bogdan
Tóth Sándor
Veress Zoltán

Marosvásárhely

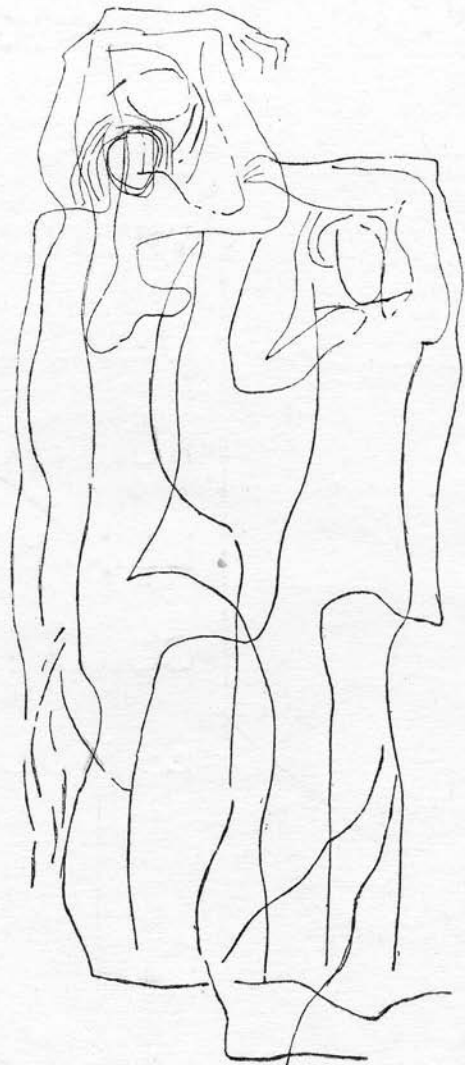
Czégeni József
Feszt György
Tóth István

Nagyvárad

Tuzson Erzsébet

Külföldi szerzők

Fischer, Ernst
Sartre, Jean-Paul
Gera György
Follain, Jean
Vajda György Mihály

Bencsik János rajza

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	307
	* * *	
KABÁN FERENC	Oktatásunk metamorfózisa	309
KÁNTOR LAJOS	Világirodalom — feladat és örökség	316
VAJDA GYÖRGY MIHÁLY	Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története	318
CONSTANTIN CUBLEȘAN	Példa, divat, hagyomány a román irodalomban	322
DÁVID GYULA	Lehetőségeink az összehasonlító irodalomtudományban	326
CSEHI GYULA	A harmadik orosz óriás	334
VERESS ZOLTÁN	Horatius és az atomkor	337
BODOR PÁL	Szeszélyes műhelynapló	339
SZILÁGYI DOMOKOS	Séta Mr. Eliot körül	345
THOMAS STEARNS ELIOT	Sweeney Agonisztész (Szemlér Ferenc bevezetője és fordítása)	348
TÓTH ISTVÁN	Jean Follain tárgyiassága	357
JEAN FOLLAIN	Tájkép erdőszéli ösvényekkel, Földi egyensúly, A tükör, Szerencés megérkezés, Hazatérés, A mezők kétértelműsége (Versek. Tóth István fordításai)	358
NICOLAE CIOVÂRNACHE	Gazdasági gondolkodás — vállalati eredmények	361
KÖNIG MIKLÓS	Vezetés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	365
KECSKÉS JÓZSEF	Gép az irodában	371
JORDÁKY LAJOS	Újraolvastam Titulescut	376
ERNST FISCHER	A deformálódott ember	380
BRETTER GYÖRGY	Termékeny spekuláció	387
RÁCZ GYÖZÖ		
FESZT GYÖRGY	Gyógyszerek és molekuláris biológia	394
KOVÁCS JÁNOS	Párizsi látogatás Brassainál	402

JEGYZETEK

	* * *	
	Köszöntjük Constantin Daicoviciu akadé- mikust	406
HERÉDI GUSZTÁV	Kocsi és kultúra	407

NEMZETKÖZI ÉLET

FARKAS LÁSZLÓ	Béke—biztonság—haladás	410
MIHÁLKÁ ZOLTÁN	Száz nap — s ami utána következik	414
JEAN-PAUL SARTRE	Szigorú ítélet	420

FÓRUM

TÓTH SÁNDOR	Miért „tanáros“? Miért „szinte pozitivista“?	427
-------------	--	-----

IFJÚSÁG — NEVELÉS

BEKE GYÖRGY	A magyar helyesírás vitájához	429
TUZSON ERZSÉBET	Fantáziányitás az iskolában	432

SZEMLE

GÁLL ERNŐ	A dialógus jegyében (A filozófia hasznáról)	436
BOGDAN STUGREN	Struktúra a modern biológiában	439
BODOR ANDRÁS	A McLuhan-izmus — az amerikai pop filozófia és történelem	443
FARAGÓ JÓZSEF	Egy ékirásos asszír mese megfejtéséhez	450
GERA GYÖRGY	Sartre látomása — Flaubert-ről	454

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

CZÉGENI JÓZSEF	A Kosmosz gondolkodó lényei és a — humanum	464
----------------	--	-----

KRÓNKA, TEKA, TALLÓZÁS

*Műmellékleten Brassai művészfotói
Bencsik János, Benkő Mrazek Berta, Brassai,
Buda Lőrinc, Plugor Sándor, D. Varga
Katalin grafikái, Váró Márton szobra*

K O R U N K

ALAPITOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167 465.

Nem véletlen: olvasóink, híveink legszámosabb része foglalkozás szerint a tanügyi személyzetből való. Pedagógusaink, oktató szakembereink ismerték fel leghamarabb a *Korunk* ama szerepét, hogy kellő tudásanyaggal felszerelve elősegítse a romániai magyar értelmiség bekapcsolódását a párt vezette népi országlásba, a szocialista haza közügyeinek demokratikus intézésébe. Ezért vált — itt és most — különleges szívügyünké oktatásunk korszerűsítésének két kitűnő dokumentuma.

Az Oktatásügyi Minisztérium február havában kibocsátott két tervjavaslata, a *Tanulmány az általános műveltséget nyújtó oktatás fejlesztéséről* s a *kiegészítő Tanulmány a szakmai és műszaki oktatás fejlesztéséről* konkrét példa a mindenfokú oktatás tökéletesítésére a Román Kommunista Párt IX. kongresszusa szellemében. Mind a beiskolázási életkor leszállítása és a tízéves kötelező oktatás megvalósítása, mind a korszerű tudományos-műszaki igények fokozottabb tantervi kielégítése alkalmat ad iskolaügyünk számos hiányának kiküszöbölésére, s jelentős lépés az ifjúság értelmi képességének, logikus gondolkodásának és önálló munkakészségének emelése felé. Számunkra jelentős az is, hogy a szóban forgó minisztériumi tanulmányok Alkotmányunk szellemében hangsúlyozzák a román néppel együttlakó nemzetiségek anyanyelvi oktatásának lehetőségeit akár saját iskoláikban, akár a román tannyelvű iskolák keretében.

A két Tanulmány modern szempontjai nem ismeretlenek olvasóink előtt. Folyóiratunk hasábjain az elmúlt esztendő leforgása alatt ismételtén foglalkoztunk egyfelől a tanár és tanuló közvetlen munkaviszonyának erkölcsi vonatkozásaival, másfelől a tömegkommunikáció, a modellezés, a szemléltető eszközök hasznosabb bevetésével az oktatásban, el nem hanyagolva cikkeinkben a korreláció és koncentráció módszertanát vagy a művészi élményadást sem. Anyanyelvi oktatásunk fejlesztése szempontjából ragadtuk meg mind a helyesírási problémákat, mind a korszerű irodalomoktatás kérdéseit, egyidejű kitekintéssel a román nyelv és irodalom minél tökéletesebb elsajátítására. Az Oktatásügyi Minisztérium részéről előterjesztett újítási javaslatok most magas fokon foglalják össze mindazt, ami iránt eddig egy-egy részletet kiemelve érdeklődtünk, s így lehetővé teszik pedagógiai és didaktikai kérdéseink szintetikus vizsgálatát.

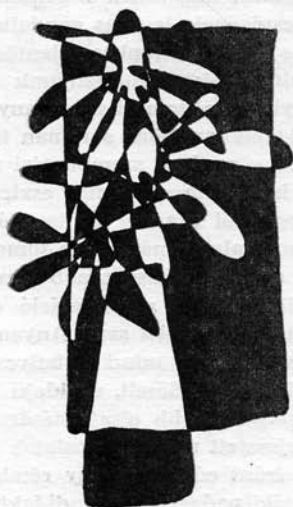
A szocialista építés mai magas fokán elszoktunk már a felesleges idézetektől, hiszen gondolkozásunknak nem csupán forrása, hanem tengelye is a marxi—lenini tanítás. Mégis, mai terveinkhez olyan jól talál a lenini ige, hogy szívesen térünk vissza rá, 1920-ban a KISZ össz-oroszországi kongresszusán hangzott el Lenin máig időszerű figyelmeztetése: „Kommunistákká csak úgy lehetünk, ha emlékeztünket mindazoknak az értékeknek ismeretével gazdagítjuk, melyeket az emberiség kidolgozott.

A megoldásokra nincs szükségünk, de minden egyes tanuló elméjét és emlékezetét az alapvető tények ismerete alapján kell fejlesztenünk és tökéletesíteniünk, mert a kommunizmus tartalmatlanná, ürességgé, pusztá cégérré változik, a kommunistából egyszerű szájhős lesz, ha tudatában nem dolgozza fel az összes szerzett ismereteket. Ezeket az ismereteket önöknek nemcsak el kell sajátítaniok, de úgy kell elsajátítaniok, hogy kritikai álláspontot foglaljanak el velük szemben, hogy ne terheljék túl elméjüket szükségtelen lim-lommal, hanem gyarapítsák mindazoknak a tényeknek ismeretével, amelyek nélkül a modern művelt ember nem lehet meg.

Ha a kommunista a készen kapott következtetések alapján kérkedni kezdene kommunizmusával, anélkül, hogy rendkívül komoly, nagy és nehéz munkát végezne, anélkül, hogy kiismerné magát a tényekben, amelyeket kötelessége bíráló szemmel nézni, az ilyen kommunista inkább sajnálatra méltó volna. Az ilyen felületesség a leghatározottabban végzetes volna. Ha tudom, hogy keveset tudok, akkor iparkodni fogok, hogy többet tudjak, de ha valaki azt mondja, hogy ő kommunista s ezért semmit sem kell alaposan tudnia, az ilyen emberből semmi sem lesz, ami csak hasonlítana is a kommunistához.“

Műhelyünk — a szerkesztők és munkatársak munkaegyüttese, a *Korunk* állandó „kerekasztala“ — most a nyilvános megvitatásra előterjesztett két Tanulmány földolgozását tartja napirendjén. Szívesen vesszük, ha olvasóink is hozzájárulnak észrevételeikkel a mindnyájunk életébe vágó, szép és jelentős téma teljes gazdagságának kimerítéséhez.

KORUNK

Azt hiszem, nem egyedül vagyok úgy, hogy egy-egy tömören megfogalmazott igazság kitörölhetetlenül emlékezetembe vésődik, s időnként fel-felbukkanó refrénként motoszkál fülemben. Amióta az oktatásügyünk fejlesztéséről szóló tanulmányokat elolvastam, s felettük elgondolkoztam, minduntalan egy Victor Hugo-i verssor foglalkoztat: „Ha tanítunk egy gyermeket, embert nyerünk meg benne.”

Igazuk van a kibernetikusoknak, hogy versben minden betű másfélszer annyi információt hordoz, mint prózában. Úgy is mondhatnók, hogy az információ versben jóval koncentráltabb. Talán ezért ennél tömörebben alig lehet summázni mindazt, ami a korszerű oktatás feladata. Az általános műveltség ma már nem azt jelenti, hogy mindenki mindenről tud valamit, hanem sokkal inkább tájékozódóképességet és cselekvő magatartást jelez. Tartalma módosult, s ennek megfelelően módosultak kialakításának módszerei és eszközei is. Az oktatás önmagában nem változtatja meg az embert, ehhez csak akkor járulhat hozzá, ha valóban alakító hatású, a gyermeket a benne lévő adottságok és hajlamok figyelembevételével mélyrehatóan befolyásolja, egyszóval *cselekvő emberré* formálja. A korszerű iskolában a tanuló nemcsak hallgatva és ismételve művelődik, hanem elsősorban cselekedve. Így fonódik össze az általános képzés a szakképzéssel.

Az általános műveltséget nyújtó oktatás fejlesztéséről szóló Tanulmány egyik alaptétele, hogy a jelenlegi feltételek között az általános iskola nem tudja biztosítani az egész ifjúságnak a tudományos és technikai ismeretek olyan volumenét, amelyet társadalmunk fejlődése, a tudomány és a technika jelenlegi színvonala megkövetel. Éppen ennek az ellentmondásnak a megszüntetését célozzák azok a javaslatok, amelyeket a Tanulmány felvet.

A kivezető utat világszerte két irányban keresik. Egyik a mennyiségi, illetve extenzív megoldások útja, a másik a minőségi változtatások vonalán halad. Nyilvánvalóan egyik megoldást sem lehet abszolútizálni. E két irányú tevékenységnek csak együtt, egymást kiegészítve lehetnek meg a várt eredményei. A kötelező tanulmányi idő meghosszabbítása, a tanulmányi év megnyújtása, a tantervek kiegészítése új információs anyaggal mind-mind olyan intézkedések, amelyeket az oktatás korszerűsítése tűzött napirendre. Az is kétségtelen azonban, hogy a külterjes megoldások nem elegendőek, mert hisz nem lehet a tanterveket állandóan új anyaggal bővíteni, a tanulók heti óraszámának az állandó növelése, illetve a kötelező tanulmányi idő meghosszabbítása is korlátokba ütközik. Ezért a figyelem középpontjában azok az intézkedések állanak, amelyek minőségi, tartalmi megoldások vonalán, az oktatás hatékonyságát és eredményességét fokozzák.

Nem véletlen tehát, hogy a szervezési intézkedések mellett a Tanulmány egész sor javaslatot sugall az oktatás tartalmának, módszereinek és eszközeinek a tökéletesítése végett.

A minőségi megoldások kijelölésekor talán egyik legfontosabb szempont az a követelmény, hogy az iskolának az életre kell nevelnie. A gondolat nem újkeletű, azt is mondhatnók, hogy már közhely, s mégis mindmáig megoldva. A tanügyi reform óta hozott számos intézkedés ellenére a ma iskolája sem arra tanítja meg a legtöbb esetben a gyermeket, hogyan kell szembenéznie az élettel, hanem főleg arra ösztönzi, hogyan kell szembenéznie egy maximálisan összeállított tananyaggal — vagy legjobb esetben a vizsgákkal. Ezzel magyarázható, hogy az oktatási folyamat egy adott pontján szinte törvényszerűen jelentkezik egy bizonyos elidegenedés a tananyagtól, amely, sajnos, legszembetűnőbben a serdülőkorban mutatkozik, amikor az érdeklődés belső motívumai éppen a legerősebbek. Vajon a tanulót kell hibáztatni ezért? Vagy pedig valahol másutt: a tantervben, a tankönyvekben, a túlszűfolt, eléggé át nem gondolt információs anyagban, a rossz módszerekben kell keresnünk ennek okát?

Alkalmam volt megfigyelni, hogy az általános iskola VII—VIII. osztályos tanulói közül egyesek — s nem is a középszerűek — milyen néma küzdelmet folytatnak a túlméretezett tananyaggal. Ezeknek a tanulóknak a napi munkateljesítménye meghaladja nemegyszer a *tíz-tizenkét órát*. Kétségtelenül a jegyek tükrözik is ezt az erőfeszítést, de csak avatott szemek tudják felmérni, hogyan sorvadnak el ezzel párhuzamosan azok az adottságok, amelyek kiművelésére már nem marad elegendő idő. A jobbik eset az, amikor a tanuló lerázza magáról az erejét meghaladó terhet, s az érdemjegyek szintjén ugyan középszerűvé válik, de nem adja fel érdeklődését és pozitív hajlamait. Igen ám, de még az erős idegzetűek között is kevés az ilyen, mert a közösségben elért eredmények motivációja (versengés, szülők és ismerősök értékelése, presztízs) s egyáltalán az a közvélemény, amely a gyermek teljesítményének az értékelésében a jegyet részesíti előnyben, megakadályozza e merész lépésben. Mondanunk sem kell, az élet nem a formális vizsgaeredményeket, hanem az alkotó érdeklődést igazolja.

Felmerül a kérdés, érdemes-e a gyermek reális adottságait feláldozni, csak azért, hogy egy rosszul összeállított tanterv előírásait teljesítsük? Olyan információs anyaggal teletömni a tanuló fejét, amit nincs ideje és módja asszimilálni? Az ilyen oktatással vajon embert nyerünk-e, vagy ellenkezőleg, magunk metsszük le az emberrévalás nemes hajtásait, mindazt, amit a gyermek természetes érdeklődése, adottságai és hajlamai jelentenek?

Ezért csak örömmel üdvözölhetjük a Tanulmánynak azokat a vonatkozásait, amelyek az oktatás mind vertikális, mind horizontális differenciálódásának a szükségességét húzzák alá.

A tudomány növekvő szerepe a társadalmi életben, új tudományok keletkezése a hagyományos tudományok határterületein, a tudomány termelőerővé válása és nem utolsósorban az emberi tudás rohamos növekedése minden területen megköveteli, hogy a didaktika eddigi alapelveit és módszereit *felülvizsgáljuk*. A tudomány növekvő szerepének főleg két vonatkozásban kell kifejezésre jutnia az oktatásban: egyrészt a művelődési anyag kiválasztásában és elrendezésében, másrészt a didaktikai módszerekben.

A tudományos szemléletnek át kell hatnia a didaktikai folyamat egészét. A tanítás és a tanulás folyamatát a maga dialektikus egységében kell vizsgálnunk, ha azt akarjuk, hogy ne tévedjünk a korszerűsítés útjainak kijelölésében. A világviszonylatban folyó viták is azt igazolják, hogy a klasszikus didaktika alapelvei és módszerei eresztékükben meglazultak, s ami háromszáz évvel ezelőtt forradalmat jelentett a pedagógiában, annak ma egyre világosabban kifejezésre jutnak korlátai. A Comenius nevéhez fűződő osztálytanítási rendszer, jóllehet átvészelt az idők viharát s továbbra is megmarad a jól körvonalazott helye a jövő oktatásában, mégis átértékelésre szorul mind tartalmát, mind formáit tekintve. A régi koncepcióban a tanulók tanulása és a pedagógus tanítása sokszor külön utakon haladt. A modern szemlélet, s itt elsősorban a gyermeklélektan és neuro-kibernetika eredményeire gondolok, viszont világosan felveti azt a követelményt, amely a tanár—tanuló információ-cseréjének megfelelőre épül, s arra irányul, hogy a vezéreltből (tanuló) *önvezérlő* legyen, egyszóval sokoldalúan képzett, cselekvő ember.

Úgy is mondhatnók, hogy az oktatás egyedüli mércéje az emberréformálás foka, amelyhez tudományosan kell méreteznie az információ mennyiségét és minőségét. A Tanulmány erre utal, amikor hangsúlyozza a pszichofiziológiai adottságok figyelembevételének szükségességét a tananyagelosztásban. Természetesen minden életkornak megvannak a sajátos pszichofiziológiai jellemzői, viszont minden egyes gyermek rendelkezik azzal a „*differentia specificá*“-val, amely az általános jellemzőkhöz viszonyítva előrehaladást vagy lemaradást mutat. Úgy is mondhatnók, hogy a naptári életkor mellett, a tanítás—tanulás folyamatában még fontosabb az ún. pszichofiziológiai életkor, amelyhez méretezni kell az oktató munkát. Ez az elgondolás valósul meg a jövőben az iskolaérettség megállapításakor, amely lehetővé teszi, hogy egyesek hatéves, mások hétéves korban kezdjék meg általános iskolai tanulmányaikat.

Kövessük a tanuló szellemi ontogenezisét

Mindebből következik, hogy az általános oktatás korszerűsítésének talán legproblematiszabb területe éppen a művelődési anyag kiválasztása és elrendezése a tanulók életkori sajátosságainak és apperceptiálós képességének megfelelően. Egy kétségtelen: a művelődési anyag kiválasztása és elrendezése csak integrált módon történhetik. Erre figyelmeztet a Tanulmány is, amikor kiemeli a rokon tárgyak közötti korreláció megteremtésének szükségességét.

A tananyag korszerűsítésének egyedül járható útja a tudományok jelenkori eredményeinek tükrözése mellett az a követelmény, hogy a tanulók felismerjék minden tudományban azokat a viszonylag szilárd alapismereteket, azokat az alapvető tényeket és törvényszerűségeket, fogalmakat és módszereket, amelyek hozzásegítenek a természet és társadalom lényeges törvényeinek megértéséhez. Vajon megfelelnek-e ennek a követelménynek a jelenlegi tantervek és tankönyvek? Korántsem. Ezért csak örömmel üdvözölhetjük a hazai oktatásügy haladó hagyományainak felújítását a tankönyvek megírása terén, ami lehetővé teszi tapasztalt pedagógusok alkotó hozzájárulását e nehéz feladat megoldásához.

Közel húszesztendős pedagógiai pályafutásom alatt alkalmam volt lemérni a lefordított, átirrt, kiegészített tankönyvek valóságos kerékkötő

szerepét. Ezek a tankönyvek nemcsak szerkesztésükben voltak rosszak, hanem az információs anyag megválasztásában is, nem beszélve olyan részekről, amelyek nemegyszer tudományos szempontból sem állták meg a helyüket. A biológiai tantárgyakat tanító pedagógusok például közel egy évtizeden át használtak olyan tankönyveket, amelyeknek egyes fejezetei már akkor túlhaladtak voltak. A tanulók biológiai felkészültségét és tájékozódását tették mérlegre érettségi vizsgákon olyan témákkal, amelyeken az élet és a tudomány régen túljutott. Az általános biológiai tankönyv egy teljes fejezete foglalkozott a vegetatív hibridizáció dicsőítésével, amikor a tudományos gyakorlat már világszerte a molekuláris genetikát igazolta. Teljes leckét ölelt fel a kosztromai szarvasmarha kitenyésztésének a kérdése, amikor már csak egy-két hírmondó maradt belőle, s azokkal is csak elvétve, esetleg kiállításokon lehetett találkozni. Az általános biológia tankönyve inkább a biológia története volt, s nem annyira a biológiai törvényszerűségek szintézise. Egy bizonyos: a tankönyvek korszerűsítését nem lehet megoldani fejezetek odaillesztésével vagy kihagyásával. Az új, korszerű szemlélet alapján gyökeresen át kell értékelni mind az információs anyagot, mind pedig az elrendezés módját.

S itt érkeztünk el egy olyan kérdéshez, amelynek elvi tisztázásától függ nagymértékben a művelődési anyag helyes elrendezése. A Tanulmány rámutat arra, hogy el kell kerülni az ismétlődéseket egyes tantárgyak vagy fejezetek tanulmányozásában, a lényegtelen részletkérdéseket ki kell hagyni, s az alapvető ismeretek szintetizált bemutatására kell törekedni. Igen ám, de a gyermek szellemi fejlődése nem annyira felfelé vezető egyeneshez hasonlítható, mint inkább felfelé ívelő spirális-hoz, amely időnként — magasabb szinten — vissza-visszatér olyan fogalmak, jelenségek, törvényszerűségek megértéséhez, amelyekkel már találkozott. A koncentráció elvét a gyermek szellemi ontogenezise igazolja. Következésképpen a helyes értelemben vett ismétlést a tantervnek is biztosítania kell, a gyermek pszichofiziológiai szintjének megfelelően. Természetesen ez korántsem jelenthet mechanikus ismétlődést, hanem kibővülő koncentrikus körökhöz hasonló, továbbfejlesztő, alkalmazó viszszerést. Az is bizonyos, hogy a tantárgyak lineáris felépítésének elve fontos, hisz többek között ebben mutatkozik meg az oktatás közeledése a különböző tudományágak rendszeréhez. Ennek ellenére hiba volna a koncentrikus elrendezési formát lebecsülni, ahol a mélyebb megértést egész sor rokon tudományág segíti elő.

Tankönyveink még mindig tele vannak olyan lényegtelen részletkérdésekkel, amelyek a tanulók tájékozódását megnehezítik. Ki kell rostálni a fölösleges információs anyagot. De ez nem jelentheti azt, hogy a tanuló az ismereteknek csak szintetizált bemutatását kapja. A korszerűsítés többek között azt jelenti, hogy *végigjáratjuk velük a megismerés egyedül járható útját* az eleven szemléletől az elvont gondolkodásig és innen vissza a gyakorlatig. Amennyiben az oktatás folyamán az ismereteknek csak szintetizált bemutatására törekszünk, lefegyverezzük a tanuló alkotó gondolkodását, azt a lehetőséget, hogy a tapasztalati tananyagot maga rendszerezze, s így önállóan jusson el az ismeretek szintetizálásához. Az oktatási folyamatnak fokozatosan közelednie kell a tudományos megismerési folyamat logikájához. Következésképpen nem a

részletkérdések elhanyagolásáról legyen szó, hanem csak azok helyesebb kiválogatásáról, ami lehetővé teszi a tanuló gondolkodtatását, tervszerűen és rendszeresen megismerteti velük a szellemi tevékenység módszereit és technikáját.

A tudományok fejlődésének is megvolt a maga leíró szakasza. A XVIII. és XIX. század rendszerezői és leírói nélkül a biológia sem emelkedhetett volna a kísérleti tudományok szintjére. Ezt az utat, ha lerövidítve is, de az oktatásnak is követnie kell, hisz a tanuló szellemi ontogenezise is hasonló szakaszokon megy keresztül. A tanulónak, hogy következtetéseket, törvényszerűségeket, elveket tudjon felderíteni, meg kell ismerkednie a részletjelenségekkel. Ahhoz, hogy szintetizálni tudjon, előbb analizálnia kell.

Nevelés — az oktatáson túl

Az oktatási folyamat fő láncszeme továbbra is a tanítási óra marad, de tartalmában, módszereiben lényeges átalakuláson megy át. Eddig az oktatás alapelveit, módszereit főleg a tanár információ-közlő szerepe határozta meg. Nem tevődött egyenértékű hangsúly az oktatási folyamat másik pólusának, a tanulónak a tevékenységére, jöllehet az oktatási folyamat végső célja éppen a tanuló művelése. Ma már a tanulás nemcsak az ismeretek egyszerű raktározását jelenti, hanem annál minőségileg többet, rendszerezést, indukciót, dedukciót, elemzést, szintetizálást, összefüggések feltárását, ítéletalkotást, egyszóval: *önálló szellemi munkát*. A tanuló megismerési folyamata egyre közelebb kerül a kutatómunka struktúrájához, nem is beszélve arról, hogy az ismeretanyag logikus szakaszokban való elsajátítása határtalanul megnöveli az információs anyag mennyiségének a rögzítését is, ugyanis a tanuló azon a ponton ragadhatja meg az ismeretanyag láncszemét, ahonnan az egész logikai láncot felemelheti.

A hagyományos didaktika hangsúlyozza ugyan a rokonságot a tudományos kutatás megismerési folyamata és az iskolai tanulási folyamat között, de jobban kiemeli az elvi különbséget. A döntő elvi különbség, amiből kiindul, az a tény, hogy a tanuló *utóbb* ismeri fel azt, amit a kutató már előbb megismert. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a tanulóval „tálcán hozott“ ismereteket közlünk, hanem végig kell járattunk vele a kutatás útját, hogy ne a verbális, hanem a kutatási felismerés legyen tudásának forrása. Ennek ellenére még ma is az oktatási folyamat magyarázó vagy reprodukzív módszerei dominálnak, részben azért, mert látszólag sokkal előnyösebbnek tűnnek tanárnak és tanulóknak egyaránt. A tanárnak könnyebb, mert tehermentesíti a kísérlet és problémafelvetés rizikóitól, a tanulónak pedig azért, mert megkíméli a gyakorlati munka fáradalmaitól. Egy kétségtelen azonban, a korszerű oktatás szempontjából nem a könnyebb ellenállás irányába vezető út az eredményes, hanem a problémafelvető kutatási módszerek, amelyekben szerepet játszanak a tudományos felismerés elemei: a hipotézis, kísérletezés, bizonyítás, alkalmazás.

Alapjában véve a *programozott tanítás* lényege is az: úgy állítjuk össze a tanuló logikai, megfigyelési és kísérletező lépéseit, hogy önmagát ellenőrizve és kiigazítva jusson el a probléma megoldásáig. Téves az a nézet, amely a programozott oktatást csak az oktatógépek segítségé-

gével tartja megvalósíthatónak. A programozott oktatás követelményeinek tesz eleget az a pedagógus, aki hozzáirányítja tanítási lépéseit a tanulók tudási szintjéhez és állandóan visszajelentést kap a megtett lépések eredményességéről. Következésképpen a legeldugottabb faluban is megvalósítható, amennyiben a pedagógus valóban tisztában van az oktatás korszerűsítésének valódi tartalmával.

Senki sem vonhatja kétségbe a modern technika alkalmazásának szükségességét, de óvakodnunk kell a gépek fetiszizálásától, ugyanis ezek a korszerűsítésnek csupán elemei, s ha jól meggondoljuk, nem egyebek a klasszikus módszerek instrumentális tökéletesítésénél. A rádió, a hanglemez, a magnetofon, a diafilm, a film, a diapozitív, a televízió új eszköz, de nem új módszer. Az érzéki tapasztalás, a szemléltetés skáláját hatványozottan kibővítik, de tartalmi korszerűsítés nélkül hatásuk elenyésző.

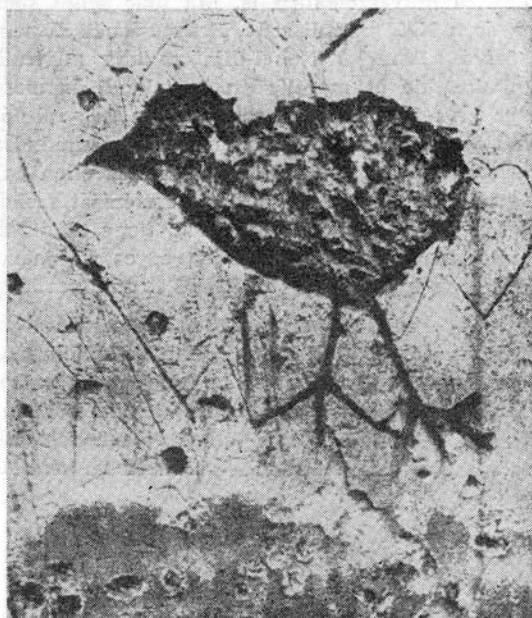
A jövő didaktikájának valóban új útjait azokban a minőségi jegyekben kell keresnünk, amelyek az oktatás folyamatának formatív szerepét emelik ki, amelyek révén a gyermek valóban cselekvő emberré kovácsolódik. A gyermek intellektuális fejlődése szempontjából beláthatatlan lehetőségeket tartogat a kibernetika alkalmazása az oktatásban. De nem feledkezhetünk el arról, hogy a gyermek személyiségének az intellektuális szférán túl *érzelmi és akarati világa* is van. A didaktikai folyamat automatizálása terén a programozó oktatás főleg az előbbire hat, de számolnunk kell azokkal a tényezőkkel is, amelyeknek a forrása az érzelmi, akarati világ területéről ered. A kibernetika gépi technikájában is közismertek az információ vezérlését és visszacsatolását felerősítő, illetve gátló (zavaró) hatások. Ezek még fokozottabban érvényesülnek a tanár—tanuló információcseréjében, s az oktatáson túlmutató nevelési kérdéseket vetnek fel. Közismert tény például a motiváció szerepe a tanulási folyamatban. Az eredményes tanulás egyik feltétele a motiváció állandóságának biztosítása, amelynek lényege, hogy a gyermek *akarja is* megtanulni azt, amit az iskola tanít.

A gyermeklélektani és állatlélektani kísérletek azt igazolják, hogy a motiváció alapfeltétele a tanulásnak. Tanárnak és tanulónak létezik egy optimális motivációs szintje. A legutóbbi neuropszichológiai vizsgálatok egybehangzóan igazolják, hogy ebben kulcsszerepet az agytörzs (formatio reticularis) játsza, amely mintegy központja az agyvelő ébrenléti szintjének. Egyesek még merészebb következtetések levonását is megengedik, amennyiben a motivációt nemcsak a tanulási folyamat feltételének, hanem aktiváló és „energizáló” tényezőjének is tekintik. Ebben a koncepcióban nemcsak az információ-átvitel felerősítésében volna szerepe, hanem a tanulási folyamat genezisében is. Erre a legjobb bizonyítékokat az állatlélektani kísérletek szolgáltatják. Ezek világosan igazolják, hogy a tanulás szorosan összefügg azokkal a gátlási és serkentési hatásokkal, amelyeket környezetünk kivált. Az állatvilágban azonban az új feltételes reflexláncok csak akkor épülnek be, ha az indítékok a létfenntartás irányába esnek. A gyermek elé az iskola ezzel szemben olyan célokat tűz ki, amelyek elérése gyakran semmilyen közvetlen előnnyel nem jár. Ezért válik szükségessé a motiváló tényezők (kíváncsiság, ambíció, presztízs, versengés, sikerélmény, az ismeretlen felderítésének igénye,

tudásszomj, hivatásérzet) felfedése és működtetése, hogy a természetes indítékok az oktató-nevelő munka során egyre magasabb szintű erkölcsi motivációkká erősödjenek.

A tanuló belső indítékainak, hajlamainak, érdeklődésének figyelembevétele elengedhetetlen feltétele az életre nevelésnek. Ezt azonban csak a differenciált, az egyénekig ható oktatás teszi lehetővé. A változatos motivációjú, más-más előismeretekkel rendelkező, eltérő ütemben haladó tanulót ahhoz a művelődési szinthez kell elvezetnünk, amelyet adottságai alapján egyáltalán elérni képes. Az iskola csak így töltheti be azt a feladatát is, hogy megfelelő embert irányítson a neki megfelelő helyre. Természetesen ennek biztosítására a tanítási óra keretei szűknek bizonyulnak. Az oktatás előtt álló új feladatok túlnőnek ezeken a kereteken, s szükségessé teszik a *tanítási órán kívüli szervezett tevékenységet*. A korszerű didaktika egyik legérdekesebb kérdése az iskolai és iskolán kívüli oktatás és tanulás folyamatának összhangja. Nem véletlen, hogy a Tanulmány is kiemeli a tanulókörök szerepét, amelyek mintegy hidat jelentenek az általános képzés és szakképzés, az iskola és élet között, s így pótolhatatlan szerepet töltenek be a tanulók pályaválasztásának irányításában.

Mint láttuk, a korszerűsítés minőségi útja egész sor olyan kérdést vet fel, amelynek megoldása körültekintő előkészítést igényel. A művelődési anyag helyes kiválasztásán, elrendezésén túl az oktatás alapelveit, módszereit is felül kell vizsgálni. Egy kétségtelen: a *verbális* oktatásnak olyan alacsony a határfoka, hogy képtelen megoldani ezeket a komplex feladatokat. A jövő útja a tanítás és tanulás, az általános és szakképzés, az iskolai és iskolán kívüli oktatás integrációja felé halad olyan embereszmény irányában, akinél az önművelés és öntökéletesítés állandó életigénnyé válik. Ennek megvalósítására a Tanulmány kétségtelenül gondolkodásra készíti mindazokat, akik az iskolai oktatás elméletének és gyakorlatának korszerűsítéséhez aktívan és alkotó módon tudnak és szeretnének hozzájárulni.

Brassai: Graffito

Világirodalom — feladat és örökség

Hát nincs a Korunknak mint világnézeti folyóiratnak időszerűbb feladata a világirodalommal való foglalkozásnál? — kérdezheti olvasónk. Vajon nem lenne helyesebb „a magunk dolgával törődni“, hiszen a szocializmus kiteljesítésének bonyolult folyamatában rengeteg új kérdés adódik, a gazdasági szervezés, a társadalmi és kulturális élet számos problémája került égetően napirendre, megoldásukat párthatározatok sürgetik és szabályozzák, minden munkaterületen közvetlen feladattá vált a világszínvonal elérése — és akkor mi olyan távoli dologra pazaroljuk oldalainkat, mint a világirodalom?

Eppen erről van szó. A világszínvonalról, amelynek megközelítése, elérése továbblépésünk *conditio sine qua non*-jává vált. Bodor Pál írja „szeszélyes“, ám okos gondolatokat felvillantó műhelynaplójában: „Érdekes: a világirodalomra, a VILÁGIRODALOMRA, igen, úgy nézünk fel, mint valami *küntire*... Mintha a világirodalom egy külön kontinensen születne.“ Hogy mennyire hamis, ön-lefegyverző ez a szemlélet, mi sem bizonyítja jobban, mint nem egy kis ország — közöttük a szocialista Románia — sikere az irodalomnál sokkal visszhangosabb területeken — például a nemzetközi politikában. Gondoljunk csak az ENSZ tevékenységére s arra az elvre, amelyet így szoktunk meghatározni: a kis népek hozzájárulása a világ problémáinak megoldásához...

De nemcsak a nemzetközi politikai szervezetekben és tanácskozásokon nőtt meg a kis országok szerepe, hanem a kulturális javak cseréjében, az irodalomban és művészetekben is. Ma már senki sem tagadja, hogy Bartók nélkül nincs modern XX. századi zene, Brâncuși nélkül nem beszélhetünk a szobrászat megújulásáról. Asturias Nobel-díja az alig négymilliós Guatemalára irányította figyelmünket, de őt megelőzően az izlandi Laxness kitüntetése már jelezte, hogy egy-egy igaz író műve nemcsak azt a négymilliót vagy százötvenezeret képviseli. S a művek szükségszerű és természetes térhódítása mellett egyre több nemzetközi alkalom adódik írók, irodalmárok közvetlen találkozására, amely nemcsak a békés egymás mellett élés alkotó atmoszféráját szolgálja, hanem újabb alkalmakat teremt a kis népek nagy művészeinek, hogy alkotásaik a világ mind több nyelvén megszólaljanak. Márpedig minden egyes új, jelentős fordítás az egész közösség büszkesége és nyeresége — az átadóé és az átvevőé egyaránt.

A szocialista országok bekapcsolódása és aktív részvétele a PEN Club, az Európai Íróközösség munkájában, jelenlétünk különböző nemzetközi kollokviumokon természetszerűleg vezetett a mai megnövekedett lehetőségekhez és feladatokhoz, amelyeket talán a legszebben és legtömörebben az európai nyelvek irodalmának története előmunkálataiban látunk körvonalazódni. Noha az előzményekről már többször szó volt sajtónkban — és a Korunkban is —, nem árt emlékeztetni az össze-

hasonlító irodalomtörténetírás, komparatisztika megújulására, amely körülbelül olyan reneszánszot jelentett irodalomszemléletünkben, mint a kibernetika befogadása az egzakt tudományok területén. A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság utóbbi kongresszusain már előrevetült a Kelet és Nyugat közti közeledés s így a szintézis lehetősége; a szocialista országok irodalomtörténetzeinek egy közbeeső, budapesti konferenciáján pedig (1965), amelyen Románia képviselőjében Alexandru Dima professor és a kolozsvári Mircea Zaciú is részt vett, egy tudományosan dokumentált javaslat is elhangzott a kelet-európai irodalomtörténeti szintézis előkészítésére. Ilyen előzmények után került sor a belgrádi kongresszusra 1967 őszén, s a különböző kezdeményezések itt már döntéssé értek: amint arról már röviden beszámoltunk, az európai irodalomtörténet megírását lehetővé tevő kutatások koordinálására nemzetközi bizottságot alakítottak lengyel, amerikai, román, szovjet, dán, holland, francia és német tudósok részvételével, a budapesti Vajda György Mihályt bízva meg a titkári teendőikkel.

Amikor ezeket az eseményeket és eredményeket, valamint a kinyílt távlatokat olvasóink elé tárjuk, saját hagyományainkra is jólesően emlékezünk: már Dienes László, még inkább pedig Gaál Gábor Korunkja hasonló úton indult el, úgy szolgálta a romániai helytállást, hogy ablakot nyitott a világba, törekvéseit betájolta a humánus, a szocializmus világ-egészébe. De emlékezünk egy régebbi, a legelső kezdeményre is, az ugyancsak kolozsvári Meltzl Hugó 1876—77-ben indított *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* című többnyelvű kiadványára, amelynek szerkesztő bizottságában — európai hírű tudósok társaságában — ott szerepelt a kolozsvári egyetem román nyelv- és irodalomprofesszora, Gregoriu Szilasy is.

E gazdag örökség a romániai magyar irodalom munkásait is kötelezi: nem elégedhetnek meg az elszigetelt, kis részterületekre korlátozódó, pozitívista kutatással — az országos és európai szint ma feltétlenül tágabb perspektívát követel meg. Adottságainkhoz kell alkalmazkodnunk — ahogy ezt Dávid Gyula fejtegetése szépen bizonyítja —, azokból kell kicsiholnunk a holnapi lehetőségeket. Persze, a magyar és román irodalom párhuzamosságainak vizsgálata már nem jelenthet szimpla hatáskutatást, a kelet-európai és európai törekvések egészében értelmezve nyerhet csak igazán tudományos rangot. De a jó sáfárkodás talentumainkkal olyan távolinak tűnő témák esetében is hasznosnak bizonyulhat, mint egy asszír népmese valamely motívumának megfejtése.

Ezek a példák esetleg elijeszthetik az irodalomtudomány iránt különösebben nem érdeklődő olvasót. Írjunk hát ide néhány másfajtat is, hiszen nem szaktudósok szakproblémáiról van itt csupán szó. Az *élő irodalomról* is, mindennapi olvasmányainkról: úgy is, hogy szépen fejlődő fordító-gárdánk — az Ady-kortárs Franyó Zoltántól Szemlér Ferencen, Tóth Istvánon át Szilágyi Domokosig — mind több verses és prózai művet tesz valamennyi olvasónk számára elérhetővé (Meltzl Hugó a fordítót a komparatisztika művelőjének tekintette!); de úgy is, hogy íróink magukévá hasonítják hajdani és mai pályatársaik eredményeit, vagy éppen velük vitázva gyöngyözik ki magukból az eredetit.

Rólunk van tehát szó — mindennapjainkról.

KANTOR LAJOS

Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története

E vállalkozás célkitűzése az, hogy sok ország kutatóinak együttműködésével kidolgozza a világ különböző tájain, de európai eredetű nyelveken írt irodalmak összehasonlító történetét az Association Internationale de Littérature Comparée (A.I.L.C.) égisze alatt. Csirája Jacques Voisine-nak, a Sorbonne Egyetem professzorának, a Társaság jelenlegi elnökének gondolata volt, amelyet 1964-ben vetett fel a svájci Fribourgban tartott kongresszuson. Az ezt követő két év folyamán érlelődött a gondolat tervvé, s az A.I.L.C. európai titkársága 1967 márciusában körlevelet indított útnak az érdekeltekhez. A válaszok eredményéről a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete jelentést készített, amely a Társaság V. (belgrádi) kongresszusán, 1967 szeptemberében került megvitatásra. A jelentés és a vita alapján a kongresszus közgyűlése elfogadta egy, a tudományszak nemzetközi tekintélyű képviselőiből álló Koordinációs Bizottság kijelölését a vállalkozás irányítására.

A körlevélre válaszolók egy része az „európai irodalomtörténet” szintetikus feldolgozásának azonnal megkezdését sürgette, mivel egy ilyen művet hézagpótlónak tartott mind a tudományos kutatás, mind az irodalmak — főként a nem világnyelveken írt irodalmak — megismerése, mind az egyetemi oktatás szempontjából. Más része viszont, s alighanem az ehhez tartozóknak van igazuk, gondos előkészületet javasolt, részletkutatások előzetes közzétételét kívánta. E vélemény alapján kezdeményezte a Koordinációs Bizottság néhány tagja „próbakötetek” haladéktalan munkabevételét. A „próbakötetek” részletkérdésekkel foglalkoznak, tapasztalatokat kívánnak gyűjteni az együttműködés módszeréről és a nemzetközi kollektív munka várható eredményéről.

*

Az A.I.L.C. európai titkárságának körlevele tartalmazta azokat a legfőbb szempontokat, amelyek szerint a vállalkozás felépül. Ezeknek sorrendjében haladva és a körlevélhez csatlakozó kérdésekre bérkezett feleleteket is tekintetbe véve a vállalkozás *általános elvei* közül a következők emelkednek ki:

1. Az „*európai irodalom*” fogalma: *európai nyelvű irodalmak*. A vállalkozás szempontjából „európai irodalom” azoknak az irodalmaknak együttesét kell érteni, amelyek történeti hagyományaik és formakészletük alapján az antik Görögország és Róma irodalmához, a héber költészethez, a középkori arab és bizánci tradícióhoz, valamint elsősorban a mai európai népek nemzeti irodalmának múltjához és kialakulásához kapcsolódnak, azaz a világ irodalmi közül az „európai” típusba tartoz-

nak. Az „európai“ jelző tehát nem köti földrajzi határokhoz a tárgyalandó irodalmak körét, hanem történeti-tipológiai fogalom, amelybe Ausztrália angol nyelvű irodalma éppúgy beletartozik, mint Kanada francia nyelvű irodalma, vagy a szláv irodalmak, vagy az olasz irodalom.

A fejeletekből az tűnt ki, hogy az „európai irodalom“ fogalma nem volt eléggé tisztázott. René Etiemble (Párizs), Werner Krauss (Berlin), Miczyeslaw Brahmer (Varsó) lényegében egyaránt arra figyelmeztettek: az „európai“ jelző használata azt szuggerálja, hogy a vállalkozásból kimaradnak majd nemcsak a görög—héber—középkori hagyományokhoz nem tartozó irodalmak, hanem még az európai hagyományokra épülő, de földrajzilag Európa határain kívül eső irodalmak is. Megoldásul Jacques Body (Párizs) javaslata kínálkozott, aki válaszában azt ajánlotta, hogy az „európai“ fogalom világossá tétele érdekében be kell iktatni a nyelvi szempontot is: hiszen azokról az irodalmakról lesz szó ebben az irodalomtörténeti vállalkozásban, amelyeket valamely európai eredetű nyelven írtak. Így változott a vállalkozás elnevezése az *európai nyelvű irodalmak* összehasonlító történetére, ami egyúttal kitágította a perspektíváját. Századunk folyamán számos fiatal nemzeti irodalom jött létre a föld különböző területein, részben autochton nyelveken, részben angolul, franciául, oroszul, spanyolul; az utolsó húsz évben szemünk előtt bontakozott ki a „harmadik világ“ kultúrája, irodalma, részben szintén európai nyelveken. A munka fokozatos előrehaladtával bizonyára gondolnunk kell majd ezekre is, hiszen egy szempontból, *nyelvileg* ezek is hozzákapcsolódnak az európai irodalmi hagyományokhoz. A határok a nyelvi kritérium bevezetésével mindenestre biztonsággal megvonhatók, habár azáltal a munka megvalósíthatósága még nem vált könnyebbé.

2. Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító-történeti bemutatásának *rendszerző elvéül* a körlevél a nagy irodalmi és művelődéstörténeti áramlatokat ajánlotta, mivel ezeket tartalmasaknak ítélte valamennyi európai típusú irodalom fő fejlődési tendenciáinak kiemelésére és eléggé rugalmasaknak ahhoz, hogy átfedjék a különböző irodalmak közötti fejlődésbeli egyenlőtlenségeket. Az így felépülő irodalomtörténet messzemenően tekintettel kívánna lenni az egyes nemzeti irodalmak fejlődésére és történeti specifikumára, ámde az Európai Irodalomtörténet kidolgozásában eleve nem szuggerálná a nemzeti irodalmak mechanikus, az európai fejlődés általános elveinek feltárása szempontjából keveset mondó egymás mellé helyezését, hanem egyszerre közelítené meg tárgyát szintetizáló, összehasonlító és nemzeti látószögből.

Az Európai Irodalomtörténet tehát nem a nemzeti irodalmak történetét kívánna bemutatni egymás mellett, hanem a korszakokon belül műfaji csoportosítást (például: „a romantikus regény“), szükség esetén még további széttagolást („a romantikus regény a kelet-európai irodalmakban“) alkalmazna. A felosztás és a csoportosítás az európai irodalmak története folyamán nem volna állandó, hanem a történeti fejlődés szerint korszakonként, műfajonként és földrajzilag is változnék. Az anyag elrendezésének ez általános módján belül bőséges tér nyílik az összehasonlító irodalomtudomány „klasszikus“ eljárásainak, így a párhuzamosságok, hatások, közvetítés, kibocsátás, befogadás tényeinek bemutatására.

3. Az általános elvi szempontok közé tartozik az európai nyelvű irodalmak történetének *periodizációja*, azaz hogy mely időhatárnál kezdőd-

jék az anyag tárgyalása és mely korszakban fejeződjék be. Mivel a mai Európa nemzeti irodalmi általában a középkor folyamán kezdenek kialakulni és egymástól nemzeti jellegük szerint elkülönülni, jogosnak látszik az európai irodalmak összehasonlító történetét a középkorral kezdeni. Természetesen olyan kötetek is kívánatosak volnának, amelyek az antik irodalmak továbbélését, a latin kereszténység, a bizánci irodalom vagy az iszlám korai irodalmának hatását és továbbélését tárgyalják későbbi korokban. Az Utrechtből szétküldött körlevél századunk 20-as éveit javasolta végpontul, mint azt a korszakot, amikor az első világháború idején kibontakozott avantgarde-irányok leghevesebb hullámai már elültek.

A beérkezett válaszok között a vállalkozás időhatárait tekintve a kezdőpontban nem volt lényeges véleményeltérés. Általában mindenki belátta, hogy az európai nyelvű irodalmak összehasonlító történetét a mai európai irodalmak jól megkülönböztethető nemzeti formájának kialakulása idején, tehát a középkor végén vagy a reneszánszsal lehet kezdeni. A javasolt befejező időhatár — századunk 20-as éve — azonban túlságosan korainak bizonyult. A legtöbben közelebb akarnak kerülni napjainkhoz, s így határnak a második világháborút kívánják tekinteni, valóban joggal.

Az ilyen nagy vállalkozás kimunkálása gondos előkészítést, előzetes tanulmányokat igényel, kutatómunkát és szervezőmunkát egyaránt. Az anyagban való haladás két irányú lehet: indulhatunk az ismerttől az ismeretlen felé, vagy feltárhatjuk először éppen az ismeretlenebb részleteket. Megfontolandó az a vélemény, hogy „támaszpontokról” induljunk el, és onnan haladjunk „nehezebb terepre”. Ilyen kiindulási bázisul javasolja M. Alekszejev akadémikus (Leningrád) — igen meggyőző módon — a XIX. századot.

4. Már maguk a gyakorlati megfontolások is azt kívánják, de elsősorban az anyag feltárásának megfelelő tudományos mélysége teszi szükségessé, hogy a vállalkozás ne egyetlen összefoglaló kötet formájában, hanem *kötetsorozat* formájában valósuljon meg. A kötetek mindegyikének egy-egy korszakkal, vagy annak egy időszakával, műfajával, vagy egy területen való jelentkezésével kell foglalkoznia, mégpedig anélkül, hogy még így leszűkített anyagának is teljes és részletes bemutatására törekedné. Azt azonban el kell érniök, hogy a saját témájuknak speciális jellemzőit — ha nem is minden részletükkel együtt — maradéktalanul bemutassák. A kötetek tehát egy-egy kérdésre (a kötet témájára) centralizálva foglalják össze az odatartozó jelenségeket az összehasonlító irodalomtudomány eljárásával egyszerre több nemzeti irodalom területéről.

A kötetek nemzetközi együttműködéssel való elkészítése végett leghelyesebb, ha mindegyik kötet különböző szerzők írta tanulmányokból áll, s ha ezek a tanulmányok a kötet témájának egyes részleteit (fejezeteket) tárgyalják. Megfelelően intenzív szerkesztés és irányítás esetén a tanulmányok sokoldalúan tudják kibontakoztatni a közös témát és lehetőséget adnak az anyag olyan részleteinek bemutatására és egymás mellé állítására is, amelyek egyetlen kutató ismereteit — legyenek azok akár milyen nagy kiterjedésűek — végül is meghaladják. Ezen a módon, mivelhogy mindegyik fejezetet a tárgy speciális szakembere írja, a vállalkozás elkerülheti az egyszerű világirodalomtörténetekben és egyete-

mes irodalomtörténetekben gyakori hiányokat, tévedéseket, s ugyane-
kor — mivel az anyag bemutatása nem az egyes nemzeti irodalmak pár-
huzamos egymás mellé állítására épülne — kidomborítaná az általános
fejlődés lényeges vonásait és mozzanatait.

5. Kívánatos, hogy a munka előkészítésében minél számosabb ku-
tató és munkahely vállaljon szerepet és ezáltal valóban nemzetközi együtt-
működés jöjjön létre. Ha tanulmányköteteből építjük föl az európai iro-
dalom történetét, magától kínálkozik, hogy egy-egy kötetet egy-egy *cent-*
rum vegyen gondozásba, az dolgozza ki a maga kötetének a részletes ter-
vét, az szervezze meg saját munkatársi gárdáját és készítse elő kiadásra
a kötetet. Ilyenformán lehetőségessé válnék a munkát egyszerre több he-
lyen megindítani és egyidőben létrehozni a tanulmánykötet-sorozatot kü-
lönböző részleteit. A vállalkozás alapelve szerint az egyes munkacentrumok
egymástól függetlenül dolgoznak, egymásnak semmilyen módon
nincsenek alá- vagy fölérendelve sem egy államon belül, sem álla-
mok közötti viszonylatban. Fölöttük csak a nemzetközi Koordiná-
ciós Bizottság áll, amely jóváhagyja a kötetek témáját, meghatározza
szerkezeti felépítésüket, felülvizsgálja szakmai színvonalukat és elősegíti
kiadásukat.

*

Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története, a Nemzetközi
Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság ez új vállalkozása általában
kedvező előjelek közt indult, noha még hosszú évek és sok munka vá-
lasztja el a megvalósulástól. Konceptiója szerint az európai eredetű nyelv-
veken írt irodalmak történetére terjeszkedik ki, függetlenül attól, hogy az
e nyelveken írt művek a föld mely pontján, melyik világrészben, milyen nem-
zetiségű országban keletkeztek. Történetük akkor kezdődik, mikor az egyes
irodalmak sajátos nemzeti jellege kialakul: ettől kezdve lehet hozzájuk
összehasonlító szempontokkal közeledni. A cél az, hogy eljussunk törté-
netük szintetikus bemutatásához, de kérdés, lehet-e ezzel kezdeni? Nem
helyesebb-e kezdetnek kevesebbrel beérnünk — ami egyúttal talán több
is? Bizonyos tehát, hogy a munkának két üteme, *két szintje* van. Ezek
közül a „magasabb“ a *szintézis*, amikor teljes, összefoglaló képet adunk,
például a romantika irodalmának korszakáról; a másik, az „alacsonyabb“
fok, a szintézis előkészítése. Az előkészítés folyamán részleteket — mű-
faji problémákat, területi egységeket — kell megvizsgálni, mégpedig lehe-
tőleg alaposan — külön köteteket szentelve ezeknek a kérdéseknek.

A világ nem áll egymástól elszigetelt egységekből, s különösen nap-
jainkban nem. A közlekedés, a technika vívmányai gyorsabbá tették az
irodalom mozgását és áramlását is, mint valaha. Az európai nyelvű
irodalmak összehasonlító története sem „korlátozódhat“ azokra a terüle-
tekre, amelyek meghatározása szerint körébe tartoznak, tehát Európa, a
két Amerika, Ausztrália, Új-Zéland és a szomszédos és távolabbi szigetek,
valamint egyes ázsiai és afrikai államok területére. Ki kell tekintenie
földrajzilag is, történetileg is a szomszédos területekre. Földrajzilag meg
kell vizsgálnia az európai nyelvű irodalmak *érintkezésének és kapcsolata-*
inak történetét a nem európai nyelvű nagy keleti és más irodalmakkal,
régébbi korokban is, de főként a legújabb korban. Fel kell ölelnie továbbá

a régebbi nagy irodalmak (görög, latin, héber, indiai, középkori arab és bizánci) továbbélésének és hatásának történetét az európai nemzeti irodalmak korában. Két fontos „peremterülete“ ez az európai irodalom történetének, *amelyeken keresztül* perspektíva nyílik az egész világirodalomra.

Minden nép irodalma egyformán fontos. Nincsenek a világirodalomnak lényegesebb és kevésbé lényeges területei. Így az „európai irodalom“ története — akármilyen nagy vállalkozás — mégiscsak „átmenetnek“ tekinthető az egész világirodalom történetéhez; annak egyik, bizonyos mértékben — nyelvek, történelem, földrajzi határok révén — összefogható egysége. Vannak más ilyen egységek is — és azoknak feldolgozását szintén kezdeményezni kellene az arra illetékeseknek. Ez az „európai irodalom“ történetének világperspektívája.

CONSTANTIN CUBLEȘAN

Példa, divat, hagyomány a román irodalomban

Senki számára nem titok, és semmi okunk annak tagadására, hogy a román irodalom nagyon fiatal. Valóban, mialatt a nagy Will főműveit írta, minálunk egy becsületes szerzetes arra törekedett, hogy megjelentesse az első nyomtatványokat. Azonban félezer évnél is rövidebb idő alatt írott kultúránk jórészt behozta az Európától való lemaradást, olyan szintre jutva, hogy a két világháború közötti román irodalom — mert az irodalom alkotja ennek a jegyzetnek egyedüli tárgyát — az egyetemes kultúrkincsnek már reprezentatív műveket adományozhatott. És nem csupán kitűnő alkotásokat, hanem elsőrangú írókat is. Lucian Blaga és Tudor Arghezi — hogy csupán a legjelesebbeket említsem — egyre inkább és egyre biztosabban kezdenek behatolni a világ olvasóközönségének tudatába, mint a román lélek abszolút nagykövetei. Nem frázisok ezek, melyeket örömmel ejtünk ki a tűzoltó-ünnepségek önmotogató rituáléja és ceremóniája szerint. Ellenkezőleg. Egy adott állapot kézzelfogható valósága kötelez bennünket erre.

Hogyan volt lehetséges ez a teljesítmény? A válasz eléggé komplex, és nem fér el néhány sorban. Tény, hogy a mi esetünket nem tartjuk egyedülálló példának. Egyre több az olyan irodalom, melynek „születési bizonyítványán“ a közelmúlt egy időpontja díszel. Mi több, irodalmak, melyek hihetetlenül fiatalok, nemegyszer egyenlő szinten állnak egy-egy nagy hagyományú irodalom legjobb értékeivel. Azon okok sokaságából, melyeket a történelem kínál nekünk, mint ennek a ténybeli lehetőségnek a bizonyítékait, csupán egyet említek. Az egyetemes kultúra valós értékeinek a befogadásáról, az alkotói tapasztalatok jelenkori szinten való befogadásáról és feldolgozásáról van szó. A régi hagyományokkal rendelkező irodalmak fejlődési szakaszainak lényeges mozzanatai

bizonyos módon megismétlődnek a fiatal irodalmakban, amelyek elsajátítják ezeket az eredményeket mint egyetemesen és általánosan érvényes — tehát saját — tapasztalatot, eljutva egészen addig a pontig, amikor is előnyre tehetnek szert a példaként szolgáló irodalommal szemben. Ez történt a görög irodalom kárára fejlődő latin irodalommal, s ugyanez — egy, már sokkal későbbi korban — az amerikaival, amely most már fejlődési tempóban versenyre kelhet a szigetország irodalmával, amelyből lényegében ered; valami hasonló történik a román irodalommal, amely olyan területen született, melyet — teljes joggal — Kelet- és Nyugat-Európa kapujának tekintettek.

Ennek az irodalomnak kezdettől fogva minden pórusa nyitott volt, belélegezte mindenféle újítás levegőjét, melyet igyekezett magáévá tenni, ha nem is mindig a legüdvösebb módon. Kezdetől fogva — vagy talán éppen ez volt a kezdet — fordítottunk vagy átültettünk más nyelvekből, az illető korszakok reprezentatív alkotásaiból. Olyanformán, hogy egy adott ponton Ion Eliade-Rădulescu felhívását — „Írjatok, fiúk, csak írjatok!” — úgy kellett érteni, mint az imitációkon és átdolgozásokon túl eredeti irodalom létrehozására ösztökélő felszólítást. A felhívás széles és mély visszhangot keltett az írók soraiban, és rövid időn belül már egy hazai sikerekben gazdag írói táborot mondhattunk magunkénak. Megszületett a sajátos, a többiektől elütő profilú román irodalom.

Nem nehéz megérteni, miért volt szükséges ez a történelmi visszatekintés. A kitűnő tradíciókat folytató mai román irodalom minden mozdulásában bebizonyosodott az érdeklődés a külföldi irodalmi és művészeti mozgalmak iránt. Íróink megtanulták a világgal folytatott állandó véleménycseréből, hogy önmagunkat kell vizsgálnunk és kifejeznünk. „Amikor az ember a barlang falára egy állat sziluettjét legelőször fülrajzolta — írta egyik »optimista krónikájában« George Călinescu —, ezt azért tette, hogy mások lássák azt, amit ő látott. A művészet — nyelv, s ha az ember egyetlen példányban maradna fenn, nem lenne szüksége nyelvre. Főlölesleg tehát ezek után még bizonyítani a művész elzárkózásának és a művészet »tisztá« voltának abszurdítását. A művész elzárkózása nagyon gyakran képmutatás, mert nem létezik egy sem, aki ne kívánná, hogy mind több társa előtt ismertté váljék“ (*Misiunea scriitorului. Contemporanul*, 1962. 4).

Ez volna tehát az érem másik oldala. Íróinknak külföldön is ismertté kellett válniuk, ez pedig csak egy olyan irodalom felmutatásával volt lehetséges, amely problematikájában, művészi megoldásaiban túlmutat azon a szűk zónán, ahonnan ered. Az irodalomnak az egyetemes humánium nemzeti kifejezőjévé kellett válnia. A nagyszámú magas szintű fordítás, melyet nálunk a két világháború között, de főleg azután készítettek, lehetővé teszi nemcsak az írók, hanem az olvasók számára is, hogy közel kerüljenek a világirodalom legérdekesebb problémáihoz, elegendő hazai példával bírván ugyanakkor ahhoz, hogy az olvasók sorai-ban kialakulhasson egy egészséges irodalmi ízlés.

Minden kulturális és irodalmi-művészeti publikációnkban jelen van a külföldi irodalom, mint például a speciálisan ilyen profilú *Secolul 20*-ben, és ez a tény életfontosságú probléma megoldását jelenti számunkra. Mert nem volt mindig olyan jól szervezett a könyvkiadás, mint ma. Gyakran részesültek előnyben másodrendű művek a jelentősebbek ká-

rára. Ezek a „technikai“ kérdések megoldódtak. A könyvsorozatok: a *Clasici ai literaturii universale*, a *Meridiane*, mely előszeretettel közöl XX. századi írókat, a *Biblioteca pentru toti*, a *Teatru*-sorozat, az *Aventura*-könyvek, számos monográfia külföldi szerzők tollából, egy tanulmány-sorozat, melyet hazai írók írnak a jelenkori világirodalom problémáiról, a *Criterion*-gyűjtemény, melynek célja a leglényegesebb aktuális áramlatokkal és esztétikai irányzatokkal foglalkozó szövegek közlése — mindezek széles látókört biztosítanak író és olvasó számára egyaránt.

De hogy ne csak „elvileg“ beszéljek, meg szeretnék állni — anélkül, hogy én akarjam most tisztázni a kérdést — azoknál a vitáknál, melyek az utóbbi időben a modern regény problémáit taglalták, és amelyek nemcsak Franciaország, hanem mindnyájunk „ügyévé“ váltak. A mai regény azonban nem egyszerűsíthető le a francia új regényre, azaz nem ezzel kezdődött, és nem is fog befejeződni vele a műfaj története — éppen ezért érdemes megfigyelni, hogyan tükröződtek az „új regénnyel“ kapcsolatos útkeresések a hazai kortárs irodalomban, milyenek tűnik a román próza viszonya ezekhez a külföldi orientációkhoz, melyeket ismer és figyelemmel kísér. Vállalkozásom nem könnyű, de amint mondtam, nem akarok perdöntő lenni.

Még az első világháború után, Proust regényei csodálókra és ragyogó teoretikusokra találtak nálunk. Mi több, ezek a regények igen kedvezően hatottak egyes írókra, kiknek az analitikus próza iránti hajlama a prousti regényben a megfelelő kifejezési módra talált. Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu magas szintet érnek el, de természetesen anélkül, hogy meghaladnák a mester példáját. Nem véletlenül beszélnek Proust kísérletéről. Mert ehhez a regénytípushoz tartozó műveket találunk utóbbi éveink irodalmi termésében is. A példát Nicolae Breban és Alexandru Ivasiuc regényei szolgáltatják, akik — noha közvetlen tudomást is szereztek a prousti irodalomról — olyan megoldásokat választottak, melyeknek román hagyományai vannak. Alkotásaikban már erősen uralkodó a „nemzeti“ tényező, mi több, ők ennek a tényezőnek a megújítói. Leginkább Ivasiuc *Vestibul* című regényére gondolok itt, melyben jó adag egzisztencialista víziót is találunk. Íme, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a dolgok olyan területeken is, ahol nem is sejtettünk párhuzamosságot. Ugyanígy történt Joyce, Kafka vagy Hemingway és Steinbeck prózájával is, melyeket sokat vitattak nálunk.

A jóllakásig teoretizált és magyarázott francia új regény ugyancsak érdeklődést keltett. De, legalábbis mostanig, visszhang nélkül maradt. Szerintem ennek a magyarázata a pszichikai struktúra jellegében kereshető; a román írók inkább a sűrű, súlyos szubsztanciákat kedvelik, nem a látványos és kirívó tűzijátékokat. Ebben a vonatkozásban példa-értékű Liviu Rebreanu prózája. Ez a próza olyan, mint a tenger — mondja valahol George Călinescu —, a belőle kimerített marék víz szintelen. De micsoda árnyalatokat kap a víz összességében! Rebreanunál is, ha egyetlen mondatot emelünk ki, meglepődünk, hogy mennyire szintelen és személytelen. De ha az egész művet olvassuk, akkor a színek sohasem sejtett árnyalataiban gyönyörködhetünk. Úgy tűnik, hogy a francia új regény mindenekelőtt a kifejezés-formák területén kutat, új szavakat, új nyelvi formulákat keres még akkor is, ha a kifejezendő tartalom jellegtelen, heterogén. Alain Robbe-Grillet a következőket mondja erről: „... Számunkra

ma a forma a mű igazi tartalma. Például egy regény esetében nem az, amit a mű elmond, hanem az a mód, ahogyan azt elmondja.“ Azután Albert Camus *Idegen* című regényére utalva, hozzáteszi: „Különböztetést az, hogy a kezdet kezdete maga a forma. Hogy a művészi terv mindenekelőtt a forma terve. Más szavakkal azt hiszem, hogy Albert Camus legelőször azt gondolta: »Írok egy regényt múlt idő első személyben.«“ (Romulus Vulpesco: *Interviu cu Alain Robbe-Grillet. Secolul 20, 1967. 7*).

Nem kevés azoknak az alkotóknak a száma, akik magukévá tették ezt az álláspontot. Hogy ezeknek a törekvéseknek „saját pályán“ sincsenek nagy jelentőségű megfelelői, azt bizonyítja Alain Bosquet egy megállapítása, aki a mai francia regény különböző kísérletezéseire utalva a következőket mondja: „Így fest tehát néhány azon technikai kísérletek közül, melyeket a francia regény tizenöt év óta elszenvedett. Egyik-másikának megvan az a képessége, hogy fölfedjen egy gazdag fantáziát, a többiek azonban túlhaladottá válnak egy még radikálisabb paroxizmus érdekében. Jó ideig még egy, minden áron való újításokkal tele időszakban maradunk, mintha mindegyik írónak a legelső mondat legelső szavaival elismertté kellene válnia“ (Alain Bosquet: *Romanul francez, perspectivă — 66. Secolul 20, 1966. 12*). Ezzel kapcsolatban — és itt be is zárom kitérőmet — eszembe jut Borisz Paszternaknak egy mély őszinteségű vallomása egyes írók azon törekvéseiről, hogy mindenáron újítók és főleg eredetiek legyenek: „... Olyan emberek, mint Andrej Belij, Hlebnjyikov és mások, akik korán elpusztultak, haláluk előtt elmerültek valamiféle új kifejezési eszközök keresésében, új nyelvet álmodtak s ennek a szótagjait, magán- és mássalhangzóit keresgéltek.

Sohasem értettem az ilyenfajta kereséseket. Véleményem szerint a legcsodálatraméltóbb fölfedezések akkor történek, amikor a kifejezésre váró tartalom nem ad lehetőséget a művésznek arra, hogy még medítálgon, és akkor ő sietve kiejti a szót a régi nyelven anélkül, hogy számot vetne azzal, új-e ez a szó vagy régi“ (Borisz Pasternak: *Sora mea viața. Pagini dintr-o autobiografie. Secolul 20. 1967. 7*).

Nincs szándékomban, hogy itt és most valamiféle következtetéseket vonjak le a francia új regény sorsát illetően. Csupán, ezekre a kísérletekre irányítva a figyelmet, egy — minden célzatosságtól és érték szerinti besorolástól mentes — párhuzamot vonva, azt szeretném érzékelteni, mennyire az eddig ismeretlen, új tartalmak kifejezésére irányul hazai epikánk minden keresése. Sokszor esett szó arról, hogy prózánkat megfertőzte a közhelyek epikájának szándékosan banális szimbolizmusa. Legtöbb esetben Hemingway-re utáltak ezek a megállapítások. Ez csak részben igaz, mert a szóban forgó prózaírók a Hemingway-prózából nem a lexikális külsőségeket vették át, hanem az élet művészi kifejezésének egy lehetőségét. Végül is, ahogyan szélesedett a lenyűgöző egyéniségek művészetével való megismerkedés lehetősége, mindegyre akadt számos fiatal, aki verset, prózát kezdett írni „à la...“. Így jártunk Steinbeckkel, Salinger-vel, Kafkával, Ionescóval. És nem lesz valami nagy csoda, ha nemsokára ugyanígy járunk Joyce-szal, Knut Hamsunnal, Nossackkal, akik most jelennek meg első ízben románul, és így sokan csak most fedezik fel őket (Amerika elkésett felfedezői). De hát az isten szerelméért, ezek is csupán divatok, és nem ezek teszik az irodalmat.

Annyit beszéltek nálunk az abszurd irodalomról és ezzel kapcsolatban Kafkáról, hogy reggelre meg is született néhány tucat Kafka-utánzó prózaíró, akik aztán ki is múltak a „titok” megfejtésével, azaz abban a pillanatban, amikor kiderült, hogy az abszurdon kívül másvalaminek is lennie kell a műben, s ez a valami nem egyéb, mint az, amit mi tartalomnak szoktunk nevezni. Megmaradt azonban egy Kafka-félelem, melynek értelmes vagy értelmetlen jelei állandóan felvillantak. Vasile Rebreanu rövidlélegzetű prózáit például lejáratták, Kafka-utánzatoknak nevezték, mert van bennük egy bizonyos abszurd természetű szimbolizmus. Mennyire hamis és ártalmas lehet az ilyenfajta megállapítás! Ugyanis ezeknek a *ráolvasásoknak* (vagy inkább prózaverseknek) az élő megfelelőit megtaláljuk a román folklórban. Hogy mostmár a „papírravetés” a karkai eljárást juttatja eszünkbe, ez nem jelent egyebet, mint azt, hogy ezzel a ráolvasó eljárással kitűnően kifejezhető egy bizonyos — szervesen nemzeti — tartalom. Ez ugyanaz, amit Camil Petrescu is megtett, és nemrég Nicolae Breban is, megtalálva önmaga kifejezésének lehetőségét a prousti víziókban. A *Călăul cel bun* című Vasile Rebreanu-regény kimondottan a román mese elbeszélés-módját követi, tiszta és mély tartalmat közöl, túl minden erőszakolt formaújításon.

Mai prózánk további fejlődése az értékes nemzeti hagyományok folytatását jelenti, valamint az érzékeny antennákkal való állandó tájékozódást, és mindannak a befogadását, ami új és életképes. Mert ez a magyarázata olyan prózaíróink kiteljesedésének is, mint Marin Preda, Eugen Barbu, Zaharia Stancu, D. R. Popescu vagy Ștefan Bănuțescu; akiknek a művészetét külföldön is értékelik, mert sűrített és mély nemzeti tartalmat fejeznek ki modern formában, mert nyílt bátorsággal taglalják mai emberi valóságunk égető kérdéseit.

DÁVID GYULA

Lehetőségeink az összehasonlító irodalomtudományban

Nem egyszerűen az irodalmi divat, hanem a jelenségek magasabb szintézisbe foglalásának napjainkban megnyilvánuló általános igénye az, ami az utóbbi időkben egyre növekvő érdeklődés tárgyává teszi az irodalomtudomány egy viszonylag nem is olyan régi ágát, az összehasonlító irodalomtörténetet. Hazai viszonylatban is megnyilvánuló jelenségről van szó, amely egyrészt abban jut kifejezésre, hogy e tudományág fejlődését jelző eseményekre (konferenciák, kongresszusok, viták) a szakembereken kívül általában az irodalom dolgai iránt érdeklődő szélesebb körök is felfigyelnek, másrészt abban, hogy az irodalomtörténetírásban — részlettanulmányokban és összefoglaló jellegű művekben egyaránt — egyre tudatosabban jelentkezik az összehasonlító irodalomtudomány alapjául szolgáló *elv* fontosságának a felismerése. Nem is beszélve az egyre növekvő számú, kifejezetten összehasonlító irodalomtörténeti tárgyú tanul-

mányokról; a nemzeti irodalom tárgykörébe eső jelenségeket, írói életműveket is egyre inkább igyekeznek a kutatók az egyetemes irodalmi jelenségekhez mérni, sajátosságaikat egy nagyobb jelenségkomplexumra is kitekintve vizsgálni.

E viszonylag új, bár nem éppen mai keletkezésű tudományág születése a polgári átalakulással együttjáró egyetemesebb emberi látókörre törekvés egyik jelensége volt. A „világirodalom“ goethei megfogalmazása, igaz, megelőzte néhány évtizeddel magának az irodalomtudományi ágának a születését, de lényegében mindkettő kifejezője volt a feudális, regionális elzárkózottság szertefoszlásának, az egész emberiséget átfogni, igényelő polgári világszemléletnek. Az irodalmi jelenségek nyelvi határon túli kapcsolatai persze lényegében egyidősek magával az irodalommal, de ez összefüggések és kapcsolatok irodalomtörténeti vizsgálata, tudatosítása alig százegynéhány éves. Ki kellett alakulniok a nemzeti kultúráknak, végbe kellett mennie a differenciálódás folyamatának ahhoz, hogy az irodalomtudomány céltudatosan forduljon — mintegy a kizárólagosságot és elkülönülést hirdető nacionalizmus ellenhatásaként — az egyetemes irodalomnak ama jelenségei, csomópontjai felé, amelyek e — már virágzó — nemzeti kultúrákat összekapcsolják, értékeiket belehelyezik az emberi kultúra egyetemes összefüggéseibe.

Ez a térhódítás tulajdonképpen sokkal szélesebb rétegekben is végbement. Maga az irodalom egy-egy nép mind szélesebb rétegeit hódította meg, s míg korábban, a latinnyelvűség századaiban természetszerű jelenség volt a humanista kultúra egyetemessége, a nemzeti nyelvek térhódításával az egyetemesség-igény új módon nyilvánult meg: az olvasótábor nem csupán saját nemzeti irodalmának közönségévé sorakozott fel, hanem magáévá kívánta tenni — most már fordításokon keresztül — saját kora és a múlt egyetemes irodalmi értékeit is. Az egyes eszmei-művészi irányzatok — különösen a nemzeti irodalom zsenge korában — a külföld alkotásaival vívták meg a maguk harcát, s az olvasó mind ezeknek, mind amazoknak a műveit kereste, rajongott értük, olyannyira, hogy tudatában a hazai és világirodalmi nevek elválaszthatatlanul összekapcsolódtak, még mielőtt az irodalomtudomány e kapcsolatok tudományos vizsgálatára részleteiben vállalkozott volna.

Az irodalmi tudat táguló körei különös, de a nacionalizmus korát ismerve nagyon is érthető módon, legutoljára érték el közvetlen környezetünket. Nálunk az olvasót, tömegméretekben, lényegében a szocializmus ismertette meg az együttélő és szomszédos népek kultúrájával, irodalmával, korrigálva a korábban esetleg körvonalazódó téves képet, kiegészítve a hatalmas hiányokat. A román, cseh, szlovák, jugoszláv irodalmak átfogó képét magyarul a felszabadulás utáni évtizedeknek köszönhetjük, s e folyamat méreteit talán az érzékelteti a legjobban, hogy az utóbbi években magyar nyelven már több kelet-európai nép irodalomtörténetének megjelenése is elkövetkezett.*

Ugyanezt az utat járta meg maga az összehasonlító irodalomtudomány is. A nemzeti és az egyetemes kultúra dialektikus összefüggései-

* Kovács Endre: A lengyel irodalom története (1960). Pálffy Endre: A román irodalom története (1961), Sziklay László: A szlovák irodalom története (1962), Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története (1963), Szalatnai Rezső: A cseh irodalom története (1964), Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története (1964), Juhász Péter—Sipos István: A bolgár irodalom története (1966).

nek felismerése szükségszerű feltétele volt annak, hogy területei újkörvonalazódjanak, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti vizsgáldásban az egyes irodalmak ne a nyelvüket beszélők száma szerint, hanem ama döntő kritérium szerint foglalják el helyüket, hogy mennyire és milyen módon sikerült az egyetemes irodalom nagy áramához a maguk egyéniségével hozzájárulni, hogy miként sikerült az egyetemes irodalmi fejlődéssel kapcsolatban kibontakozva új meg új minőségi szinteken fejteni ki saját nemzeti egyéniségüket.

A kelet-európai irodalmak számára ezenkívül van ennek a vizsgálódásnak egy közvetlenebb, a tudományos értéken túlmutató jelentősége is: egymás múltjának — az irodalmon keresztül — alaposabb és igazabb megismerésére nevel. Az összehasonlító irodalomtudomány iránti érdeklődés így annak mértéke is, hogy mennyire tudatosan és felelősen műveli az irodalom a maga feladatát a népek kölcsönös megismerésének, megértésének és megbecsülésének útján.

Mi a magyar irodalom helyzete ebben az egyetemes irodalmi összefüggésben?

A magyar irodalom és a nagy európai irodalmak kapcsolataival s azok kutatásával nem kell részletesebben foglalkoznunk. Ismert tény, hogy e kapcsolatok vizsgálata, az ösztönzések, rokonvonások feltárása nélkül jóformán egyetlen korszakához, egyetlen jelenségéhez sem lehet közeledni, egyetlen jelentős írói életművet sem lehet csak önmagából, a magyar irodalomra leszűkített szemlélettel megmagyarázni. Szeretnénk viszont utalni a jelenség másik oldalára, általában a „kis“ irodalmakkal való kapcsolatok összehasonlító vizsgálatának jelentőségére a „nagy“ irodalmak oldaláról nézve. „A legjellemzőbb műveket — szögezte le már néhány évtizeddel ezelőtt az összehasonlító irodalomtudomány nagytekintélyű tudósa, Paul van Tieghem — nem kell csupán a vezető irodalmakban keresnünk, hanem szemügyre kell vennünk azokat is, amelyeknek ragyogása mérsékeltebb volt. Döntő tény ez, és nagy fontosságot tulajdonít neki az általános irodalomtörténet, azért, hogy a kép, amelyet ad, minél teljesebb legyen. Semmi sem lehet tanulságosabb, mint ha Belgiumban, Svájcban, a holland, a magyar vagy a svéd irodalomban találjuk fel azokat a tendenciákat, amelyek a nagyon nagy népek irodalmából legfeljebb csak egyik-másiknál fedezhetők fel. Látóköriünk e kiszélesítésével a tényeket jobban megérthetjük, az egyes árnyalatokat világosabban láthatjuk“ (*Literatura comparatā*. 1967. 166).

S ha a „vezető irodalmak“ bizonyos jelenségeinek tisztázásához szükséges ez az összehasonlító művelet, a „mérsékeltebb ragyogású“ irodalmak számára annak eredményei nélkülözhetetlenek saját egyéniségének meghatározása szempontjából is. Az egyetemes irodalom egyik vagy másik áramlata ugyanis nem pusztá tükröképet hoz létre a mi „mérsékeltebb ragyogású“ irodalmainkban, hanem azok mindegyike egyéni arculatot kap, s az áthasonító folyamat — valamint az annak eredményeként létrejött egyedi képlet — minden egyes esetben a nemzeti irodalom egyéniségének lényegi vonásait gazdagítja. Ebben az összefüggésben hangsúlyozza Alexandru Dima egyik, épp a román irodalom nemzeti jellegét vizsgáló tanulmányában, összegezésésként: „Nyilvánvaló, hogy az említettek közül egyes vonások megtalálhatók más népek irodalmában is, ezért szükség van arra, hogy az összehasonlító módszer széles körű al-

kalmazása révén elvégezzük az individualizálás műveletét, a szomszédos népek irodalmától való elkülönítést éppen úgy, mint a távolabbiakétól, különösen a latin népekétől. Ezáltal újabb árnyalatok és hangsúlyok válnak megjelölhetővé, s ezekkel még jobban körülírható nemzeti sajátosságunk... Csak az *összehasonlító módszer* kitarató és következetes alkalmazásával lehet meghatározni valamely irodalom saját vonásait" (*Conceptul de literatură universală și comparată*, 1967. 208).

A magyar irodalom történelmi és földrajzi helyzeténél fogva évszázados kapcsolatban állott a román, a szlovák, a cseh, a szerb-horvát — sőt a lengyel és a bolgár — irodalommal. Ezt a kapcsolatot még erősítette és még sokrétűbbé tette az a tény, hogy közös államkeretben élve, immár fél évszázados hagyományra visszatekintő romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar irodalom alakult ki, amelynek írói, költői nem csupán és nem egyszerűen csak tolmácsolói lettek magyar nyelven a román, a cseh, a szlovák, a délszláv népek irodalmának, hanem ugyanakkor szerves részeivé váltak az egész romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai irodalomnak is. Igen messze vezetne annak elemzése, hogy ez a helyzet mennyire és milyen irányban formálta a romániai, a csehszlovákiai vagy a jugoszláviai magyar irodalmat. Az irodalomtudománynak viszont, ebből a helyzetből következően, sajátos feladata e kapcsolatok tudományos feltárása, formáinak elemzése, mégpedig konkrétan, az adott irodalmak kétoldali kapcsolataiban. A kialakuló szocialista kultúra a romániai magyar irodalom esetében nemcsak lehetővé, hanem kötelezővé is teszi a felszabadulás előtti évtizedek úttörő kezdeményezéseinek vagy egyéni és szórványos vállalkozásainak folytatását, eredményeinek napjaink irodalomkutató munkájába való beillesztését.

A kelet-európai irodalomtudományban ez a fajta tudományos munka sohasem volt pusztán érdeklődés vagy kuriózumkeresés. Azok az írók, irodalmárok, akik a múltban egymás értékeit ismertették, fordították, vagy akik az irodalmi kapcsolatokat, közös vonásokat tárták fel, valójában a népeinket elválasztó és szembeállító nemzeti gyűlölködés és sovinizmus ellen foglaltak állást. Soraikban vannak nagy nevek, s vannak olyanok is, akik saját irodalmuk történetében csak szerényebb helyet foglaltak el. Kapcsolataink történetének területén emléküik és művük felelevenítésre, megbecsülésre vár.

A hazai magyar irodalomtörténészek munkakörét, kutatási területét a tudományos kutatáshoz szükséges és elengedhetetlen feltételek szabják ki. A magyar és a román irodalom kapcsolatainak, párhuzamainak kutatása az a terület, amelyen számunkra a legkedvezőbb kutatási körülményekhez szükséges dokumentációs lehetőségek adva vannak — olyan lehetőségek, amelyek külföldi kutató számára csak nagy nehézséggel és hézagosan pótolhatók —, megvan a nyelv és az irodalom alapos ismeretének lehetősége is, valamint a román kutatókkal való közvetlen és gyümölcsöző együttműködés adottsága. Mindezek birtokában a román—magyar irodalmi kapcsolatok vizsgálatának területén a hazai kutatóké a döntő szó. Természetesen ez a munka nem lehet eredményes anélkül, hogy ne ismernők a magyar és a román összehasonlító irodalomtudomány olyan eredményeit, amelyek a magyar és a román irodalom világ-irodalmi összefüggéseit kutatják. Nem mondhatunk le azoknak a tudományos eredményeknek az ismeretéről, amelyek a más kelet-európai népek

irodalmával való kapcsolatokat tárják fel, amelyek az egyetemes irodalmi fejlődés egy-egy vonatkozását, jelenségét más kelet-európai irodalmak részletekbe menő összehasonlító vizsgálata alapján elemzik.*

Az összehasonlító irodalomtörténetírás a jelenségek rendkívül sok formáját öleli fel, s ennél fogva témái, területei is sokféleké lehetnek. Következő számbavételük célja éppen ezért korántsem lehet a teljesség, hanem néhány terület vizsgálata csupán, az eredmények további hasznosítása érdekében.

A legkedveltebb s eddig a kutatás feltételei számára adott feltételek miatt is leginkább művelt téma: egy-egy író művének végigkísérése, magyar íróké a román, román íróké a magyar irodalomban. Nyilvánvaló, érdekes felelni arra a kérdésre is: kik és mikor fordították, milyen művein keresztül ismertették meg románul Petőfit, Aranyt, Adyt, magyarul Eminescut, Sadoveanut, Rebreanut, Arghezit? Az ilyen — sokszor nem kevés fáradsággal készült — áttekintések létjogosultsága, különösen Domokos Sámuel bibliográfiájának elkészültéig (s a magyar irodalom román nyelvű útját illetően az igen szükséges iker-kötet megjelenéséig) érthető volt, megjelenésük, még kritikailag megállapított fogyatékságaik ellenére is, hasznos volt. De a kutatonak egyre inkább feleletet kell adnia valamely író megtett útjával kapcsolatban is a további kérdésekre, a jelenség mögött fel kell tárnia az elterjedtség, az érdeklődés (vagy érdektelenség) mélyebben fekvő okait, s a vizsgálódásnak sokszor túl kell lépnie magának az adott íróra a problematikáján, hiszen az összefüggések a két irodalom kapcsolatainak, párhuzamosságainak mélyebb rétegeibe is elvezetnek. Petőfi román fordítói között például nem véletlenül találkozunk St. O. Iosif névvel, aki Petőfi népi táj- és életképeire saját költészetének rokonságánál fogva tud olyan érzékenyen reagálni, vagy Octavian Gogával, akit a nemzeti jogokért vívott harc közepette a magyar költő forradalmisága ihlet meg. Arany János útját követve is megtaláljuk az okait annak, hogy nagyobb számú román fordítása épp a két világháború között jelentkezik, mégpedig annak a Teodor Murășanunak a köréből, aki *Pagini literare* címmel Tordán a magyar irodalom iránt is érdeklődő, azt közvetítő lapot ad ki, s e lap írói között egy haladó tartalmú, sovinizmussal szembeszegülő népiesség (a „populizmus“) megteremtésén fáradozik. Ugyancsak ebbe a témátípusba sorolhatnók az olyan tanulmányokat is, amelyek — mint A. P. Todornak a felszabadulás előtti években megjelent tanulmánya (*Jósika Miklós és a románság*) — egy író művét a másik nép abban tükröződő képe alapján vizsgálják. Mind a magyar, mind a román irodalom témák sorát kínálja ebben a vonatkozásban.

Érdekes, a magyar és román irodalom további összefüggéseire mutató lehet az olyan tanulmány, amelynek szerzője azon írók, költők összevetésére vállalkozik, akik között semmi kapcsolat nem volt, de akiknek műve a hasonló fejlődési körülmények következtében számos rokonvonalat mutat. Az eszmei és tematikai rokonság, adott írók esetében, koruk

* Tudor Vianu, Al. Dima, N. I. Popa és Liviu Rusu mellett számos, a fiatalabb nemzedékhez tartozó román irodalomtörténész tanulmányai jelennek meg a *Studii și cercetări de teorie și istorie literară*, a *Limba și literatura*, a *Romanoslavica*, a *Secolul 20* hasábjain. Magyar vonatkozásban itt a *Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből* című kötetre (Budapest, 1965) utalnánk.

társadalmi-történelmi problémáinak közösségére s megválaszolásuk azonos módjára vezet, a művészi eszközök és eljárások rokonsága pedig művészetük közös vagy rokon forrásvidékeire, lehetőséget adva ugyanakkor egyéniségük még gazdagabb elemzésére. Arany János és George Coşbuc kapcsolatát az irodalomtörténet nem tudja kimutatni. Aranynak voltak román költő-ismerősei, valószínűleg tudott románul, s ismerte is a román népköltészetet. Coşbuc diákként ismerkedett meg a magyar irodalommal, fordított is Petőfitől. Arannyal való összevetése mégis számos értékes megállapítást kínál a két költő korát, a néphez való viszonyukat, irodalmi nézeteiket, egyéniségüket, irodalmi érdeklődésüket illetően. Hasonlóképpen semmiféle személyes kapcsolat nem volt Titu Maiorescu és Gyulai Pál között. A két irodalom múlt századi nagy kritikusanak életművét összevető Pálffy Endre azonban a *Filológiai Közönyben* megjelent tanulmányában olyan hasonlóságokat hoz felszínre, amelyek nem lehetnek véletlenek, amelyek a forradalom utáni korszak román és magyar valóságában gyökereznek, bár a maguk harcát sok tekintetben más-más fegyverekkel vívják meg. A rokonságot sok esetben nem a jelenségek azonossága, hanem eltérő jelenségek fejlődéstörténeti funkciójának közössége vagy rokonsága adja, s az ilyen, különbségekben mutatkozó azonosságok, miközben egyrészt közelebb visznek az irodalmi folyamat jelenségeinek megértéséhez, nemhogy szétválasztó, hanem ellenkezőleg, összekötő kapcsolatok lehetnek a két irodalom között.

Különösen fontos az összehasonlító vizsgálat az irodalmi áramlatok, irányzatok tanulmányozásában. A nagy európai áramlatoktól eltérően viszont több kelet-európai irodalom fejlődéséhez hasonló módon, az ottani jelenségek nálunk viszonylagos lemaradással, időbeni eltolódással jelentkeznek, s ugyanakkor a hazai feltételek között tartalmukban, tendenciájukban is módosulást szenvednek. A nemzeti és állami függetlenség hiányának következménye volt az irodalomnak ez a lemaradása, bizonyos korszakok teljes kiesése vagy átalakulása. A X—XIII. században virágzó bolgár egyházi irodalomra az öt évszázados török hódoltság következik, a magasabb művelődés teljes megbénításával. A szerb-horvát és a román irodalomban a török uralom szintén érezteti hatását, s az már közös sajátság, hogy ezekben az évszázadokban a teljesen hiányzó vagy alig lélegző írott irodalom következtében a népköltészet válik a nemzeti és társadalmi törekvések kifejezőjévé, a török hatalom hanyatlása után pedig az írott irodalom, a műköltészet — Nyugaton ismeretlen mérvű — ihletőjévé. Ebben a nemzeti ébredési időszakban különben átfogalmazódnak a polgári átalakulás politikai és irodalmi jelszavai is, mégpedig rendkívül sok rokonvonást mutatva, s e vonások tanulmányozása annál is inkább figyelmet érdemel, mert azok a kiéleződő nemzeti ellentétek között is megannyi szállal kapcsolják össze a kelet-európai irodalmakat. Az ilyen típusú tanulmányokhoz már fokozottabb mértékben szükséges az egész kelet-európai komplexum irodalmi fejlődésének ismerete, de az egyes korszakok, irányzatok román és magyar irodalmának külön összevetése a nagyobb szintézisek számára épp a konkrét elemzés miatt lehet értékes.

A polgári nacionalizmus korában különösen figyelemre méltók azok a törekvések, amelyek épp e történelmi közösség, valamint az elnyomás elleni közös harc szükségességének felismerésével, tudatosan és tervsze-

rúen keresték a kapcsolatot a szomszédos és együttélő népek más nemzetiségű haladó erőivel. E kapcsolatkeresés fontos területe az irodalom volt, itt találkoztak sokszor azok is, akiket bizonyos pártpolitikai meggyőződések elválasztottak, vagy szembeállítottak egymással. Művük a polgári forradalmi demokraták elvein épült tovább, s a századfordulótól teljes következetességgel a munkásmozgalom proletár internacionalizmusában kapott szilárd támasztékot, a szocializmusért való harc nemzetközi összefüggésrendszerében. Az irodalmi kapcsolatok, párhuzamok összehasonlító kutatása éppen ezért nem választható el az egyes korszakok politikai történetének vizsgálatától, s még ha e kérdések megoldása nem is az irodalomkutatás feladata, az irodalomtörténet körébe eső tények és képletek vizsgálatával annak értékes és hasznos segítője lehet.

Ezen a valóságátalajon találkozunk az irodalomkutató, sajátos funkcióváltáson átment formában, az egyetemes irodalomtörténet nem egy nagy irányzatával, tendenciájával. Csak néhány találmányra kiragadott példát szeretnénk említeni, a vázlatosság tudatában. A népiesség például Nyugaton a romantika mellékhajtásaként jelentkezik. Innen indul ki a kelet-európai irodalmakban is, csak hogy itt az irodalom-teremtés folyamatának egyik kulcsává válik: önállósulva, mint a magyar vagy részben a szerb-horvát irodalomban a múlt század derekán; egy sajátosan színezett nemzeti romantika keretében maradvány, mint a cseh és a szlovák irodalomban; vagy annak különösen egyéni színezetét adva s végül is önállósulva, mint a román irodalomban (Alecsandri és Eminescu után Coşbuc, Creangă, majd a századforduló utáni népiesség). Ez a népi ihletés pedig — amelynek potenciális tartalmaira előbb már utaltunk — olyan erejű, hogy nemcsak a nemzeti irodalmak megteremtését vagy újrateremtését eredményezi, hanem világirodalmi mértékkel mérhető és sajátos költségeit teremt. A népiesség korát és jelenségeit vizsgálva a magyar és román irodalomban, a kutató számos hasonlósággal, rokonvonással, sőt azonosságokkal találkozik, nem is beszélve arról, hogy a múlt századi erdélyi román irodalom a két korszak között a tényleges közvetítő szerepét is játssza. A kapcsolat gyökerei mindenesetre mélyebbek, s azok vizsgálata során fény derül a két népiesség rokon eredőire a hazai társadalom valóságában és az egész nemzedék előtt álló feladatokban, felszínre kerülnek az európai népies érdeklődés felé vezető közös szálaik, kapcsolataik a 48-as nemzedék forradalmi ideológiájával.

Ugyanilyen rokon-vonások fedezhetők fel a román és a magyar irodalom modern irodalmi irányzatai között is. Közös, hogy a modern törekvéseknek itt is, ott is meg kell vívniuk a maguk elkeseredett harcát az irodalmi konzervativizmussal, sőt a román irodalomban a sãmánatorizmus ellen is, eltérően például a szlovák irodalomtól, ahol — lévén, hogy a szlovák társadalmon belül a nemzeti elnyomatás következtében nem fejlődik ki olyan mértékben a belső osztálytagozódás — a modernnek a nemzeti-romantikus irodalom folytatóiként állnak sorompóba, s azok jóakarató támogatását is élvezik (lásd Csukás István *A Nyugat lírikusai és a modern szlovák líra* című tanulmányát). A magyar és román irodalom modern törekvéseit vizsgálva személyes kapcsolatokról is tudunk (Emil Isac viszonya a *Nyugat* köréhez), a modern magyar irodalom, elsősorban Ady, 1909-től kezdve már románul is megszólal, az első világháború után pedig igen hamar, mindkét részről egymást követik a fordítások

(Justin Ilieșu kötetében Babits és Kosztolányi mellett Oláh Gábor és Szép Ernő, az *Adevărul literar și artistic* 1922—23-as évfolyamaiban Babits mellett Krúdy és Karinthy is, magyarul pedig Keresztúry Sándor 1922-ben és Fekete Tivadar 1924-ben megjelent fordításgyűjteményei mellett Franyó Zoltán, Áprily Lajos, Révai Károly, Szemlér Ferenc, Dsida Jenő, Gáldi László, Salamon Ernő és mások mutatják be Arghezi, Bacovia, Blaga, Eftimiu, Macedonski, Minulescu, Isac, Pillat költeményeit).

Ezek a kapcsolatok még mélyebb összefüggések felé vezetnek. A modern román irodalom tolmácsolói közül sokan a modern magyar költőnemzedék legkiválóbbjai, s így a fordítás és közvetítés nemcsak ebben a kézenfekvő formában vizsgálható, hanem mint a két irodalom modern írónemzedékének közelítője is. Olyan jelenségekről van szó, amelyek már az eredeti alkotásokat termékenyítik, hiszen maga a két világháború közötti romániai magyar irodalom a romániai valóság talaján, a román kultúrával való szoros kapcsolatban formálódott, magával hozva ugyanakkor a maga irodalmi hagyományait, a magyar vers és a magyar próza évszázados örökségét. A romániai magyar irodalom ötven évének egyik izgalmas kérdése lenne ennek a kölcsönhatásnak az elemzése s annak feltárása: mit hasznosított az elmúlt évtizedek szoros kapcsolataiból, hogyan épültek bele ennek a kapcsolatnak a művészi summái a magyar irodalom egészébe.

Az összehasonlító vizsgálódás eredményei nem lebecsülendők esztétikai, irodalomelméleti vonatkozásaikban sem. Minden áramlat irodalomként más és más arculattal, egyéni jegyekkel felruházottan jelentkezik, a kapott ösztönzéseket saját irodalmi örökségének megfelelően és saját társadalmi-történelmi valóságának szükségletére formálja, s e változó képmások vizsgálata nemcsak azért fontos, mert feltárja a nemzeti hagyomány áthasonlító erejét, nemcsak azért, mert segít megközelíteni saját egyéniségének pontosabb meghatározását, hanem azért is, mert egyetemes irodalmi vonatkozásban lehetővé teszi az egyes jelenségek árnyaltabb meghatározását. Néhány évvel ezelőtt Tudor Vianu erre a vonatkozásra is kitért az irodalmi fogalmak kialakulásáról és átalakulásáról írott érdekes tanulmányában, s újabban Adrian Marino tanulmánya az irodalmi avantgardról (*Iașul literar*, 1967. 7—8.) konkrét példát is szolgáltatott rá, felmérve az avantgard világirodalmi sokoldalúságát. Ugyanez vonatkozik a műfajok, versformák összehasonlító vizsgálatára is, s ezen a téren a magyar és a román irodalom összehasonlítója számos adalékkal gazdagíthatja a képet. (Gáldi Lászlónak a román verstörténet korszakairól írott összefoglaló tanulmánya rendkívül gazdag az ilyen vonatkozású megfigyelésekben.)

Maguk az irodalmi jelenségek sokrétűségükkel a vizsgálatást is rendkívül sokrétűvé teszik. Még egy egyszerű, csak egy író külföldi sikerét végigkísérő tanulmány is mellékproblémák sorát veti fel, az átfogóbb összehasonlító vizsgálat pedig nem nélkülözheti a szerteágazó kutatásokat, ha nem is a Sötér István felvázolta komplex összehasonlító kutatás kereteiig menően (mennyi részletproblémát kell addig csupán egy irodalom összefüggéseiben tisztázni), de legalább a vizsgált jelenséghez tartozó összefüggések felgöngyöltésének igényével.

*

Problémákat felvetni, feladatokat körvonalazni, általános és általánosságokba vesző képet adni az összehasonlító irodalomtörténetről, feladatairól és lehetőségeiről, mindez talán nem is olyan nehéz dolog. A kutatásnak azonban, amíg az összképhez eljut, a részlettanulmányok sorát kell elvégeznie, és szintéziseiben konkrét anyagra kell támaszkodnia, hiszen megállapításai csak így válnak hitelt érdemlő és a továbbiakban valóban hasznosítható eredményekké. Mindössze kísérletet tettünk ezzel a valóban időszerű tudományággal kapcsolatban néhány részletmegfigyelés, egyéni eredmény továbbgondolására, összefüggésének keresésére. Kutatókra és talán nemzedékekre van szükség, amíg a kép minden részletében hitelt érdemlően összeáll, de saját területünkön a lehetőségek adva vannak, s a mi munkánkat nekünk magunknak kell elvégeznünk.

CSEHI GYULA

A harmadik orosz óriás

1911-ben Makszim Gorkij cikket írt a párizsi *La Revue* című folyóiratnak. Rövid vallomást arról, hogy miért csodálja Balzacot. Csodálata Balzac iránt mély és őszinte volt; alapos ismereten: Balzac egész oroszra fordított művének ismételt olvasásán alapult. De cikkének az orosz proletáriró irodalmon kívüli feladatot is szánt. Mint az 1905-ös forradalom nem hivatalos követe diplomáciai missziót teljesített: 1789 és 1871 Franciaországát, a jakobinusok és a kommünárok Franciaországát kellett mozgósítania a bankok és a pénzes harisnyák Franciaországa ellen, amely aranyfrank milliárdokkal támogatta szövetségesét, a forradalmak megtépázta cári Oroszországot. A „rend és nyugalom“ helyreállításához a klasszikus eszközök — a börtön, száműzetés, akasztófa és a fekete szék — mellett a cárnak francia kölcsönökre is szüksége volt.

„Shakespeare, Balzac, Tolsztoj — számomra három emlékmű, amelyet az emberiség emelt önmagának“ — írja cikkében Gorkij. „Balzac nélkül kevésbé érteném Franciaországot, azt az országot, amely mindig és ma is az emberiség élén haladt és halad, amely hol egyik, hol másik területen mindig az alkotás új formáit, új életformákat dolgozott ki. Szégyent hoznak rá a bankárok — erről már kellett egyszer szólanom, és ez ebben az általam szeretett országban érthetetlen és engem közömbösen hagyó felháborodást váltott ki. Azonban a francia tőzsde kultúraellenes és emberellenes tevékenysége, amely gáncsot vet az orosz népnek a szabadság felé vezető útján — ez a tevékenység, tudom, soha el nem homályosíthatja az olyan nevek, mint Hugo, Balzac nevének tiszta sugárzását, akik Franciaországnak, a nagy tettek és a nagy nevek országának igazi fiai.

Nem mérhetem fel, nem tudom, hogy mit köszönhetek személyesen Balzacnak, de az, hogy általános hatása az orosz irodalomra jelentős volt, kétségtelen. Erről egyszer Tolsztoj is tanúskodott. Megkérdezte tőlem:

— Kitől olvas a legtöbbet?

Mégmondtam.

— Helyes. De olvassa többet a franciákat. Balzacot, akitől valaha mindenki írni tanult, olvassa Stendhált, Flaubert-t, Maupassant-t. Tudnak írni, csodálatosan fejlett a formaérzékük és az a képességük, hogy a tar-

talimat sürítsék. Csak Dickenst és talán Thackeray-t lehet egysorba állítani velük. Ha nem olvastam volna Stendhal Pármái Certozáját, nem lettem volna képes arra, hogy megírjam a Háború és béke csatajeleneteit."

Igy róttá le Gorkij a hála adóját, Tolsztoj üzenetét is közvetítve a francia irodalom óriásainak.

Elégséges azonban bármelyik XX. századi irodalomtörténetet kézbe venni, bármelyik nagy író vallomásait olvasni, és kitűnik az, hogy a múlt század közepétől kezdve, amely nagyjában a nyugati realizmus fejlődésének csúcspontját jelzi, új folyamatok jelentkeztek. Előbb az európai, majd az Európán kívüli irodalmaknak is nagy, szívesen vallott s vállalt adóssága gyülemlett fel a két orosz óriás: Tolsztoj és Dosztojevszkij iránt.

A XIX. század vége felé Melchior de Vogüé könyve az orosz regényről felhívta Nyugat figyelmét Gogolra, Tolsztojra, Dosztojevszkijre és társaikra, akiket párizsi éveiben Turgenyev is népszerűsített. Ezzel megkezdődött az orosz irodalom, elsősorban az orosz regény diadalútja a földkerekségen. Nemcsak a realizmus és a regény továbbfejlődését, hanem az irodalom új tartalmakkal való telítődését is elősegítette ez a hatás. Az ember, az erkölcs és az élet problémáival való merész és megfélemlíthetetlen szembenézés evangéliumát hirdette az orosz irodalom. Két legnagyobb képviselője, Tolsztoj és Dosztojevszkij, a XX. századi irodalom alakítói közé tartozik. A realista ábrázolás tolsztoji formája, Tolsztoj igehirdetésének elfogadásától vagy elvetésétől függetlenül, egyik forrása, mintaképe mindannak, ami a XX. században a realizmus sodrában fejlődik. Dosztojevszkij elkínzott művészete pedig úttörője a másik áramlatnak, amely felfedezi a lélek és az ösztön mélységeit, szakadékait, a jó és rossz harcának kétségbeesett és kétségbeejtő feszültségeit, kockázatait.

Azt, hogy milyen sokat jelent ez a két orosz író a XX. századi világ-irodalomnak, szinte fölösleges bizonygatni.

Gorkij Dosztojevszkij halála után lépett fel az irodalomban. Személyes kapcsolatba került Tolsztojjal, akihez a csodálat és idegenkedés elmentmondó érzései kötődtek. Erről megragadóan tanúskodik a Tolsztoj halálakor megjelent kis könyve: találkozásai és beszélgetései krónikája, Tolsztoj írói nagyságának és emberi esendőségének csodálatos tükröződése egy fiatal író lelkében. Gorkijt elszakíthatatlan szálakkal kapcsolta a jasz-naja poljanai remetéhez, a Háború és béke, az Anna Karenina és Fel-támadás szerzőjéhez a tanítványi hála. De idegenkedve, meghökkenve állott a nagy művész misztikus tanításaival, jurcsa kereszténységével szemben. Sehogysem volt képes megnyugodni, napirendre térni a tolsztoji művészet forradalmasító hatásának és az író őskeresztényi igehirdetésének mélységei ellentmondásai fölött.

Gorkij lángésznek, de gonosz lángésznek tekintette Dosztojevszkijt. Amikor Nyemirovics Dancsenko színre vitte a moszkvai Művész Színházban A megszállottakat, vállalta egy éles sajtópolémia minden kockázatát. Tiltakozott. Tiltakozott az ellen, hogy az, amit ő „karamazovscsiná“-nak nevezett, a haladó szándékú színpadról is „fertőzött“ az orosz közvéle-ményt. Gorkij szerint ennek a közvéleménynek emberségre, optimizmusra, a változtató cselekvés és nem a misztikus és kétségbeesett orosz „eredetiség“ szellemére volt szüksége.

Feltehetően nem volt igaza, vagy nem volt egészen igaza már akkor sem ebben a kérdésben. De kétségtelenül igaza volt és igaza maradt is

mindmáig abban, hogy a művészetet és az irodalmat az emberhez méltó élet tartalmának, eszközének és az ilyen élet kivívásához nélkülözhetetlen fegyvernek tekintette.

Világhírét a művészi és állampolgári tartás és teljesítmény egységében vívta ki már jóval az Októberi Forradalom előtt. A nagy autodidakta művészek közül ő volt az első, aki nem könnyen, nem vívódások és belső-külső összeütközések nélkül, de biztosan és véglegesen megvalósította az alkotás és a cselekvés egységét.

Mint író előbb a „mélyeket“, Oroszország esesettjeit szólaltatta meg. Első művei, elbeszélései és önéletrajzi írásai, amelyek Az anyához vezettek, a feltörő új osztály „önéletrajzát“ emelték a világirodalomba. Neve szellemi jelképe és címere lett az orosz irodalomnak. Ez a nagy és zseniális íróegyéniesség nem volt individualista, nem volt konformista a forradalomban sem. Mert óvást emelt, amikor úgy vélte, hogy a forradalom nem tartja a lehetőségekhez képest tiszteletben a szellem elidegeníthetetlen jogait. Volt erkölcsei alapja arra, hogy oroszországi és külföldi író társait a szellem parancsolóan kötelező feladataira figyelmeztesse a kultúra és emberség védelmében, ami 1917 októbere óta összeforrt a szocialista forradalom védelmezésével.

Meg tudta teremteni a szocialista és nem szocialista írók, művészek, gondolkodók nagy egységfrontját a két világháború közötti időkben a fenyegetett szocializmus mellett, a fenyegető fasizmus és háború ellen Romain Rolland-nal együtt, aki a nagy polgári humanizmus és a romantika élő hagyatékát testesítette meg, Gorkij a proletár forradalmiság és a realizmus nevében szellemi vezetője lett egy világot átfogó arcvonalnak, amely túlélte a második világháborút, s cselekvő, súlyosan latba eső tényezője ennek a Gorkij átélte világnál ezerszer bonyolultabb mai világnak.

Nem volt külön művészi és külön állampolgári élete. A kettő egy volt nála. Ebben fölülmúlhatatlan példa. Ha ma születésének századik évfordulóján, azt igyekszünk felmérni, mit hagyott reánk, erről sem feledkezhetünk meg. Műve — regényei, elbeszélései, drámái, memoárjai mellett — maga a nemzetközi szocialista irodalom. Ennek az irodalomnak az értékei között kétségbevonhatatlanul az első helyet foglalja el, még akkor is, ha sem a két világháború között, sem ma az ő „modora“, az ő „módszere“ nem bizonyult egyedülének, egyedül üdvözítőnek.

A nagyságnak, amely az igazi nagyságok esetében nem szorul bizonyításra, hanem úgyszólván intuitíve tárulkozik ki, nincsenek mennyiségi kritériumai. Tudjuk, hogy Gorkij egyenrangú társa Tolsztojnak, akit idegenkedve csodált, és Dosztojevszkijnek, akitől csodálattal irtózott. Ez a három orosz óriás egy nagy nép, egy évszázad forradalmi harcainak, három forradalomnak ajándéka — önmagának és a nagyvilágnak. Együtt azzal, akit lehetetlen meg nem nevezni, ha az ember Gorkij nagyságára emlékezik: Csehovval, a halk orosz mesterrel, aki személyesen közvetítette Tolsztoj és Gorkij ismeretségét és barátságát. Négyük közül három már vitathatatlanul az élő és folytatódó irodalomtörténeté. Vajon nem Gorkij sajátos és egyedülálló nagyságának egyik bizonyítéka, talán éppenséggel döntő bizonyítéka az, hogy róla nem lehet és még sokáig lehetetlen marad csak mint irodalomtörténeti nagyságról emlékezni?!

„Első volt az aranykor“ — írta hésziodoszi ihletésű versében Q. Horatius Flaccus egyik nagy költőtársa. Mi hisszük s tudjuk, hogy a korszakok sorrendjében tévedett, hiszen az emberiség — ha olykor nosztalgiaival tekintett is vissza régi korokra — nem jönni jön az aranykor felől, inkább menni megy arrafelé. S ha azt a kort például arról a kimeríthetetlen energiaforrásról nevezik el, amely a fizikai lehetőségeit kibontakoztatja, úgylehet atomkornak fogják nevezni.

Itt élünk az atomkor legelső éveiben — mely persze aranykornak még nem huszonnégy karátos. Érdeklődésünk elsősorban a technika s a természettudományok felé irányul. S ha esetleg tudjuk is, hogy mintegy két évezrede volt egy másik, egy úgynevezett, egy irodalomtörténeti aranykor, akkor sem egészen ok nélkül kérdezzük, hogy miért illik megilletődnünk, a tudomány s a technika százada fiainak, egy „aranykori“ költőre emlékezve. Mit nekünk Hekuba — akarom mondani, Horatius? ... Ha valakinek úgy tünnék, ez a hang tiszteletlen, azt legyen szabad figyelmeztetnem arra, hogy semmi sem teszi holtabbá a halhatatlanokat, mint kanonizált irodalomtörténeti arcképük „megőrzése“, „szellemük“ tisztelete — s hogy ez talán épp Horatius esetében a legkevésbé indokolt, akit, amíg csak hallomásból ismerünk, a klasszicitás hideg márványszobraként tartunk számon, s akiről, amikor olvasni kezdjük, kiderül, hogy olyan meghitt pajtásunk, aki a hálóingéről és éjszakai magömléséről sem restell velünk beszélni.

Huszadik századi olvasók, akik nem szakmabeli kötelességből olvasuk Horatiust, leginkább kíváncsiságból vesszük kézbe — mit mond nekünk? Igazságait, életbölcösségeit ismerteknek és közhelyszerűeknek fogjuk találni; nem csoda, ott élnek az európai köztudatban, már régebbről, a görögök óta, — ha tudunk latinul, vagy jó fordításban kapjuk, legfennebb frappáns megfogalmazásaikat csodáljuk. Műveltsége, tudatossága és fölénye, amellyel önmagától kezdve az istenekig mindenhez-mindenkihez viszonyul, imponálni fog nekünk, s el fogunk csodálkozni őszinteségén, amivel kispolgári okosságát bevallja — jóban lenni a hatalmasokkal, mértékletesen élni, inkább kurtizánokat szeretni, mint a más feleségét, mert abból nem lehet baj —; s hiányolni fogjuk azt, ami elképzelésünk szerint a költőt teszi, hiányoljuk a szenvedélyt és mélységet, a látomást és érzékenységet, az ihlet természetes elrugaszkodását a fontolgtató, „kilenc évig érlelő“, bürokratikus értelem talajától.

Nem volt nagy költő? ... De igen, van egy húrja lantjának, amelynek hangja minden ember lelkében visszhangra kel: az élet siratása. S ez majd a huszonnégy karátos atomkor fiait is meg fogja rendíteni. Sokok költeményében borong a halál gondolata, ezerszer figyelmeztet rá —

*Elveszted egyszer majd csinos asszonyod,
házasz, meződ, és akkor a fák közül,
miket, múlandó gazda, úpolsz,
egy se követ, csak a gyászos ciprus —*

és még a nagyságról, költői hivatásról és fölényes öntudattal bejósolt halhatatlanságról, amiket sosem szűnik meg emlegetni, sem jön elhinnünk, hogy nem az önvigasztalás eszközei, az élet megnyújtásának lehetőségei a hírben, alkotásban, — és mindez végső fokon olyan pozitív mondanivaló, ha a mi erkölcsi alapállásunk szerint értelmezzük, amelyet csak árnyalni tudnánk, de nem tovább mélyíteni.

*

Modernebb felfogású irodalomtörténetekben, melyeket századunkban írtak, nagyjából ugyanezt találjuk meg Horatiusról. De ezen túlmenően, *Opera Omnia*-ját és életrajzát olvasva, még egy furcsa ötletem támadt: hogy sokkal okosabb volt, mint amilyen nagy költő.

Korántsem azt akarom mondani, hogy az okosság korlátja lehet a költőiségnek, a tudatosság és műveltség az ihletettségnak — ezernyi példa említhető, hogy nagy művészet mindezek dialektikus összeötvöződéséből jön létre. Itt másról van szó. Nevezetesen arról, hogy Q. Horatius Flaccus, az athéni egyetem hallgatója — hogy mai fogalmakkal fejezzük ki magunkat — köztársasági eszmékért lelkesedett, fegyvert fogott az eszmék védelmében, s Philippi mellett csatában került szembe Octavianusszal, a későbbi császárral, aki ugyan császár korában engedékenynek mutatkozott, de akivel kispolgári-paraszti „okosságból“ Horatius is „kibékült“, akinek kegyence lett... Legszentebb meggyőződésem, hogy nagyobb, szenvedélyesebb, igazibb költő tehetsége-ereje égett benne, mint ami a konformista kegyencben megvalósult, persze — s itt jön a fatalitás — ha úgymond életben maradt volna (Ovidius példája bizonyítja, hogy Octavianus tudott a költőkkel is keményen bánni); — de az okosság, melyről szoltam, nem ebben a finom ízlésű, tartózkodó, csak a muszájig menő „karrierizmusában“ nyilvánul meg, hanem abban, hogy ennek a fatalitását felismerte.

Érdekes, hogy nem az életrajzából — a költeményeiből jöttem rá, hogy Horatiusnak éreznie kellett magában a nagyobb lehetőséget; innen a témáihoz képest túlzottnak tűnő mûgond, a kritikai-esztétikai hajlandóság, főleg a *Levelekben*, az irónia, a görögség bálványozása, a formakultúra; megannyi lehetőség az önmaga elől való menekülésre, — s a „nagyobb okosság, mint költőiség“ jelenségét az életrajzból már csupán megértenem maradt szükséges. Maga mondja, az ifjúságra jellemző lelkesedést szembeállítva a későbbi „higgadtsággal“:

*Éppen fordított hajlammal a férfikor és ész
kapcsolatot, befolyást keres és tisztségre törekszik,
nem fog olyanba, amit megváltoztatni nehéz már —*

amiben félreérthetetlen, resignált, kíméletlen s mégis maga-kímélő valómást látok — rá jellemzően egy esztétikai fejtegetésbe elbujtatva, ahol, ahogyan ma mondanók, lélektani hitelességre, az életkori sajátosságok hú ábrázolására inti költőtársait.

Szükségesnek vélem tisztázni, hogy Horatius nem a haladást hordozó eszményekről mondott le Philippi után — a köztársaságpártiak, történelmi szemszögből nézve, nem a haladást képviselték —, ami az eszményeik „tisztaságából“, szubjektíve, semmit sem von le; miként a Tolszto-

jéből sem, hogy kora helytálló bírálatát egy előző kor, a patriarchális feudalizmus erkölce szemszögéből nyújtotta. Q. Horatius Flaccusnak lehettek súlyos, az öngyilkosság gondolatáig menő lelkiismeretválságai, hiszen ő maga mondja, hogy annak, aki egy kútba esett *költőt* ki akarna menteni, így szólna: „biztos vagy-e, hogy nem akarva ugort le?“, meg hogy „*költőnek*... joga halni, s gyilkosság, ha kimentesz ilyet, mikor ő nem akarja“; — s lehettek pillanatai, amelyekben a történelmi fejlődés szükségszerű irányát felismerve, némiképp megnyugodott. De ez a sima felületű, belülről azonban tragikus mélységeket sejtető — s valóban, csupán csak sejtető — költősors az atomkor alkotói előtt is azt példázza, hogy az alkotónak is kielégülést hozó, az utókornak is fennmaradó, igazi nagy műveket csupán a történelem haladás-irányával az ihlet izzásában együtt-száguldó nagy lelkek alkothatnak.

BODOR PÁL Szeszélyes műhelynapló

... Próbálok gondolatban visszafordítani franciára a *Bukás* (Camus: *La Chute*) szövegét. Mesterkéltnek érzem ugyanis a fogalmazást, s noha persze a művészet többek között = stilizálás, azt hiszem, ez az a fajta „másítás“, melynek főfeladata jobban hasonlítani az eredetire, mint maga az eredeti; valahogy úgy, mint a karikatúra, csak (bizonyos értelemben) ellenkező irányú túlzással. (A színpadon nagyobb és rikítóbb strasszal mímelhető csak a valódi ékszer — a valódi ékszer viszont szinte láthatatlanná válik; a rivaldafényben a „valódi“, tehát a teljes festetlenség: halotti sápadtság, míg a természetesség látszatához a smink ordító lázrózsái kellenek). A stilizálás szerepét a művészetben tehát semmiképp sem lehet tagadni — csak *mértékét* nehéz megállapítani. A *Bukás*ban — mindhiába dicsérik Camus klasszikus mérték-tudását — éppúgy érzem a csináltságot, ahogy a díszletanyagában oly hiteles *Közönyben* a figurák és helyzetek (célszerűségnek alárendelt, tehát tendenciózus) mesterkéltségét.

Érdekes, hogy a Saint-Exupéry (*Éjszakai repülés*) könyvében azért nem figyeltem a szövegre, mert nem nyelvre irányító, hanem ablaküvegyelvű; közlekedési jelzőtábla, távirószalag itt a nyelv, vagy bármi más — csak éppen nem *láthatóan, érzékelhetően*: művészi anyag. Ezzel egyidőben olvastam Hemingway *Vándorünnepét*: itt persze a táviró-nyelv látszólagos közönye és szögletelessége nyilván valóban tudatos stílus-eszköz: a legrövidebb utat keresi, mint a bokszoló ökle. Még izgalmasabb a stílus, ha szinte *mindennapi anyaggal* sáfárkodik varázslat-büvölőn. (Supervielle *L'escalier*-je, legalábbis Lator László fordításában, a misztikus fluoreszcenciájú jelképet — a költői átlagnyelvhez viszonyítva — meglehetősen „természetes“ szókinccsel veszi körül, és mégis — mégis? — betölti az igézést...) Nyilván, a művészet legbonyolultabb és legkényesebb kifejezési eszköze a nyelv; nemcsak azért, mert nem rendelkezik a viszonylagos exkluzivitásnak azzal a varázslat-többletével, mint a zene vagy a téri forma vagy a festészet bármely eszköze, hanem azért is, mert

annyival gazdagabb közérthető jelekben és kombinációkban, mint amennyivel gazdagabb a kínai írás a latinnál: sok tízezer szín-szerkesztéssel dolgozik. (Egyébként: képzeljük el a festőművészet állapotát egy olyan országban, amelyben húszmillió ember közül tizenkilenc-millió-nyolcszáz-ezer fest; *beszélni* ugyanis, éppígy, tulajdonképpen mindenki tud, s ezért sokan képzelik, hogy nyelvi anyaggal kifejezni valamit nem is olyan „nagy dolog”; a zene már pusztán megjelenési formájával: varázslat — a hangszeres zenére gondolok elsősorban, melyet nem segít érthetőbb és demokratikusabb anyagával a vokális zene és annak szíami ikerpárja, a *szövege* — míg a nyelv magában még nem „rendkívüli”, a birtoklása és a használata közös, mint az ivóvíz, sem kiváltságot, sem beavatottságot nem tételez fel. Talán épp ezért volt szükség a szakrális nyelvekre; nemcsak a latin vagy az egyházi ószláv, a szanszkrit játszotta ezt az „elvéle-hatás” szerepet, hanem, tudomásom szerint, az egyiptomi papságnál éppígy, mint egyes hindi, illetve urdu nyelvű kultúráknál is volt papsági-arisztokratikus nyelv, illetve írás; az *ornátus* tehát azért is kell, mert vázsongatyában mindenki járhat, de vázsongatyában csak a megszállott próféta tud hatni a tömegre; a próféta epigonjai és egész epigonrendszere: azaz a vallás és a pap kénytelen megkülönböztető jelekhez folyamodni, afféle spirituális serif-jelvényhez, a szellemi hatalom, a fölkentség, a megkülönböztettség jeleihez. Persze, vigyázat, ebből az következnék, hogy minden igen egyéni — Páskándira utalva: „magát-mutogató” — nyelv, illetve stílus a szerző szellemi epigonságát árulná el, kényszerű folyamodását többlet-hatóanyaghoz. Ez a következtetés magában véve már csak azért is hibás, mert hiszen — elvégre! — a megszállott próféta is ölthet ornátust!)

Sokkal izgalmasabb a szókincs és gondolati gazdagság viszonyának kutatása.

A gazdag és igénybe is vett, használt, mozgatott szókincs, úgy érzem, mintegy automatikusan megmozgat bizonyos gondolati elemeket, a szavaknak megfelelő gondolati elemeket, valahogy úgy, ahogy Sztanyiszlavszkij szerint a meghatározott fizikai cselekvés kiváltja a megfelelő lelkiállapotot is; így hát a szókincs gazdagítása nemcsak a fogalmi gondolkodás árnyaltságát segíti elő, hanem egyben *gondolat-torna* is. Erre a meghatározott viszonyra a nyelv művészete azonban csak módjával építhet. Számolni kell mindig az olvasó szellemi restségével, mely abban is megmutatkozik, hogy szívesebben végez bizonyos értelemben produktív, vagyis azonnali haszonnal (esetleg játékkal, győzelemmel vagy legalább játékbeli győzelemmel) járó munkát, mint mozgást — látszólag — a mozgásért: tornát. Innen, hogy könnyebb rendszeres labdajátéokra szorítani-szoktatni az embereket, teniszre, golfra, mint talaj-tornára; magyarán, és visszatérve kiindulásunkhoz, a *sztori* gól-lehetőség-helyezete fölizzgatja az olvasót, a renyhét is, és képessé teszi a játék atlétikai szépségének az élvezetére, persze a játék célszerűségének — a gólról vezető támadásnak — a vonalán. A futball-kapus robinzonádja óhatatlanul nagyobb tömegnek tetszik — főleg, ha eredményes —, mint az azonos rugalmasságú, szépségű és ügyességű ugrás az atlétikai pályán. Ebből következik, hogy az esszébe illő vagy filozófiai esszébe illő gondolatot a nagy író „sztoris műbe” illeszti, játékszerbe szereli fölhúzott rugóként,

és csak kevesen veszik észre halk zurrogását a csattogva menetelő, kerepelő vagy guruló játékban, amelynek pedig e rugó parancsol — arra hajt, amerre a rugó hajtja, s így az olvasó akaratlan is a rejtett gondolatnak külső pályaként megfelelő útvonalat követi.

A játékszerek ősiek. S minden ipari forradalom változtatott anyagokon, mozgató szerkezetükön. Formájuk azonban sokkal gyakoribb változáson eshet át, mint belső szerkezetük. Azaz: amióta az óra-típusú rugós játékmotort kitalálták, ugyanazzal a gépecskével sok ezer fajta karosszériát láttak el; a kocsiszekrény gyorsabban változik, mint a motor. A művek eszmei tartalma is sokkal ritkábban változtatja például helyét, topográfiai övezetét a filozófia birodalmában, mint a forma, a karosszéria. Minden új motorfajta (értsd például: gőzgép, robbanómotor, villanymotor) alapvető változtatást eszközöltet a karosszérián, az alapvető változások határvonalain belül aztán az aerodinamikai és esztétikai változatok milliói lehetségesek. De a döntő változás csakis a motor és karosszéria kompatibilitásának a megteremtése. A hintó alakú autó-karosszéria = anakronizmus; a robbanómotoros autó karosszériája a villanymotorra borítva = anakronizmus; de a kettő között ott a robbanómotoros autó karosszériájának millió változata... Az új eszmei tartalom tehát új formát határoz el és meg; a kettő teljes adekvátsága = modernség. Ami változat ezen belül adódik elő a formán, az csak esztétikai fűszer, kereskedelmi trükk a karácsonyi vásár idején, unaloműző érdekesség — ami azonban nem jelenti, hogy felesleges.

A rugós játék lehet autó, kacsza, kelepelő gólya vagy holdjáró autó; ezek, ha játék-funkciójuk szerint erősen különbözőek is, valójában azonos mozgás-lényegre alkalmazott változatok. *Nem érik fel annak a pillanatnak az újdonságát, amikor először jelent meg a rugós játék.* Holott, persze, azzal igyekeznek versenyezni. A karosszéria-újítás sosem érhet fel az új ipari forradalmat jelző motor-változtatással, de tágitja a képzelet kereteit, újra és újra felhívja a figyelmet a rugós-szerkezet hasznosságára, és főleg, summázhatja a tökéletesedést az adekvációban. *Olykor az új eszmeiség elindítója nem elég nagy művész a maga forradalmának megfelelő forma megteremtéséhez; őse lehet ő nagyobbaknak;* az autó közel százéves útja a lényegének legmegfelelőbb vonal felé való tökéletesülés útja. (Gorkij: óriási újdonság eszmeiségben, látószögben, erkölcsben — és szerencsés találkozása ennek az eszmei újnak a nagy művésszel. Követői között akadhatna nagyobb művész, de bármennyit tökéletesítene a forma adekvátságán, kevésbé lenne modernebb, mint a nem oly nagy, új művész, aki világlátásban hozna újat.) A Fiat legjobb tervezője sem játszhat nagyobb szerepet az ipar történetében Benznel vagy Daimlernél.

Hogy a végére érjek ennek a mindvégig kínosan didaktikus párhuzamnak: egyfelől megértem a hagyományosabb vonalvezetésű Rolls-Royce vagy Mercedes híveit (esztétikai híveit is), akik az adott motortípus végső technikai lehetőségeinek megbízható és maximális kiteljesítését s e motortípus „formai bevallását“ fölébe helyezik az olykor csiri-csaré, rikító amerikai karosszéria-modernkedésnek, amely szinte minden esetben szándékosan rövidlejárátú ipari teljesítményt leplez.

A stílus (és általában: a forma) újszerűsége csak akkor üdvözölhető, ha fokozza, javítja az aerodinamikai vonalat, a lényeg (rugó, motor, esz-

meiség) maximális érvényesülését — de a forma megújítása még ezen a funkcionális vonalon sem egyenlő előző *eszmei* teljesítményekhez viszonyított modernséggel.

Nem tudok egyetérteni az irodalomnak — akár a világirodalomnak — olyan egységként (egységesként!) való felfogásával, amelyen belül összevetések éppúgy lehetségesek, ahogyan összevethető a tehének tejhozama vagy tejük zsírtartalma. Az emberiség (emberi társadalom) sem egységes (mint alany és közönség sem) — miért volna és hogyan is lehetne hát egységes az irodalom?

Nekem például Déry Tibor és Németh László jelentik a magyar prózában a nagy töltetű, végig szellemi árammal szikrásított prózát, melyben a szó a legmagasabb rangján tündököl, s olyan valenciák hálójában feszül meg, melyek között összes lehetséges tartalmai leggazdagabbikát fejezi ki. Nekem Déry többet mond Hemingwaynél, de tudom, hogy Hemingway jobban számolt az olvasó szellemi restségével és cselekmény(izgalom)-éhségével, mint Déry, ezért magát a sztorit alakította úgy, hogy nyomon követése a futball-szurkoló típusú olvasónak is érdekes legyen, de a szellemi izgalomra nem renyhe olvasóban is *meghatározott* gondolatokat gerjesszen. Déry: Bach, Bartók, Honegger, Hindemith; Hemingway: Beethoven.

Vagyis az, ami Beethoven a mai fülnek: ami az *Eroicában* könnyen követhető; vagyis nem a pátoz, hanem a fülünkben egyszerűsödött tragikus és diadalmas fővonulat; mert persze egyébként igazán ostobaság Hemingwayt éppen Beethovenhez hasonlítani, annál is inkább, mert hiszen legalább annyira „ütőhangszerekre“ írt, mint Bartók; az összevetés tehát nemcsak hogy sántikál, hanem egyenesen féllábú, és félek végiggondolni; mert a puritán Hemingway, aki a szentimentálisnak minden kellékét mellőzte, közben mégis a *Carmenre* meg a *Toscára* emlékeztet engem, noha minden van benne, csak operai és teátrális nem; dehát bármennyire fanyar és könyörtelen realista, írásai mélyén ott búvik meg az akaratgyengeséggel, gyávasággal szembeállított férfiero, a férfiero, a bátorság dicsérete, a heroizálás, mely — noha nála együtt halad a deheroizálással — mégiscsak a romantika hangja; vajon nem Hemingway tehát a huszadik századbeli romantikától megundorodott ember szemérmes, rejtett romantikus vágyainak kifejezője; vajon nem Hemingway, a puskás, cápás, kilimandszárós, fehérvadászos, kafferbivalyos, háborús Hemingway a huszadik század romantikusa? aki félrelökte undorral a romantika likőrjeit és kölnivizeit, és elővette a romantika tiszta szeszét? aki rájött, hogy mégiscsak a konfliktus az élet lényege és az ember megmutatója ebben a mi ezernyi koordinátarendszertől átszótt századunkban is? melyben egyszerre szűkültek be és tágultak végtelenné az ember távlatai?

Mert igaz ugyan, hogy Werther akkor lövi föbe magát, amikor az óra tizenkettőt üt, de ilyen egyszerű mondattal, cédulára írott mondatlal kéri el a fegyvert: „*Volna szíves egy tervezett utamra kölcsönadni a pisztolyait? Minden jót!*“ — ahogy Szabó Lőrinc fordításában hangzik; pedig ezt a huszonöt éves Goethe írta 1774-ben; vajon mennyivel romantikusabb ez Hemingwaynél?; elvégre kulcsregény volt, botrányt keltő és szenzációs, Lessinget felháborító, Lotte Buffot a világ elé táró, a sze-

rencsétlen Wilhelm Jerusalemból öngyilkosságából táplálkozó; egy cseppet sem csodálkoznék, ha valaha irodalomtörténészek kiderítenék, hogy Hemingway titokban nagyon is szerette ezt a művet — hiszen a Werther-epigon regények, Sénancour *Obermann*-je vagy René de Chateaubriand *René*-je meg Benjamin Constant *Adolphe*-ja mind az akaratgyengesség regényei; és vajon a tragikus heroizmus Hemingwaynél nem a gyávaság és akaratgyengesség kompenzálása? veszélyt kereső emberi élete nem ugyanez? szóval, az ördögbe is, mit érnek a skatulyák, hálistennek az irodalom éppúgy nem vagdalható föl dobozokba nyomható szeletekbe, ahogy a folyó vizét nem lehet fölszeletelni konyhakéssel; annyi kétely és ellentmondás kavargat bennem Hemingway realizmusa és romantizmusa körül, hogy egyszer már neki kellene fognom egy tanulmánynak; vagy talán már megírták mások, csak nem került a kezembe . . .

Déryt digest-té lehet tömöríteni: egytizedére; Hemingway mindig a saját digestjét írta meg; Déryből kirostálható a költő, kiszítálható az elmékedő, kioperálható talán még az irónia mögé rejtőző romantikus is — Hemingway mintha unná leírni a sztorija sugallta gondolatait, vagy mintha — józanul — tartana attól, hogy eszme-futtatásait amúgy is unná az olvasó; szinte csak az eszme-futtatása tárgyát (konfliktus, jellem) írja le. Azt hihetnők, Déry megy elébe az olvasónak, és teszi kényelmessé a dolgát azzal, hogy az ételekhez készen átnyújtja a nyál- és gyomor-nedveket is, az asszociációk egész ideghálózatát — míg Hemingway, fukarabban, látszólag még az ételt magát is roppant sommásan, valahogy féligkésznek tűnő állapotban nyújtja át (mint a tatár-bifsztek néven ismert nyershús-darálmányt, mely mellé, a tányér szélére, a konyhában odapötyögtetik a hozzávaló vagdalthagymát, nyers tojássárgát, fűszert, hogy a fogyasztó tetszése szerint keverje-ízesítse); mégsem Déry olvasójának van könnyebb dolga, mert hiszen a szerző láthatóbban kényszeríti magát reá! Déry olvasója kezében a kormány annyit ér, mint az angolpark-beli, rejtett síneken futó kisautó kormánya; Déry mintha félne, hogy olvasója nem úgy értelmez, ahogy ő szeretné, bekapcsolja az összes „audio-vizuális“ magyarázó táblákat. Hemingway ravaszabb zsarnok. Nem azt mondja, hogy „induljatok velem X. spanyol kisvárosba“, hanem azt, hogy ott bikaviadal lesz. Ki ne tartana vele? Hemingway nem azt mondja vagy mondatja el, hogy mi a véleménye a nemiség szerepéről a férfivá válásban, hanem leírja, egy, a háborús sebesülésben elroncsolt nemiszervű férfi szemével, az ökrök szerepét — és pusztulását! — a viadalra érkező bikák „befogásában“ — vagy pedig Francis Macomber férfivá válását a gyávaság legyőzése — a halál — pillanatában. Látszólag: pusztá tényeket, de olyan meghatározott helyzetben és szögből, ahonnan éppúgy nem lehet másfelé célozni, mint egy betonbunkerbe rögzített hajóágyúval vagy a vadászgépek orrba-szerelt fegyverével, mellyel csak az egész géptest mozgásával lehet célozni. Nem kommentál; nem kéri fel az olvasót, hogy most emelje fel egy kicsit a bal lábát, hanem a megfelelő pillanatban térdenvágja a gumikalapáccsal.

Én mégis jobban szeretem Déryt, talán mert a tényeknél — és olykor a magam kommentárjainál is — jobban élvezem a Déry nagyságú gondolkodó szellemi erejét, a gondolatnak azt a csodálatos, érzéki, tehát az anyagi világgal izmosan teli mozgásművészetét, melyet nem lehet úgy szemlélni, hogy az ember, szinte tudatlanul, ne kapja rajta magát a moz-

dulatok utánzásán; ezek az alig rebbenő mozdulataink, melyekre a szellemi látvány szépsége és szuggesztív ereje kényszerít, a legedzőbb belső torna.

Kár, mégis kár, hogy egy kis nép irodalma nem elsősorban Hemingway típusú alkotókat termel ki. Ezt pusztán gyakorlati okból vetem fel; mert a Déry- vagy Németh László-szerű irodalom sokkal nehezebben fordítható (és egyébként is sokkal kisebb közönséghez szól). A magyar irodalomnak különben is sajátja a nyelvében való költői s olykor kissé narcisztikus, olykor meg virtuskodó gyönyörködés, mely nyilván egyedülállóságának és kicsinységének szép kórtünete (s egyúttal a világméretű terjedését elveszejtő betegsége). Hemingwaynek a rossz fordítás legfennebb a tudatos látszat-hanyag ruháját tépázhatja meg; Dérynek vagy Németh Lászlónak a gyöngé fordítás is a bőrét hasítja fel, sőt, csontig hatoló sebet ejthet rajta. (Nagyanyám lámpájának ernyője vagy ötven üveg- vagy kristály-rudacs-kából állt; ha végighúztam rajtuk egy pálcát, egymáshoz verődve csengtek; s noha idővel sok eltört közülük, a hangjuk nem változott; egy kristályharangon azonban a legkisebb csorbulás vagy repedés fölér a hangszál-bénító gégemetszéssel.)

Persze az irodalom örök kérdései, hálIstennek, minden (akár teljesen kielégítőnek tűnő!) válasz ellenére: örökké kérdőjelbe kunkorodnak. Afféle kérdések ezek, mint a gyerekugratók: mi nehezebb, egy kiló vas, vagy egy kiló toll... A megkérdezett, ha átlát a szítán, nevetve mondja: egyforma nehezek. Mire a válasz: „No akkor ejtsd a lábadra, s meglátod!”

Ki több, ki súlyosabb — s mi több, mi súlyosabb?

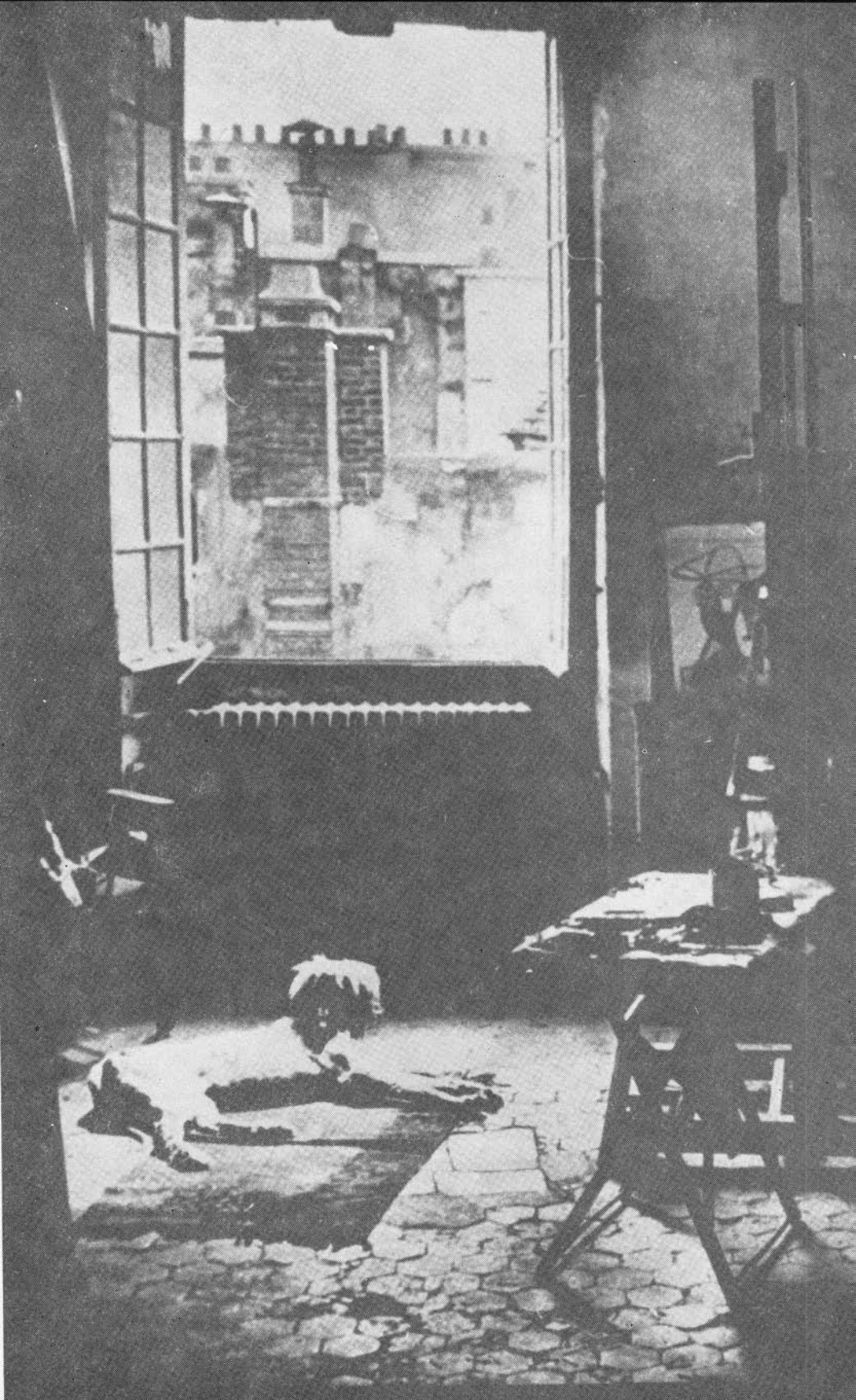
Toll? Vas?

És: milyenek akarja látni az ember a világot az irodalomban? Olyannak, amilyen? Valóban olyannak? Vagy olyannak, amilyen lesz? Amilyen volt? Amilyen lehetne?

De hiszen még az egyes ember sem látja a világot mindig egyformán. Reggel, dühösen, megölné az autóbuszvezetőt, este meg fizetne neki öt üveg sört. (S ha már az autóbusznál tartok: az új kocsikon kék fedél-ablak van — a világ sohasem olyan szép, mint azon keresztül; ha sokáig nézem, utána nem merek kipillantani a színtelen, a világot tehát valódi színeiben láttató, azaz „hiteles”, „realista” ablakon. Vajon melyik irodalmat szeretem...?)

Egyetértek: a világot fehérnek — azaz végül is biztatónak — kell ábrázolni, mint ahogy az ember természetes állapota az egészség. (Noha beteg, a halállal szembenézve, olykor nagyobb igazságokat fedez fel!) Ezt a fehéret azonban nem fehérrel, hanem a szivárvány valamennyi színével kell megfesteni; e színek korongja fehérre forog... Hogy az irodalom összessége e fehéret „adja ki” — minden színt meg kell festeni; ha egy kimarad — valamilyen elem javára vagy rovására beszürkül, bemocskolódik az egész.

Igaz, vannak olvasók, akik a szép hazugságot szeretik. (Egy házaspárról szeretnék novellát írni; a novella ötletét így jegyeztem fel: „Hazudtak egymásnak, tudták, hogy hazudnak, és mégis nagyon jól érezték magukat. Vajon miért?”) Pedig a hamis képet nyújtó irodalom egész furcsa következményekkel járhat. (Valakinek az elbeszélése nyomán je-

gyeztem fel egyszer egy másik sztorit: „Négerek, csak négerek között élt, és amikor a tükörbe nézett, megdöbbsent saját fehérségétől. Esztétikai érzéke is a feketéhez igazodott.“)

Harminchét éves vagyok, és már mindent megírtam, ami — válogatott műveimből kimaradhat... Mégis az írás, a magam írásbeli szándékai szemszögéből gondolkodom az irodalomról, holott a tanulságokat alkalmazni nincsen erőm. Állandóan úgy érzem, hogy *nekem* hiányzik valami — holott talán *belőlem* hiányzik.

Érdekes: a világirodalomra, a VILÁGIRODALOMRA, igen, úgy nézünk fel, mint valami *küntire*... Mintha a világirodalom egy külön kontinensen születne. Mintha volna egy földrés, melyen világirodalom születik. Pedig a világirodalom ezernyi, mindenféle elszórt, kis, íróasztalnyi parcellákon születik. Még kerítése sincs e parcelláknak.

SZILÁGYI DOMOKOS Séta Mr. Eliot körül

Tanár, bankhivatalnok, folyóirat-szerkesztő, baseball-edző, kiadói igazgató, Nobel-díjas költő, sőt: költőfejedelem, próféta saját hazájában! — és kifogástalan angol úriember — sötét ruha, keménykalap, higgadt beszéd —: valódi englishman, maguknál az angoloknál is englishmanebb, hiszen amerikai származású; vagyonos, konzervatív és katolikus aki egyetért a kommunista Brechtrel abban, hogy nem ismer szellemi magántulajdont; a Harvardon, annak idején, John Reed és Walter Lippmann évfolyamtársa; az ötvenes évek végén pedig: a legnagyobb élő költő azok szerint, akik nem tartják meddő foglalatosságnak a melléknév-fokozást s a költők összehasonlítását; a *Lexikon der Weltliteratur* viszont azt írja, hogy Eliot „a polgári-dekadens és reakciós költészet legbefolyásosabb képviselőihez tartozik“.

Ez utóbbi adatot Szemlér Ferenc idézi Eliot *Legszebb verseinek* előszavában; a kötet — dicséretes és vakmerő vállalkozás — az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában jelenik meg (Lörinczi László, Szász János és Szemlér Ferenc fordításai).

Az Eliot-versekben lépten-nyomon utalásokra, görög, latin, francia, német, szanszkrit, olasz nyelvű idézetekre bukkan a gyanútlan olvasó. Védák, Dante, Shakespeare, Baudelaire. Az egész emberi művelődés. Egyik nagy költeményéhez (*The Waste Land* — e kötetben: *A pusztas ország*, Vas Istvánál: *Atokföldje*; az előbbi hívebb, az utóbbi szebb cím) maga a szerző csatolt jegyzeteket, magyarázatokat, ámbár azt tartotta, hogy nélkülük is boldogulhat az olvasó; azt is vallotta, hogy kultúra nélkül mit sem ér az ember, de *csak* kultúrával sem ér semmit; kijelentette, hogy legszívesebben írástudatlan közönséghez szólna, mert a költészet első számú ellensége a félműveltek és rosszul műveltek tábora. (Nem érdektelen idéznünk itt Majakovszkij esetét: „... egyszer megsza-

vaztatott majd ezer munkást; valamennyi megértette, egy kivételével — volt pedig az éppen az egyetlen iskolavégzett: a könyvelő“. — Lásd Juhász Géza cikkét: *Nagyvilág*, 1967. 8.)

Továbbá: azt is mondotta még Mr. Eliot, hogy a jó vers már azelőtt közl valamit, mielőtt megértené az ember; és azt is mondotta, hogy a költészet menekülés az érzelemtől és menekülés a személyiségtől; de, mint minden tudós költő: saját gyakorlatában ő sem tartotta magát elméleti megállapításaihoz, főleg, ha e megállapítások vita hevében születtek; mert, íme, Mr. Eliot, a személytelen líra apostola imígyen kezdi *Hamvaszószerda* (*Ash-Wednesday*) című költeményét:

*Mert nem remélem hogy megfordulok
Mert nem remélek
Mert nem remélek új fordulatot
Hogy tehetséget, látókört cseréljek
Ilyesmire törekedni nem törekszem
(Óregedő sas szárnyat mért feszítsen?)
Miért sirassak
Szokott uralkodást, eltűnt hatalmat?*

(Vas István fordítása)

Vakmerő vállalkozást említettem. Mert bizony e kötet az. Mr. Eliot, XVII. századbeli elődeinek példájára, arra törekedett, hogy a vers úgy érzékeltessen elvont fogalmakat, mint ahogy a rózsailatot érzi az ember; s így történik, hogy *J. Alfred Prufrock szerelmes énekéből* (*The Love Song of J. Alfred Prufrock*) éppen csak a szerelem hiányzik (Vas István megállapítása). Mr. Eliot, közép- és kelet-európai kartársáival ellentétben, megengedhette magának az elefántcsonttorony fényűzését, de hát ebben sem következetes, midőn krokodilkönnyeket hullat *Egy államférfi gondjain* (*Difficulties of a Statesman*) — hiszen Albion, mint tudjuk, a köd s a bizottságok hazája:

*Sírni mit sírjak én?
A hús csak por: beleértve
A Bath-rend tagjait, a Brit Birodalom
Lovagjait, a Becsületrend,
Ah, a Becsületrend tisztjeit,
A Fekete Sas-rend (1-ső és 2-ik osztály),
A Felkelő Nap Rendje viselőit.
Sírni mit is sírjak én?
Első dolgunk, hogy felállítsuk a bizottságokat:
A tanácsadó bizottságot, állandó bizottságot,
választó bizottságot és albizottságokat.*

*Bizottság létesül,
Hogy egy volscus bizottsággal az örök
Békéről értekezzék: a húsvágók, gerelykészítők és
kovácsok
Közös bizottsága jött létre tiltakozásul a
rendelések csökkentése miatt.*

És végül a méla akkord:

Ó, anyám,

Mit sirjak én?

Bizottságot, képviseleti bizottságot, vizsgáló
bizottságot kívánunk

LEMONDANI LEMONDANI

(Szemlér Ferenc fordítása)

Mr. Eliot, mint modani szokás, *nehéz* költő. Meg kell küzdeni vele és érte. De megéri. Ő maga elvárta, hogy az olvasó legalább annyi fáradságot szánjon a vers megértésére (hiszen az írás „alapos észmunka“ is, többek között), mint az ügyvéd, aki fontos döntést tanulmányoz valamely bonyolult esetben. Nem állítom, hogy e tétel vitathatatlan; nem ártana, ha valamelyik lapunk teret adna ilyen vitának; de most másra akarok kilyukadni. Az elioti szó-művészet varázsos, megéri a sűrű szótár-forgatás fáradságát. Elavult szavak és ragozási alakok; slang; szójátékok; jogi, diplomáciai kifejezések, s ki tudja, mi minden még. Komolyan, ironikusan, meghökkentőn, játszian, és van itt *épater le bourgeois* (inellesleg: Mr. Eliot naponta följegyezte könyvecskéjébe a kiadásait, az utolsó pennyig) és van klasszicitás; mindez így zagyvaságnak tűnhetnék, de, mint említtem, M. Eliot szerint a kultúra önmagában nem elég: nos, ő rendelkezett azzal a többlettel, amely a művelt embert — költővé teszi, s egységessé a főnti zagyvaságot.

Azt olvastam valahol, hogy Angolhonban csak az előkelő konzervatív klubok pincéreinek van bátorsága egy- vagy kétszótagúnál hosszabb szavak kimondására; de Mr. Eliot volt oly bátor leírni olyan — urambocsá! nyolctagú — szót: mint *polyphiloprogenitive*. Mégis: ez a szó-kincs valóságos fölüdülés.

Az amerikai beatnik-szerzők, az angol dühös ifjak, az abszurd drámaírók (tisztelet a kivételeknek mindhárom csoportban!) száz szóval úgy elboldoguinak, hogy öröm nézni. Beckett darabjában Estragon és Vladimir talán ötvennel is. E megállapítás csupán filológiai; nem tagadom: az író ezzel is *mond* valamit, s például egy New York-i jassztól ne várjunk shakespeare-i szó- (és gondolat-) gazdagságot. Így hát valószínű, hogy — ma és holnap és holnapután — a költőkre hárul a föladat: ügyelni, hogy az irodalom el ne feledjen beszélni: szépen, árnyaltan, gazdagon. Mr. Eliot példát mutat.

*

Közhely, hogy a műfordítás a világ legreménytelenebb foglalkozása. A legtöbb költőt nem lehet fordítani; Eliotot, hitem szerint: nem szabad.

Jómagam magyarul olvastam előbb. Afféle „láttam-én-már-karónvarjút“-érzéssel ütöttem föl a könyvet (T. S. Eliot: *Gyilkosság a székesegyházban*; fordította Vas István; Európa, 1966). S előérzetem igazolódott. Úgy tetszett: láttam csakugyan.

És most egy szerencsés véletlen: a kiadó ideadta összehasonlításra a *Legszébb verseket*. Meg kellett tanulnom eliotul, és rádöbbenem, milyen nagy költő, és hogy annak számára, aki csak egy csöppet is ismeri az angol vers történetét, világos, hogy Mr. Eliot új korszakot nyitott, és hogy Eliotot fordítani, a leghívebben, legszebben akár: éppoly hiábavaló, mint *megmagyarázni* a rózsa illatát. És hogy az angolul nem értő olvasó

a fordításokból többé-kevésbé megismeri ugyan Eliotot, de hogy megszereti-e: nem hiszem. Egy ismerősöm, kivel közöltem aggályomat, megkérdezte: mit lehet itt tenni? Tanuljon meg angolul mindenki?

Éz sem volna rossz megoldás; de akit csakugyan érdekel Mr. Eliot, az föltétlenül tanuljon meg.

És még egy gyanús körülmény. Eliot első magyar olvasója alighanem Babits volt. A Vas István-féle kötetbe Ungvári Tamás írt szép s hasznos tanulmányt; ő idézi Sárközi Györgyöt: hogy ti. Babits „ismerte az ismeretleneket is, a moderneket is, akik közül Eliot nevét emlegette mint a legnagyobbat“.

De nem fordított tőle.

(Utóirat.)

Thomas Stearns Eliot 1888-ban született; tanult a Harvardon, a Sorbonne-on, Németországban és Oxfordon; írásai 19 éves korától jelentek meg; angol, amerikai, német kitüntetésekkel kapott s Nobel-díjat 1948-ban. 1965-ben halt meg.

A mi Eliot-értékelésünket, azt hiszem, Szemlér Ferenc fogalmazta meg legszabatosabban a *Legszebb versek* előszavában (kiemelés tőlem):

„... L. G. Salinger, a cambridge-i egyetem angol lektora így fejezi be róla szóló tanulmányát: »Mérhetetlen sokkal tartozunk Eliotnak az angol költészet hatósugarának tágításáért. Mégis lehűt a költőhöz és korához kapcsolódó ama meg gondolás, hogy ily kiváló író oly sok erőt pazarolt a tagadásra...« De, mondja Szemlér: „a költő tagadó állásfoglalása sohasem az ember és emberiség, hanem mindig az embertelenség ellen szólt, s igazán nem ő tehet arról, ha világában az utóbbiból sokkal több akadt, mint az előbbiből“.

Nos hát: egyelőre ennyit a megjelenendő Eliot-kötet „beharangozására“.)

THOMAS STEARNS ELIOT

Sweeney Agonisztész

(Részletek egy arisztophaneszi melodrámból)

BEVEZETÉSŰL. Thomas Stearns Eliot (1888—1965), Nobel- és sok egyéb díjas amerikai születésű angol költő alább következő műve létrejöttének idején (1927) voltaképp drámai alkotásnak indult, ahogy alcíme is elárulja, de külsejéből is látszik. Mint ilyen, végül töredéknek maradt, költemény gyanánt azonban — eszmei és érzelmi töltései miatt — a szerző felvette összegyűjtött verseinek 1935-ös első kiadásába, s ott szerepel az 1962-es utolsóban is.

Eliot már írói kezdeteinél szerette volna megteremteni azt a széles hallgatósághoz szóló verses drámát, amely tudatosan szakítana a shakespeare-i hagyományokkal mind verselés, mind nyelvi eszközök, mind a kifejezésre váró gondolat tekintetében. A *Sweeney Agonistes* magán viseli ezeket a jegyeket: a köznapi beszéd fordulatait, a kuplé-betétek fölhasználását, az amerikai dzsessz visszhangjait, az életanyag szándékolt közvetlenségét. Főleg a szereplők személye árul el sokat:

Dusty és Doris, a két meg nem határozott foglalkozású hölgy, Sweeney, akiben esetleg Eliot több más versének hősét leljük föl, majd ez utóbbi barátai mind annak a századeleji amerikai életformának megjelenítői, amelyet a költő ábrázolni, illetve amelynek segélyével saját eszméit közölni óhajtott.

Mégsem a megszokott polgári színmű eszközeivel, hanem „egy arisztophaneszi melodráma” alakjában s annak külsőségeivel. A címekben használt „Agonisztész” (versenyző, küzdő) és „Agon” (verseny) is a görög-római zenei, drámai, gimnasztikai küzdelmekre (s egyben némi iróniával Milton *Samson Agonistes*-ére) utal. Megerősíti ezt az Aiszkhülosz *Oreszteiájának* középső darabjából, az *Aldozatvivők*ből (Kóéphoroi) első jelikeként vett két sor, amely itt Devecseri Gábor fordításában szerepel.

A jelmondatokat — akárcsak a címeket — Eliot mindig a mű szerves részének tekinti. Ezúttal is fel kell rájuk figyelnünk, ha az akár költeménynek, akár dráma-részletnek tekintett mű mélyére akarunk hatolni. Nem kétséges, hogy különösen Dusty, Doris és Sweeney viszonylatában az emberi sors, különösen a fenyegető vég alapvető kérdései visszhangzanak. Ezért is említi Oresztész a neki jól látható, de másoknak láthatatlan Ezinüszeket, akik mint anyagilkost szakadatlanul üldözni fogják. Keresztelő Szent János is azért kerül a darab élére, hogy a dolgok mulandóságára figyelmeztessen.

A művet minden töredék-volta ellenére két ízben is színre vitték (1933, 1935). Mégis, gondolom, inkább költeményként olvasható.

Szemlér Ferenc

ORESZTÉSZ: *Ti nem látjátok őket, csakhogy én igen: tovább zavarnak, vissza nem tart semmi sem.*

AISZKHÜLOSZ

Ezért a lelket nem bírhatja az isteni egyesülés, amíg csak le nem vetközte a teremtett dolgok vágját.

KERESZTELŐ SZENT JÁNOS

ELŐHANG-RÉSZLET

DUSTY. DORIS

DUSTY: *Pereirával mi van?*

DORIS: *Hát mi lenne vele?*

Nincs közöm hozzá.

DUSTY: *Közöd nincs, ugye?*

S ki fizeti a bért?

DORIS: *Ő fizeti a bért.*

DUSTY: *Van, ki nem ad, s van férfi, aki ad,*

Van, ki nem ad, tudod te magad.

DORIS: *Tiéd lehet Pereira.*

DUSTY: *És mi legyen vele?*

DORIS: *Pereira nem úriember:*

Nem bízom benne!

DUSTY: *Helyes, nincs ebben új.*

Nem is úr, ha nem lehet bízni benne,

S ha nem lehet bízni benne —

Nos, ki tudja, egyszer mibe nyúl.

DORIS: *Meg sem éri, hogy törődjünk vele.*

DUSTY: *Sam viszont tetőtől talpig úr.*

DORIS: *Tetszik nekem Sam.*

DUSTY: *Nekem tetszik Sam.*

Sam jó pofa.

S hozzá kedves fiú.

DORIS: *Bizony kedves fiú.
Ismertem még egy ilyen valaha.
Ahogy az mulattatott minket!*

DUSTY: *Sam is mulattat minket:
Sam kiváló.*

DORIS: *De Pereira nem érdekes.
Nem kell Pereira.*

DUSTY: *És akkor mit akarsz?*

TELEFON: *Csingilingi,
Csingilingi.*

DUSTY: *Ez Pereira.*

DORIS: *Igen, ez Pereira.*

DUSTY: *Nos hát mit akarsz?*

TELEFON: *Csingilingi,
Csingilingi.*

DUSTY: *Ez Pereira.*

DORIS: *Miért nem vetsz véget e szörnyű zajnak?
Vedd föl a kagylót.*

DUSTY: *Mit mondjak?*

DORIS: *Ami tetszik. Azt, hogy beteg vagyok,
A lépcsőn kitért a bokám,
Kigyúlt a ház.*

DUSTY: *Halló, halló, ki az?
Igen, itt Miss Dorrance lakása —
Ó, Pereira úr, maga az? Hogy van?
Ó, úgy sajnálom. Nagyon sajnálom,
De Doris szörnyű náthával jött haza,
Nem, épp csak nátha,
Ó, azt hiszem, csak egy nátha,
Igen, remélem, csakugyan az —
Remélem, nem kell orvost hívnunk,
Doris utálja az orvosokat,
Azt mondja, hétfőn felhívja magát,
Reméli, hétfőre jobban is lesz,
Bocsásson meg, most leteszem a kagylót,
Doris mustáros lábfürdőt vesz,
Mondom, mustáros vizet készítek neki,
Értem, hétfőn ön ismét felhív.
Megmondom neki. A viüszontlátásra
Ó, persze, öntől volt nagyon kedves.
Áh-h-h.*

DORIS: *Most kivelem ma estére a kártyát.
Képzeld, mi az első.*

DUSTY: *Az első. Melyik?*

DORIS: *A Treff Király.*

DUSTY: *Ez Pereira.*

DORIS: *Lehet, hogy Sweeney.*

DUSTY: *Pedig Pereira.*

DORIS: *Épp így Sweeney is lehet.*

DUSTY: *Akárhogy is, roppant fura.*

DORIS: Ez meg a káró négyes. Mit jelenti?

DUSTY (olvassa): „Kis pénzösszeg vagy viselő

Ruha ajándékul, vagy vendégség.“

DORIS: Itt a hármás. Ez mit jelent?

DUSTY: „Hír távol barátról“. — Pereira!

DORIS: A Kőr Dáma! — Porterné!

DUSTY: Vagy talán te.

DORIS: Vagy talán te.

Szív vagyunk mind. Sosem tudhatjuk.

Attól függ, utána mi jön.

És erre nem akárki képes.

DUSTY: Tudom, neked van érzéked ehhez.

Most mi jön?

DORIS: Most mi jön. A hatos.

DUSTY: „Civakodás. Elhidegülés. Szakítás
barátok közt.“

DORIS: Ez itt a pikk kettes.

DUSTY: A pikk kettes!

EZ A KOPORSÓ!!

DORIS: EZ A KOPORSÓ?

Istenatyám, most mit tegyek?

S éppen a vendégség előtt!

DUSTY: Nem okvetlen a tiéd, tán egy ismerősé.

DORIS: Nem. Az enyém. Biztosan az enyém.

Egész éjjel menyegzőt álmodtam.

Istenatyám, most mit tegyek.

Nem is húzok már több lapot,

Te próbálj, most szerencsét. Most te húzz.

Ez a varázst tán megtöri. Te húzz most.

DUSTY: A Pikk Alsó.

DORIS: Ez Snow lesz.

DUSTY: Vagy talán Swarts.

DORIS: Vagy talán Snow.

DUSTY: De muris, hogy én figurás lapot húztam. —

DORIS: Sokat tesz, ahogy felveszed a kártyát.

DUSTY: Nagyon sokat, ahogyan megfogod.

DORIS: Semmit a világon nem mondanak olykor.

DUSTY: Tudni kell, hogy mire akarunk választ.

DORIS: Tudni kell, hogy mit akarunk tudni.

DUSTY: Fölösleges túl sokat kérdeni.

DORIS: Egynél több kérdés fölösleges is.

DUSTY: Néha semmire sem jók.

DORIS: A koporsóról szeretnék többet tudni.

DUSTY: Nahát ilyet! Űgye, mit mondtam?

Hogy én mindig figurás lapot húzok!

A Kőr Alsó!

(Füttyszó az ablak alatt)

Soha ilyet!

Milyen véletlen! Fura ügy a kártya!

(Újabb füttyszó)

DORIS: Ez Sam?

DUSTY: Persze, hogy Sam.

DORIS: Persze, a Kőr Alsó az Sam!

DUSTY (kihajol): Halló, Sam!

WAUCHOPE: Halló, szívem.

Hányan vannak odafönt?

DUSTY: Senki sincs idefönt.

Hányan vannak odalent?

WAUCHOPE: Itt négyen vagyunk.

Csak a kocsi viszem a sarokig,

S fönt leszünk máris.

DUSTY: Persze. Jöjjenek föl.

DORIS: A koporsóról szeretnék többet tudni.

KOP KOP KOP

KOP KOP KOP

KOP

KOP

KOP

DORIS. DUSTY. WAUCHOPE. HORSFALL. KLIPSTEIN.

KRUMPACKER.

WAUCHOPE: Halló, Doris! Halló, Dusty! Hogy vannak?

Lányok, maguk ismerik Horsfall kapitányt —

S bemutatnók két jóbarátunkat is,

Amerikai urak üzleti úton.

Ez Klipstein úr. Ez Krumpacker úr.

KLIPSTEIN: Nagyon örvendek.

KRUMPACKER: Nagyon örvendek.

KLIPSTEIN: Örvendek, hogy megismerkedhetünk.

KRUMPACKER: Ismeretségük nagy öröm nekünk.

KLIPSTEIN: Sam — vagyis Garázda Sam Wauchope.

KRUMPACKER: A Kanadai Expedíciós Hadtestből.

KLIPSTEIN: Garázda sokat mesélt magukról.

KRUMPACKER: A háborút együtt csináltuk végig

Klip és én, s a Főnök és Sam.

KLIPSTEIN: Megtettük a magunkét, ahogy mondják,

Kergettük a németet, tudhatja bárki.

KRUMPACKER: No, és a póker-játszma, mi, Sam?

Bordeaux-ban az a póker-játszma, mi?

Miss Dorrance, rá kell öt vennie,

Hogy elmesélje azt a bordeaux-i pókért.

DUSTY: Ismeri jól Londont, Krumpacker úr?

KLIPSTEIN: Nem, itt még nem jártunk.

KRUMPACKER: Az este botlottunk be ide először.

KLIPSTEIN: S bizonyos, hogy nem is utoljára.

DORIS: Tetszik önnek London, Klipstein úr?

KRUMPACKER: Hogy tetszik-e nekünk? Hogy tetszik-e?

Tetszik-e nekünk London? No, Klip?

KLIPSTEIN: Kedves — izé — kisasszony, London fölséges.

Igen szeretjük Londont.

KRUMPACKER: Nagyon beleváló.

DUSTY: Akkor miért nem költöznek át ide?

KLIPSTEIN: Hát nem, kedves — izé — kisasszony, ön félreért

(Félek, nem értettem jól a nevét,
De azért ismeretsége roppant megtisztelő) —
London kissé túl kedélyes nekünk,
Igen, némileg túl kedélyes.

KRUMPACKER: Igen, London túl kedélyes nekünk.

Ezzel nem mondtam sértőt, ne higgye —
De az iramot nem bírnök, gondolom.
Ehhez mit szólsz, Klip?

KLIPSTEIN: Jól beszélsz, Krum.

London fölséges, London belevaló hely,
London pompás egy látogatás erejéig —

KRUMPACKER: Főleg, ha egy valódi eleven angol,

Mint Sam is, kerül vezetőnek.
Sam persze itthon van Londonban
S megígérte, hogy vezetőnkül szegődik.

RÉSZLET EGY VERSENYMŰBŐL

SWEENEY. WAUCHOPE. HORSFALL. KLIPSTEIN.

KRUMPACKER. SWART'S. SNOW. DORIS. DUSTY.

SWEENEY: Majd elviszem

Az emberevők szigetére.

DORIS: Maga lesz az emberevő!

SWEENEY: S a hittérítő maga!

Az én ötvenkilós kis hittérítőm!
Felfalom önt. Én leszek az emberevő.

DORIS: Elvisz tehát? Emberevők szigetére?

SWEENEY: Én leszek az emberevő.

DORIS: A hittérítő meg én.

Hívóm maga legyen!

SWEENEY: Maga pedig pecsenyém!

Hogy kedvvel egyem

Kis omlós fehér hittérítő pecsenyém.

DORIS: Csak nem enne meg!

SWEENEY: De meg én!

Mint finom, omlós, fehér, kicsi, puha és

Ízes, zamatos hittérítő-pecsenyém.

Nézze: ez a tojás,

Olyan ez a tojás,

Mint a krokodíl-szigeti élet.

Ott nincs telefon,

Ott nincs gramofon,

Ott kocsi sincs,

Sem kétülékes, sem hatos,

Se Citroën, se Rolls-Royce,

Ennivaló sincs, csak a fán a gyümölcs,

Látnivaló sincs, csak egy pálma emitt

S a tenger amott,

Hallani való is csak a hab zizegése.

Semmi, mindössze: három dolog.

DORIS: Milyen dolog?

SWEENEY: A szülés, párosodás, halál.

Ez az egész, az egész, az egész,

Szülés, párosodás halál.

DORIS: Elunnam magam.

SWEENEY: Elunná magát.

Szülés, párosodás, halál.

Ennyi a tény a dolgok gyökerénél:

Szülés, párosodás, halál.

Megszülettem, s ez egyszer elég,

Maga nem tudja, de tudom én,

Hogy egyszer elég.

WAUCHOPE ÉS HORSFALL ÉNEKE.

SWARTS MINT TAMBO. SNOW MINT CSONTVÁZ.

Ott hol a bambusz
Bambusz bambusz
Ott hol a bambusz nő
Ketten is élnek
Egy is élélhet
Hárman is úgy mint ő
Ott hol a bam
Ott hol a busz
Ott hol a bambusz nő

Kenyérfa virít
Pingvin sikít
Tenger zsi bongva fő
Ott hol a bam
Ott hol a busz
Ott hol a bambusz nő

A pálma tövén
Gauguin lányok övén
Banán-lomb keszkenő
Ott hol a bam
Ott hol a busz
Ott hol a bambusz nő

Cicázni velem erdőben a vágy
Téged mondd hol vesz elő
Hol a kenyérfa banán nyit a pálma
Vagy hol a bambusz nő?
Nekem bármi öreg fa
S vén erdő megfelelő
Úgy szeretem az öreg szigeten
Ott hol csupa

Remek a pofa
S koráll-szirt tengere fő.

DORIS: Nem izlik a tojás; sosem izlett a tojás,

Nem jó az élet a krokodil-szigeten.

KLIPSTEIN ÉS KRUMPACKER DALA

SNOW ÉS SWARTS MINT FÖNT.

Kicsi szigeti lány
Kicsi szigeti lány
Megtelepszem veled itt
A gond nem nyugtalanít
Nem utazunk nem jár vonat
Nem futunk zivatar miatt
Csupán mályvát kötünk csokorba
Nem egy perc jut rá de sok óra
Nem óra év is jutná sorra

diminuendo } S a virradat
S az alkonyat
S a délidő
S az éj
Hajnal
Az est
A dél
Az éj

DORIS: Ez az élet nem élet,

Ebbe én belehalok.

SWEENEY: Épp ez az élet. Aminő

DORIS: Milyen ő?

Mi is az élet?

SWEENEY: Az élet a halál.
Valaki egyszer kicsinált egy lányt —

DORIS: Sweeney úr, ne mondja tovább,
Kártyát vetettem épp az előbb
És a koporsót húztam.

SWARTS: Ön húzta a koporsót?

DORIS: Igen, utolsónak a KOPORSÓT.

Ily társalgásra semmi kedvem,
Borzasztót kockáztat a nő.

SNOW: Sweeney úr hadd mondja tovább.

Uram, érdekel a meséje.

SWEENEY: Valaki egyszer kicsinált egy lányt,
Akárki kicsinálhat egy lányt,
Életében egyszer akárki
Muszájból, kedvből kicsinálhat egy lányt.
A fürdőkádba rakta őt,
Lysollal öntötte le őt.

SWARTS: Az ilyen fickót elkapják végül.

SNOW: Mégsem kapják el mindet végül.

Nem erre mutat az Epsom Heath-i csontváz?

A lapokban láttam,

A lapokban látták,

Mégsem kapják el mindet végül.

DORIS: Borzasztót kockáztat a nő.

SNOW: Sweeney úr hadd mondja tovább.

SWEENEY: Ezt nem kapták el végül.

De ez egy más történet.

Senkise ment el

És vissza se tért,

Ő bevette a tejet, s kifizette a bért.

SWARTS: És mit csinált?

Végül is mit csinált?

SWEENEY: Hogy mit csinált! Hogy mit csinált?

Ez nem talál ide.

Élőről mondják, hogy mit csinál.

Ő fölkeresett néha engem,

S inni adtam, hogy jobb kedve legyen.

DORIS: Hogy jobb kedve legyen?

DUSTY: Hogy jobb kedve legyen?

SWEENEY: Ez ismét nem talál ide.

De szó kellett, hogy beszéljek maguknak.

De mit is akartam mondani!

Nem tudta, vajon ő él-e, és

halott-e a lány,

Nem tudta, vajon él-e a lány,

és ő a halott.

Nem tudta, vajon mindketten élnek-e,

vagy tán halottak.

Ha ő él, akkor a tejes nem él,

s a bér-beszedő sem él,

S ha mindkettő él, akkor ő a halott.

Nem is volt semmi kapocs,

Mert is volt semmi kapocs,

Mert ha magadra maradsz,

Magad mint ahogy ő maradt,

Ez sem vagy már, sem az,

Jöllehet ez sem talál,

Halál és élet, élet s halál,

A halál élet, az élet halál,

Szó kell, ha beszélek maguknak,

Akár értik, akár nem értik,

Mіндеgy nekem s mindegy maguknak,

Ami muszáj, azt csináljuk csak,

Megülünk itt s iszunk nagyot,

Megülünk s elfújuk dalunkat,

Elidőzünk s majd elmegyünk,

S valaki fizeti a bért.

DORIS:

Tudom, kécsoda.

SWEENEY: De az mindegy nekem s mindegy maguknak.

**TELJES KAR: WAUCHOPE, HORSFALL, KLIPSTEIN,
KRUMPACKER**

Ha magad vagy, s az éjnek nincsen nesze sem, és
rettegve riadsz föl csuromvizesen,

Ha magad vagy az ágyban sok párna között, és
kábán riadsz föl, mint a főbeütött,

Le a lelkedig ás a lidércnyomás, és
száz furcsa dolog veled szembehuhog.

Hú, hú, hú,

Azt álmodod, reggeli hét lesz, te megébredsz,
minden csupa gőz, víz, és csupa köd,

Várod: mi kopog, milyen kulcs csikorog,
mert várod a hóhért, érted aki jött

És élő vagy talán,

És halott vagy talán,

Hú, ha, ha

Hú, ha, ha

Hú

Hú

Hú

KOP KOP KOP

KOP KOP KOP

KOP

KOP

KOP

Szemlér Ferenc fordítása

Mikrorealizmusnak vagy tárgyi realizmusnak szokták nevezni Jean Follain költői módszerét. Mikrorealizmusnak azért hívják, mert egészen jelentéktelennek látszó részletekből indul ki szinte mindegyik verse. Viszont az is igaz, hogy gyakran meglepő távlatokat tár az olvasó elé, mint például a *Földi egyensúly* vagy akár *A tükör* című verseiben. Éppen ezért nem találom megfelelőnek a mikrorealista jelzőt az ő esetében, mert ha távlatokat tud nyitni egy költészet — márpedig ez tud —, nem illik rá ez a leszűkítő jelző. A tárgyi realizmus kétségtelenül találabb, mert verseinek legfőbb témái és képei valóban a tárgyi világból vagy a természet kézzelfogható közelségéből származnak. Pontos megfigyelés jellemzi szinte mindegyik részletét, és ez az általános empirikus anyagszerűség kiterjed a vers egészére. És azt hiszem, éppen ez nehezíti meg legjobban a vers megértését, mert Follain nem annyira logikusan, mint inkább pszichológiai-hangulati kapcsolatokban és vonatkozásokban sorakoztatja fel költészetének tárgyi világát. Több versében van egy valóban kézzelfogható tárgyi keret és azon belül egy szubjektum belső, lelki világa, amely közvetlenül ágyazódik bele a külső világ plasztikus tárgyiségába, hasonló plasztikus tárgyiséggel.

Az árnyalati különbség hiánya, ez az egysíkúság kétségtelenül megtévesztheti az olvasót. És itt gondoljunk a *Tájkép erdőszéli ösvényekkel* című vers fiatalemberére, *A tükör* leányszereplőjére vagy még inkább a *Hazatérés* című költeményben a részeg apára. Az utóbbi talán a legszemléletesebb példa. Pár találó vonásból összeáll a tárgyi keret: a kislány alakja, aki részeg apját haza akarja vinni a mulateóból, és az apja, aki ugyanolyan konkrétan, sőt banális darabossággal jelenik meg előttünk. De ez még nem elég: az ittas ember lelkivilága is kivetítődik, s ez annál nehezebben érthető, mert egyszerre valóságosat is lát (a lányát) és képzeletbeli személyt is (távollevő feleségét, aki megértően mosolyog rá). Az óhajtott megértő nő látomása viszont mint egy „mellszobor” plasztikus konkrétságban jelenik meg. Igaz, hogy „árnyékba öltözött”, amely nem valóságos létezésre utal, de mindez könnyen elkerülheti a versolvasó figyelmét. Drámához, tragédiához szokták hasonlítani Follain pattanásig feszült és meglepő fordulatokat tartalmazó költészetét. Én inkább egyfajta filmszerűséget találtam több versében, ahol a film vagy a modern (milleri) dráma módján, persze annál is tömörebben, konkrét tárgyiséggel vetítődik ki egy-egy szereplő belső lelkivilága.

Ezzel a kulccsal azonban még aligha juthatunk el minden follaini titok értelméhez. Naturalisztikusan pontos ténymegállapítás, sőt öncélúság vezeti a költőt, és egyformán erős vonalakkal rajzolja meg a külsőt és a belsőt, a személyest és személytelent, a múlt emlékét és a jelen valóságát, a lényegest és a lényegtelenet, az allegorikusát és a kézzelfogható tárgyi világot. Így azután elmosódik a külső és belső világ közötti különbség, a személyes is személytelenné válik, és gyakran „történelmietlennek” tűnik egy-egy részlet, az allegória pedig — valóságos környezet és elvont értelme között — ugyancsak elgondolkoztatja az olvasót. Az Apollinaire meghonosította szimulacizmus (több összefüggéstelen, de egyszólamú lejátsszódozó esemény ábrázolása egyetlen műben) nála is olykor egyfajta logikátlanúságot mutat.

A francia költészetben Pierre Reverdy nevéhez fűződik a tárgyas líra megteremtése. Picasso, Braque és Léger analitikus ábrázolási módja jellemzi az előző nemzedékhez tartozó Reverdy költészetét. Follain nem annyira analitikus és nem annyira szélsőséges képzetársítások híve, mint ő. Költeményeinek szerkezete éppen ezért egységesebbnek, tömörebbnek tűnik, de nem mindig logikusnak és könnyen nyomom követhetőnek. Ilyés Gyula szerint a költő környezetében kell keresnünk a logikátlanág magyarázatát. Follain éppen a fejetetejére állított valóság hű ábrázolásával követeli az értelmet. Follaint Guillevic és Francis Ponge neve mellett szokták emlegetni szintetizáló kritikák. Persze nemcsak hasonlóság, de különbség is van költői művük között. René Lacôte szerint a lehumanizáltabb tárgyiség Francis Ponge költészetét jellemzi, az ember tárgyak feletti uralma szól belőle, a tárgy az emberért van. Guillevic tárgyi vonatkozású költészete talán a legracionálisabb

és egyben a legreálisabb hármójuk közül. Follain költészete kevésbé humanizált tárgyi világot, kevésbé racionális versstruktúrát mutat, mint költőtársaié. Naturalisztikus tárgyrájzai mögött azonban van egy realista törekvés, logikai buktatóin túl megvan a magasabb értelem iránti szándék. Eltárgyasult, groteszk világban keresi a rendet, az értelmetlenségben az értelmet. Ezt a groteskséget tehát nem valami elrugaszkodott költői fantázia alkotta, hanem a költő közvetlen életkörülményeit alkotó valóság, amelynek tudatos és makacs megfigyelője, rögzítője.

Vádolható-e pesszimizmussal az, aki az ilyen valóságot gyakran nyomasztóan tragikus színezetben vagy éppen tömör tragédiaként rögzíti? Az igazi pesszimizmus az lenne, ha közönyt, megalégedettséget, belenyugvást sugallna, viszont azt teszi a legkevésbé; van ezekben a versekben valami idegesítő, nyugtalanító, sőt nemegyszer meghökkentő is. Borúlátása inkább abban áll, hogy eléggé elvont távlatot nyújt — de kétségtelenül kivethető ez a távlat és a jövő felé mutat, mint például a *Földi egyensúly* befejező sorai is tanúsítják.

Follain tisztában van azzal, hogy a költészet értéke nem a művészi kép méreteitől vagy az ismeretek halmazától, hanem azok pontosságától, alaposságától és mélységétől függ. Talán ezért való szinte mindegyik verse ugyanabból az anyagból, és ezért tölti majdnem minden szabad idejét a költő újra- és újratanulmányozott szülőfalujában, a normandiai Canisyben. (1903-ban született értelmiségi szülőktől. Alapos iskolai tanulmányokat végzett, jól megtanult angolul, és mint jogász fényes pályát futott be, a párizsi törvényszék egyik legkiválóbb bírójaként. De otthagya az igazságszolgáltatást a költészetért, amellyel nyilvánosan 24 éves korában jegyezte el magát. Első kötetét azonban csak 30 éves korában nyomtatta ki, felelősségtudata és lelkiismerete jótékonyan késleltette a költői termést az érlelődés befejezéséig.)

Mint nyugat-franciaországi költőt, gyakran a rochefort-i költői csoportosulással kapcsolatban is szokták emlegetni, Rousselot, Manoll, Fombeure, Cadou, Becker és társaik mellett. Arról a tájról származik ő is, amely tehát Európa legnépesebb területei közé tartozik. Humanizált vidék ez látszólag, sőt még a természet arca is ezt bizonyítja, viszont a költő mélyebbre lát: tudja, hogy ez a fajta humanizálási folyamat nemcsak a tárgyi világ emberiesedését, de az ember eltárgyasódását is szükségszerűen maga után vonja. Éppen ezért tragikus vagy gúnyosan pesszimista Follain költészete. Versei az eltárgyasódást ábrázolják ugyan, de a költő sosem tárgyasodott el. A személytelen formán túl pedig azt érezzük, hogy az értelem és az objektivitás a költő legszemélyesebb ügyei közé tartozik.

JEAN FOLLAIN

Tájkép erdőszéli ösvényekkel

(Paysage des sentiers de lisière)

*Megesik, hogy szinte hallod,
amint egy női cipő koppanása
lerögzítődik egyből az ibolyás ösvényen,
egy kutya fatányérja mellett,
nagyon halvány szürkületkor,
miközben orgonaszóként árad a csend.
Ekkor az ifjú,
szurtos kollégiumokból jöve,
mentától remegő orrcimpával
megérzi a fagyos nyárfák alatt
sétáló asszony illatát.*

A falvak minden csillogása
városok gyémántjában újra fénylik.
Egy titkos világegyetemben
térdére terített szövettel,
amelyre szemét rászegezte,
egy lány a szerelem prédájaként
remegő ujjbegyébe szúrja tüjét,
egy illatozó virágcsokor mellett.

Földi egyensúly

(L'Équilibre terrestre)

A kohóból felszáll a végső szikra
nagy unalmukban
pihennek a tárgyak
s az összes porszemek
melyek a légben kavarogtak
s elnémítottak hangokat
vagy szemeket lecsukattak
a tárgyakra rakódnak
amíg egy úton
egy fekete-piros
pillangó holtteste
szétfoszlik magában
a levetett ruhák
elvesztik langyosságukat
és a gyermekkezek
melyek növése eztán következnek
az évek hosszú során át
játékukkal gyúrnak a földet.

A tükör

(La Glace)

Miután felment
a komor tölgyfalépcsőn
egyből megállott a tükör előtt
melynek keretét szű rágta
szűzies felsőtestét nézi benne
lángba borulnak az összes mezők
és szelíden közeledik lábához
dörgölődni egy háziállat
mintha csak emlékeztetné
az állati létre
amely egy nagylány testében is
ott rejtőzik.

Szerencsés megérkezés

(Bienvenue)

A kizöldült tanyán
egy verőfényes napon
várják az idegen férfit.
Finom fekete posztóruhában
magas kalappal a fején

rögtön benyomja a kertajtót
és így szól megjöttem barátok.
A szamár mely a kék bogáncsot rágja
a sötét szőrű kanca
a dísző mely a savót issza
a kutya melynek homlokán csillag van
s a macska mely a viharokat érzi
épp olyanok előtte
mint a kezdetleges ókorban.

Hazatérés

(Le Retour)

Belép egy kislány az apját keresi
a borkereskedőnél
az káromkodik de végül követi
a gondos hajfonatú halvány árnyat
akí elől megy
vissza-vissza fordítva fejét
hogy meggyőződjék követi-e
merev blúzában ez az ittas ember
akire mosolyog a felesége
mint egy árnyékba öltözött mellszobor

A mezők kétértelműsége

(Ambiguïté des campagnes)

Nyárfák méhviاسza
öreg fakérgék
kései virágok nyílása
vörösfenyők veritéke
árkok állóvizei
milyen rokonságban vagytok
élőkkel és holtakkal!
Egy kéz egy kezet irányít
hogy megszakadjon egy nő hangja
ez a visszhangzó szerelem.
Egy paraszt elment nagy tanulmányútra
hogy a szomszéd földjén
leszedje majd Erisz almáját.

Tóth István fordítása

**Gazdasági gondolkodás —
vállalati eredmények**

Tekintettel a bőr- és cipőiparban immár hagyományosan rangos pozíciójára, s arra, hogy kitűnő munkásai és technikusai lehetővé teszik számára a műszaki-gazdasági mutatók gyors realizálását, mégpedig a hasonló jellegű leghaladottabb külföldi vállalatok szintjén, a folyó ötéves tervben a Kolozsvári Bőr- és Cipőgyár jelentős — fejlesztésre és szisztematizálásra szánt — beruházási alapokat kapott.

Üzemünk mostanában hatalmas építőtelephez hasonlít: egyszerre építkezünk és termelünk. A nagy beruházási munkálatok semmivel sem csökkentették a produktíót, sőt, mennyiségi mutatói növekedtek, s gazdasági hatékonysága fokozódott.

1969 végéig 1965-höz képest a cipőgyártás megháromszorozódik, s a talp-, illetve a felsőbőr-gyár termelése is 2,5-tel emelkedik. A folyó beruházások első jelentős létesítménye, a műtalp-gyár már 1967 áprilisában beindult, s a negyedik évnegyedben túl is lépte az összes tervezett műszaki-gazdasági paramétereket. 1967 végén üzemelni kezdtek a cipőgyár és a felsőbőr-gyár fontos termelési kapacitásai, ami biztosítja a lakosság jobb ellátását, és lehetővé teszi a cipőkivitel növelését.

Ugyancsak 1967-ben kikísérleteztük a vállalat szervezési struktúrájának a megjavítását szolgáló intézkedések egész komplexumát, a tervezői és vezetési, a pénzügyi és hitelrendszer tökéletesítését, az anyagi érdekelttség elvének ésszerűbb alkalmazását. Mindez a vállalati összetevékenységi gazdasági hatékonyságának fokozását célozta.

Üzemünk munkaközössége ismét bebizonyította, hogy fogékony az újra, ami bizony nagyon értékes tulajdonság. A kutatásra kijelölt problémák megközelítésének módja, s a kidolgozott tanulmányok alapján hozott intézkedések végrehajtása arról tanúskodik, hogy a gyár keretében értékes tudományos és politikai lehetőségek bontakoznak ki. A termelés és a munka tudományos megszervezésének bizonyos kérdései merőben újszerűek, nemritkán eléggé nehezen megoldhatók is voltak; ha ehhez hozzávesszük a régi és az új — minden tökéletesítésre irányuló tevékenységben benne rejlő — ellentmondását, felmérhetjük, milyen jelentős, széles körű akciókkal kellett pártbizottságunknak a legértékesebb munkásokat, műszakiakat és közgazdászokat mozgósítania a jó eredmények elérésére.

A vállalat munkaközössége valósággal túlszárnyalta önmagát. A gyors gondolkodás, a határozatok tudományos indoklása a vezetés minden szintjén, a gazdasági jelenségek sokoldalú és távlati eshetőségekkel is számoló megközelítése, az események összefüggéseinek és következményeinek meglátása: a termelés szervezésének és ésszerű vezetésének kompetens és dinamikus alapeleme. A vállalatvezetéstől a munkahelyek (műhelyek, irodák) vezetéséig a különféle döntésre jogosult tényezők munkaidő-szerkezete az utóbbi időben jelentősen módosult. Véleményünk szerint a döntés jogával felruházott fő tényezők valamely iparvállalatban a

következők szerint csoportosulnak: *koncipiálás, koordinálás, ellenőrzés, előrelátás, végrehajtás*. E tevékenységekre szánt munkaidő vezetési szintek szerint vállalatunknál a következőképpen alakul:

A vezetés szintjei	Tevékenységi területek	Szervezési láncszemek	
		vállalat	termelő osztályok és funkcionális főosztályok
(a teljes munkaidő százalékában)			
I. szint			
Igazgatósági szervek (a vállalatvezetés)	koncipiálás	20	—
	koordinálás	30	—
	ellenőrzés	30	—
	előrelátás	20	—
	végrehajtás	—	—
II. szint			
Felső vezetőszervek (osztályvezetők, funkcionális főosztályok vezetői)	koncipiálás	—	10
	koordinálás	—	20
	ellenőrzés	—	40
	előrelátás	—	10
	végrehajtás	—	20
III. szint			
Közfelső vezetőszervek (mesterek, irodafőnökök)	koncipiálás	—	—
	koordinálás	—	25
	ellenőrzés	—	50
	előrelátás	—	5
	végrehajtás	—	20

Az I. szint vezető funkciói esetében megfigyelhető a koncipiálás és előrelátás problémáira szánt idő viszonylagos túlsúlya (a munkaidő 40%-a); a II. és III. szinten viszont már a koordinálási és ellenőrzési tevékenységek dominálnak. Természetesen a táblázatunkban közölt százalékok a vezető szervek általános típusaira vonatkoznak, s hozzávetőleges átlagokat jelölnek. E csoportokon belül a funkciók szerint különbségek mutatkoznak. Így például az I. szinten (vállalatvezetés) a vezérgazdátó munkaidő-struktúrája különbözik a főkönyvelőtől.

A vezető szervek öt tevékenységi területe közül a koncipiálás és előrelátás igényli a legnagyobb szellemi erőfeszítést.

A vállalati pártbizottság arra ösztönözte a műszaki-gazdasági vezetést, hogy a döntési joggal felruházott tényezőktől minden szinten alaposabb gondolati „investálást” igényeljen a termelési kérdések megoldásában. Ennek a jegyében tudományosabban, merészebben tekintették át a gazdasági-termelői folyamat számos vonatkozását. A gazdasági elemzésben hangsúlyozódott a kritikai hozzáállás, a gazdasági hatékonyság növelésével kapcsolatos feladatok megoldását illetően a IX. pártkongresszus dokumentumainak szellemében jártunk el.

A siker biztosításának egyik alapfeltétele a kollektív vezetés elvének tiszteletben tartása és erősítése a vezetés minden szintjén. A gyakorlat ismételen bebizonyította, hogy csakis a kollektív vezetés oldhatja meg hozzáértéssel és hatékony módon azokat a problémákat, amelyek egy ilyen nagy üzemben jelentkeznek. Ama kérdések kollektív megtárgyalása, amelyekről a termelési program megvalósítása függ (mindenekelőtt a fő tervmutatóktól való hátrányos eltérések megvitatása), valamint az eltérések okozati elemzése egy jól működő információ-rendszer révén, alapos és eredményes határozatok hozatalát tette lehetővé. A közösen hozott határozatok végrehajtásának nyomán követése minden tevékenységi ágban a *személyes felelősség* növekedéséhez vezetett.

Említést érdemel az is, hogy bizonyos esetekben a hosszabb idő alatt megvalósuló határozat végrehajtása során olyan új lehetőségek adódnak, amelyek felhasználása hozzájárul az eredeti határozat megjavításához. Ilyenkor az eredeti határozatokat újra elemezzük, s az új feltételekhez igazítjuk. Munkaközösségünk így járt el a beruházási munkálatok során létrejött új termelő-egységek üzembe helyezésekor és tervezett műszaki-gazdasági paramétereik megvalósításában is. Széleskörű tanulmányokra épülő új terv alapján szabtuk meg az összes létesítmények üzembe helyezésének határidejét, illetve előirányzott paramétereik elérésének időpontját, s így — az eredeti ötéves terv előirányzataihoz képest — jelentős termelés- és rentabilitásnövekedést értünk el. Például: 1967-ben a mütalp-gyár a tervezettnél 70 nappal korábbi üzembe helyezése 300 tonnás termeléstöbbletet eredményezett, s abból, hogy a tervezettnél két évnegyeddel hamarabb értük el az előirányzott paramétereket, 700 tonna többlettermelés származott, s a terven felüli jövedelem 1 850 000 lejre rúgott.

A munka és a termelés tudományos szervezésére már a múlt év elején nyolc munkaközösség alakult 57 magas képzettségű mérnök, technikus és közgazdász részvételével. Összesen 29, a vállalat alapvető problémáihoz kapcsolódó műszaki-gazdasági tanulmány készült. Példaként a következő főbb témákat említjük: a vállalat szervezeti struktúrájának elemzése; az információ-rendszer elemzése; a termelési kapacitások megállapítása, elemzése és javaslatok ezek kihasználási fokára; a termelés műszaki előkészítése; a termelés programálása, beindítása és ellenőrzése a cipőgyárban; a késztermékek anyagmozgatásának megszervezése a cipőraktárban; az alkalmazottak munkahelyre szállításának megszervezése; a munkaidő felhasználása; a munkahelyek megszervezése a fröccsentett talpú cipőket gyártó üzemrészben; a munka megszervezése műszakonként; a munkások szakmai képzése és továbbképzése.

A termelés és a munka tudományos szervezését illető tanulmányok gazdasági hatékonysága megmutatkozik az 1966—1970-es ötéves terv mutatóinak jelentős javításában. Az ötéves terv eredeti előirányzataihoz képest a többlettermelés 350 millió lej értékű lesz (aminek összetevői: 2,7 millió pár cipő, 1 513 000 m² felsőbőr- és cipőbélés-anyag s más termékek). A termelési terv túlhaladása, illetve az anyagi javak és a munkaerő ésszerűbb felhasználása nyomán 85 809 000 lej többletjövédelmet értünk el, s 20 474 000 lejt önköltség-megtakarításból. Az 1967-es év eredményei teljes mértékben igazolták a kidolgozott tanulmányok realizmusát, sőt, az eredmények minden reményt felülmúlnak.

A tanulmányok alapján 66 intézkedés vált lehetővé, s nagyjából már a múlt év végéig kivitelezésükre is sor került. A termelés és a munka tudományos szervezésében persze nem a tanulmányok, megoldási javaslatok minél nagyobb száma a fontos, hanem az elhatározott intézkedések minél gyorsabb foganatosítása a termelésben. Elmondhatjuk, hogy vállalatunk e vonatkozásban is megfelelt a követelményeknek.

A termelés volumenét, bonyolultságát, sokféleségét figyelembe véve állapítottuk meg a szervezési sémát, amelyet már a múlt év elejétől gyakorlatilag bevezettünk. Vezető kollektívát alakítottunk, amelynek kettős rendeltetése van: egyrészt biztosítja a vezető szervek szakosodását műszaki és gazdasági profilok szerint, ami a vezetés operativitását, illetékességét garantálja; másrészt fokozza a személyes felelősséget a munkában. A vezető kollektíva minden tagja az alárendelt részlegekkel együtt (osztályok, főosztályok) jól körülhatárolt feladatokkal bíró funkcionális szerkezetet alkot, amely szervesen beépül a vállalat általános struktúrájába.

A cipőgyárban kivételesen hatékonyak bizonyultak a termelés programálásában, beindításában és ellenőrzésében alkalmazott intézkedések. A cipőgyártás kereskedelmi tételek szerinti programálásának és beindításának eredményeként betartottuk az összes bel- és külföldi megrendelőkkel kötött szerződésekben kijelölt határidőket, a gépek és berendezések jobb kihasználásával, s a munkaerő, az anyagok és nyersanyagok tökéletesebb értékesítésével egyidejűleg sikerült csökkenteni a cipőkészletet a késztermék-raktárban. Az utóbbi időben a termelés programálásában korszerű *matematikai módszereket* is alkalmazunk, főként a lineáris programozást.

Nagy figyelmet fordítottunk a termelési kapacitásokra. A kidolgozott tanulmányok alapján számos intézkedést fogantatosítottunk, amelyek — a termelési kapacitások lehető legésszerűbb kihasználásával — lényeges termelési többletet eredményeztek. A fröccsentett talpú cipőket gyártó részlegben a technológiai menet átszervezésével, a munkahelyek terhelési fokának megjavításával, az improduktív idők kiküszöbölésével 1967 augusztusától decemberig 30 000 pár cipőt termeltünk terven felül, több mint 2 millió lej értékben.

A munkahelyek megszervezésekor — a kolozsvári tudósok egy csoportjának javaslatait követve — figyelembe vettük a *munka-élettan*, *-egészségtan* és *-higiéncia* követelményeit.

A munka-gazdálkodás problémái a tanulmányokban központi helyet foglaltak el. Számos intézkedést tanulmányoztunk és alkalmaztunk a munka-normákkal kapcsolatban, a munkaidő ésszerűbb és teljesebb kihasználását illetően, a vállalat személynete szerkezetének megjavításában.

Ösztönzőleg hatott a tudományos szervezésre, hogy vállalatunkat besorolták ama 71 vállalat közé, amelyekben a múlt év második felében kikísérletezték a minisztertanácsi határozat komplex előirányzatait a termelés gazdasági hatékonyságának növelésére. A határozat az állami tervben előirányzott mutatók csökkentésére, az anyagi érdekeltség fokozására, a vállalatvezetés jogkörének bővítésére, a kivitel ösztönzésére vonatkozott. Vállalatunk mindig is teljesítette tervfeladatait, de az 1967. év második felében a termelés üteme a megszokottnál élénkebb volt. Alábbi táblázatunk a tavalyi év két szemeszterének eredményeit veti egybe:

Tervmutatók	Megvalósítások 1967-ben	
	I.	II.
Pénzügyileg realizált árutermelés	104,4 %	112 %
Egy alkalmazottra számított termelési lékenység	102,8 %	105,7 %
1000 lej értékű pénzügyileg realizált árutermelésre jutó kiadások	99,3 %	97,57 %
Az önköltség csökkentése	—1,15 %	—3,25 %
Jövedelem	120,6 %	152,5 %
Kivitelre szállított áru	100,2 %	104,2 %
Terven felül termelt cipő	18 000 pár	138 000,3 pár
Talp-bőr terven felül	8,6 tonna	63,9 tonna
Felsőbőr terven felül	—	13 100 m ²
Műanyag-talp terven felül	—	19,4 tonna
Terven felüli önköltség-megtakarítások	1 210 000 lej	7 665 000 lej
Jövedelem terven felül	3 032 000 lej	8 405 000 lej

Vállalatunk gyakorlata is bizonyítja a gazdasági tevékenység minőségileg magasabb szintre emelésével kapcsolatos pártintézkedések helyességét. Bizonyítja, hogy a vállalati munkaközösség alkotó gondolkodása, a koncepciózus vezetés rejtett anyagi és emberi energiákat mozgósíthat a korszerű termelés érdekében.

Nicolae Ciovárnache

Vezetés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Ha figyelembe vesszük, hogy a termelőszövetkezetek az ország mezőgazdasági területének 14 800 000 hektárából több mint 9 millió hektár terület tulajdonosai, még inkább hangsúlyozódik a szövetkezeti gazdálkodás szakszerű vezetésének jelentősége. A vezetéstudomány már eddig is sok törvényszerűséget ismert fel. Ezek közül az ismertebbek áttekinthető modelleket adnak az ipari, valamint az állami mezőgazdasági vállalatok vonatkozásában. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vezetésének kérdése azonban bonyolultabb, sokrétűbb. Ez elsősorban a szövetkezeti csoporttulajdonból és az ezzel kapcsolatos sajátosságokból adódik.

A sok esetben több ezer hektáron és több száz, olykor ezernél több taglétszámmal működő mezőgazdasági termelőszövetkezetek szocialista termelővállalatok. Ilyen feltételek között a vezetésben nem lehet és nem szabad csupán tapasztalati (empirikus) módszerekkel dolgozni.

Hazánkban jelenleg 4679 szövetkezeti gazdaság van, s átlagterületük meghaladja az 1900 hektárt. A termelőszövetkezeti tagságot megközelítőleg 3,5 millió család alkotja, ez szövetkezeti átlagban 732 családot jelent, vagyis több mint 1400 munkaképes tagot (*Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. 1967. 256).

A szövetkezeti vezetés minőségétől függ e nagy terület terméseredménye, valamint a szövetkezeti tagok családjának sorsa. Ez egyben gazdasági és szociális problémák bonyolult összefüggését is jelenti. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalati jellegéből következik, hogy a vállalati vezetés alapvető szabályai és törvényszerűségei itt is kötelezőek.

Mi bonyolítja a kérdést?

A pártdokumentumok a mezőgazdasági szövetkezeteket mindig is vállalatként tárgyalták. Elméletileg ez a kérdés tehát tisztázottnak tekinthető. Egészen más a helyzet azonban a gyakorlatban. Ugyanis sok olyan gazdasági és pénzügyi intézkedéssel találkozhatunk, melyek lényegében nem veszik figyelembe a szövetkezeti gazdaságok vállalati jellegét. E tekintetben a termelőszövetkezetek gazdasági nyilvántartási rendszerében is sok hiba mutatkozik. Nem véletlenül, mivel a vezetés kérdésében mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlődésük folyamán gyakran még nem érték el a szocialista vállalatvezetés színvonalát.

Ennek több oka van. A külföldi közgazdasági irodalomban jelenleg is vita folyik arról, hogy a termelőszövetkezetek vállalatok-e vagy sem. Sok olyan nézet van forgalomban, melyek szerint a termelőszövetkezetek célja csupán a kölcsönös segítség alapuló társulás, s ennek révén a szövetkezeti tagság a nagyban termelés előnyeit (gépesítés, kemizálás, talajjavító munkálatok, egységes minőségű áruterelés, kedvezőbb értékesítési feltételek) igyekszik megszerezni. Valóban a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket sok kapitalista országban nem is lehet vállalatoknak tekinteni, noha azok között is vannak vállalat jellegű szövetkezetek, sőt, valóságos termelővállalatok. A vállalati felfogással ellentétes szövetkezeti koncepció viszont úgy tekinti a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, hogy egyetlen feladatuk a tagság számára a munka és ennek révén megélhetési feltételek biztosítása.

Ebből a felfogásból adódik, hogy a szövetkezetekben nem követik azokat az alapvető gazdasági mutatókat (munkatermelékenység, önköltség, ágazati rentabilitás), melyek a vállalati vezetés esetében elengedhetetlenek.

Habár elméletben a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket már kezdetben is

vállalatoknak tekintettük, gyakorlatilag nem voltak meg a vállalati vezetés objektív feltételei. Ezek a szövetkezetek fejlődésével, szervezeti-gazdasági megerősödésével értek, illetve fokozatosan érnek meg. Meg kell jegyeznünk, hogy még jelenleg is termelőszövetkezeteink fejlődési foka, gazdasági megszilárdultsága nagyon különböző, egyrészt természeti és gazdasági adottságok következtében, másrészt a szövetkezeti vezetők hozzáértése és rátermettsége közötti lényeges eltérések miatt. Mindezek következménye a szövetkezetek meglehetősen *egyenlőtlen fejlődése*. Így egyes szövetkezeti gazdaságokban a munka termelékenysége és a tagok jövedelme tízszeresét is eléri a gyenge szövetkezetekének. Sok gazdaság elemzéséből adódik az a következtetés, hogy a szövetkezetek vezetése kérdésében tartózkodjunk a receptektől, mert oly megoldások, melyek egyes szövetkezeteknél eredményesnek tűnnek, sőt a gyakorlatban be is váltak, más egységeknél károsak voltak.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek vezetésében elkerülhetetlenül összefolyik a két jelleg (vállalati és szövetkezeti), ezért lényeges eltérések mutatkoznak az állami, illetve a szövetkezeti vállalatoknál.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek Szervezeti Szabályzatának 27. pontja leszögezi, hogy a szövetkezeti gazdaságok legfőbb vezető szerve a *közgyűlés*, mely egyedül jogosult gazdasági, pénzügyi és termelési kérdésekben határozni. Minthogy a szövetkezet kizárólagos tulajdonosa a tagság, a Szervezeti Szabályzatnak ez az előírása döntő fontosságú. A szövetkezet gazdasági eredményei — nyereségei és veszteségei — elsősorban a tagságot érintik. Így e döntő kérdésekben *határozathozatalra csupán a tagság illetékes és jogosult*.

E körülmény mind jogilag, mind a vezetés mechanizmusában elhatárolja a termelőszövetkezeteket az állami vállalatoktól. A közgyűlés hatáskörébe tartozik ugyanis a termelési terv elfogadása, a vezető tanács, az elnök, az alelnök, az ellenőrző bizottság megválasztása, a szerződések jóváhagyása, az értékesítés, a javadalmazás, a munkaszervezés meghatározása. A közgyűlés végrehajtó szerve a vezető tanács, mely gondoskodik a határozatok végrehajtásáról, felügyel az ügyvitelre, operatíván eldönti a tennivalókat, javaslatokat és jelentéseket terjeszt a közgyűlés elé.

A Szervezeti Szabályzat 34. pontja megállapítja, hogy a közgyűlés és a vezető tanács határozatainak végrehajtója az elnök, ő képviseli a szövetkezetet az állami szervekkel, gazdasági szervezetekkel, magánszemélyekkel való kapcsolatokban. Az elnök szervezi meg a napi feladatok elvégzését, és beszámol a vezető tanácsnak a határozatok végrehajtásáról.

A Szervezeti Szabályzat tehát a vezetés alapvető módszereként a *kollektív vezetés* formáját határozza meg. Egyben előírja a munkaszervezés és javadalmazás alapelveit, ezek szerint a termelés alapegysége a brigád, és az ágazati szervezés is brigádokban történik.

Minthogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet korszerű vállalat, ezért mind termelési tevékenységét, mind gazdasági nyilvántartását szakemberek irányítják. Jelenleg minden egyes termelőszövetkezetnek van legalább egy, de sok esetben két-három mérnöke is. Az ő feladatuk a *szakmai irányítás*. Hazánkban a szövetkezetekben dolgozó mérnökök állami alkalmazottak, fizetésüket az illetékes mezőgazdasági tanácstól kapják. Ugyancsak a gazdasági nyilvántartás megjavítása céljából a termelőszövetkezetek főkönyvelői 1964 óta alkalmazottak, s a szövetkezeti szövetségek létrehozásáig a Nemzeti Bank státusában szerepeltek, azóta a szövetkezeti szövetségektől kapják fizetésüket. (Itt jegyezzük meg, hogy 1968. január elsejétől a főkönyvelők a termelőszövetkezetek alkalmazottai, s vagy alkalmazotti státusban maradnak, vagy mint tagok természetben és készpénzben kapják java-

dalmazásukat.) Az irányító szervek alkalmazottai tehát jelen vannak a szövetkezetekben, és részt vállalnak ezek gazdasági és technológiai vezetésében. Ez, noha alapvetően fontos a szövetkezetek gazdasági fejlődésének jelenlegi szakaszában, tulajdonképpen eltérést jelent a Szervezeti Szabályzat 27. és 34. pontjától. A szövetkezeti vezetés és az irányító szervek munkája a vállalaton belül is összefonódik, és hozzájárul a helyzet bonyolításához. Az irányító szervek maguk is különböző jellegűek. A mezőgazdasági tanács, a bank, valamint a GTÁ állami szervek. A kérdést kuszáltabbá teszi a Szervezeti Szabályzat ama hiányossága, hogy nem határozza meg sem a mérnökök, sem a főkönyvelők feladatait, jogait és kötelezettségeit, csupán arra szorítkozik, hogy a 31. pontban leszögezze: a szövetkezet mérnökei közül egy és a főkönyvelő beválasztható a vezető tanácsba. A Szervezeti Szabályzat 34. pontja szerint pénzügyi kérdésekben az elnök a főkönyvelővel vagy annak helyettesével együtt képviseli a szövetkezetet. Nincs azonban egyetlen más szövetkezeti vagy állami dokumentum sem, mely írásban meghatározná a szövetkezeti gazdaságokban dolgozó mérnökök feladatait és jogkörét.

Ez a jogilag tisztázatlan helyzet hozzájárul a vezetés bonyolultabbá tételéhez, következménye, hogy elsősorban a műszaki vezetés súlya, a szövetkezeti vezetésben való tényleges részvétele szövetkezetről szövetkezetre változzék az elnök és a mérnök (mérnökök) között kialakult személyi kapcsolatok természete szerint.

Ez fékezőleg hat a szövetkezetek fejlődésére, és ezért *feltétlenül szükséges a szövetkezeti vezetés eme rendezetlen kérdéseinek mind vezetéseméleti, mind jogi szempontból való minél előbbi tisztázása.*

Ami a gazdasági-pénzügyi vezetést és irányítást illeti — az említett intézkedések ellenére —, még sok szövetkezetben nincsenek megfelelő képesítésű szakemberek. Noha a főkönyvelők alkalmazotti státust kaptak, legtöbb esetben személy szerint helyükön maradtak a régiék. Ez gyakran indokolt, mert egyes szövetkezetek már előzőleg szakképzett főkönyvelőt választottak, más esetben fejlődőképes elemek együtt nőttek a szövetkezettel, és munkájukat kifogástalanul vagy legalábbis kielégítően végzik. Ugyanakkor sok olyan eset is van, amikor a főkönyvelő nem képes eleget tenni a reá háruló feladatoknak, nincs sem felkészültsége, sem rátermettsége a vállalati jellegű pénzügyi vezetéshez.

Az ésszerű vezetés alapelemei

A termelőszövetkezeti vezetés funkcióit a következőképpen bonthatjuk fel: 1. a feladat meghatározása (döntés); 2. a végrehajtás megszervezése; 3. ellenőrzés; 4. nyilvántartás (információ).

A feladat meghatározása lényegében üzemi döntés, melyet a szövetkezet vezetősége a rendelkezésére álló információk alapján állapít meg. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben többféle és -szintű feladat létezik: távlati, egyéves tervek, operatív munkatervek és más döntések.

Mivel a szövetkezeti gazdaság szocialista termelővállalat, ezért mind távlati, mind egyéves tervei szerves részét alkotják a nemzetgazdaság megfelelő terveinek. Ebből következik, hogy a tervezéshez szükséges információkat, azoknak egy részét az illetékes állami szervtől (mezőgazdasági tanácstól) kapja — *tervfeladat* formájában. A központilag megállapított tervfeladatok (gabonatermelés, fontosabb ipari növények területe és mennyisége, állatlétszám) nem kötik le a vállalat teljes termelési kapacitását, fennmaradó részét a szövetkezet vezetősége legjobb belátása szerint használja fel. A termelési feladatok kijelölésekor az állami szervek ugyancsak információkra (az előző évek termelési eredményei, talaj- és agrokémiai térképek, műszaki-anyagi ellátottság, munkaerő-lehetőség, beruházási előirányzatok) építenek.

A tervfeladatok figyelembevételével a termelőszövetkezet vezető tanácsa kidolgozza a termelőszövetkezet tervét, melyet jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszt.

Gyakorlatilag a vezető tanács nem tud és nem tudhat terveket részleteiben kidolgozni. Ennek mechanizmusa lényegében a következő: a vezető tanács megvitátja a kapott tervfeladatokat, melyeket a mérnökök és a főkönyvelő termelési és pénzügyi javaslatokkal egészítenek ki — figyelembe véve a szövetkezet lehetőségeit. Ezt követi a mérnökök és a könyvelőség bevonásával a tervezet részletes kidolgozása, melyet a vezető tanács újra megvitát. Ha a mezőgazdasági tanácstól kapott feladatok egy része nem felel meg a szövetkezet feltételeinek, akkor a kidolgozásnak ebben a szakaszában megfelelő indokolással kérik a tervfeladatok módosítását úgy, hogy a közgyűlés elé terjesztett tervezet minél véglegesebb formát öltön. A közgyűlésnek — a termelőszövetkezet legfőbb vezető szervének — joga van a tervezetet elfogadni, illetve szükség esetén módosítani.

Az időszakos munkatervek egy részét (például kampány-terv) rendszerint a mérnökök készítik elő, s ugyancsak a vezető tanácsban, majd a közgyűlésen kerülnek megvitátásra.

A rövidebb időszakra vonatkozó párnapos vagy egyhetes feladatkielölést végül is egy — az elnökből, a mérnökökből s a brigádvezetőkől álló —, a Szervezeti Szabályzatban nem szereplő szerv végzi. Ezeket a megbeszéléseken a vezető tanács többi tagja csak esetlegesen vesz részt, bár a feladatok végrehajtása és ellenőrzése szempontjából is e szerv tevékenysége a döntő. Csupán fontosabb feladatkielölés esetén vesznek részt a csoportvezetők is (ilyenkor többnyire jelen van a vezető tanács többsége is — kettős minőségben).

A végrehajtás megszervezése az elnökre hárul. Egyedül természetesen nem képes ezt a kérdést megoldani, ebben a mérnökök, a brigád- és csoportvezetők, műhelyfelelősök segítenek neki.

A végrehajtás megszervezésében döntő kérdés az ágazati vezetés helyes megoldása. Olyan szövetkezetekben, ahol több mérnök működik, az ágazati és a szakmai vezetés egybeesik. Nagy területen működő vagy erős szövetkezetekben két, illetve három mérnök is van. Ebben az esetben az egyik a szántóföldi termelést, a másik a kertészetet, a harmadik az állattenyésztést vezeti; ott, ahol két mérnök van, az egyik rendszerint a növénytermelésért, a másik az állattenyésztésért felel. Az ágazati vezetést szolgálják a szakosított brigádok, illetve csoportok.

A végrehajtás megszervezésének legfontosabb része a feladatok felbontása tevékenység-szektorokra, termelési egységekre és alegységekre, a végrehajtás időpontjának meghatározása. E vonatkozásban termelőszövetkezeteink jelentős eredményeket értek el. A legtöbb szövetkezetben a területet, a növénykultúrákat, az állatokat, a felszerelést felosztották a brigádok, csoportok, műhelyek között, és az állandó jellegű feladatok felelőseit is kijelölték.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tevékenységében rendkívül fontos kérdés a kitűzött feladatok végrehajtásának ellenőrzése. A Szervezeti Szabályzat erre két szervet is előírányoz, tevékenységük kölcsönösen kiegészíti egymást.

A vezető tanács és az elnök személyesen is ellenőrzi a határozat végrehajtását. Az elnök a vezető tanács ülésein rendszeresen köteles beszámolni a határozatok ellenőrzéséről, a vezető tanács negyedévenként jelentést terjeszt a közgyűlés elé. Ugyancsak a közgyűlés választotta szerv az ellenőrző bizottság, melynek tevékenységét a Szervezeti Szabályzat 35. és 36. szakasza írja elő. Az öt-héttagú ellenőrző bizottság kollektív tevékenységet fejt ki, a határozatot szavazattöbbséggel hozza. Felülvizsgálja a szövetkezet egész pénzügyi és gazdasági tevékenységét, valamint azt a módot, ahogyan a vezető tanács és az elnök végrehajtja a közgyűlés határozatait.

Tevékenysége főleg a köztvagyon megőrzésének és gyarapításának nyomon követése. Minthogy az ellenőrzés pénzügyi része szakismereteket kíván, szükség esetén az ellenőrző bizottság kérheti a szövetségi szövetséget, hogy szakemberekkel támogassa munkáját. Tevékenysége nem merül ki a hiányosságok és hibák föltárásában, hanem javaslataival hozzájárul azok kiküszöböléséhez és főleg megelőzéséhez. Így egyben a szövetségi demokrácia biztosítója is.

A nyilvántartás megszervezése a vezetés egyik igen fontos funkciója. Csupán jól működő, pontos, részletes és idejében elvégzett nyilvántartás szolgálthatja a vezetés számára a megfelelő információkat, melyek a helyes döntések alapját alkotják.

Szövetségeink a nyilvántartás terén sokat fejlődtek, és állandóan fejlődöben vannak. Meg kell azonban említenünk, hogy a szövetségi gazdaságok jelenlegi nyilvántartási rendszere túlhaladott, nem felel meg sem a vállalati, sem a nagyüzemi igényeknek. Példának hozhatjuk fel, hogy a nyilvántartás nem követi sem ágazonként, sem üzemegeységként az anyagi kiadásokat.

A modern gazdálkodási felfogás elengedhetetlennek tartja a költségek részletes követését. Vannak olyan szövetségek, ahol a főkönyvelő szakembereket szenedélyesen érdekli munkája, ezek megoldották a költségek részletesebb nyilvántartását is. Így például a Kólozsva megyében levő gýrómonostori szövetségekben a juhászat költségeit fajtánként és nyájanként tartják nyilván. Fráta községben a termelési költségeket ágazonként, kultúránként és brigádonként tervezik meg, teljesítésüket menet közben nyilvántartják és ellenőrzik. Az anyagi költségek ágazonkénti és brigádonkénti nyilvántartása, állandó felülvizsgálása hozzájárult ahhoz, hogy a frátai szövetségekben a termelés anyagi költsége a globális termeléshez viszonyítva sok szövetségek között a legalacsonyabb (28,53%) legyen. Az országosan legjobb szövetségekben az anyagi kiadások a globális termelés 30—40%-át adják. Ezért feltétlenül szükséges a szövetségek nyilvántartási rendszerének megjavítása, mert a vezetőség csak ily módon kaphat pontos információkat a termelésben és ágazonként felhasznált élő és holt munka mennyiségéről.

A termelési szövetségek a vezetés tekintetében jelentős támogatást kaptak s kapnak a párt- és állami szervektől (megyei pártbizottságok, mezőgazdasági tanácsok, a Nemzeti Bank fiókjai), valamint az utóbbi két évben a szövetségi szövetségektől. Ezért úgy vélem, hogy a szövetségi vezetés tárgyalásakor nem lehet eltekinteni az irányító szervek munkájától.

Már az előzőkben láthattuk, a termelési szövetségek szakember-ellátásáról az irányító szervek gondoskodnak. A mezőgazdasági tanácsok biztosítják a szövetségek számára a termelés különböző ágainak irányítását. Megszervezik a növényvédelmet, az állatgyógyítást, a szövetségi tagok szakmai továbbkésztését, segítséget adnak az évi s főleg a távlati tervek elkészítéséhez. A szövetségi szövetségek alapvető feladata a tervek teljesítésének követése, ezzel párhuzamosan segítséget nyújtanak a szövetségi kereskedelem szervezésében (műszaki-anyagi ellátás, valamint a termékek értékesítése), munkaszervezési és javadalmazási módszereket dolgoznak ki és javasolnak a szövetségeknek, segítséget nyújtanak a nyilvántartáshoz, ellátják a szövetségek jogvédelmét. A Nemzeti Bank szervei a szövetségi szövetséggel együtt segítik a pénzügyi tevékenység megszervezését, ellenőrzik a hitelek felhasználását.

Az irányító szervek munkája föltétlenül hasznos és szükséges. Ezt bizonyítja egész mezőgazdasági termelési szövetségi mozgalmunk fejlődése. A szövetségeknek, különösen az első időkben, nem voltak saját tapasztalt szakemberei, nem tudtak volna dolgozni és fejlödni irányító szervek támogatása nélkül.

Ma azonban, mikor a szövetkezetek többé-kevésbé szervezettel és jórészt gazdaságilag is megerősödtek, az irányító szervek munkájának bizonyos felülvizsgálása szükséges. Mert ha egyes irányító szervek túlságosan beavatkoznak a szövetkezetek vezetésébe, belső életébe, akkor nem serkentik, hanem fékezik tevékenységét. A mezőgazdasági kampányok felső szervezése egy időben elmaradhatatlanul szükséges volt, fejlődésünk mai szakaszában már túlvagyunk ezen. Mégis egyes helyeken — szükségtelenül — kisebb vagy nagyobb számú kiküldöttet tartanak a szövetkezetekben a kampányok egész időszakára. Ez egyrészt súlyos kiadást jelent a nemzetgazdaság számára (a kiküldöttek fizetése, napidija, útiköltsége, hivatali alaptevékenységük elhanyagolása), másrészt mintegy feloldozzák a szövetkezeti vezetőséget a felelősség alól, amikor gyakorlatilag átveszik a termelés szervezését. Vajon mi célja volt például Sziget környékén annak, hogy minden szövetkezetben az egész kampány ideje alatt jelen volt a mezőgazdasági tanács, valamint a termelőszövetkezeti szövetség egy-egy kiküldöttje, s ráadásul még minden brigád mellé egy-egy technikust osztottak be? Az ilyen irányítás fölösleges voltát még jobban szemléltetjük, ha eimondjuk, hogy 1967 őszén — amikor a körzet szövetkezeti gazdaságai számára az alma és más gyümölcs értékesítése volt a legfőbb gazdasági kérdés — a gazdasági problémákkal foglalkozó alelnök az egész őszi betakarítási és vetési időszak alatt egyetlen szövetkezetben tartózkodott többedmagával — olyan szövetkezetben, melynek gabonatermelő területe teljesen jelentéktelen. Hasonló példák másutt is voltak. Véleményem szerint fölösleges volt az 1967. évi nyári kampányban a nagyszentmiklósi növényvédelmi mérnököt huzamosabb időre kiküldeni a nagyőszi termelőszövetkezetbe, kiváltképpen, ha figyelembe vesszük, hogy a nagyőszi termelőszövetkezet az ország egyik legjobban szervezett gazdasága, ahol az elnök (maga is szakember) és a két mérnök teljes egészében kezében tartja a termelést. Ezzel szemben a nyári időszakban gazdaságilag szükséges lett volna, hogy az említett növényvédelmi mérnök saját munkakörében maradjon, mert így sok anyagi kárt hárrhatott volna el.

Ugyancsak túlzott kiadással és megterheléssel járt kampány-időszakokban a telefonon történő napi helyzetjelentés is. Ilyen módon nem is lehetséges pontos információit szolgáltatni, a pontatlan jelentések viszont félrevezetik az irányító szerveket. Éppen ezért föltétlenül szükséges az irányító szervek munkastílusának felülvizsgálása és a túlhaladott módszerek felszámolása. Még a fejlődés mai szakaszában is nélkülözhetetlen, hogy az irányító szervek ellenőrizzék és támogassák a szövetkezeteket, de nem vállalati, hanem saját szintjüknek megfelelően. Így például heti kétszeri telefonjelentés a kampányok idején elegendő ahhoz, hogy ott, ahol lemaradás mutatkozik, intézkedhessenek. Ugyanakkor kívánatos: a mezőgazdasági tanácsok és szövetkezeti szövetségek vezetői rendszeresen foglalkozzanak hivatali beosztásukból eredő feladataikkal. Tevékenységük így sokkal hatékonyabb lesz. Alapvető követelmény, hogy az irányítás színvonala együtt fejlődjék a szövetkezetekkel és ne maradjon az 5—8 évvel ezelőtti problémák szintjén. Az irányítás munkastílusában sok hasznos tapasztalat áll rendelkezésünkre. Így például a csiki mezőgazdasági szövetkezetek eredményei — melyek jóval túlhaladják a hasonló feltételek között működő szövetkezetekét — jórészt az irányító szervek (elsősorban a mezőgazdasági tanács) helyesen alkalmazott munkájának köszönhetőek.

A szövetkezeti szövetségek egyik fontos feladata, hogy megóvják a termelőszövetkezeteket kereskedelmi partnereik túlkapásaitól. Ez utóbbiak — mint állami vállalatok — az állami szektor magasabbrendűségére hivatkozva gyakran jelentős anyagi veszteségeket okoznak a szövetkezeti gazdaságoknak. E tekintetben emlékeztetünk a párt álláspontjára. Nicolae Ceaușescu elvtárs az Országos Konferen-

cián előterjesztett jelentésében leszögezte: „A közgazdászok körében, mint köztudomású, vita folyt és folyik a szocialista tulajdon két formája közötti különbségről. A két tulajdonforma — az állami és szövetkezeti tulajdon — bárminemű szembeállítás, egyik vagy másik forma elhanyagolása csak káros kihatással lehet a szocialista társadalom haladásának egyetemes érdekeire.“

A jól értelmezett s a tudományos vezetés mai igényeit szem előtt tartó irányító munka valóban serkenteni fogja a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági-szervezési megerősödését és további fejlődését.

König Miklós

Gép az irodában

Köztudott, hogy a vállalat vezetőségének a műszaki és gazdasági folyamatok helyzetéről és tendenciájáról való gyors tájékoztatása csak úgy biztosítható, ha rendelkezésére állnak a modern vezetés céljait szolgáló korszerű berendezések, fél-automaták vagy automaták, amelyek a nagy mennyiségű információs anyagot rövid idő alatt teljes pontossággal feldolgozzák.

Jelenleg úgy állunk, hogy noha az anyagi termelés terén az utóbbi évtizedekben rohamos a műszaki fejlődés, sőt napjaink törekvése az automatizálás egyre szélesebb körű alkalmazása, a vállalatvezetésben, az ügyvitelben azonban a műszaki fejlődés világszerte jóval lassúbb ütemű. Ebből adódik, hogy a kézzel végzett adatfeldolgozás nem teszi lehetővé a gazdasági folyamatok mélyrehatóbb elemzését, alkalmatlan tehát a korszerű vállalatvezetés tájékoztatására.

E körülmények kényszerítő hatására a figyelem világszerte a vállalati ügyvitel gépesítése, illetve napjainkban automatizálása felé terelődött. Egyes közgazdászok a vállalatvezetés korszerűsítését századunk problémájaként említik. Ma már külön tudomány foglalkozik a korszerű vezetéssel.

A vállalati ügyvitel gépesítése, automatizálása, akárcsak a termelési folyamaté, korántsem csupán műszaki kérdés. Velejárója a szervezés is, amely széles területet ölel fel. A könyvelőgép, például, egyidejűleg több munkafázist végez, a könyvelő egyszerre csak egyet. A könyvelőgépek bevezetése tehát egyfelől a könyvelőség munkafolyamatának az átszervezését teszi szükségessé, másfelől az adathordozó dokumentumok tartalmának, mozgási irányának a megváltoztatása szükséges, és számos egyéb szervezési intézkedés foganatosítására kerül sor. Elektronikus számítógépek esetében az egész vállalati ügyvitellel szemben sokkal változatosabbak a követelmények, a szervezés tehát jóval szélesebb területet ölel fel. E gépek üzembehelyezése rendszerint megkívánja az egész vállalati ügyvitel előzetes átszervezését, új szolgáltatási és feldolgozási rendszer kidolgozását.

A Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján jóváhagyott irányelvek hangsúlyozzák, hogy a gazdasági folyamatok megismerése, elemzése és helyes irányítása céljából korszerű számítási eljárások, folyamatos gazdasági információs rendszer bevezetése szükséges avégett, hogy a gazdasági folyamatok irányításához az illetékes szervek a legmegfelelőbb döntéseket hozhassák.

Nemzetgazdaságunk vezetésének és tervszerűsítésének tökéletesítése céljából tehát a közeljövőben sorra kerül a modern számítóberendezések használata. Erre az eseményre idejében fel kell készülni, mert ha a feltételeket előzetesen nem teremtyük meg, nagyon eltolódhat a nagy költséggel beszerzett berendezések üzembehelyezése, ami rengeteg kárt okoz. Mivel az előkészítés munkai igényes és sok időt

emészt fel, már most hozzá kell fogni. Az alábbiakban e tevékenység módszerét s a munkálatok néhány fontos mozzanatát ismertetjük.

A legsürgősebb tennivaló a kellő dokumentálódás, vagyis az idevágó szakirodalom beható tanulmányozása. Ez elengedhetetlenül szükséges, mert a korszerű számítástechnika és információ-feldolgozás bevezetését megelőző munkálatok nagy területre terjednek ki, hiszen maga az ügyvitel is sokrétű. Széles körű adatgyűjtésre s az adatok elemzésére kerül sor. Így például felméri a vállalat valamennyi osztályán a feldolgozott és kibocsátott dokumentumok volumenét és az e műveletekre fordított idő mennyiségét. Megállapítják a fennálló ügyviteli rendszernek, valamint a vállalat szervezeti felépítésének fogyatékoságait. Az előkészítő munkálatok elvégzésére több tagú kollektívát alakítanak, elsősorban a vállalat szakembereiből, akik alaposan ismerik a vállalat felépítését, a termelőtevékenységgel kapcsolatos műszaki és gazdasági folyamatokat, a nyilvántartás rendszerét, és tisztában vannak az összes rendelkezésekkel és szabályokkal.

Az előkészítő munkálatok több szakaszra oszthatók aszerint, hogy milyen területeket ölelnek fel. Tanácsos már előre szakaszonként kijelölni a feladatokat.

A vállalat szervezeti felépítésének tanulmányozása alkalmával részben azt vizsgálják, hogy a termelő részlegek viszonylatában jelenleg mennyire decentralizáltak az ügyviteli munkák, részben pedig az elsődleges adatok keletkezési helyét és mozgásuk irányát állapítják meg. Vagyis, a vállalat jelenlegi adatszolgáltatási és információs rendszerének a felépítése és működése alkotja a vizsgálódás tárgyát.

A felmérések módszertana

Helyes, ha e felmérések során az adathordozó dokumentumokat tárgyak — alkalmazottak, anyagok, értékesítés — szerinti csoportosításban is tanulmányozzák. Ebből megtudható többek közt, hogy a gazdasági folyamatokkal kapcsolatos tájékoztatást tárgyak szerint milyen mennyiségű elsődleges dokumentum biztosítja. Így például megállapítható az, hogy milyen az aránya a beszerzés és értékesítés folyamatához fűződő adatok vagy a bérelszámolásokkal kapcsolatos adatok mennyisége közt.

E felmérésekre többféle módszer alkalmas. Így többek közt e területen is alkalmazható a munkanapfényképezés és az önfényképezés módszere, amelyet az időnormák megállapításához, a munkaidő és a gépek kihasználási fokának felmérésehez is használni szoktak.

Az így összegyűjtött és feldolgozott adatokból sok érdekes következtetés vonható le. Megállapítható például, hogy az ügyviteli munka mennyiségéből és adathalmazából milyen részarány jut egyfelől az egyes funkcionális ügyosztályokra, másfelől a gazdasági folyamatokra. Világosan kiderül, többek közt, hogy a manuális adatfeldolgozás nem tesz lehetővé széles körű elemzéseket, mert ezekhez sokféle adat feldolgozása volna szükséges, ami sok munkát igényelne, és hosszú időt emésztene fel. Következésképpen a manuális adatfeldolgozás körülményei közt az elemző tevékenység az egész ügyvitelben csak kis részarányval szerepelhet.

A vállalat szervezeti felépítésének, adatszolgáltatási és információs rendszerének tanulmányozása alapján a korszerű vezetés bevezetésével kapcsolatban bizonyos módosítások javasolhatók a szervezeti felépítés és az egész ügyvitel ésszerűsítésére. Mivel a gépi adatfeldolgozás főleg központosított jellegű, a termelési részlegek ügyviteli munkájának nagy része — mint például tervszerűsítés, könyvelés — a vállalat funkcionális osztályaihoz összpontosítható. Ezáltal a decentralizáció folytán az ügyviteli munkákban előállt párhuzamosságok is felszámolódnak, csökkenthető a dokumentumok száma anélkül, hogy a nyilvántartáshoz és elemzéshez

szükséges adatok mennyiségét mérsékelnök, és lényegesen rövidíthető az adatáramlás útvonala is.

Az így gyűjtött adatok kellő alapot szolgáltatnak annak meghatározásához is, hogy az adatfeldolgozás milyen típusú berendezések beszerzésével korszerűsíthető. Ehhez, természetesen, alaposan ismerni kell a különböző berendezések típusait és kapacitását.

Az ügyviteli munkák korszerűsítésének egyik fontos előfeltétele az adatáramlás irányának helyes megszabása. Arra kell törekedni, hogy az elsődleges adatok keletkezési helyüktől (műhely, raktár) a legrövidebb úton és idő alatt jussanak el rendeltetési helyükre. Evégből az előkészítő munkálatok folyamán a munkaközösség tanulmányozza a vállalat részlegei között fennálló ügyviteli kapcsolatokat, az adat-szolgáltatáshoz használt nyomtatványokat, azok formáját és tartalmát. Fontos annak megállapítása is, hogy mely ügyosztály részére nyújtanak az egyes adathordozók információkat.

A gépi adatfeldolgozásban fontos követelmény az adatok helyessége. Az esetleg előforduló hibák felkutatására megfelelő módszer kidolgozása szükséges. A hibák száma jelentősen csökkenthető, sőt felszámolható, ha az adatok felvezetése az úrlapokra egyszerű és közérthető módszerrel történik.

Az előkészítő munkálatok következő szakasza a korszerű adatfeldolgozás tervezetének kidolgozása. Ebben részletezik az új rendszerre való áttéréssel kapcsolatos összes kérdéseket és tennivalókat. Mindenekelőtt megjelölik azt, hogy milyen arányú lesz az ügyviteli munkák gépesítése (teljes vagy csak részleges). A tervezetben részletezik a korszerű adatfeldolgozás egész munkafolyamatát, az elsődleges adatok keletkezésétől végső feldolgozásukig. Ezzel kapcsolatosan rögzítik többek közt azt is, hogy a jövőben milyen mélységű legyen a gazdasági folyamatok elemzése, milyen időközönként szolgáltatson a berendezés információkat és mely gazdasági mutatókra nézve?

Az előkészítő munkálatok egyik legfontosabb és egyben legmunkaigényesebb szakasza a gazdasági folyamatokkal kapcsolatos fogalmak kulcsszámrendszerének kidolgozása, más szóval kódolása. Ennek elkészítése elengedhetetlenül szükséges, mert a jelenleg használt legtöbb korszerű adatfeldolgozó berendezés csak számjegyeket regisztrál. Ahhoz tehát, hogy az elsődleges dokumentumok megfeleljenek az elektronikus feldolgozás műszaki követelményeinek, a szöveges részeket, fogalmakat is számjegyekkel kell helyettesíteni, „kódolni“ kell őket.

A fogalmak számjegyekkel való helyettesítése nem történhet taláalomra. A kódolás menetét jól át kell gondolni már csak azért is, mert nagy területet ölel fel, s a legtöbb esetben valamely fogalom más fogalmakkal is összefügg, amit a kulcsszámnak is tükröznie kell. Ezért az első teendő a fogalmak meghatározott kritériumok szerinti csoportosítása.

A munka neheze éppen a kódolásra kerülő fogalmak eme csoportosításában és névjegyzékük — nomenklatúrájuk — összeállításában rejlik. Gondoljunk csak a termeléshez felhasznált nyersanyagok, egyéb anyagok, félgyártmányok sokféleségére, méreteik különbözőségére, minőségük sajátosságaira. Mindezt a csoportosításkor tekintetbe kell venni.

A kulcsszámok kidolgozásakor nem elég csak a meglévő állapotra szorítkozni. Mindig tekintetbe vesszük a jövőbeni esetleges módosulásokat is. Állandóan új anyagok, méretek, minőségek jelennek meg, s ezzel módosul az anyagok nomenklatúrája. A kulcsszámoknak a módosulások miatt szükséges átdolgozásával járt munkatöbblet és a nehézségek elkerülése végett tanácsos minden csoporton belül kódokat tartalékolni. Az egységes nyilvántartás és eljárás érdekében helyes, ha a kódolást vállalati szinten állandó jelleggel valamely ügyosztály végzi.

A különböző kulcsszámrendszerek közül a vállalati ügyvitel esetében a legmegfelelőbb a tizedes és a csoportképző rendszer alkalmazása. Mindkét rendszernek az az előnye, hogy a fogalmakat és folyamatokat részletes bontásban lehet számjegyekkel kifejezni. Például az anyagok esetében a méretet, minőséget, rendeltetését és hasonló fogalmakat fejezi ki a kulcsszám.

A fogalmaknak főcsoportokra, csoportokra, alcsoportokra való bontásában a kulcsszámrendszerek szabályainak megfelelően a követelmény az, hogy számuk kategóriákon belül a tízet (0—9) ne haladja meg. Sőt, a tartalékok létesítése szempontjából tíznél kevesebb legyen. Ha vállalati szinten, például, a kódolandó fogalmakat, mondjuk, 6 csoportra osztják, azok mindegyikének további bontása csoportok alakításához vezet, amelyek száma a főcsoporton belül tíz vagy ennél kevesebb lehet, és így tovább.

Valamely fogalomnak kulcsszámmal való kifejezése rendszerint több számjegyből alkotott kóddal történik. A számjegyek száma függ a kódolandó fogalom csoportosításának részletességétől. Kis számú csoport és alcsoport esetében a kulcsszámot kevesebb számjegyből formálhatjuk, és fordítva. Vállalaton belül tehát a különböző fogalomcsoportok kódjait eltérő számú számjegyek alkotják. A kulcsszám jegyeinek számát tehát a csoportképzés mélysége és a kifejezésre kerülő fogalmak száma határozza meg. Szükség esetén 10—12 jegyű kulcsszám is képezhető. A sok számjegytől azonban óvakodjunk, mert a rendszert nehézkessé teszi.

Nincs szabály arra, hogy a kódolásban milyen sorrendet kell követni. E tekintetben döntő a kódolandó területek közti szerves kapcsolat. Időrovidítés céljából egyidejűleg több terület kulcsszámrendszerének kidolgozása is végezhető. Így például, a nyersanyagok s egyéb anyagok csoportosítása, kódolása párhuzamosan történhet az állóeszközökével.

A korszerű adatfeldolgozásra való áttérés megköveteli vállalaton belül valamennyi műszaki és gazdasági fogalom és folyamat kulcsszámrendszerrel való kifejezését. E munkából nem hagyható ki a vállalat szervezeti felépítése sem, mert hiszen az elsődleges adatok az egyes szektorokban keletkeznek, s mozgásuk a vállalat többi ügyosztálya felé irányul.

Valamely iparvállalaton belül a főcsoportok, csoportok, alcsoportok, vagyis a kódolási egységek kialakítása több kritérium szerint történhet. A vállalat szervezeti felépítése egymagában is elegendő e célra, de alapul vehető a termelés és az ügyvitel területe is. A lényeg az, hogy a csoportosítás minél egyszerűbb, eredménye pedig közérthető legyen.

Ha a termelési és adminisztrációs részlegek szerint történik a csoportosítás, az előbbieket esetében a főcsoportok kijelölése történhet a termelési folyamat nagyobb szakaszai szerint, amelyeken belül a munka tárgya félkésztermékké, illetve késztermékké alakul át, valamint az alaptermelésben közvetve résztvevő üzemegységek szerint. A további bontásoknál a főcsoportba sorolt üzemegységeket, illetve az üzemegységek műhelyeit vehetjük alapul.

Az ügyvitel terén kritérium lehet az ügyosztályok közvetlen alárendeltsége az igazgatónak, aligazgatónak.

A csoportosításokat a kódolás követi, amely a kialakított egységek sorszámaikat veszi alapul.

Valamely gyár önkényesen vett szervezeti felépítése esetén a fenti műveletek így szemléltethetők:

FŐCSOPORTOK:

1. termelést előkészítő részlegek
2. szereldék

- 3. segéd- és karbantartó részlegek
- 4. raktárak
- ügypiteliek: 5. igazgató alá tartozó ügyosztályok
- 6. aligazgató alá tartozó ügyosztályok.

CSOPORTOK:

A termelést előkészítő részlegek:

- 11. öntöde
- 12. hegesztő részleg
- 13. gépműhely

ALCSOPORTOK:

- 111. formázó műhely
- 112. vasöntöde
- 113. szinesfémöntöde
- 114. csiszolda

Amint látható, a legkisebb egység kulcsszáma három számjegyből áll, amelyek közül az első a főcsoporté, a második és harmadik a további beosztásokból alakított alegységeket jelképezi. Látható továbbá, hogy a jövőbeni módosulás esetén az újabb egységek a kulcsszámok átdolgozása nélkül kódolhatók, mert a kulcsszámrendszerben vannak tartalékok.

A könyvelés, bérszámfejtés, önköltségszámítás automatizálása érdekében kulcsszámrendszert alkalmaznak a termékrendelésre, technológiai folyamatra, termékre egyaránt. A rendelés fogalmának csoportosításakor tekintettel vannak arra, hogy a rendelt terméket mire fogják használni. Ugyanis nemcsak az alaptermeléssel összefüggően bocsátanak ki rendeléseket, hanem a beruházások, nagyjavítások végrehajtásával, a műszaki fejlesztés tervének megvalósításával, a szerszámkészítéssel kapcsolatban is. Kódolni kell továbbá valamennyi terméket is, mégpedig alkatrészről késztermékig menő részletességgel.

A nyersanyagok és egyéb anyagok kódolása szerfölött munkaigényes, hiszen ismeretes, hogy a legtöbb iparvállalat, főleg a feldolgozó ipar, sokféle anyagot használ termelési, karbantartási és más célra egyaránt. Az anyagok kulcsszámrendszerének kidolgozásakor tehát tekintettel kell lenni a szabvány valamennyi előírására. Ha egy anyagnak nincs szabványa, a csoportosítási kritériumokat a kódoló kollektíva állapítja meg.

Az anyagok kódolási egységeinek kialakításakor a szabvány-előírások mellett tájékozódás céljából használni lehet a gyári előadási árak katalógusát, valamint az anyagkönyvelésre vonatkozó rendelkezéseket. (Ez utóbbi szerint négy főcsoport alakítható: nyersanyagok és egyéb anyagok, tüzelőanyagok, cserealkatrészek és kísértekű rövid élettartamú leltári tárgyak, ruházati cikkek, védő anyagok.)

Mivel az anyag-kódolás előkészítésénél a kódolási egységek egész sorát alkítják ki, az anyagokra vonatkozó kulcsszámok rendszerint több számjegyből állnak, annál is inkább, mert a kód igen gyakran a gyártó iparág kulcsszámát is magában foglalja.

Avégből, hogy a korszerű adatfeldolgozás minél sokrétűbb elemzéshez biztosítson adatokat és adjon információkat, fontos az állóeszközök kulcsszámrendszerbe foglalása is, hiszen ezek is egyfelől költségviselők, másfelől pedig kihasználásuk foka hatással van a kapacitásra s végső soron a jövedelmezőségre. És végül, nem mulasztható el az adathordozó nyomtatványok kódjainak kidolgozása sem.

Hazánk iparában a műszaki ellátottság fokát az elkövetkező években többek közt az ügyviteli munkák gépesítése és automatizálása fogja növelni. Ezt a feladatot jelölte ki, többek közt, a Román Kommunista Párt 1967. decemberi Országos Konferenciája is, mint olyat, amelynek megoldása hathatósan hozzájárul a nemzetgazdaság vezetésének és tervszerűsítésének tökéletesítéséhez. Napjaink feladata tehát éppen az, hogy a vállalatokon belül már most megkezdjék e fontos esemény előkészítését.

Keckés József

Szubjektív vallomással kell kezdenem. Négy évtizeddel ezelőtt, amikor emberi és szocialista tudatom bontakozni kezdett, Titulescu neve vésődött legjobban agyamba. Egy évtizeden át, a szocialista mozgalomba való bekapcsolódásom idején, eszmetársaimmal együtt, Titulescu tevékenységét élénk figyelemmel kísérem. Még a cenzúra megszürt hírein át is jó iskola volt a Népszövetség közgyűlésein évekig tartó Titulescu—Apponyi párba az úgynevezett optáns-ügyben, haszonnal tanulmányoztuk, elemeztük beszédeit a fegyverkezés korlátozásáról és a leszerelésről, a kollektív biztonságról és a béke biztosításáról, a nemzetközi együttműködés és az államok egyenlőségének elismertetéséért folyó világméretű vitákban. S meg kell mondanom: mint szocialista rokonérzéssel figyeltem határozott állásfoglalását a hitlerizmus agresszív külpolitikája ellen, a szankciók következetes alkalmazásának követelését az Abesszíniát megtámadó fasiszta Olaszország ellen, és fellépését a román belpolitikában a szélsőjobboldali mozgalmak leküzdésére. Ugyanilyen rokonszenvennel kísértem mérsékelt és bölcs beszédeit a kisantant ülésen, megbékülési szándékát Magyarország irányában és törekvéseit a kisebbségi jogok törvényes és tényleges biztosítására. Békepolitikája, a szovjet—román viszony rendezése, a határok „spiritualizálásának“ meghirdetése szintén a széles perspektívájú és jövőbe néző diplomata bölcsességére vallott.

Tudtuk, hogy világnézetének alapja a klasszikusan konzervatív demokratizmus és liberalizmus (nem a romániai liberális párt politikája, amellyel mindig szemben állott), hogy szemléletében nincs helye a szocializmus gondolatvilágának, de hittünk becsületességében, tiszteltük állásfoglalását minden erőszakkal szemben, s a polgári demokrácia akarásának őszinteségét.

Az illegális *Scînteia* s a szociáldemokrata *Lumea nouă*, a haladó *Dimineața* és *Adevărul*, a nacionalizmus olyan szócsövei, mint az *Universul*, a *Curentul*, a *Viitorul* és a *Patria*, a magyar polgári sajtó (*Brassói Lapok*, *Ellenzék*) ugyanúgy figyelemmel kísérték minden megnyilatkozását, mint a politikáját szélsőjobbról támadó *Buna vestire* vagy a *Porunca vremii*. De alkalmunk volt Titulescu diplomáciai tevékenységét figyelemmel kísérni a kiváló párizsi folyóirat: a *Le Mois* és az akkori vezető napilap, a *Le Temps* hasábjairól is. Geneviève Tabouis asszony és más neves publicisták Európa legjelentősebb politikusai közé sorolták, Briand és Stresemann, MacDonald és Tardieu, Beneš és Politisz mellett emlegetve a nevét.

*

Titulescu nem véletlenül került előtérbe a mai román külpolitikai történetírásban. Tevékenységéről előbb csak tanulmányok jelentek meg, majd Ion M. Oprea kiváló monográfiája következett, végül kiadták beszédeit és diplomáciai tevékenységének dokumentumait*. Ez utóbbiak értékes anyagot szolgáltatnak a Titulescu-portré felvázolásához.

* Ion M. Oprea: *Nicolae Titulescu. Editura științifică, 1966.* — N. Titulescu: *Discursuri. Editura științifică, 1967.* — N. Titulescu: *Documente diplomatice. Editura politică, 1967.*

Titulescu tudatosan készült a politikai pályára. Karrierjét jogászként kezdi. pénzügyi szakemberként folytatja, a belpolitikai küzdelmeket megveti, s érzi: nemzetét a diplomácia területén tudja legjobban szolgálni. Kezdetről fogva liberális-konzervatívnak vallja magát; a Sorbonne-ról hazatérve a polgári demokrácia és a mérsékelt társadalmi-gazdasági reformok megvalósításának szükségességét hirdeti. Eleinte úgy véli, a liberális párt a legalkalmasabb a reformok bevezetésére, s ezért kéri 1907-ben Krajovában a pártba való felvételét. A liberálisok azonban elzárkóznak előle, s ekkor Take Ionescuhoz írt levelében a konzervatív-demokrata pártba jelentkezik. Rokonszenve Take Ionescu és Titu Maiorescu felé fordult, s nemcsak ekkor, de élete folyamán mindig bírálattal nézte a Brătianu-dinasztia politikáját. Első feltűnést keltő tette az 1907-es nagy parasztlázadás utáni magatartása: a paraszterdekek védőjeként lép fel, s határozottan a „mérsékelt“ kisajátítás és a földosztás hívének vallja magát. Nem kívánja a nagybirtok teljes felszámolását (maga is birtokos), s a kisajátítást is csak a birtokosok kártalanításával tudja elképzelni, de a demokratikus fejlődés és a társadalmi béke nevében elítéli a megterjedéseket és az elnyomást, s a parasztság „földhétségének“ kielégítésében látja a megoldás egyetlen útját.

Első kísérlete 1907-ben meghiúsult, 1912-ben azonban bekerül a parlamentbe. Fényes parlamenti szereplései Take Ionescu barátságát biztosítják számára. 1917-ben pénzügyminiszternek nevezik ki, majd 1919-ben és 1920-ban jelentős szerepet tölt be a béketárgyalásokat vezető román delegációban. A Párizs környéki békeszerződések aláírása után, 1920 júniusától ismét pénzügyminiszter. Évekig tanulmányozta a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok pénzügyi rendszerét, s miniszterként új adórendszert vezet be. Haladó, a polgári Románia fejlődését előmozdító reformterveit a parlamentben a szocialista párt akkori képviselői, Gh. Cristescu és N. D. Cocea is támogatták.

Az erősödő párharcok s a liberálisokkal és a Brătianu családdal szemben növekvő bíráló magatartása a belpolitikai életből való visszavonulásra készítetik Titulescut már 1921-ben. Elhatározásában következetes: a következő másfél évtizedben többször is elhárítja vagy visszautasítja a miniszterelnökségi megbízatást. A konzervatív-demokrata párt Take Ionescu halála után különben is eltűnik a politikai küzdőtérről. A liberálisokat nem szereti, a különböző pártalakulatokból létrejött nemzeti parasztpárt mellett sem akarja elkötelezni magát, vezetése alatt pártot pedig nem akar szervezni. Készséggel vállal azonban diplomáciai megbízatásokat: 1927-től Románia londoni nagykövete és népszövetségi főmegbízottja; 1932-től állandó jelleggel, de bárminemű pártpolitikai feltétel elutasításával a legkülönbözőbb színvetű kormányokban folyamatosan elfogadja a külügyminiszteri állást.

Diplomáciai, népszövetségi és külügyminiszteri tevékenysége egy évtizedig tart. A londoni nagykövetséggel kezdődik 1927-ben, népszövetségi szereplésével folytatódik (1930-ban és 1931-ben a közgyűlés elnöke), s külügyminiszterként képviseli Romániát 1936 augusztusáig, amikor aztán a külső és belső fasiszta erők intrikái elérik céljukat: távollétében eltávolítják a kormányból.

A román politika európai svádájú politikusának mondták. A harmincas években szívesen hívták Európa majd minden jelentős fővárosába előadások tartására. Az akkori szovjet külügyminiszter — Litvinov — „Európa egyik legintelligensebb és legtehetségesebb diplomatájának“ nevezte, s ha jól emlékszem, Geneviève Tabouis egyik legfőbb érdeméért azt emelte ki, hogy nemcsak saját országát, hanem mindenekfölött a „szellemi magatartást“ képviseli.

Diplomáciai és külpolitikai tevékenysége sarkalatos pontjainak egyike Románia függetlenségének és szuverenitásának biztosítása egyrészt a francia szövetség, a

kisantant és a Balkán-antant megszervezése és erősítése, másrészt azonban a szomszéd államokkal — Szovjetunió, Bulgária, Magyarország, Lengyelország — való kapcsolatok normalizálása révén. „A komoly külpolitikának mindenekelőtt a szomszéd államokkal való jó kapcsolatokra kell építenie“ — hangsúlyozta egyik nyilatkozatában (*Dimineața*, 1934. június 12). Titulescu számára a szuverenitás alapja a békeszerződések tiszteletben tartása, bármiféle határrevízió elutasítása, a más országok belügyeibe való be nem avatkozás elve s az egyenlőség biztosítása minden állam részére a nemzetközi életben, függetlenül attól, hogy kis állam vagy vezető hatalom.

*

Diplomáciai tevékenységének másik sarkalatos pontja a nemzetek közötti békeszerződések törekvése, s evégett az agresszió fogalmának meghatározása, mindennemű erőszak elítélése, a kollektív biztonság megszervezése, s előbb a fegyverkezés korlátozása, majd a teljes leszerelés. Ezt azonban nem lehet elérni a nemzetközi szervezetekben való együttműködés nélkül. Véleménye szerint a béke előfeltétele az összes békeszerető államok egyesülése, s többször kifejti, hogy a kollektív biztonság elvénél nem a „megtorlás“-ban, hanem a „megelőzés“-ben kell érvényesülnie. Az emberek és államok biztonságát ugyanis nem utólag, hanem előzőleg kell biztosítani.

A berlini Reichstag (Birodalmi gyűlés) épületében tart előadást 1929-ben a „béke dinamikájá“-ról. „Van egy olyan hatalom, amely az erő felett áll: ez az emberi szolidaritás tudata. Állást foglalni emellett nem jelentheti a szavakkal való játékot, hanem kapcsolatfelvételt az egyetlen olyan realitással, amely létezik, holott nem-létezőnek tekintik azok, akik úgy vélik, hogy veszély nélkül lábbal tiporhatják...“ Titulescu hitt az erőszakkal szemben érvényesülő morális erőben. Egyik bukaresti nyilatkozata szerint szeretné, ha a politika a meglévő tudományok koordinálását tekintené feladatának: egy új tudomány születik majd — a béke tudománya (*Adevărul*, 1929. május 25).

Felfogása szerint a tudósok, nevelők és irodalmárok feladata a háborúellenes érzelmek ápolása az ifjúság tömegeiben. A tényleges, a „materiális“ leszerelést meg kell előznie az „erkölcsi“ leszerelésnek, s ennek első lépése a tankönyvek revíziója, oly módon hogy az egész világon „a nemzetközi szolidaritás“ szellemében neveljék az ifjúságot. Hitt a Népszövetségben, bár látta hatálytalanságát is a nagyhatalmak vetélkedése következtében. Béke az államok között! De ehhez „nem a békeszerződések revíziójára van szüksége az emberiségnek, hanem saját felfogása és ítéletei revíziójára“ (*Adevărul*, 1930. december 16).

A béke és a biztonság érdekében kezdi meg Hitler hatalomra kerülése után tárgyalásait Litvinovval, a Szovjetunió és Románia diplomáciai viszonyának normalizálása és a kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötése végett. Élesen foglal állást a fasiszta Olaszországgal szemben, az Abesszínia elleni háború idején, s követeli a szankciók határozott és következetes alkalmazását. Egyik nyilatkozatában arról szól, hogy „az emberi sors lényege az élet és nem a halál; hivatása a munka, nem pedig a háború kiprovokálásával okozott rombolás“ (*Dimineața*, 1935. május 11).

Titulescu elgondolásai vajon nem az álmodozó ember utópiái? Előadásai Cambridge-ben, Párizsban és Berlinben vajon nem csupán a humanista polgár álmodozásainak megfogalmazása?

Titulescu realpolitikus volt. A kollektív biztonságot szövetségi rendszerekkel kívánta erősíteni az agresszorok ellen, mindaddig, amíg lehetségessé válik az intézményesített leszerelés. Ezért fűzi szorosán Románia politikáját Franciaországhoz,

és mozdítja elő a francia—szovjet szövetség mellett a román—szovjet politikai közeledést, és ajánlja fel időnként az együttműködést a szomszédállamoknak. Az együttműködéssel „soha nem látott prosperitási időszak” kezdődhetne a dunai államok történetében (*Dimineața*, 1933. június 2), s elindulhatna az a folyamat, amely idővel a „határok spiritualizálásában” csúcsondhatna ki. Erre annál inkább szükség van — vallja Titulescu —, mert a béke elsősorban pszichológiai tényezők eredménye. A béke mint cél: „lelkiállapot”; eszköze: „a törvényes szervezkedés”; s végső fokon — úgymond — a szív feladata a béke követelményeinek az „egyetemes öntudatba” plántálása.

*

Figyelemre méltó, hogyan látta a dunai népek kapcsolatait, a román—magyar viszony alakulását és a kisebbségi kérdés megoldását a polgári állam keretei között. A francia kormány nevében Tardieu miniszterelnök 1932-ben javaslatot terjesztett elő Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és Románia gazdasági együttműködésének megszervezésére. Titulescu figyelemmel kísérte a francia—angol tanácskozásokat ebben a kérdésben, kívánta az együttműködés megteremtését, de éles szemmel észrevette, hogy Tardieu elsősorban nem a súlyos gazdasági válsággal küzdő Duna menti államokat akarja talpraállítani, hanem a francia bankérdekeltségek kihelyezett tőkéit kívánja menteni, s útját akarja állni a német imperializmus gazdasági előtörésének (*Documente diplomatice*, 231, 245).

A Magyarországgal kapcsolatos kisantant-politikát legvilágosabban a budapesti *Az Est* című lapnak adott nyilatkozatában fejtette ki 1933 elején. A három kisantant-állam „nem ellenséges” Magyarországgal szemben, s szeretne „hatályos barátsági politikát folytatni”. Románia részéről „a barátsági politika annál inkább kívánatos, mert számos közös gazdasági érdek van” a két ország között. Szó lehet nyersanyagok közös értékesítéséről, gazdasági kapcsolatok kiterjesztéséről, szabad kikötői zóna létesítéséről a román kikötőkben. „A közép-európai államoknak választaniuk kell: vagy egyesülnek, hogy prosperitásra jussanak, vagy elszigetelődnek és egymás ellen harcolnak, hogy aztán végül nyomorúságra jussanak” (*Discursuri*, 381).

A nemzeti kisebbségek ügyében a polgári demokratikus rendszerben megvalósítható maximális megoldás: a kisebbségi jogok intézményesítése mellett foglalt állást. A párizsi diplomáciai akadémián 1929-ben tartott előadásában a „megértő nemeslelkűség” álláspontjából indul ki, és hangoztatja, hogy minden államnak, ahol nemzetiségek élnek, „optimális feltételeket” kell biztosítania a kisebbségek számára, hogy megnyerje azok lojalitását, és a humanizmus jegyében járjon el. A kisebbségek jogait biztosítani kell törvényekben és nemzetközi szerződésekben. Titulescu akkor még a Népszövetségben látta azt az intézményt, amely közel-hozza egymáshoz az embereket, akiket „nyelv, vallás és faj” különböztet meg egymástól. A kisebbségi jogok biztosítása „morális kötelezettség”, s természetesen nemcsak azokra vonatkozik, akiknek ezt biztosítaniuk kell, hanem azokra is, akik számára biztosítják. Ezáltal „küzöböljük ki azokat a nehézségeket, amelyek ma még elválasztanak, mert az erkölcs azonos mindenki számára, s az ember az emberrel egyenlő, bárhol éljen is” (*Discursuri*, 316).

Erkölcsei magatartása, humanista felfogása, nemzetszereteten átütő univerzalizációja minden körülmények között tiszteletre kész teti azokat, akik figyelték magatartását és újraolvassák őt.

„Je est un autre!“ Rimbaud megdöbbenő igéje elvesztette sokkhatását.

Az iparosult, kommercializálódott, bürokratizálódott világban lapos közhellyé vált, hogy az Én egy másik.

Hajdan kasztjából menekülve, céhbeli kötöttségeiből kitorve a kötetlen, öntudatosult Én a névtelenségben, a többiekhez való hasonulásban, a feltűnés nélküli valahová-tartozásban keresett rejtekhelyet. Az Én nélküli embert az elszemélytelenedés boldogítja. Szakadatlan tevékenysége közben felelőtlen passzivitásba merül. A „társadalom“ — az egyént sakkfiguraként mozgató power-élite — követelményeinek megfelelően a használható akárki felcserélhető senkit jelent. Annyira beleélte magát a semmibe, hogy ez nem untatja és nem nyugtalanítja. Annyi ő, amennyije van, s amennyit a többiek tartanak róla; és az, hogy mennyit tartanak róla, attól függ, mennyije van. Egyet nem nélkülözhet: a sikert. Ami után eped, az a népszerűség. Nagy siker feljogosítja arra, hogy nyilvánosan megbotránkozást keltsen; a kevésbé sikeresek legyenek arra képek, hogy sehol se ütközzenek senkibe.

„Ilyen teremtmények számára a legjobb ajánlat: ne okozzanak nehézséget. Legfőbb erényük: ne tűnjenek föl. Végül is az ilyen társadalom csupán két embertípust hoz létre: a kondicionáltakat meg a kondicionáltakat — az aktív és passzív barbárokat“ — írja Erich Fromm *Der moderne Mensch und seine Zukunft* című munkájában.

Az „aktív és passzív barbároknak“ ez a társadalmi a technikai, ipari és politikai forradalmak eredménye, melyeknek döntő ereje a polgárság volt. Kifejlődésének mindeddig legszélsőségesebb fokát az Egyesült Államokban érte el; de az erősen fejlett modern civilizáció minden országában észlelhető az elszemélytelenedésnek, a felelőtlenségbe való menekülésnek, az azonosság elvesztésének, az Én bukásának ez a tendenciája.

Paradoxonnak tűnik: minél észrevehetőbben válik ki az Én abból a rendszerből, amiben az Én-feletti már isteni világrendnek számít, annál inkább elveszti jelentőségét. Öntudatával együtt nő az az érzése, hogy az öntudatlanság rabja, egyéniségének megerősödésével együtt hangsúlyozódik ki mindinkább saját kérdésessége is. A tünetető „Vagyok!“-tól elválaszthatatlan a szorongó „Vagyok?“. Az autonóm Én felemelkedése és romlása a büszke „Gondolkodom, tehát vagyok“, a kétségbeesett „Szenvedek, tehát lennem kell“, és végül az abszurd „Mindig hiányoztam“ síkján, tehát sose az itt-lét, így-lét, én-lét pályáján ment végbe. Az autonóm Én világot merészelt teremteni, birtokolni, hogy végül az uralkodjék el rajta, és borzalmat keltsen benne.

Hosszas átalakulása során sose merült föl Faustban a kétség, hogy énje elpusztíthatatlan-e: mássá lesz, de azonos marad önmagával, a mulandóság jegyében is maradandó, saját magát művében megörökítő ember.

*Földi napjaimnak nyomát
El nem törölheti a végtelen . . .*

És Marcel Proust: „Az Énnek ezek az új formái — másképp kellene őket neveznünk, mint az előzőket —, s megjelenésük lehetősége is borzalommal töltött el közömbösségük miatt mindazzal szemben, amit szerettem . . .

Ez az Én kétségtelenül megőrzött még bizonyos kapcsolatot a régivel — olyan baráthoz hasonlóan, akit közömbösen hagy egy haláleset, a jelenlevőknek mégis illő megrendüléssel beszél róla . . .“ (*Die Entflohene*).

Proustról szóló tanulmányában írta Samuel Beckett: „Személyiség... akinek permanens valósága, ha egyáltalán létezik, csakis visszatekintő hipotézisként érthető. Az egyén állandó áttöltés színtere: a rest, sápatag, egyhangú jövőt tartalmazó edényből átöntjük egy mozgalmas múltnak az órák jelenései folytán sok színt befogadó edényébe“ (*Proust*).

„Mi az Én?“

Arthur Adamov tette föl a kérdést 1938-ban: „Mi létezik? Tudom mindenekelőtt, hogy én létezem. De ki az Én? Mi az Én? Minden, amit magamról tudok, ennyi: szenvedek. És ha szenvedek, hát azért, mert már létem kezdete csonkulás, elszakadás.

Elszakadtam. Hogy mitől szakadtam el, nem tudom megnevezni, de elszakadtam.

Régebben istennek nevezték. Most nincs már neve . . .“ (*L'aveu*).

A nyelv romlását vizsgálva fogalmazta meg Eugène Ionesco: „A Smithek és Martinok immár nem tudnak beszélni, mert már gondolkozni sem tudnak. Nem tudnak gondolkozni, mert semmi sem indítja meg őket. Szenvedélyeik sincsenek már. Nem lehetnek saját maguk. Másvalakivé még nem lehetnek. Mivel nem saját maguk, csak másokként létezhetnek: a személytelenek világaként. Össze lehet téveszteni őket . . .“ (*Die Tragödie der Sprache. Argumente und Argumente*).

Ezt a néhány, az Én fokozódó sorvadását megvilágító idézetet ezer másikkal egészíthetnők ki.

Mi történt az Énnel? Miért torzult el, csúfult meg, illant el? Honnan ez a menekülés a névtelenbe, az amorfba, a nem létezőbe? És ugyanakkor nem hetvenkedik-e mindenki, aki „szellemileg“ hatni akar, hogy ő másképp gondolkozik, hogy ő „nonkonformista“? . . . A *The New Yorker* egyik karikatúrájában „másképp gondolkozó“ férjével veszekszik a feleség: „Muszáj, hogy te is mindig éppolyan nonkonformista légy, mint a többiek?“

A mű túlnő az emberen

Szentesített hátterek dermedt arányától, bíborpalástok, kámzsák, címerek és céhek hierarchiajától váltotta meg magát az Én, kezdetben provokáció, égbekiáltó botrány árán: Abélard és Héloïse, Guillaume és Vil-

lon, Leonardo és Michelangelo. Kevesek kiváltsága volt a személyiség, Lucifer és a sátán ambivalenciája.

Azok azonosságát, akik nem kockáztatták meg a szabadság bűnét, kasztjuk biztosította a társadalom viszonylagos stabilitása alapján a középkorban. A kézműves összhangban maradt önmagával a termelő és privát szférában egyaránt. Megtalálta a módját, hogy művében önmagát valósítsa meg, de el ne tárgyiasodjék, hogy a teljes, a valódi embert saját munkája meg az isteni világtrend ráosztott szerepének eredményeként fogja föl.

Az ember lényegét jelentő műtől újabb műig, krízisből krízisbe kergető meg hasonlóságok közepette ment végbe az önmegvalósítás.

A termelőerők fejlődésével párhuzamosan, fokozatosan, kezdetben csak a kiváltságosokra korlátozódva és a regresszió ellen egyáltalán be nem biztosítottan valósította meg önmagát a természetből kiváló és saját világát természetfölöttinek berendező ember. A XVIII—XIX. század fordulójának technikai és ipari forradalmával kezd túlnőni a mű az emberen. A munka tette emberré, és a munka embertelenítette el. A képességei arányos kibontakoztatásához szükséges munkamegosztás egyoldalúságra ítélte. Ami minden élőlény fölé emelte, ugyanakkor megcsönkített szolgává tette. Ami az állatvilágból kiszabadította, állattól sem követelhető robotra kényszerítette.

A borzalomig fokozódott az ember hatalma a természetben, és ezzel együtt nőtt a tehetetlenség érzése, mert uralkodásában mégsem úr, mert nem ellenőrizheti, humanizálhatja a természetet. Az alkotás mögött zihált az alkotó, nem tudta utolérni önmagát. Mindazzal, ami sikereinek és katasztrófáinak a technika, a termelés szorgalmazásával, mesés lehetőségek megvalósulásával szemberohant, csakis egy homogén társadalom közös erőfeszítése birkózhatott volna meg. De ez a társadalom nem létezett.

A dolgok hatalma

A dolgok fölhalmozódása, amitől már Shelley is megborzadt, az antagonista osztályok társadalmában, a birtoklás világában szétzúzta az embert. Akárcsak az új bérlőt Ionesco egyfelvonásosában, körülzárják a tárgyai, alig lélegezhet, alig létezhet. Az ember maga dologgá válik, a produkcióban és prostitúcióban áruba bocsátja magát, munkaerőként, nemi eszközként, készséges intelligenciaként. Az iszonyat ilyen eldologiasodással szemben a legfejlettebb termelés és a legfékevesztettebb fogyasztás országaiban átvált az állapottal való egyetértésbe.

A dolgozó elidegenedik a munkatermektől és -folyamattól, a többiek-től meg saját magától. Ez az elidegenedés megkettőződik, magasabb fokúvá válik az anyagi elnyomorodás csökkenésével. A visszakerülő munkatermék mint olyan nem felismerhető, áruvá varázsozták. A munkafolyamat rabjától elrabolta énjét, pusztá funkcióvá, fogantyúvá, részletté változtatta. A termelés túlsó oldalán pedig úgy ajánlkozik a fogyasztónak, mint az újra visszaszerezhető Én mása. Ami neked még nincs, ami másnak már van — így beszél az áru —, elválaszt a többiektől, tehát elválaszt magadtól. Ismerd föl magadat bennem. Ki vagy? Semmi. Egy kismizmizett. Miből? Belőlem. Vásárolj Ént magadnak darabonként, részletre. Ami a tied, az a tied, ami a tied, az vagy. Legyél, ami lehetsz. Egyesülj velem. Én vagyok te.

A mágikus tükör — „Tükröm, tükröm, mondd meg nékem, ki a legszebb a világon“ — nagy lett és arcátlan, kipattant keretéből, az utcára ment és megsokasodott. Ő, az ezer tükör, az ezer varázstükör városa, asszonyok állnak a tükrök előtt és egyik sem szebb nálad, vásárolj meg, vegyél el, vigyél el, és senki se lesz szebb nálad, vegyél meg, olcsó vagyok, értékes, ajándék, nem ismersz rám? Én vagyok te, a te keresett éned, az álmod, a ruhád, a cipőd, vásárolj meg engem, a szépség árnyékát, és senki sem szebb nálad!

A fogyasztással földi túlvilágot varázsolnak eléd, az önelégültség paradicsomát. Az evilágot az anyagi termelés szférája jelenti, a munka nem alkotó önfoglalkoztatás, hanem átok: „Arcod verejtékével...“ Munkára kárhóztatott, de a fogyasztásban azt sugallják, hogy megváltott. A reklám „a maga módján éppoly nagyszerűen jeleníti meg egy Buick képét, mint az egyház jelenítette meg egykor az Istent“ — írja Allan Kaprow *A pop art jövője* című tanulmányában.

A kommercializálódott „unio mystica“ már nem az Istennel, hanem az áruval való egyesülést jelenti. A kommunió a konzumban megy végbe.

Ember és gép

Nemcsak az ipar, hanem az ember is automatizálódott. A romantika borzadt a halott anyagból készített és élő emberi testként mozgó Gólemtől, automatától, géptől. Ez az irtózat átadja helyét a technikai tökéletesség bámulatának, a vágynak hasonló tőkély után. Jobban megérteti magát gépeivel, mint az emberekkel, mondta nekem egy kibernetikus. Az ember és a gép közös nyelvet tanul meg, és ez szabatos, egyértelmű, nem mosódik el az érzelmek, az őszintétlenség félhomályában. „Gép akarok lenni!“ — hangoztatta Andy Warhol pop art-művész, és Lil Picard újságíró nő még hozzátette: ez a kijelentés „belekerül a művészettörténetbe, és ugyanolyan jelentőségre tesz szert, mint az irodalomtörténetben Flaubert »Madame Bovary c'est moi!«-ja“.

Am az élő anyag vonakodik a metamorfózistól. Nem babérrá válnék, mint Daphné Apollón elől menekülve, hanem automatává, géppé, az Én elől menekültében. Az a vágya, hogy elvegyüljön a saját maga előállította technika, gépek, intézmények világában, ahogy egykor a vallásos ember az isteni, a romantikus ember a természetbeli túlerőben oldódott fel. De ennek a vágynak egyaránt ellentmond a szabadság ösztöne és az az emberi kívánság, hogy több legyen egy gépezet alkotórészenél. A dolgok főlhalmazódásával, a tüke koncentrációjával, a gazdasági és politikai hatalommal, az intézmények és szervezetek hihetetlen szervezethezességével párhuzamosan erősödik az atomizálás, az egész széthullása monádokra, s a monádok összekapcsolódása nem előre meghatározott harmónia alapján, hanem külső hatásra megy végbe. Az ipari forradalom, mint azt Eric Hobsbawn az európai forradalom történetéről szóló művében megjegyzi, szabadságnak nevezett magányosságot szült. A magányosság, az elhagyatottság érzése, a kapcsolatok elvesztése (főleg nagy történelmi családások után) sokakat készített kapitulálásra az embertelen mechanizmusok előtt. Közben a cél az, hogy lehetőleg nem feltűnően, de alkalmazkodva, valahol elrejtve egy grammocská egyéni szabadságot tárolhassanak maguknak. Mások azonban nem adták föl a harcot a szabadulásért, az ember győzelméért a mechanizmusok fölött, azért, hogy az ember a dologiasból,

a töredékesből, a deformáltból teljessé, értelmessé, alkotóvá válják. Ernszt Nyeizvesztnij orosz szobrász alkotásai éppen ezt ábrázolják kifejezően: az ember és a gép összefonódását, a még befejezetlen metamorfózis folyamatát, az ember harcát saját művével. Mi lesz az eredmény: eldologiasodott ember vagy elembertelenedett mű? Vég nélkül folyik a harc tovább? Képesek vagyunk-e még arra, hogy a külvilág urai legyünk, s éppen ezáltal egy még nehezebben legyőzhető világot hozzunk létre, és úgy haladjunk előre, hogy az alkotástól a feladásig, a feladástól új alkotásig jusunk? Vagy végérvényes a döntés? Senki és semmi sem tud meggyőzni, hogy végérvényes.

A modern művészet fejlődésében is — bár sokrétűségére itt nem térhetünk ki — két alapvető irányzat összeütközése látszik lényegesnek. Az egyik a meghódolás az eldologiasodás előtt, a másik az a követelmény, hogy fejezzék be a művészet szekularizációját, rázzák föl a közönséget befogadói passzivitásából, hogy vonják be az alkotói folyamatba és ennek csupán látszólag befejezett eredményébe, a műalkotásba, hogy a művészetet ne az egyszer-volt-valóság visszatükröződésének fogják föl, hanem átalakulásnak, változásnak, újratereztetésnek, hogy a művészetet ennél fogva ne huzamosan létező és távoli tükörképnek tekintsék, hanem tevékeny valóságnak.

Ebben az összefüggésben a megalkuvásra hajló irányzatot emeljük ki, amely az ellenirányzatot álarcként használja (bár az álarc egybeolvad néha az arccal).

Kitérő a pop artra

Fél évszázaddal ezelőtt Marcel Duchamp megtalálni vélte a lehetőséget: a dolog ne azáltal változzék műalkotássá, hogy a fantázia, temperamentum, tudat munkafolyamatában valami új keletkezik és megszerzi a még fel nem fedezett, a hasznosság elvének alá nem vetett újdonságok minőségét, hanem úgy is létrejöhet műalkotás, hogy a művész a dolgot a művészi kiállítás egyik darabjaként a használhatatlanság dicsfényével veszi körül és mint *ready-made*-et minden használati értéktől megtisztítja. Így álcázott műalkotásnak egy vizeldét.

A minden összefüggésből kiszakított, a nevetséges és ijesztő értelmetlenség állapotába ráncigált dolog számunkra Ding an sich-hé válik. Nem tagadható, hogy egy ilyen, céltól megfosztott és töredékes valami, a nem ilyen megfontolásból épült múzeummal, az *Environment*-nal való kontrasztján át esztétikai hatást kelt; templomban még frappánsabb lenne az ellentét és így a hatás is. A nem új tetten rajtakapott, hanem elcsigázott, megölt, erőszakos elszigeteltségben közszemlére tett dolog elveszti realitását, kísértetté, szellemmé válik.

Ilyen eszközökkel lázadt fel a dadaizmus a polgári világ üressége, abszurditása, omladékonysága ellen, de az elévült, az élősdiék élvezeti cikkévé vált művészet ellen is. A pop art a lázongó dadaizmus előregedett dédunokája. A Dada kiáltás volt: „Így nem megy tovább!“, a pop art vigyor: „Így is megy.“ Akkoriban cserepekre tört a világ, és a forradalmi tudat ki akarta seperni a törmeléket; ma összeszededgetik és kereskednek velük. A pop art unatkozó fogyasztókért verseng, robbanótöltet nélkül bocsátja áruba a hüvelyt, és egyúttal az értelmiség felé is odakacsint, híg,

hazug iróniával sugalmazva, hogy a dologi világgal, a kommersszel, a szupermarkettel való egyetértés megokosodott nonkonformizmus . . . Az eredmény, sajnos, a diákok sörivás közben énekelt nótájára emlékeztet, arra a dalra, amit gyermekkoromban a nagybácsik és nagynénik körében énekelünk: „Bárgyúság, bárgyúság, én mulatságom, bárgyúság, bárgyúság, bárgyúság, én örööm . . .!” Hülyeség volt meg barbárság, de legalább nem festette alá Auschwitz és Hiroshima, pszichózis meg leforrázott remény.

A pop art antiművészet, csak hasonlíthatatlanul tehetségtelenebb az anti-színháznál, anti-regénynél. Az „absztrakt” művészet sivár utánzásba esett, azzal az igényével együtt, hogy tiszta, abszolút, minden földi maradványtól megtisztított művészet legyen. Theodor W. Adorno beszélt arról a veszélyről, hogy az avantgard „második konformizmusba” fullad. Nem ellenállásba ütközik, hanem a semmibe. „A műalkotások így nagyon is csupasszá, üressé, problémátlanná válnak. Mene tekeljük a tapétaminta . . . Ha a radikális fogalmát csupán az esztétika szemszögéből nézzük, tapad hozzá valami az elterelő ideológiából, vigasz az alanyok tényleges ájultáért” (*Eingriffe*). Nem lehetett észre nem venni azt az ásitozást, amit az avantgardként viselkedő utolsó lázongás egyre inkább tapétamintához hasonlító, óriásivá duzzadt absztrakt festményei okoztak.

A tasizmus is — festéktubusok fejezik ki saját tartalmukat, vagy a művészetkereskedelem szerint a tudatalatti fejezi ki magát — a legminta-szerűbb fogyasztókat is untatni kezdte. A vásárló, aki a műalkotást értéknek tekinti és tőkét fektet bele, elveszti bizalmát a műkereskedő iránt, hecsapottnak érzi magát. A kozmikus tapétaminták túl nagy kínálata hirtelen áresést idézett elő.

Az amerikai műkereskedelem hamarabb reagált az európainál.

Mit kíván az „abszolút” művészetbe belefáradt nagyvárosi fogyasztó?

— *Tárgyakat* minden eltárgyiatlanodás után, tapintható tárgyakat, kézzelfogható „neorealizmust”.

— *Nem giccsnek tűnő giccset*. Az absztrakt görbék tehetetlenségről szólnak. A vásárlónak valami konkrét kell, de új módon találva. Ő, a kiváltságos, úgy adhassa át magát a giccsnek, mintha a giccs kigúnyolásában gyönyörködne. „Giccset követelünk” — hirdeti egyik kiáltványában, 1960-ban, a müncheni Spur-csoport, „piszkot, ósiszapot, sivatagot. A művészet az a szemétdomb, amin a giccs nő. A giccs a művészet leánya, a leány fiatal és illatos, az anya búzló öregasszony . . .”

— *Tréfát*, amit a tiszta lét vallásaként fellépő művészet ünnepélyesége nem túrt meg. Adjátok meg a fogyasztónak a liget, a barlang és szellemvasút, céllövölde, görbe tükör, guruló fejek gyermeki boldogságát, a rombolás örömét! Engedjétek, hogy csínyként élvezze romos világát, hogy szorongását az agresszió gátlástalanságával gyógyíttassa. A XVIII. század második felében a felkapaszzkodó Mister Sterling hódolattal, de nem minden káröröm nélkül fedezte fel a romok vonzóerejét. A civilizáció ivadékai a gyors elhasználódás autótemetőiben, sintértetelepein, koponyagúláiban találnak esztétikai kielégülést. Állítsuk szembe a szemlélőt a szétroncsolt autókkal, eltört tükrökkel vagy sörösüvegekkel, a fogyasztási javak lim-lomjától duzzadó kirakatokkal. Engedjük, hogy egy gépembert kezeljen, amin forog a halálfej, ökölbe szorul vagy remegni kezd a kéz. Még jobb, ha kövekkel vagy géppuskával látjuk el, hogy aktívan vehes-

sen részt a rombolás csínyében, hogy zongorát törhessen darabokra, bábukát, vetítógépet zúzhasson szét.

A látszólag össze nem tartozó tárgyakat katasztrofális összefüggésbe hozó hajdani nagy montázst (a John Heartfieldét) csak felületesen utánozzák. Az összevágásból szétfaricskálás lesz, vagyis nem az egyes heterogén darabok egyesítése a cél, hanem a plakátok, fényképek vagy más tárgyak önkényes összességének szétszaggatása. Ami lázadás volt a 20-as években, reklámmá válik. Nem más ez, mint a teremtői kényszerhelyzet kiárusítása a kimerült jólét idején.

A nagystílusú absztrakt műalkotásokban megvolt még az átélt valóság ritmusa, reflexe, szövevénye. Az „új realizmus“ „valóságos“ dolgokat mutat be műalkotás gyanánt, de valószerűtlenebbé teszi a valóságot, mint a legszélösegebb absztrakció. Semmi se valószerűtlenebb, mint a lételeméből meg a jövőből kiemelt, a szemlélőnek összefüggéstelenül és fonyadtan kiszolgáltatott „dolog“ vagy „tény“.

Kár, hogy a pop art-művészek oly kevéssé tehetségesek (vagy csak teszik magukat? ez is hozzátartozik?), hogy valóban közönségesek. Ezért nem könnyű komolyan venni őket. Ha nem is nyomnak sokat a latban, mégis a helyzet szimptomái ők. Köztudomású a különbség produkciójuk, meg a kritikuskor részéről nekik tulajdonított jelentőség között. „Miért van az — tette föl a kérdést 1963-ban Hilton Kramer amerikai műkritikus az egyik szimpozion alkalmával —, hogy érdekesebb, amit a művekről mondanak, mint maguk a művek? A pop art nem talál új formákat, új utakat sem mutat, hogyan fogjuk fel vizuális anyagát; ezt az absztrakt művészet metodikájából veszi át, azt meg a kirakat-díszítés és reklámrajzok metodikájából... A pop art úgy éri el gyöngye kis sikereit, hogy két kliséet helyez egymás mellé: a forma kliséjét meg a kép kliséjét. És mert ennél többre nem sikerül vinnie, csábítóan beszéltet meg írat magáról. Kifejezetten beszédanyaggá lesz, mert a kiteljesedéshez szavakra van szüksége. Csupán a belemagyarázás adhatja meg azt a teremtő szintézist, amit ő maga nem tud megalkotni.

A pop art semmit sem mond arról, mit is jelent a civilizáció jelen állapotában élni — pusztán e civilizáció jelenségének egy része. Társadalmi hatása annyi, hogy kiengesztel a használati tárgyak, banalitások és közönségességek világával — hatásában tehát nem tér el a reklámművészettől. Az effajta kiengesztelést utasítsuk annál is inkább vissza, mert a művészetet és magát az életet kell megvédenünk a sakkfiguraként mozgatott, közhasználatú szimbólumokkal és az aggálytalan üzleti világgal szemben.“

Habár mindezzel egyetértek, és a pop artot Hilton Kramerhez hasonlóan a dologi világgal való megbékélésnek, a megbékélés reklámjának, a kommersz és a „népiesség“ tisztátalan amalgámjának érzem, mégis mintha észrevenném némely pop art-művészen meg termékeiben az őszinte kétségbeesés magvát. Úgy vélem, lehetőségük van arra, hogy ne a valószerűtlenné vált dolog, ne kísérteties eredmények felé törjenek utat ebből a kétségbeesésből, hanem a valóság felé.

Részlet Ernst Fischer Kunst und Koexistenz (Rowohlt Verlag, 1966) című esztétikai könyvéből.

Spekulálni a spekulációról egy olyan korban, amelynek egy-két jelentős gondolkodója is imponáló elméleti apparátussal támadja a spekulációt: kockázatos és időszerű vállalkozás. Kockázatos nemcsak azért, mert nem biztos, hogy magát a spekulációt sikerül minden ellenérvre immunis logikával „rehabilitálnunk”, hanem azért is, mert a spekuláció spekulációjában szolgáltatathatunk újabb érveket a spekuláció ellen; és időszerű, mert a pozitív tudományok legújabbkori korszakalkotó felfedezései azt a következményeiben nagyon káros látszatot kelthetik, hogy ezek a felfedezések a spekuláció ellenében születtek, tehát az antispekuláció szükség-szerűvé vált korigény.

Nálunk ma a spekuláció védelmét egy sajátos körülmény is indokolja. Az a spekuláció-ellenesség ugyanis, amellyel nekünk a legközvetlenebbül számolnunk kell, főként indulati töltésű. Nem a modern filozófiai és természettudományos gondolkodás valóban kritikai értelmezésére épül, hanem egy közvetett információkon alapuló affektív magatartás kifejezője. Mint ilyen, alapjában híján van minden komoly elméleti megalapozásnak. Mégis szembe kell néznünk vele, mert nemegyszer a közléspolitikára is kiható tényező.

Tudjuk: a spekuláció-ellenesség nem minden változatára találtuk meg a tudomány és a filozófia legvégső eredményeit summázó ellenteóriát. Ilyen feladatra természetesen nem vállalkozhattunk.

Meggyőződésünk, hogy a spekuláció pozitív szerepének bizonyítása megéri a kockázatot, amivel együtt jár.

A fogalom körül...

Első megközelítésben a spekuláció: lázadás, a ráció lázadása önmaga korlátai ellen. Ebben a minőségében a praxis mellett a legsajátosabban emberi tevékenység, mert benne az empiriát meghaladó értelem nyit mindenfajta kutatás számára más eszközökkel befoghatatlan horizontokat.

A spekuláció tehát tartalma és mélyebb lényege szerint nem egyszerűen a racionális tevékenységben mindig jelen való absztrahálás mozzanata. Ha ez volna, akkor minden, az empiria tényeit az általánosítás szintjére emelő teoretizáló tevékenységet spekulatívnak kellene minősítenünk. Ezzel az azonosítással azonban, amely a spekuláció fogalmát túlságosan kitágítaná, eltörőlnök a különbséget lényeges vonatkozásokban eltérő gondolatműveletek között. A gondolkozásnak a léttel szembeni relatív autonómiájában ugyanis kétfajta, tartalma szerint eltérő absztrahálás lehetősége adott: a tényekre építő absztrahálásé és az empiriától jórészt függetlenül, az első absztrahálásban kimunkált fogalmakkal való absztrahálásé. Felfogásunk szerint az utóbbi absztrahálási művelet eredményeivel építkező gondolkodás tekinthető spekulációnak.

Ebben a gondolatmenetben világossá válik, miért minősítettük a spekulációt első publicisztikai ízü tartalmi körülírásunkban lázadásnak. A spekuláció — minden változatában — az empiria kényszerétől szabadulni akaró gondolkodás a megismerés két lépcsőfokát összekötő kötelék negativitásait rázza le magáról. Ebben a lázadásban, potenciálisan, a megismerő értelem számára olyan igazságok feltárasának a lehetősége nyílik meg, amelyeket az empiria tényeit általánosító absztrahálások sohasem fedhetnek fel. Ezért állítottuk, hogy a spekulációban a tükrözés alacsonyabb formáival befoghatatlan távlatok nyílnak meg a megismerő tevékenység előtt.

Mint minden lázadás, a spekuláció is tagadás, de mint minden dialektikus tagadás, a spekuláció — a tükrözés folyamatában a megismerés-fejlődés nélkülözhetetlen feltétele. A spekulációban nem lehet tehát csak a korlátlan nagy kalandot látni, hanem az értelem átfoghatja a valóságnak az empiria elől elzárt területeit, hanem a valóság megismerő-meghódításának egyik legemberibb fegyverét is tisztelnünk kell benne.

Ennek a spekuláció-fogalomnak semmi köze ahhoz a köznapi gondolkodásban élő etikai töltésű spekuláció-értelmezéshez, amellyel kétes kicsengésű, utilitárius tevékenységet jelölnek. És nincs köze azokhoz a steril gondolatműveletekhez sem, amelyekkel a filozófia kiüresítheti a fogalmat, hogy ezzel eltorzíthassa a valóság fogalmi képét.

Az alkotó spekuláció már az emberi nem genezisében is kimutatható. Spekulatív mozzanatokat tartalmaz az alkotó emberi munka és általában spekuláció eredménye a második jelrendszeri tükrözés közege: a szó is. Ezért kívánczik az ember sokféle definíciója mellé az a megjelölés is: *spekuláló lény*. Ebben a tartalmi formulában — mint az egyik lényegi elem az ember minden meghatározásának differencia specificája eleve adott. A „szerszámkészítő lény”, a „gondolkodó lény”, a „társas lény” és az ember más, lehetséges meghatározásai mind magukban foglalják a spekuláló lény fogalmát.

A filozófiai és lélektani irodalom nagyon régen felfigyelt a spekuláció megismerésbeli szerepére; a közvetlen tükrözés szorításából szabadulni nem tudó értelem pedig ugyanennyi ideje tagadja ezt a szerepet. Ezt bizonyítja a filozófiatörténet is. Az empiristák a racionalizmus elleni támadásaikban szándék szerint a közvetlen reflexiók eredményeit is féltették a spekuláció (állítólagos) torzításaitól. Jogos volt-e ez a féltés? A tudománytörténet alapján kategorikus igennel válaszolhatunk. Mégis az empirizmus számára a spekuláció igazi szerepe ma sem nyilvánvaló.

Az empiristák, premisszáik előítéletláncjai mögött maradván nyilvánvalóan nem láthattak túl az empirikus tükrözés lehetőségein. Számukra emiatt úgy tűnhet, hogy a valóságtól eltávolodó spekuláló értelem nemcsak nem tesz hozzá semmit a közvetlen tükrözés eredményeként kialakult tudáshoz, de zezugos metafizikájában az empirikus úton szerzett „valódi tudást” is elmisztifikálja.

A legtöbb torzítás igazolja, hogy a hamis általánosítások reális tények hibás értelmezésére is épülnek. Az empirizmusnak és a spekuláció-ellenesség más változatainak támadásai a spekuláció ellen nem voltak teljesen híján a jogos kritikai szempontoknak. A spekuláció ugyanis a valóság elvontabb összefüggéseit feltáró kísérleteiben el is szakadhat a realitásoktól. Alteóriákba, hamis általánosításokba foghatja a létnek az érzékszervi tükrözésben feltárhatatlan összefüggéseit. Nemritkán a kereső spekuláció csak negatív tapasztalások árán juthat el érvényes igazságokig. Aligha szorul terjengős bizonyításra, hogy például a világ anyagi egységének gondolata — amelynek elfogadása nélkül egyetlen konkrét tudomány sem léteznék — téves spekulációk egész során át válhatott csak érvényes szintézist jelentő spekulációvá. Thalésztól Anaxagorászig számos filozófus spekulált a világ anyagi egységének a gondolata körül. És bármennyire is hihetetlenül hangzik, a valóságból legközvetlenebbül kiinduló, az empiria kényszerétől legkevésbé szabaddult filozófusok a tiszta fizikai jellegű arché felvételével nem kerültek közelebb a bizonyításhoz, mint Anaxagorász a spekuláció eredményeként felmutatott „nous”-szal vagy még inkább Demokritosz az ugyancsak spekulatív úton kidolgozott „atom” fogalommal. A spekuláció gondolkodástörténeti funkciójának felmérésben tehát az értékelés premisszái azok az eredmények kell hogy legyenek, amelyeket a tudás éppen a spekulációnak köszönhet, és nem a spekuláció lehetséges kudarcai.

Persze: más összefüggésben nem közömbös, hogy egy adott spekuláció eltávolít-e a kutatott valóság-összefüggéstől, vagy sem, de a spekuláció diszkreditálásához kevés az a közhely, hogy a spekuláció eltávolodást is jelenthet a valóságtól. Túl kevés, mert mint láttuk, az alkotó spekuláló értelem még a kalandozó és negatív előjelű tapasztalásait is, valóság mellé futásait is józanító korrekciókra használja fel. Az *alkotó spekuláció* tehát azért „üzen hadat” az empiriának, hogy tévedésektől kevésbé szennyezett igazságok képében térjen vissza a valósághoz. Ezért tartanók jogosultnak az alkotó spekuláció egy másik meghatározását is: eltávolodó-visszaterés az egzisztenciához.

A laikus gondolkodás a spekulálást elsősorban a filozófus kétes értékű mesterségének tekinti. Ebben az előítéletben a filozófia tárgyával kapcsolatos hagyományos felfogások is szerepet játszottak. Ha a konkrét tudományokat hegeli módon a véges tudományaiként, a filozófiát pedig a végtelen tudományaként határozzuk meg, akkor a spekuláció és a filozófia azonosítása jogosultnak tűnik. Filozófia és spekuláció kapcsolata azonban lényegesen bonyolultabb ennél a felszíni összefüggésnél, ezért kívánunk részletesebben is foglalkozni vele.

A filozófia — modell. A világ — a természet, a társadalom és az ember — legáltalánosabb modellje. Nem pusztán statikus modell: a megismert nemcsak didaktikai célokra ábrázolja, noha van ilyen funkciója is. A megismert folyamatok filozófiai kommentálása, közérthetővé tétele, ábrázolása, magyarázat és a népszerűsítés — a filozófia ideológiai funkciója. Mint statikus modell a filozófia — „életfilozófia“.

Dinamikus formájában a filozófia — a legáltalánosabb funkcionális modell, metahipotézis. Ha ez a funkcionális modell működésén kívül mutatkozik meg, akkor a filozófia *lételmélet* (persze funkcionális lételmélet), ha pedig funkcióinak aktivitásában, akkor *mozgásmélet*, ha funkcióinak kölcsönviszonyában, *szervezetelmélet*. Mindenképpen elvont eszmerendszer.

De: sajátos módon elvont eszmerendszer, mert spekulatív jellege van. Ez a spekulációs szükséglet abból fakad, hogy minden filozófia a legáltalánosabb — a világ egészére vonatkozó — modellalkotásra tart igényt. A feltételezett egészre, a hipotetikus egészre. Egy olyan egészre, amit: 1. egész voltában nem ismerünk és 2. ami így nincs, mert az egész annyi, mint zárttság, mint végesség — márpedig a reális világ végtelen. A filozófia így kénytelen már tárgyánál fogva egy sajátos spekulatív mozzanattól kiindulni: noha tárgya (a világ) alkotórészeiben és egészében végtelen, végesnek feltételezi azt, különben kénytelen volna lemondani megragadásáról. A szaknyelv szavaival: a reális totalitást a részben úgy ragadja meg, hogy a részt egésznek feltételezi, noha tudja, hogy a rész nem totalitás. A reális világról a filozófiában megragadott világra való ugrásban szükség van a spekulációra. Nem az üres, hanem a „telített“ spekulációra.

Mit értünk a spekuláció (előzetes) telítettségén? Nem mást, mint a tudományokban — és persze az alapvető emberi tevékenységekben általában — kipróbált fogalmak felhasználását a filozófiai általánosítás számára. A tudományos tartalommal feltöltött fogalmak nélkül nem lehet tudományos igényű filozófiát művelni. Mert a filozófia nem támaszkodhat az egyes jelenségekre: az egyesről nem lehet közvetlenül az általánosra eljutni. Ha a filozófiai fogalom a legáltalánosabb fogalom, akkor a tudomány általános fogalmai — a filozófia számára — különös fogalmak, amelyekből a spekuláció, immár telített formájában kiindul. Aztán a spekuláció segítségével építjük ki a metahipotézist, az ismerttől az ismeretlenre való ugrást, a totalitás megragadását.

Az egésznek — egy folyamat egészének — a megismerését a filozófia logikai konkrétnek nevezi. Az egész megragadását filozófiai konkrétnek tekinthetjük. Csak-hogy ez a konkrét nem a realitás reális képe, hanem a realitás dinamikus modellje, a filozófiai totalitásmodell. Kiindulópontjában ott a realitás, a modell tehát ontológiai jellegű mindenekelőtt, de mint mozgásmodell, egyrészt kiterjeszti az antikus mozzanatot a világ egészére (azon a spekulatív módon, ahogy ezt már említettük), másrészt a mozgást úgy is felfogja — ismét spekulatív módon —, mint a modellben megragadott oldalak, rétegek, elemek önálló mozgását, és harmadszor, az előbbi eljárás szerint, a modell önmagát is, mint viszonylag függetlenül mozgó „testet“ vizsgálva, filozófiatörténétté válik.

A filozófiai konkrét, spekulatív úton, szintetikus mozzanatokhoz létre, vagyis filozófiai értelemben megszűntette a konkréttságot (a legáltalánosabb szféráig emelkedett). A modell önmaga kötött (ontológia) lebegését, általánosságát megszüntetni csak úgy képes, ha sajátos konkréttságot biztosít magának az analitikus mozzanatok beemelésével: ez a beemelés történik meg a dinamikus modell strukturális elemzésével, a rétegek, oldalak, a szerkezet belső kölcsönviszonyainak kutatásával.

Ezek az általános kölcsönviszonyok immár a modellbe betáplált funkciók „spekulatív“ kiterjesztésével mint a részekre is érvényes funkciók mutatkoznak meg. Csak-hogy: a részekre, a struktúra rétegeire az általános modell funkciói pusztán egy bizonyos mértékben érvényesek; ha az egészből következtetünk visszafelé, akkor az analitikus mozzanat nem tudja áthidalni a meg nem ismert, de feltételezett általánosság (a totalitás, a világ egésze mint végtelen) és a megismert (a világ része mint véges) közötti szakadékot. Tehát kiüresíti önmagát, elvontsága merevvé válik.

Szükség van tehát egy második analitikus mozzanatra: a struktúra rétegeinek reális önmozgását, sajátos tartalmait és tendenciáit is be kell emelni a modellbe. Ebben az analízisben a filozófiai spekuláció átadja helyét az elemzésnek, előkészíti a filozófiát a gyakorlat számára.

A spekuláció tehát — a filozófiában — az az eljárás, amelynek segítségével az emberi elme a megismert valóságból kiindulva az általánosság útját végigjárja és a világ legáltalánosabb funkcionális modelljét kialakítja, végigvezeti a szintetikus és analitikus úton, az elemzés küszöbéig.

Az itt említett eljárásra szeretnők példaként felhozni Marx felfogását az emberről, az úgynevezett emberi lényegről.

A Marx előtti filozófia (a materialista és idealista filozófia is) egy örök és változatlan emberi lényegre feltételezett. Ahistorikus tartalmakat tulajdonított az embernek, abból kiindulva, hogy az ember bizonyos általános és mindig jelenlevő tulajdonságokkal, funkciókkal rendelkezik (gondolkodik, bio-lény). Ezek a vonások azonban Marx szerint nem alkalmasak arra, hogy velük megmagyarázzuk az ember lényegét.

Marx abból indult ki, hogy az ember mindig konkrét, az ember az a lény, akit struktúrája jellemez. Az egyedi emberek közös vonásai — az egyediség általánosságai, s mint ilyenek, ezek a vonások az ember statikus modelljében helyet kaphatnak ugyan, de ellentmondanak az ember dinamikus modelljének.

Az ember dinamikus modelljének eleme minden olyan funkció, amely: 1. ontikus, 2. sajátos emberi mozgás, a praxis, a munkavégzés és 3. a szerkezet szempontjából megfelel egy olyan általánosításnak, amely nem az egyesek statikus közös vonásait tartalmazza, hanem az általánost (ember) mint önálló minőséget, vagyis magát a totalitást mint totalitást.

Marx kiindulása így, a már említett módon spekulatív: feltételezi az emberi totalitásnak a létezését egy mindig historikus struktúra formájában. Az ember dinamikus modelljének ontikus kiindulópontját az egyediséget összekötő vonások helyett a társadalmi általánosban keresi és leli fel, abban az önálló minőségben, amely maga is bekapcsolódik egy még általánosabb dinamikus modellbe. Nyilván nem üres spekulációról van itt szó: Marx eljárását tudományos eredményekre alapozza, vagy még inkább azokra a kutatásokra, amelyeket a társadalmi szaktudományok kimunkálására saját maga kényszerült elvégezni.

A *tőke* ilyen vonatkozásban az ember dinamikus modelljének tudományos igazolása is. Mert azt a megállapítást, hogy az ember lényege viszonylatának összessége — igazolni kellett az ontikus alapok elemzésével. A *tőkében* jelen van a kettős analitikus mozzanat is: a spekulatív analitika és a konkrét analitika.

A spekulatív analízis a struktúra rétegeinek önmozgására vonatkozik (például az áru, a pénz) és azért spekulatív, mert egy feltételezett általánosság viszonyítási rendszerében megy végbe az elemzés. Ez a viszonyítási rendszer: az elidegenedés. Marx feltételezte, hogy az ontikus alapok sajátos ellentmondást tartalmaznak, s ezt elidegenedésnek nevezte.

Marx nyilván nem állt meg a spekulatív elemzésnél, hanem az ember felfogását a konkrét analízissel egészítette ki, pontosabban egy napjainkban kidolgozandó ember-kép alapjait vázolta fel.

Marx eljárásáról kiderül, hogy vannak valóságösszefüggések, amelyek lényegi megragadására csak a spekuláció alkalmas.

Visszatérve a filozófiai spekuláció jellemzésére: felfogásunkban a filozófiai spekuláció a metahipotézis kialakításának eszköze; a filozófián belüli szerepét a sajátos modellképzés indokolja.

A kérdést: szükséges-e a filozófiai spekuláció? — most ebben a konkrét formában vetjük fel: szükség van-e egyáltalán metahipotézisre, vagy a világ értelmezéséhez elegendő-e egy nem „spekulatív” modell? Mert a spekuláció-ellenesség nemcsak a filozófián kívül, de magában a filozófiában is jelentkezik.

Már említettük, hogy a statikus modell a világról szerzett információkat közvetlenül magyarázza, kommentálja. Az információ itt eredeti formájában, eredeti jelentésében van jelen, látszólag nincs spekulatív koordináta-rendszer, amely az információkat eleve egy meghatározott viszonyhálózatba iktatná, nincs meg benne egy totalitásmodell kialakításának az igénye sem. A statikus „spekulatív” modell a folytonosságot úgy mutatja be, hogy az adatot, az információt pusztán ontologikumnak, a mozgást pedig egymásutániságnak, a megszakítottaságot a folyamatosság részének tekintti. A statikus modell a tények, információk, adatok történelmi-ségét, az egyedi ok-okozat láncszerű egymásutániságát hangsúlyozza; a folyamatok itt nem szerkezeti elemek, nem totalitásrészek.

Amikor a statikus modell értelmezésében az adat, az információ, a tény az, *ami*, akkor látszólag kiküszöböлдik a filozófiai spekuláció, a filozófiai általánosság konkrét (történelmi) általánosság képében mutatkozik meg. Csakhogy a statikus

modell a maga módján becsempészi a modellbe a „spekulációt“ azzal, hogy a világot a *tények totalitásaként* kezeli, egy lineáris fejlődésméletnek rendeli alá a tényeket. Homályban marad így: 1. a tény mint ahistorikus szerkezeti relációk hordozója; 2. a tény mint önálló szerkezet; 3. a tény mint a totalitás része.

A spekuláció kiküszöbölése a statikus modell esetében inkább látszat, mintsem tudományosan felépített álláspont. Logikai szempontból a jelenségek önmagukkal való absztrakt azonosságából indul ki, és az eseményeket egymás után lezajló fejlődési tényekként értékeli. Az effajta lapos „spekuláció“ kimerül a tények összefüggéseinek kombinálásában, a jövő találgatásában, jóslatokban, a dolgok fetiszizációjában. Vagyis a spekuláció kirekesztése a statikus modellből tulajdonképpen a spekuláció kiüresítése, mert ez a modell elveti a totalitásigényt, de ezzel együtt a szerkezetet lineárisra, egyértelmű kölcsönhatássá degradálja, a történelmi távlat aláarcában a távlatatlanság történelmét vezeti be.

A filozófiai spekuláció védelmének legjobb módja — helyes használata és a spekuláció-ellenes vélemények spekulativitásának kimutatása. Mert — ahogy ezt már említettük — az üres spekulációval szemben fellépő spekuláció-ellenesség maga is csak negativitás; azzal, hogy a spekulációt tudományellenesnek minősíti vagy a spekulatív filozófia helyezi, még nem szabadul meg tőle, maga is előfeltevések rabjává változtatja a gondolkodást. Jellemző példája ennek J. Piaget ismert svájci pszichológus-filozófus Párizsban nemrég kiadott könyve *Sagesse et illusions de la philosophie* (A filozófia bölcsessége és illúziója), amelyben heves támadást intéz a spekulatív filozófia ellen. Érveinek bonyolult és élesszemű észrevételekkel gazdag rendszerét természetesen itt nem reprodukálhatjuk: igyekszünk logikáját bemutatni és azzal vitatkozni, amit ebben a logikában elhibázott általánosításnak tartunk.

Piaget szerint a filozófia sajátos területe a valóságos totalitás, vagyis más, mint a tudományoké, hiszen ezek a valóság egy-egy tartományát, rétegét, szintjét vagy ezek kölcsönviszonyait tanulmányozzák. Ha a filozófia sajátos, a tudományokétól eltérő tárggyal rendelkezik, akkor nem tarthat igényt arra, hogy azt ismerjük meg segítségével, amit a tudományok tárnak fel, s ha arra mégis igényt tartana, akkor merő illúziót hajszolna. A filozófia Piaget véleménye szerint éppen ebbe a hibába esik, amikor azzal az igénnyel lép fel, hogy megismerés legyen, hiszen a megismerés a tudományok privilégiuma, így a filozófiának nem maradna más, mint valami megismerés feletti megismerés, márpedig ilyen megismerés nincs. A megismerés mindig a konkrét kutatás eredménye, a kísérleté; a gyakorlatban ellenőrizhető igazságok rendszere, a megismerési folyamat gyümölcse pedig — a tudomány. A filozófia így nem lehet tudomány; a filozófia nem rendelkezik a megismerés kritériumaival. Ha nem tudomány, akkor spekulatív; legjobb esetben bölcsesség, rosszabban csak illúzió, hit. Mindenképpen: tudományon kívüli-ség. Tehát: vagy megismerés, vagy bölcsesség: „a filozófia vagy nevének megfelelően olyan bölcsesség, amely nélkülözhetetlen a racionális lények számára a különféle emberi tevékenységek koordinálásában, de... a filozófia nem igazi megismerés, garanciákkal és ellenőrzési módokkal, annak jellemzőivel, amit megismerésnek neveznek“ — írja említett könyvének Bevezetőjében.

Vajon a spekuláció — a megismerés ellentétpárja? A kettő pedig egymást kizáró fogalom? Kétségkívül van közöttük egymást kizáró momentum, de csak az van? Már az idézett Piaget-szöveg szerint is szükséges a racionális lények számára a filozófia: vagyis a bölcsesség (a filozófia) a ráció része, a ráció körébe tartozik. A megismerés ráción kívüli volna? Ha a megismerés így vagy úgy, de szintén kapcsolódik a rációhoz, akkor a ráció e két funkciója egymástól teljesen elszigetelten mutatkozna meg? Létezik-e egy spekulatív ráció és egy megismerő ráció? Nem kétséges, hogy ezt a két funkciót nem lehet végletesen szétválasztani, hogy kölcsönös egymásbahatolásuk jellemzőbb, mint egymást kizáró formájuk. Ma, amikor egyetlen igényes filozófia sem zárkózik el a megismerés eredményeinek tudomásulvételétől, vajon a tudomány nélkülözheti-e a spekulatív elemet?

Ha Piaget idézett véleményét ilyen vonatkozásokban vizsgáljuk, kiderül, hogy a megismerés kritériuma nála az ellenőrzési mód, az igazság garanciája, vagyis valami, ami nem megismerés. Mi ez a kritérium, hova tartozik? A megismeréshez? Akkor nem lehet a megismerés garanciája, mert az ellenőrzés kritériuma csak akkor léphet fel ilyen igénnyel, ha kívülről, a megismerésen kívülről tölti be szerkezetét. A megismerés megismerésének része ez a kritérium? Akkor elveszti közvetlenségét és már nem rendelkezik a garancia ismervével.

Ha a megismerésnek általános kritériumai vannak, akkor ezek a kritériumok, amennyiben elméleti formában megfogalmazott, racionálisan tisztázott és meghatározott ismérvek, nyilván a spekulatív rációból származnak. Hogy ez a spekulatív ráció a milliószor megismételt gyakorlatból szűrte ki elméleti formában egy ilyen kritérium jelentőségét, az korántsem mond ellent spekulatív mivoltának. Mert a spekulatív gondolkodás nem a gyakorlat ellen létre őt alakzata a rációnak; a spekuláció a megismerő ráció kivetítése az egészre, a világra, a totalitás értelmezésének átfogó szempontja. E kivetítés legátfogóbb formája a filozófia.

Spekuláció és korszellem

A spekulációban mindig jelen van a korszellem és a kormeghatározottság. Érvényes ez a megállapítás még azokra a merészen spekulatív tükrözésekre is, amelyek lényegére csak késői korok éreznek rá igazán.

A spekuláció kordetermináltsága kifejezésre jut: 1. a spekulatív *gondolat* kormeghatározottságában és 2. a spekulatív eszmét közvetítő *stílus* korkötöttségében. Korántsem véletlen tehát, hogy ez vagy az a spekulatív eszme ebben vagy abban a korban születik, mint ahogy az sem véletlen, hogy egy spekulatív eszme milyen formában objektíválódik. Ezt az összefüggést azonban nehéz minden spekulációban kimutatni, noha a stílus demokratizmusát és a kifejtés mögöttes zónáinak „hozzáférhető” megértését minden kor igényként állította a spekuláló értelem elé. A kort a maga teljességében ézeni vagy érteni akarók — a saját szakterületükön kívül — a legspekulatívabb eszmét is a legkevésbé spekulatív tálalásban akarják tudomásul venni. Egy-egy kor gondolkodóinak többsége ki is szolgálta ezt az igényt. Kérdés: abszolút jogos-e ez az igény?

Bolyai geometriáját a XIX. század zseniális matematikusai közül is kevesen értették; nem elsősorban a kifejezés elvontsága, hanem a benne rejlő gondolat spekulatív volta miatt. Ma ezt a geometriát minden iskolázott matematika-szakos diák érti. Hegel filozófiáját nagy elméleti kultúrájú kortársai is félreértették, Marxék óta már kulcsot talált hozzá a filozófiában általánosan tájékozott értelmiség is.

Az alkotás más területéről is idézhetünk bizonyító példát. Rimbaud sok értő kritikus szerint legnagyobb versét, *A részeg hajót* a maga korában állítólag csak Verlaine érte. Ma már minden irodalmilag művelt ember érti. Nem volt különbség sorsa Picasso, Ady, Ionescu több, a hagyományos kifejezési formákkal szakító alkotásának sem.

Tudomásul kell tehát vennünk, hogy a közérthetőség egyrészt nem mércéje egy spekulatív gondolat értékének, másrészt csak bizonyos keretek között jogosult igény. Sok esetben ugyanis a tükrözött valóság természete teszi lehetetlenné a spekulatív megközelítések feladását. A többi között ezért nincs igaza azoknak a gondolkodóknak (Piaget), akik a filozófiát föl akarják oldani az egzakt tudományok tényanyagát általánosító elméletekben.

Nemrég Hegel több művének román fordítója és szakavatott értelmezője, D. D. Roșca professzor 1967-ben megjelent terjedelmes tanulmányban (*Inseamnări despre Hegel*) bizonyította, hogy *A logika tudományának* stílusa annyira mélyen összefügg a hegeli gondolkodás *belső stílusával*, hogy nem írható át semmilyen más terminológiára. Állítását egy hegeli kísérlet is igazolja. Közismert dolog, hogy Hegel *Enciklopédiája* szándék szerint a „népszerű összefoglalás” akart lenni — akárcsak Kant *Prolegomenái* —, mégis aligha tekinthető kevésbé spekulatív műnek, mint *A logika tudománya*, legfennebb — rövidebbnek.

Hegel következetesen védelmezte a spekulatív gondolatokat. Nyilvánvalóan nem azért, mert maga is spekulatív elme volt, hanem mert a filozófiatörténet behatározható ismerete alapján mérhette fel a spekuláció óriási gondolkodástörténeti szerepét. Hérakleitoszt például, aki Cicero vádjai szerint szándékosan írt homályosan, így védte: „Ez azonban nagyon lapos mondás (ti. hogy Hérakleitosz szándékosan írt homályosan), saját laposságát teszi meg Hérakleitosz laposságává... E filozófia homályossága abban rejlik, hogy egy mély spekulatív gondolat van benne kifejezve; és mindig nehéz, homályos az értelemnek, a matematika viszont egészen könnyű” (Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Budapest, 1958. I. 241.).

A hegeli filozófiában jelentkező spekuláció-védelmet a mai marxizmus is örököbe fogadta. Karel Kosík, az ismert cseh marxista filozófus így ír a spekulációról: „Az absztrakttól a konkrét felé haladás módszere a gondolkodás módszere, ami más szóval azt jelenti, hogy ez fogalmakban, az absztrakció elemében megvalósuló mozgás. Az absztrakttól a konkrétig vezető út nem az egyik (az érzéki) síkról a

másikra (az értelmire) való átmenet, hanem a gondolkodásban lezajló mozgás és a gondolkodás mozgása. Ahhoz, hogy a gondolkodás eljuthasson az absztrakttól a konkrétig, ahhoz saját elemében kell mozognia, azaz absztrakt síkon, amely az érzéki közvetlenség, szemléletesség és konkrétság negációja. Az absztrakttól a konkrétig haladás olyan mozgás, amelyben minden kezdet absztrakt, s amelyben a dialektika ennek az absztraktságnak a meghaladásában rejlik. Az absztrakttól a konkrétig haladás tehát általánosságban a résztől az egészig, s az egésztől a részig, a jelenségtől a lényegig, s a lényegtől a jelenségig, a totalitástól az ellentétig, s az ellentétől a totalitásig, az objektumtól a szubjektumig, a szubjektumtól az objektumig történő mozgás. Az absztrakttól a konkrétig haladás mint a valóság megismerésének materialista módszere a konkrét totalitás dialektikája, amelyben minden síkján és dimenziójában gondolatilag reprodukálódik a valóság. A gondolkodás folyamata nem csupán a képzetek kaotikus egészét transzformálja a fogalmak világos egészévé; ebben a folyamatban egyidejűleg kirajzolódik, meghatározódik és érthetővé válik maga az egész is" (*A konkrét dialektikája*. Budapest, 1967. 28).

A spekulációkkal szembeni idegenkedések egyik okát kétségtelenül abban kell látnunk, hogy egy spekulatív gondolat birtokbavétele nemegyszer fáradságos, többszöri nekifutást igénylő szellemi erőfeszítést követel. Egy másik, aligha elhanyagolható ok a spekulatív gondolat és a gyakorlat kapcsolatának jellegében keresendő. Tudománytörténeti közhely, hogy voltak nagyon termékeny spekulatív eszmék, amelyek évszázadokon át fásaszónak és értelmetlennek tüntek, mert azonnali gyakorlati alkalmazásuk lehetetlensége nem könnyítette megértésüket.

Nem használt a spekuláció népszerűségének az sem, hogy bizonyos történelmi korokban — elsősorban a politikával való kapcsolatára miatt — elzárkózott a régi elméleteket módosító tények tudomásulvétele elől. Ebben a betegségben szenvedett a dogmatikus „marxizmus” is. Mindez a spekuláció diszkreditálásával járt.

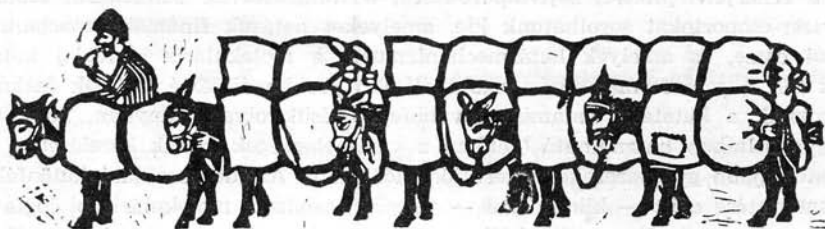
*

Nem a spekuláció apológiájára vállalkoztunk, de talán nem árt emlékeztetni arra, hogy Marx, a szándékában legkevésbé spekulatív filozófus nem volt kevésbé spekulatív elme, mint a szándékában is arisztokratikus Hegel, és felhígitott, „despekulatívizált” gondolatai nemegyszer kerültek nagyon messze az alkotó marxizmustól. Néha nemcsak torzító szándékok érvényesülése miatt, hanem annak az ellenállásnak a következményeként, amit — mint már állítottuk — a spekulatív gondolat természete szerint tanúsít a neki nem adekvát kifejtéssel szemben.

Kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy egy spekulatív gondolat megértése — sokszor — nem kerül nagyobb fáradságba, mint egy merész metaforé.

Aki nem vállalja azt a szellemi erőfeszítést, amivel egy spekulatív gondolat megértése együtt jár, lemond arról, hogy valamit is megértsen a ma filozófiájából, az antiinimesis szellemében újjászülető modern művészetből: az absztrakt képzőművészetből, a gondolati színházból, a filozófiai eszméket illusztráló modern irodalomból.

Korunkra ugyancsak érvényes az a nagyon régi, újplatonikus gondolat, amely szerint beavatottnak lenni annyi, mint spekulatív eszmékkel foglalkozni. Mert: a spekuláció az értelem lázadása önmaga korlátai ellen.

Gyógyszerek és molekuláris biológia

A gyógyszereknek az élő szervezettel kapcsolatos minden vonatkozását tanulmányozó *farmakológia* (gyógyszertan) főleg két irányban fejlődik: egyrészt a gyógyszerkutatás mind több hatékony szerrel gazdagítja a gyógyítás fegyvertárát, másrészt mind mélyebben tárja fel a gyógyszerek hatását a szervezetben. Ez az utóbbi célkitűzés, vagyis a gyógyszerek hatásmechanizmusának megismerése nemcsak a racionális gyógyítás (terápia) alapja, hanem egyben ez teszi a farmakológiát valóban biológiai tudománnyá, az élettudományok szerves részévé.

A farmakológia fejlődése kezdettől fogva szorosan összefügg a rokon tudományágak: elsősorban a fiziológia, kémia, biokémia, mikrobiológia haladásával. Korunk tudományos-műszaki forradalma során a szaktudományok kölcsönhatása még fokozódott, s újabb tudományágak alakultak ki. Így jött létre a biológia és a fizika-kémia határterületén az élettudományok új irányzata, a molekuláris szinten lezajló biológiai folyamatokat tanulmányozó tudományág: a *molekuláris biológia*. Az élő anyagot alkotó vegyületek molekuláinak kölcsönhatásait vizsgálva, a molekuláris biológia az életjelenségek alapjait kutatja. Kapcsolata a farmakológiával főleg a gyógyszerhatások finomabb mechanizmusának kutatása terén lényeges és eredményes.

A gyógyszer-tan régi tétele, hogy a szervezetbe juttatott anyagok hatása elsősorban attól függ, hogy azok *hol* hatnak, hol van a támadási pontjuk a szervezetben. Ezt régen csak szervekhez kötötten értelmezték. Ma viszont a farmakológia már a szövetek és sejtek szintjén, sőt ezen túlmenően, a sejten belüli alkotórészek (a sejthártyák, riboszómák, mitochondrium) területén, az élő anyag makromolekuláris szerkezeteinek és biokémiai folyamatainak viszonylatában kutatja a gyógyszerhatások alapját. Így egyre inkább kezdjük megismerni, hogy a szervezet egészében megnyilvánuló gyógyszerhatások hátterében az élő anyag és a gyógyszer-molekulák milyen természetű közvetlen kölcsönhatásai állanak. E ponton kapcsolódik egymáshoz napjainkban a korszerű gyógyszerhatástan és a molekuláris biológia.

A farmakológia újabb eredményei közül azokat a gyógyszereket tekintjük át, melyek közös vonása, hogy az élő anyag alapvető bioszintézis folyamataira hatnak: a fehérjefelépítésre, sejtzaporodásra, a nukleinsavak funkcióira. Különböző gyógyszer-csoportokat sorolhatunk ide, amelyeket hatásuk finomabb mechanizmusa kapcsol össze, és amelyek hatásmechanizmusát a molekuláris biológiai kutatások tárták fel. A mai farmakológia legaktuálisabb problémái közé tartozik ezeknek az anyagoknak a kutatása, valamint továbbfejlesztésük olyan irányban, hogy az orvosi gyakorlatban használható (például a vírusbetegségek, a rák kezelésében alkalmazható) újabb gyógyszereket sikerüljön előállítani. Az ide sorolható különféle szerek ismertetése előtt — kiindulásul — vegyük számba a molekuláris biológia olyan eredményeit, amelyek megvilágítják az itt tárgyalt gyógyszerhatások összefüggését.

A molekuláris biológia legnagyobb eredménye az utóbbi években az volt, hogy alapvonalában sikerült a fehérjék bioszintézisének felderítése, az öröklődés molekuláris mechanizmusainak megfejtése, s ezekkel kapcsolatban konkrétan körvonalazódott a nukleinsavak irányító szerepe a sejt életében. A jelenkori biológiai alap kutatásnak a legjelentősebb felfedezéseiről — melyek Crick és Watson, Jacob és Monod, Kornberg, Ochoa, Nirenberg és mások nevéhez fűződnek — folyóiratunkban több cikk tájékoztatta az olvasókat (lásd *Korunk* 1962. 10., 1965. 11., 1966. 6. és 9). Ezekre hivatkozva alább csak néhány alapfogalmat kívánunk — leegyszerűsítve — feleleveníteni a fehérjékről, nukleinsavakról, öröklésről.

Tudjuk, hogy az élő anyag szerkezetének és működéseinek alapját a fehérjék alkotják s ezek között nagy fontosságúak az anyagcsere-folyamatokat irányító enzimek. A biológiailag specifikus fehérjék felépítésének alapvonása az, hogy igen nagy számú aminosav kapcsolódik — meghatározott sorrendben — jellegzetes szerkezetű láncokká. Az öröklődés pedig lényegében azt jelenti, hogy — mind a szervezet egésze, mind az egyes sejtek viszonylatában — generációról generációra átadódik az az információ, amely meghatározza a sejtekben felépíthető fehérjék szerkezetét. Az öröklődés anyagi alapja, a genetikai információ hordozója a sejtek magállományában található dezoxiribonukleinsav (röviden: DNS), amelyet jellegzetes molekula-szerkezete csaknem korlátlan mennyiségű információ tárolására tesz alkalmassá. A DNS kettős spirális alakú, sok millió molekulasúlyú, óriási molekula (makromolekula), mely sok-sok kisebb építőközből — nukleotidákból — tevődik össze. A nukleotidák sorrendje rejtje magában a genetikai információt. A sejtek osztódásakor a genetikai információk átadását a két fiók-sejtbe az teszi lehetővé, hogy a DNS-molekula képes állományát megkettőzni (reduplikálódni). Ilyenkor két lánc különvállik, és mindkettő mentén felépül egy-egy kiegészítő lánc, miközben a nukleotidák sorrendje szigorúan megmarad.

A DNS-molekulákban őrzött genetikai információ a ribonukleinsavak (röviden: RNS) közvetítésével jut el a fehérjeszintézis helyére: a sejttestben található és csak elektronmikroszkóppal látható parányi részecskékhez, a riboszómákhoz. A továbbítást a DNS mintájára — a sejtmagban — felépülő ún. hírvivő („messenger“) ribonukleinsav végzi. Az ún. szállító ribonukleinsavak pedig az aminosavakat juttatják el a riboszómákhoz, az információknak megfelelő sorrendben. A fehérjék felépítésébe bekapcsolódó anyagok és a keletkező anyagcsere-termékek visszahatnak a nukleinsavak funkcióira, melyeknek koordinálását bonyolult, részleteiben még nem tisztázott szabályozó rendszer végzi.

Az élő anyag újratermelésének molekuláris mechanizmusait feltáró — rendkívül komplex — kutatások új utat nyitottak a farmakológiában fontos gyógyszerhatások megértéséhez. Ezek finomabb mechanizmusáról ma már szemléletes képet alkothatunk a molekuláris biológia eredményeinek fényében. A felvázolt eredmények elsősorban az élő kórokozók elleni gyógyszerek hatásának mélyebb megismeréséhez járultak hozzá.

Az antibiotikumok hatásmechanizmusa

A modern gyógyszerterápia legnagyobb eredményeit a fertőzőes megbetegedések gyógyítása terén érte el. Ebben nagy szerepe volt az antibiotikumok (vagyis élő szervezetek — főleg gombák — termelte hatóanyagok) bevezetésének, melyek különösen nagy szelektivitással gátolják a baktériumok szaporodását a beteg szervezetben. Az antibiotikumokat az 1940-es évek óta egyre szélesebb körben alkal-

mazzák (lásd *Korunk* 1966. 4.), de hatásuk leglényegesebb molekuláris mechanizmusaira csak az utóbbi évek kutatásai derítettek fényt a fehérjék bioszintézisének vizsgálatával kapcsolatosan.

Így ma már tudjuk, hogy antibiotikumaink egy része — mint például a *penicillin novobiocin*, *cephalosporin* — azáltal hat, hogy a baktériumtest falának felépítését gátolja. A sejtfall hiányában az osztódó baktériumok apró szemcsékre esnek szét, majd teljesen feloldódnak. A penicillin a baktérium falát alkotó fehérjeszerű anyagok közül egy ún. mukopeptid képződését akadályozza meg. Mivel az állati és emberi szervezet sejtjeinek falában nincs mukopeptid, a penicillin ezekre ártalmatlan.

Más antibiotikumok baktérium-ellenes hatását az magyarázza, hogy alapjában gátolják a fehérjeképzést a baktériumokban; ilyenek a *streptomycin*, *chloramphenicol*, *tetraciklin*, *erythromycin*.

A chloramphenicol úgy hat, hogy a baktériumtest riboszómáihoz kötődik, és megakadályozza a hírvivő RNS eljutását azok felületére. Hasonlóképpen a riboszómák szintjén hatnak a tetraciklinek és az erythromycin is. A streptomycin részben mennyiségileg csökkenti a fehérjeszintézist, részben a genetikai információ téves „leolvasását” okozza. Így hibás szerkezetű enzimfehérjék keletkeznek, és ezek felhalmozódása vezet a baktérium pusztulásához. Közismert, hogy a kórokozók elég hamar hozzászoknak a streptomycinhez, ellenállóvá válnak vele szemben. Ezt a jelenséget a streptomycin hatásmechanizmusának magyarázata a riboszómák szerkezetének megváltozására vezette vissza: az ellenállóvá vált baktériumok riboszómáinak működését már nem befolyásolja a gyógyszer.

Az eddig említett antibiotikumok erős antibakteriális hatásúak, de a magasabb rendű szervezet sejtjeire sokkal kevésbé hatnak; ezért kiválóan alkalmasak a fertőzések kezelésére. Ezzel szemben vannak olyan antibiotikumok is, melyek gátló hatása másféle szervezetek sejtjeit is érinti.

A *puromycin* például nemcsak a baktériumokban, hanem a vírusokban, gombákban és az állati vagy emberi szervezetben is gátolja a fehérjék felépítését. Azáltal hat, hogy gátolja a szállító RNS-hez kötött aminosavak összekapcsolódását komplett láncokká. (Rákellenes gyógyszerként próbálták alkalmazni, de nem vált be. Értékes eszköz azonban olyan életműködések elemzésében, melyek háttérben fehérjeszintézis áll.) Érdekeségként említjük ezzel kapcsolatban, hogy Flexner és munkatársai egéren puromycinnek az agyba való befecskendezésével a megjegyzőképesség és magatartás zavarát idézték elő. Észlelésük összhangban van azzal a feltevessel, hogy a tanulás és emlékezet biokémiai alapja fehérjék felépítése az agyban.

Egyes további antibiotikumok hatása azon alapul, hogy a nukleinsavak felépítését gátolják. Az RNS-re hatnak például az *actinomycinek*; amelyek olyan módon akadályozzák a hírvivő RNS képződését, hogy a mintául szolgáló DNS-molekulához kötődnek s azt deformálják. Mások a DNS-molekulák reduplikációját gátolják meg, mint például a *mitomycin*. A nukleinsavakra ható antibiotikumok is sokféle sejt és vírus szaporodását gátolják; gyakorlati szempontból főleg rákellenes hatásuk érdekes. A DNS-re hatók öröklődési zavarokat — mutációkat — is előidézhetnek.

Az elmondott hatásbeli sajátosságok határozzák meg a különböző antibiotikumok gyakorlati értékét. Az antibakteriális antibiotikumok gyógyászati jelentősége nagy: ma ezek a legfontosabbak az élő kórokozókra ható gyógyszereink között. A vírus-gátló és rákellenes antibiotikumok viszont túl veszélyesek, alkalmazásuk szűk körű; ezeket leginkább a molekuláris biológiai alap kutatás használja fel (például a nukleinsavak felépítésének tanulmányozásában). A vírusbetegségek leküzdésében

az eddigi sikereket nem antibiotikumokkal érték el, hanem jórészt védőoltások útján (himlő, veszettség, gyermekparalízis esetében), részben pedig az újabban előállított szintetikus szerek segítségével.

A vírusbetegségek gyógyszerei

A molekuláris biológia elméleti ismeretanyagának kiépítésében fontos szerepet töltött be az elmúlt években rendkívül kiterjedtesedett víruskutató, ami ugyanakkor tekintélyes gyakorlati eredményeket is hozott. Az állati paraziták és a baktériumok okozta fertőzések kezelésében korábban elért átütő sikerek után megindult most már a gyakorlatban eddig nem létező vírus-kemoterápia is. (Megjegyezzük, hogy kemoterápián értjük általában a fertőzéses és daganatos betegségek specifikus oki gyógykezelését vegyi anyagokkal.)

A vírusok természetéről azt kell megemlítenünk, hogy ezek a parányi, csak elektronmikroszkóppal látható részecskék rendkívül primitív szerkezetűek. Genetikai anyaguk, ami fertőzőképességüket is meghatározza, egyesekben DNS, másokban RNS. Ezt fehérjeköpeny veszi körül, és sok vírusban nincs is egyéb anyag. A vírusok csak sejtekben — a szervezetben vagy szövettényezetben — képesek szaporodni. A megbetegített sejtben a vírus nukleinsavának irányításával specifikus fehérjék termelődnek, majd a képződött vírus-anyagok az ún. érési fázisban komplett vírus-részecskévé rendeződnek össze, amely újabb sejteket támadhat meg.

Mivel a vírus-szaporodás élő sejtekhez kötött, a vírusok és a gazdasejt kapcsolata a kutatás kezdeti szakaszában annyira szorosnak látszott, hogy csaknem kizárólagosnak tűnt eleinte a vírus szaporodásának gátlása a sejt károsítása nélkül. De utóbb sikerült előállítani olyan anyagokat, amelyek nem károsak a gazdasejt anyagcseréjére és öröklési apparátusára, hanem csak a vírusokat gátolják.

Az egyik legelső vírus-ellenes gyógyszer a jód-dezoxi-uridin (IDU) volt. A DNS reduplikációját gátolja, ezért érthető, hogy csak a DNS-tartalmú vírusokra hat. A természetben a vírusos szaruhártya-gyulladás kezelésében alkalmazzák. Nem specifikusan vírus-gátló, a gazdaszervezet sejtjeinek a szaporodását is fékezi, ezért csak helyileg — szemcseppekben — alkalmazható.

Specifikus hatású vírusgátló szerek a *methisazon*, *flumidin*, *amantadin*. A methisazon a himlővírusokra hat; a vírus-érést gátolja s ezzel a fertőzés átterjedését újabb sejtekre. Főleg a himlő megelőzésében hatásos: fertőzött környezetben élő egyének 96%-át védte meg a megbetegedéstől. A flumidin állatkísérletben specifikusan hat az influenza-vírusra. Emberen szerzett tapasztalatok szerint járványos grippeben a kifejlődött betegséget is kedvezően befolyásolja. Szintén a grippe-vírusok ellen hatásos az amantadin is; ez a szer a vírusrészecskék behatolását gátolja a sejtekbe.

Eleg szerény eredményei birtokában a vírus-kemoterápiának a gyakorlatban még számos nehézséggel kell megküzdenie. Tekintettel arra, hogy a vírusbetegség gyakran kevert fertőzés következménye, a használatban levő szerek szűk hatósugara nem kívánatos. Hátrányos, hogy ezek a szerek többnyire csak a fertőzéssel egy időben adva hatásosak. Nehézséget okoz továbbá az is, hogy számos vírusbetegségben a kórokozók elszaporodása a szervezetben a betegség kezdeti, tünetileg nem jellegzetes szakában történik. Mindezért a vírus-ellenes szerek inkább megelőzésre használhatók, gyógyításra pedig főleg a szakaszosan lezajló, lassú evolúciójú kórképekben.

Korunk orvostudományának egyik legnagyobb problémáját, a rák gyógyszeres kezelésének — kemoterápiájának — kérdését sok szál fűzi a víruskutatáshoz. Több mint 30-féle olyan vírust ismerünk, melyek kísérleti állatokban rákos szövetszövetburjánzást váltanak ki, és mint említettük, vannak antibiotikumok (igaz, hogy inkább elméleti érdekességűek), melyek a vírusok és a ráksejtek szaporodását egyaránt képesek fékezni. Az emberi rosszindulatú daganatok kórokozóinak természetét még nem sikerült tisztázni. Azok a gyógyszerek, amelyeket a rákbetegség kezelésébe az utóbbi két évtizedben bevezettek, a sejtosztódást gátolják, és ezzel fékezik a daganatsejtek kaotikus szaporodását: ún. citosztatikus hatást fejtenek ki.

A molekuláris biológiai kutatásoknak a rák kemoterápiájával kapcsolatban is egyre nagyobb jelentőségük van. A citosztatikumok hatásának egyes lényeges mechanizmusait is ezek a kutatások világították meg mélyrehatóbban. A molekuláris biológiai vizsgálatok alapján tudjuk már, hogy legfontosabb citosztatikus szereink hatásmechanizmusa a nukleinsavak funkcióival kapcsolatos. A rosszindulatú szövetszövetburjánzás, a daganatsejtek féktelen osztódása a sejtek DNS-állományának szüntelen reduplikációját igényli, és a legtöbb citosztatikus anyag ezt zavarja meg. Ezekre a szerekre jellemző, hogy a DNS molekula-szerkezetét megváltoztatják, s így megakadályozzák a sejtosztódás megindulását; vagy ha az tovább is folyik, mélyreható zavarok következnek be a sejtek örökletes tulajdonságaiban (mutációk).

A citosztatikus szerek egy jelentős része — hatásmechanizmusát tekintve — ún. antimetabolit jellegű anyag. Mít értünk ezen? *Metaboliton* általában olyan életani anyagot, illetve anyagcsere-terméket értünk, amely lényeges szerepet tölt be a sejtek életében mint működésszabályozó hatóanyag vagy mint az élő anyag fontos építőköve. Az *antimetabolit* valamilyen metabolithoz hasonló szerkezetű, de azzal ellentétes hatású vegyi anyag; antagonistá hatása azzal magyarázható, hogy a megfelelő metabolitot kiszorítja fiziológiai helyéről.

Ilyen antimetabolit karakterű citosztatikumaink közé tartoznak a nukleinsavak építőköveihez, a nukleotidákhoz hasonló szerkezetű anyagok. Ezek számos képviselőjét állították elő mesterséges úton, különböző nukleotidák szerkezetét módosítva, például jód- vagy bróm-atomot kötvé molekulájukhoz. A nukleotida-antimetabolitok hatásmechanizmusa több irányú. Egyrészt — természetes megfelelőik helyét elfoglalva a reduplikálódó DNS-molekulában vagy a felépülő RNS-ben — megbontják ezek építőköveinek természetes sorrendjét, és így eltorzítják az öröklési információt. Másrészt, mintegy megtévesztve a sejtek szabályozási folyamatait, gátolják a természetes nukleotidákat szintetizáló enzimek aktivitását és képződését. Mindezzel magyarázható, hogy fékezik a ráksejtek szaporodását, mutációkat válthatnak ki, gátolhatják a szervezetben az immunanyag-termelést, egyeseknek pedig vírus-ellenes hatásuk van. Ezeket az anyagokat a molekuláris biológiai kutatásban alkalmazzák a nukleinsavak funkcióinak vizsgálatára, a genetikai jelenségek, például a mutációk molekuláris alapjainak tanulmányozására. Emellett gyógyászati jelentőségük is van: közéjük tartozik a már említett vírusellenes hatású *IDU*, valamint egyik leghasználatosabb citosztatikus gyógyszerünk, a *merkaptopurin*.

Más citosztatikus antimetabolitok a folsav-antagonisták, mint például a metotrexat nevű gyógyszer. A folsav a B-vitaminok csoportjába tartozik, és a DNS felépítéséhez szükséges a sejtekben. Antagonistái akadályozzák a folsav hatásossá válását, ezzel fékezik a nukleotidák képződését, a DNS felépítését és a sejtek szaporodását.

Citosztatikus gyógyszereink legnépesebb csoportját alkotják az ún. alkilező szerek. Ez az elnevezés e szerek hatásának kémiai mechanizmusát jelöli: vegyileg

igen reakcióképes anyagok, melyek bizonyos atomcsoportokat — ún. alkil csoportokat — kapcsolnak hozzá a sejtek élő anyagához; ezt a folyamatot nevezzük alkilezésnek. A nukleinsavak, fehérjék, enzimek alkilezése súlyosan károsítja a ráksejteket. A DNS-molekulákban lánc-szakadások keletkezhetnek, atipikus keresztkötések jöhetnek létre, és a molekula szerkezete annyira deformálódhat, hogy a redukláció — és a sejtoszlás — lehetetlenné válik; a súlyosan károsodott anyagcseréjű sejtek idővel el is pusztulnak. Ez a hatáskép sok tekintetben hasonlít a röntgensugarak hatásához. Az alkilező szerek közé tartoznak a gyakorlatban legtöbbször használt rákellenes gyógyszerek, mint például a mustárnitrogén-származékok, a *cyclophosphamid*, *chlorambucil*, *degranol*, továbbá a *myleran*, *thio-TEPA*. Hazai készítményeink *Cito-sulfan*, *Clafen*, *Girostan* néven kerülnek forgalomba.

Ami a rákbetegség kemoterápiájának gyakorlati értékét illeti, erről megoszlik a kutatók véleménye. Kétségtelen, hogy a rosszindulatú daganatok gyógyításának alapvető módja még mindig az idejében végzett gyökeres műtét és a sugár-terápia. A gyógyszereket egyelőre a sebészi és sugaras kezelés kiegészítéseképpen, az áttéteképződés és a kiújulás veszélyének csökkentésére alkalmazzák. Legnagyobb jelentőségük a vérképző- és nyirokszervek diffúz burjánzásainak kezelésében van, így a legtöbb citosztatikumot a fehérvérűség különböző formáiban használják. A rákellenes kemoterápia jelentősége azonban napjainkban mindjobban növekszik; néhány daganatféléseknél már reménykeltő eredményekhez vezetett, és hatékonysága még tovább fokozható.

Ebben a vonatkozásban nagy problémát jelent még, hogy citosztatikumaink hatása a daganatsejtekre nem eléggé szelektív. Így alkalmazásuknak határt szab az, hogy a szervezet állandó megújulásban levő szöveteit is károsíthatják: a vérképző szerveket, a tápcsatorna nyálkahártyáját, a csírámirigyeket. A gyógyszerkutatásnak egyik biológiai szemléletű eljárása hatékonyabb származékok előállítására az, hogy bevált citosztatikus anyagok molekuláit olyan természetes anyagokkal kapcsolja össze, amelyekről feltehető: felhalmozódnak a ráksejtekben, s így a hatásos vegyület vívőanyagai lehetnek. Hogy eddig még nem sikerült a rákra fajlagosabban ható gyógyszereket találni, annak végső oka, hogy még nem ismerjük eléggé azokat a biokémiai sajátosságokat, amelyek megkülönböztetik a daganatsejteket a szervezet normális sejtjeitől. Jóllehet a rosszindulatú daganatok anyagcseréjének néhány megkülönböztető vonását már kimutatták, a korlátlan szaporodásra való hajlam molekuláris alapjait még nem sikerült kideríteni, eddig még nem találták meg például a nukleinsavak szerkezetének és felépítésének anomáliáit. E téren — mint a rákbetegség alapvető problémáinak kutatásában általában — sok tennivalója és nagyon sok lehetősége van a molekuláris biológiai vizsgálatoknak. A kutatómunka napjainkban hatalmas erőbedobással folyik, és a molekuláris biológiai alap kutatás haladásától várható az útmutatás fajlagosan ható rákellenes szerek előállítása irányában.

A citosztatikus szerekkel kapcsolatban még röviden említenünk kell egy újabb tanulmányozott más hatásukat: az ún. *immunoszuppresszív hatást*. Az immunanyagok (más néven: ellenanyagok) termelődése a szervezetben a fehérjeszintézis sajátos esete. A szervezetbe jutó testidegen fehérjék, baktériumok, toxinok, idegen sejtek váltják ki, és a képződött immun- vagy ellenanyagok specifikusan reagálnak ezekkel a behatoló anyagokkal. Az ellenanyagképzést gátló hatást nevezük immunoszuppresszív effektusnak; ilyen hatása van az alkilező szereknek, anti-metabolitoknak, a kortizon-típusú hormonoknak. Az a tény, hogy ugyanazon szereknek kettős effektusa: citosztatikus és immunoszuppresszív hatása lehet, rámutat arra, hogy benső kapcsolat áll fenn a sejtekben a szaporodási és az ellenanyag-

képzést irányító mechanizmusok között. Ezt a kapcsolatot a bioszintézises folyamatok közös molekuláris alapjai magyarázzák.

Az ellenanyagtermelés gátlása a gyógyászatban is hasznosítható olyankor, amikor az ellenanyagok nem kívánatos vagy éppen káros reakciót bonyolítanak le a szervezetben, mint például az ún. autoagressziós betegségek vagy a szervátültetések esetén. Az autoagressziós betegségekben arról van szó, hogy kórosan, a szervezet saját szövetei (például agy, vese, vérsejtek) ellen képződnek ellenanyagok, melyek specifikus károsodásokat okoznak: agyvelő-, vesegyulladás, vérzékenységet, vérszegénységet. Az immunosuppresszív szerekkel ezeket enyhítjük. A szervés szövetátültetések egyik sarkalatos problémája a szervezet védekezésének elnyomása az átültetett szövetek testidegen fehérjei ellen. Ezért transzplantáció alkalmával (például a tönkrement vese pótlásakor) az átültetett szerv megtapadásának elősegítésére szintén adagolnak immunosuppresszív anyagokat.

Gyógyszer-ártalmak

Az eredmények és lehetőségek számbavétele után külön kell szólnunk a gyógyszerterápia árnyoldalairól, ártalmas hatásairól. Általában minden gyógyszernek lehetnek nem kívánatos vagy éppen káros mellékhatásai. Ezek természetének kiderítése és kiküszöbölésük a mai farmakológia aktuális problémája, mert a gyógyszerfogyasztás ugrásszerű növekedésével együtt az elmúlt két évtizedben világszerte jelentősen emelkedett a káros mellékhatások, gyógyszerártalmak gyakorisága is. A gyógyszerek veszélyei sokfélék. Közülük, az eddig tárgyalt anyagokkal kapcsolatban leginkább *a magzat fejlődését károsító hatásról* kell beszélnünk. Ugyanis azok az anyagok, amelyek nemcsak az élő kórokozók és a daganatsejtek szaporodását gátolják, hanem emellett megzavarják a szervezet ép sejtjeinek bioszintézises folyamatait is, terhesség alatt szedve károsíthatják a magzatot, és így fejlődési rendellenességeket, torzképződéseket okozhatnak.

A veleszületett fejlődési rendellenességek statisztikája az elmúlt években emelkedő tendenciát mutatott, s ezt — egyéb ártalmak (kémiai és sugárhatások) mellett — részben a túlzásba vitt és a terhesség alatt is folytatott gyógyszerfogyasztással hozták összefüggésbe. Különösen az emlékezetes Contergan-tragédia óta (lásd *Korunk*, 1963. 6.) sok szó esett erről a kérdésről, és a magzati gyógyszer-ártalmak kutatása azóta szélesan bontakozott ki.

A kiterjedt vizsgálatok kimutatták, hogy nagyon sok gyógyszer juthat át az anyai vérkeringésből a méhben fejlődő magzatba. Ezek esetleges károsító hatását egyrészt a bekerült anyag tulajdonságai, másrészt a bejutás időpontja határozza meg. A sejtek bioszintézises folyamatait gátló anyagok főleg a terhesség elején, az első 10—12 hétben, a szervek kifejlődése idején okozhatnak súlyos torzképződéseket. Később, a testformák és a szervek kialakulása után a gyógyszerek már a magzat szervezetében is olyan működési zavarokat idézhetnek elő, mint a méhen kívüli életben. Melyek a veszélyes szerek ebben a tekintetben?

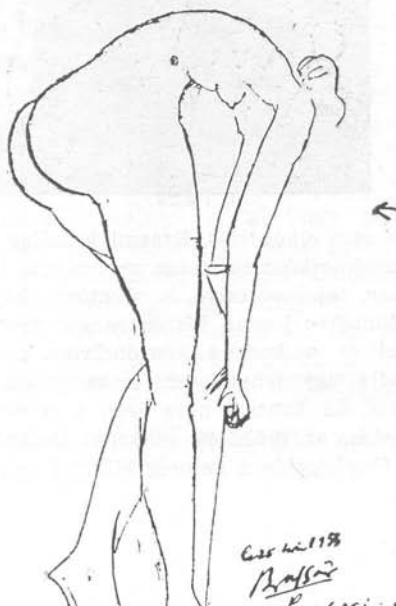
Bizonyítottan fejlődési rendellenességet okoznak ún. teratogén hatású anyagok, a rákellenes antibiotikumok, citosztatikus antimetabolitok, alkilező szerek, továbbá a kortizon-típusú és a szexuális hormonok, a chinin, a nyugtató szerek közül az említett Contergan (melynek immunosuppresszív hatását is kimutatták újabban), a szájon át szedett cukorbeteg elleni szerek; a streptomycin sajátosabb károsodást: veleszületett nagyothallást, süketiséget okozhat. Ezenkívül még számos más gyógyszerrel kapcsolatban felmerült a teratogén hatás gyanúja, de az utánvizsgálatok nem adtak egyértelmű eredményeket. E téren az ok-okozati kapcsolat igazolása igen nehéz; az állatkísérletek során tett észleléseket például csak nagyon nagy

körültekintéssel lehet az emberre vonatkoztatni, minthogy a különböző fajok érzékenységében nagy eltérések vannak. Azonban az elszórt adatok is óvatosságra intenek, különösen, ha meggondoljuk, hogy a gyógyszer esetleg más teratogén hatású környezeti tényezőkhez adódhatik hozzá. Ezért mindenképpen tanácsos a terhes nők gyógyszerfogyasztását — főleg a terhesség elején — csak a feltétlenül szükségesre korlátozni, és kerülni a gyakorlatban még nem kipróbált új készítmények szedését.

A gyógyszerek teratogén hatásának molekuláris mechanizmusairól még elég keveset tudunk. Még nincs tisztázva, hogy a kémiai ártalmak miként zavarják meg a gyorsan növekedő és differenciálódó embrionális szövetek fejlődését, a szülői csírasejtekből származó genetikai információ kifejeződését. A sejtek differenciálódásának molekuláris biológiai alapjai még nincsenek feltárva. A teratogén anyagok hatásának tanulmányozása, gyakorlati célkitűzése mellett, minden bizonnyal hozzájárul a szöveti differenciálódás kérdésének és a fejlődéstani alap kutatás egyéb problémáinak felderítéséhez.

Az elmondottak rávilágítanak a gyógyszerteran, gyógyítás és a molekuláris biológiai alap kutatás sokrétű kapcsolatára. A nukleinsavak funkcióinak, a fehérjeszintézis menetének, a genetikai jelenségek alapjainak körvonalazásával a molekuláris biológia hozzásegítette a farmakológiát különféle fontos gyógyszerhatások benső mechanizmusának kutatásához és megértéséhez. A gyógyszerek hatásmechanizmusának kutatása azonban nemcsak a hatás létrejöttének magyarázatához vezet el, hanem rendszerint további útmutatást, ötleteket ad a kutatóknak újabb szerek előállítására. Ezek értékét és veszélyeit a gyógyászat, az orvosi gyakorlat méri le.

A tárgyalt gyógyszerhatásokkal kapcsolatban azt is láthattuk, hogy az alkalmazott farmakológiai kutatás nemcsak felhasználja a molekuláris biológiai alap kutatás eredményeit, hanem azokat előbbre is viszi. A gyógyszerkutatás termékei, a különböző farmakológiai anyagok — még ha nem is mindig válnak be a gyógyításban mint gyógyszerek — értékes eszközei lehetnek a kutatásnak az életjelenségek molekuláris szinten történő finom elemzésében.

Brassai rajza

Útban a Faubourg Saint Jacques utca felé, a földalattin újra átlapoztam Brassai édesapjának, Halász Gyulának frissen megjelent könyvét, hogy magam elé képzeljem azt az embert, akihez látogatóba indultam. Támpontok bőségesen kínálkoztak, az idős brassói közíró-tanár könyve neves fiának a levelével indul, számos fényképfelvétele, rajza illusztrálja a kötetet, melyben igen gyakran esik szó ifj. Halász Gyuláról, aki Brassai néven vált világhírű művésszé.

Már az első pillanatban, amikor ajtót nyitott, egészen más benyomást keltett, mint az általam kialakított kép. Lágyabbnak, ábrándozóbbnak képzeltem el, és egy csupa tűz, mozgás és élet-ember jelent meg előttem, akiben kiolthatatlan nyugalanság és érdeklődés lobog. Az ismerkedés során mindinkább elhalványodott az

előzetes elképzelés. Brassai külsőleg is olyan, mint amilyennek Mauriac jellemezte: szerelmesként vadássza az embert. Valóban minden érdeklí, és mindent értelmezni akar, tájékozottsága és alkotómunkája egyaránt sokoldalú. Van, aki fotoművésznek tekintí, és joggal, hiszen rangot vívott ki magának híres könyvével, az *Éji Párizs*-zal és a kortárs képzőművészek alkotásairól készített felvételeivel. Senki sem tudja úgy fényképezni a szobrokat, mint ő, és a művészalbumok sikerét biztosítja, ha Brassai neve jelzi a felvételeket. Ottlétemkor Bonnard-albumot hozott a postás, az örökösök elismerő dedikációjával, s a reprezentatív kiadvány számára ő fényképezte a nemrég elhunyt művész számos festményét. Dehát Brassai mégsem

csupán fényképész, 1945-ben Párizsban kiállították grafikáit, 1946-ban kiadták harminc rajzát Prévert verseivel, 1964-ben Picassóval együtt állította ki szobrait, négy ízben készített díszleteket opera- és színelőadásokhoz, filmje, az *Ameddig állatok lesznek* díjat nyert 1956-ban a cannes-i fesztiválon, könyvei, elsősorban a *Conversations avec Picasso* világsikert aratott. Sokoldalú művész? Igen, valóban az, mégis szerteágazó tevékenysége egybefogható: az élet titkait kívánja megfejteni a számára kínáló eszközökkel.

Érdekes albumot helyez elélem. *Graffiti de Brassai* — a főcím alatt pedig a következő szöveg: *Textes et photos de Brassai et deux conversations avec Picasso*. Az album feltárja a művész tevékenységének egyik legérdekesebb oldalát, talán éppen azt, mely leginkább jellemzi érdeklődését, hajlamait és szemléletét. Nem a szokásos értelemben vett graffitókat tartalmaz az album, hanem a *fal nyelvét*, hogy Brassai kifejezését használjam. Több mint három évtizede követi figyelemmel a népi művészetnek azt a sajátos urbánus megnyilatkozását, összegyűjtötte a falra karcolt jeleket, rajzokat, és ebből hallatlanul érdekes, sokatmondó alkotás kerekedett. Erre tereli a szót:

— A harmincas években kezdtem fényképezni a graffitókat, és először 1933-ban adtam közre néhány felvételt a Minotaure-ban, a szürrealisták egykori nagyon szép és igényes folyóiratában.

Nyomban ki is rakja elélem a *Minotaure* néhány számát, az első fedőlapján Picasso rajza, ebben Breton írt cikket a már akkor is neves festő művészetéről, és Brassai készítette a felvételeket. Az 1933. decemberi számban — a fedőlap Derain munkája — jelentek meg az első graffitók Matisse és Braque cikkeinek szomszéd-ságában. Brassai itt közli első eszmefuttatását a graffitóról, melyből egy rövid mondat ragadta meg a figyelmemet: „*Tout est un question d'optique*“. Felvételeit hosszú ideig nem hozta nyilvánosságra. A gyűjtés évei voltak ezek. Brassai elmondja, hogy komoly segítséget kapott Gilberte-től, a feleségétől, aki sok érdekes fali rajzot fedezett fel számára. Több esetben is évek múltán visszatért ugyanahhoz a falhoz, hogy új felvételeket készítsen, érzékeltetve az időközben beállott változásokat az egykor lefényképezett graffitón. 1961-ben jelentette meg a már említett albumot, egy évvel később aztán graffitóiból kiállítást rendezett, mely bejárta a világot: Párizs után New York, London, Milano, Baden-Baden, Frankfurt, Hannover.

A PÁRBESZÉD

— Fényképezés nélkül ez a művészet egyszerűen nem létezne — magyarázza Brassai —, mert a graffito megmaradása függ az idő hatásától. Egyébként ez nemcsak a falra karcolt rajzokra vonatkozik, hanem például Picasso is készített papírból szobrokat, és ezek csupán az én felvételeimben maradtak meg...

Hogy melyik a döntő elem ebben az alkotásban, a fal vagy pedig a fényképezés? Ha valamit kiemelünk a kontinuitásból, az már művészi tett, ez egyik alapvető elve a modern művészetnek. Marcel Duchamp negyven évvel ezelőtt kiragadott környezetéből egy-egy tárgyat, meglátta sajátos karakterüket, és nem módosított rajtuk semmit. Én sem változtattam semmit a falon felfedezett karcolásokon, legfennebb a megvilágítás játszott némi szerepet, egyébként a fényképezést teljesen alárendeltem a rajznak.

— Ezek szerint a fényképezésnek nem tulajdonít önálló értéket, csupán eszköznek tekintí?

— A fénykép nyelvezet, a képek nyelvén való beszéd, és ilyen szempontból, akár a szó, nem tekinthető művészetnek. De az, aki ura ennek a kifejezési eszköznek, miként a költő uralja a nyelvet, a kép költőjévé válhat, és művészként fejezheti ki magát a fényképben. A technika hasznos eszköz minden téren, a festészetben is, a fényképészetben pedig tökéletesen el kell sajátítani a technikát. Egy jó fényképész sohasem a valóságot látja, hanem azt a képet, melyet a fényképészet technikájával meg lehet alkotni. Aki csupán a valóság nyers képét látja, nagyon sokszor csalódik. A fényképezést mindig kifejezési eszköznek tekintettem, arra törekedtem, hogy ezáltal rögzítsem benyomásaimat és érzelmeimet. Azért lettem fényképész, mert a párizsi éjszakában szerzett tapasztalataimat meg akartam örökíteni.

— Térjünk vissza a graffitókhoz. Ezek a névtelen és sokszor bizonyára kollektív alkotások önálló művészi értékűek, és mégsem kaptak művészi jelentőséget, amíg Ön nem kapta őket lencsevégre.

— A fal művészete az ember első kifejezési eszköze, a legősibbek és legelterjedtebbek egyike. Felleljük a barlangok falán és a modern város épületein. A falra rajzoló ember egyedül érzi magát, és meggyón a falnak. A falra rótt jelek és a valóság között szerves a kapcsolat, ez megmutatkozik abban is, hogy a graffitók két fő témája az élet két legjelentősebb mozzanata: a szerelem és a halál. Egyébként a graffitóknál ez a két életjelenség egységet alkot. A falakra vésett rajzokban az ember fennmaradási ösztöne nyilatkozik meg, vannak, akik másként nem tudják magukat átmenteni az utókor számára. Egyébként a graffitók kultúrtörténeti jelentősége felbecsülhetetlen, Pompejiben például nagyon sok fali feliratot, rajzot találtak, melyekből pontosan következtetni lehet az egykori életre. Én magam is sok érdekes szöveget találtam Pompejiben, ahol a fal a társadalmi élet hőmérőjének a szerepét töltötte be. A Pompejiben fényképezett graffitókból még nem adtam közre semmit.

— Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha a graffitó és a modern művészetek között kapcsolatot vélek érzékelni...

— A falak művészete úgynevezett „art brut” — nyers művészet, és elrugaszkodottabb a naiv művészetnél, mely egykor annyira divatos volt. A szürrealisták igen érzékenyen reagáltak a nyers művészetre, mert szerintük ez közvetlenül kifejezheti az ember belső világát. Egyébként hallgassa meg, mit mondott Picasso, amikor albumomat lapozgatva rábukkant a „Falak nyelvezete” című fejezetre. Feljegyeztem Picassóról írt könyvemben, melynek magyar és román fordítása egyébként előkészületben van: „Nagyon jól tette, hogy ezt lefényképezte... Igen jól érzékelteti az absztrakt művészet természetét és határait... Ezek az ecsetvonások nagyon szépek... (egy olyan felvételtől van szó, melyen vastag ecsetvonások áthúzzák a régebbi feliratot). De ez egy természetes szépség. Az olyan ecsetvonások, amelyeknek nincsen semmilyen jelentésük, sohasem hozhatnak létre képet. Én magam is használok ilyen ecsetkezelést, és valaki azt mondta, hogy ez absztrakció... Dehát ezek mindig jelentenek valamit: egy bikát, egy arénát, tengert, hegyet, tömeget... Ahhoz, hogy eljussunk az absztrakcióhoz, mindenkor a konkrét valóságból kell kiindulni...”

És nemcsak fényképeztem a graffitókat, hanem tanulmányoztam is jelentőségüket. Ennek eredményeit összegeztem az album előszavában.

A fal a kifejezés nagy változatosságát szuggerálja, és ha önmagában véve nem is művészi alkotás, megoldásokat sugalmaz. Megfigyeltem, hogy a fal más technikát követel, mint a papír, a falon a lényeg azonosulása a művészi kifejezéssel másként valósul meg, ez esetben nem a szem a döntő, hanem a nézés. A falon a kifejezés fő eszköze a lyuk; a gyermek a papírosra kört rajzol, a falra ellenben lyukat vés.

A MŰTEREMBEN

Nem véletlen, hogy éppen Brassai ismerte fel a falak rejtett kincseit. Az életre figyelmező fényképész, aki bizonyos közvetlen és mégis szimbolikus értékű kifejezési formákat kedvelő képzőművész is, bukkanhatott csak rá ezekre az értékekre. Jól jellemezte őt Henry Miller, amikor megírta, hogy „Brassai azzal a képességgel rendelkezik, melyet annyi művész irigyel tőle: normális látásmóddal. Nincs szüksége arra, hogy deformálja vagy formátlanítsa a dolgokat, miként nem érzi annak a szükségét sem, hogy hazudjon vagy prédikáljon. A világ élő rendjén egy fikarcnyit sem változtat. Olyannak látja a világot, amilyen, és milyen kevés a normális látású ember. Amin megakad tekintete, az értéket és értelmet nyer, olyan értéket és értelmet, melyet addig nem vettek észre, vagy pedig elvesztettek... Brassai voltaképpen eleven szem.”

A Brassai-műterem környezete, noha nem a Montmartre-on van, a régi bohémányok hangulatát idézi fel. Keskeny udvar, félkörben épületek, csupa műteremmel, a csöppnyi udvaron egyetlen fa. Benn valódi atelier-hangulat uralkodik, és első pillantásra észre lehet venni, hogy Brassai érdeklődése az utóbbi időben szinte kizárólagosan a szobrászat felé fordult. A kő csiszolásához szükséges eszközök szerte a műteremben, és szépen érezett fehér kövekből készült kisebb női torzók. Torzók? Hát igen, hiszen kétségtelen, ezek a szobrok legfennebb szép nyakban végződnek, de azért nem merném azt állítani, hogy nem láttam ezeknek az érdekes vonalú, különböző ívelésben elhelyezkedő női alakoknak a fejét. Lehetetlen, legalábbis számomra, nem odaképzelnem az elmaradt fejét — lehet, a művész is így érezte, hogy fölösleges részletezés volna befejezni a szobrot...

A polcokról régi rajzok kerülnek elő, és többek között egy sajátos „brassais” műforma: fényképfelvételek negatívjaira készített metszetek. Ezek a harmincas évek közepén foglalkoztatták kísérletező kedvét, és tizenkettőt kiadott közülük a *Transmutations* című albumban, mely összesen hat példányban jelent meg, műgyűjtők számára.

Nem lehet betelni ennek a műteremnek a kincseivel. Brassai mind más és más alkotásait veszi elő, és mesél négy évtized munkájáról, mely egybeesik a modern képzőművészet nagy csatájával. Abban, hogy a modern francia képzőművészet oly rangos és ismert, hervadhatatlan érdeme van Brassainak, a fényképésznek, grafikusnak, szobrásznak, írónak is. Annak a Brassainak, aki a húszas évek elején Mattis Teutsch-tanítványként indult el a Cenk aljáról, hogy világhírnevet vívjon ki magának és sajátos művészetének.

Köszöntjük Constantin Daicoviciu akadémikust

Születésének hetvenedik évfordulója alkalmából köszöntjük Constantin Daicoviciu akadémikust, a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem rector magnificusát, hazánk világszerte elismert történettudósát és a közéleti férfiút. Életútja egy bánási falu tanítói lakából indult el. Itteni, középiskolai és háborús élményei, a klasszikus nyelvek, valamint az antik kultúra szennvedélyes tanulmányozása táplálják forró szeretetét hazája és népe iránt, s azt a megbecsülést, amelyet az együttélő nemzetiségek iránt tanúsít. Fiatalon, de a harctéri szolgálat roppant tapasztalataival kerül a kolozsvári egyetemre, ahol már több mint négy évtizede tudományos alaposággal, lelkesedéssel, nemesveretű klasszikus stílusban, a cicerói retorika hagyományaiban tartott előadásait ez a két alapeszme hatja át.

Színes, gazdag, sokhajtású tudományos alkotó tevékenysége végső soron egymástól elválaszthatatlan két kérdésben: a hazai ó-, a dák és római kor történetének, valamint a román nyelv és nép kialakulásának tanulmányozásában sűrithető össze. Román és idegen nyelveken megjelent könyvei, tanulmányai, cikkei — melyek száma meghaladja a kétszázat — ma már nemcsak a hazai, hanem az egész nemzetközi történettudomány közkinccseinek számítanak, s nem kevés érdeme van abban is, hogy ma külön kolozsvári történeti iskoláról beszélhetünk, mely szerves része a gazdag, tematikájában változatos, célkitűzéseiben határozott egész hazai történettudománynak. Bár kutató szeme a múltba néz, tekintete a jelent is átfogja, s a kettőt egységes folyamatba kapcsolva vallja magáénak a klasszikus igazságot: *historia est magistra vitae*.

Tudományos munkájához hasonlóan jelentős tudományszervező tevékenysége. Az iskolákban, egyetemeken, tudományos intézetekben nagy azoknak száma, akik büszkén vallják magukat Daicoviciu-tanítványoknak. De nem

feledkezhetünk meg a műemlékvédelem, a régészeti ásatások, a kulturális intézmények, múzeumok, könyvtárak megszervezésében, tudományos folyóiratok kiadásában, irányításában kifejtett kezdeményező és átfogó tevékenységéről sem.

Közéleti tevékenységét is a népe szeretete és humanizmusa határozza meg. A fasizmus sötét éveiben van bátorsága tiltakozni az embertelenség és a hitleri elnyomás ellen. A felszabadulás első percétől kezdve azok soraiban menetel, akik a Román Kommunista Párt vezetése alatt az új, a mindenfajta kizsákmányolástól mentes, szocialista társadalom megteremtéséért indulnak harcba. Az Államtanács által most adományozott „A Szocialista Munka Hőse”-érdemrend szimbolikusan is méltatja cselekvő részvételét abban a harcban, mely testvéri egységbe vonja a román népet és a teljes jogúvá vált nemzetiségeket az új társadalom építésére. Amikor szívből köszöntjük a tanárt, a tudóst, a hazafit, mindenekelőtt erőt és egészséget kívánunk alkotó munkájának lendületes továbbviteléhez.

KORUNK

Kocsi és kultúra

Kocsi és kultúra? Hogyan lehet a kettőt egy kalap alá venni? Olyan elmentétpárat, mint a tűz és víz? Mert amiképp a víz kioltja a tűz lobogását, úgy sorvasztja el a kultúrát az autó és a motor.

Eddig a jeremiád, a kultúra híveinek panasza, amelyet — valljuk csak be — nem éppen alaptalanul kesergenek. Igenám, de... no, mielőtt tovább mennék, bocsássam előre, hogy nem vagyok se motoros, sem autós, tehát nem hazabeszélek, amikor egy-két jó szót merek megkockáztatni e két ember-„fajtáról” — épp a kultúrához fűződő viszonyuk tekintetében.

Aki az elmúlt években szétrézett múzeumainkban, vagy meghallgatott egy szabadtéri színpadon éneklő kórust, annak feltűnhetett, hány meg hány kocsi parkíroz a közelben, és megfigyelhette, hogy nem egy esetben bőrkabátos, bukósisakos motoros áll a festmények, szobrok előtt. No, ez az, amivel számot kell vetnünk. És a jelenség magva felé haladva tudnunk kell, hogy a műemlékeinket csodáló autósok között nemcsak olyanok vannak, akik mielőtt volánhoz ültek volna, már hívei voltak a kultúrának, hanem sok olyan is, akiket épp a motorozás, kocsikázás tett múzeumlátogatóvá. Hihetetlen ez? A házuktól csak a közeli buszmegállóig menő könyvmolyok számára talán hihetetlennek tűnik, de aki egy kissé is járja az országot, sejtheti, hogyan, miért lépnek be „motoros bunkók” vagy sofőrvagányok a múzeumok szentélyébe: a turisták vágya hajtja őket, mindig újat látni. Meg egyéb körülmények is. Ismerek motorost, aki csak azért ment el Nagyszebenbe, hogy megmutassa kisfiának az állatkertben született oroszlánkölyköket. Azután pedig a nevezetes Ifjúerdőben sétálva a vízén ringó tutajmalmot pillantottak meg, s akkor már bekváncsiskodtak az ipari falumúzeumba. Ott tudták meg, hogy Szebennek van egy még értékesebb múzeuma is. Így jutottak el a Brukenthalba.

De hány ilyen esetet sorolhatnánk, amelyekből kiderül, hogy az idegen városokban nézelődő motorosok, autósok benyitnak mindenhova. megtekint-

tenek mindent, csakhogy elióltsenek ott néhány órát s másnap elmesélhesék a szomszédságnak, barátoknak, mi mindent láttak, milyen jól telt a kirándulásuk. Van ebben hát egy adag „sikk“ is, a motoros ugyebár tudja, hogy ezt „így illik csinálni“. Van benne sznobság meg majmolás, divat is. Hiszen az újdonsült autós nemcsak a közlekedés szabályait tanulmányozza, hanem a „jobb embereket“ is, akiknek régóta van kocsijuk, meg a külföldieket is, s azt látja, hogy az autós művolthoz hozzátartozik a híres múzeumok, műemlékek vagy nagy emberek szülőházainak ismerete is.

Nem áltatom azonban magam. Jól tudom, hogy a motorosok, autósok tekintélyes része csakis azért kel útra, hogy megmártózzék Félix meleg vizében, pisztrángot egyen a Bucsin-tetőn épült szép fogadóban vagy bort szerezzen be az ünnepek előtt Csombordon. Tény viszont az is, hogy jelentős hányaduk, miután túljut az öncélú kilométerfalás és az oktalan száguldozás kezdeti örömén, látni, gyönyörködni, művelődni is óhajt. Az hát a kérdés, hogy mit teszünk igényeik kielégítésére? Mert ez az igény sajátos. Az ilyen embernek nincs kedve moziba vagy színházba beülni, sem beszédeket, értekezéseket hallgatni. Inkább szórakozni akar, kötetlenül, kikapcsolódni a kocsivezetés feszültsége után, és sétálgatással felváltani az előbbi egy helyben ülést; érdekesség, látványosság kell neki.

Ez egyébként nem új dolog. Hajdanában minden vidéknek megvolt a maga helye és időpontja, ahova és amikor messzi földről összesereglett a nép. De jöttek legyen vásárra, ismerkedésre, tanácskozássra, búcsúra, ott felléptek zenészek, énekesek, színészek, mimesek, táncosok is. Tehát ezek a találkozók kulturális megnyilvánulások is voltak. Hanem az idők változásával változtak a szokások, hagyományok is. A közlekedés, szállítás javulása, a kereskedelmi hálózat bővülése feleslegessé tett sok vásárt, megszűntek például azok a körülmények, amelyek századokon át szükségessé tették a gáinai leányvásárt. Ezt az összesereglést azonban néhány éve ismét megtartják — más céllal. Vidám népnepéllé vált, eszem-íszommal, hegymászással, hivatásos művészek és műkedvelők felleptével. Mondanom sem kell, hogy Gáinára motorosok és autósok seregei özönlenek. És ott voltak ők a naszódi líceum centenáris ünnepségén; Mikes Kelemen falujában, Zágonban, a helyi énekkar fennállásának 80. évfordulója alkalmából vagy a cseresznyeszüretre összegyűlt sokadalomban Magyardécsén.

Egyik helyen ápolják a hagyományokat vagy újakat honosítanak meg, máshol viszont elfelejtik. Holott az ilyen találkozók, vásárok, összejövetelek, sokadalmak kitűnő alkalmat nyújtanak minden vidéknek, hogy megmutassa, mit tud produkálni táncban, dalban, népviseletben vagy mezőgazdasági termékekben. És épp most nem szabad ezeket a lehetőségeket figyelmen kívül hagyni, amikor az autózás, de általában a kirándulás, országjárás tömegmozgalommá vált nálunk is, s ennek nyomán — de például a tévé hatására is — előtérbe nyomulnak a kultúra látványosabb, szabadtéri megnyilvánulásai.

Mindezt nem én fedezem fel. Ilyen megfontolások alapján az egész világon egyre több nemzetközi vásárt, kiállítást, ünnepi játékokat, zenei heteket, filmszesztivált, kórusfesztivált, ilyen meg olyan „napokat“ s más művészeti vetélkedőket vagy szimpozionokat tartanak. Nálunk is szét kellene hát nézni jobban, mit nyújthatunk még a hozzánk látogató külföldieknek vagy a belföldi turistáknak. Bizonyos, hogy az eddigi nagy tartományok helyett a kisebb, egységesebb, áttekinthetőbb megye jobb keretet teremt lehetőségeink kiaknázására. Erdemes hát ilyen alapon is készülni az új turisztikai évadra.

Mit tesz például Fehér megye? Milyen rendezvények, találkozók révén hívja fel a figyelmet Gyulafehérvárra, az egykori fejedelmi székhelyre, hogy az arrafelé kocsikázók ne csak egy álmos kisvárost lássanak benne, hanem pompás műemlékek, gazdag történelmi hagyaték őrizőjét is. Főlöszleges felsorolni, hogy Csíksban, Gyergyóban, Udvarhely vagy Háromszék vidékén hány olyan helység van, ahova évszázadokon át különféle céllal összesereglett a nép. De vannak e tájnak új hagyományai is. A felszabadulást követő évtizedben nagy tömegeket mozgattak meg, emlékezetes művészi megnyilvánulásokra adtak alkalmat a „székelyföldi kulturális versenyek“. Nos, az új Hargita megye épít-e majd a régi és új hagyományokra? És milyen újabb vetélkedőket, seregléseket akar állandó szokássá nemesíteni, milyen évfordulókat szándékszik a közeljövőben megünnepelni (százéves a ditrói énekkar!), mely műemlékekre, jellegzetes építésű falvakra vagy népi játékokra iparkodik felhívni ország-világ figyelmét?

Ne folytassuk tovább a sorolást. Csupán fel akartuk hívni a figyelmet egy olyan jelenségre, amelyet ma mindenképp ki kell aknázni, ha korszerűbben, a változó körülményeknek megfelelően akarjuk folytatni a népművelést, a kultúra terjesztését.

Herédi Gusztáv

Bencsik János rajza

Béke — biztonság — haladás

Az atomsorompó-szerződés tervezet felülvizsgált — az atomfegyverekkel nem rendelkező államok javaslatai egy részének figyelembevételével kiegészített — változata bizonyos haladást jelez azon az úton, amelyen — további tökéletesítések során — bizonyosan minden állam jogos szempontjai érvényesülhetnek, s kikristályosodhatnak az előző ENSZ-közgyűlés határozatainak megfelelő alapelvek. A genfi tizennyolchatalmi értekezlet munkálatairól közzétett tájékoztatások híven tükrözik hazánk, Románia Szocialista Köztársaság álláspontját ebben a fontos nemzetközi kérdéskörben. Leglényegesebb elemeinek áttekintése a folyamat új szakaszában időszerű.

*

Románia — a történelmi feladattal megbízott értekezletre akkreditált küldöttsége révén — már eddig is minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy az atomsorompó-egyezmény minél szélesebb nemzetközi konszenusra épülhessen, hogy minden egyes állam jól felfogott érdekeinek tükrözésével az egész világközösség magasrendű szellemiségének kifejezője lehessen a kor követelményeinek színvonalán.

Az atom- és termonukleáris energia bivalens jellegéből, abból eredően, hogy e kettősség folytán a hatalmas erő a haladás, de a rombolás szolgálatába is szinte egyforma eséllyel állítható, következik a kérdés kétélűsége is, ami a legnagyobb kerültekintésre és óvatosságra inti mindazokat, akik nemzeti és nemzetközi hivatásuk szinkronizált teljesítése során a körülmények alapos mérlegelésével, az egész és a rész dialektikájának tudatában törekszenek a nemzetközi bégyazottságában a függetlenség és szuverenitás alapelveig ható problematika megoldására.

A nukleáris energia alkalmazásainak kettős jellege az atomfegyverek elterjedését megakadályozni hivatott egyezmény-tervezet majd minden záradékában érezteti következményeit. Kihat a teljes nukleáris leszerelés és ennek részeként, kezdeti mozzanataként értékelhető atomstop párosításban jelentkező összefüggéseire, az atomsorompó ellenőrizhetőségének a kérdéseire, s kétségtelenül összefügg csakis az államok függetlensége és szuverenitása révén hatékonyan biztosítható, kivételes jelentőségű békés célú atomkutatások sorsával.

Ezen összefüggésekben érzékelhetők leginkább ama fenntartások okai, amelyek a világszervezet fóruma előtt a tervezet jelenlegi formáját a közgyűlés második szakaszában nyilván további tökéletesítésekre alkalmasítják.

*

Az államok világviszonylatú egyenlősége megvalósulásának, illetve megszilárdulásának egyik eszményi feltétele a nukleáris hatalmakra és nukleáris fegyverekkel nem rendelkező országokra osztottság megszüntése. A termonukleáris háború, az egész civilizációt fenyegető precedens nélküli veszedelem elhárításának végső feltétele: az atomfegyverek használatának, további gyártásának eltiltása, a meglévő készletek felszámolása.

Mivel azonban az általános nukleáris leszerelésig hosszú az út, a végső cél eléréséig természetszerűen hasznosak lehetnek a legfontosabb teendőket célzó részintézkedések is, ha valóban hozzájárulnak a kockázatok csökkentéséhez s így nem hátrányosak a nemzetek és a nemzetek közössége szempontjából.

A minden egyes nép érdekét hangsúlyozó feltétel nem akadémikus, nem elvont: az imperializmus nemegyszer jelét adta, hogy atomfegyverei birtokában zsarolásra kész az atomfegyverekkel nem rendelkező államokkal szemben. Egyetlen példaként említhető, hogy a vietnami harcok felénkülése során akadtak olyan amerikai katonai személyiségek, akik megkísérelték volna nukleáris fegyverek bevetésére bírni a döntésre jogosult politikai tényezőket. S történt ez éppen az atomsorompó-egyezmény kidolgozására irányuló tárgyalások forrponjtján.

*

Illúziómentesen, reálpolitikai elemeket reálpolitikai érvekkel egybevetve értékeli a közvélemény a részintézkedések értelmét.

Nyilvánvaló, hogy az atomsorompó valóban áthághatatlaná csak az esetben válik, ha szervesen beilleszkedik a nukleáris fegyverek felszámolását célzó intézkedések hosszú sorába.

Ebben az értelemben Románia — sok más országgal egyetemben — kivételes fontosságúnak tartaná, ha a részintézkedésként felfogott atomstop a maga során részleteiben is biztosított lehetne.

A részintézkedések meghozatalakor azonban a végcél hangoztatása, ha oly ünnepélyes is, önmagában még nem elegendő.

Azonnali kiegészítő garanciák már a kezdeti szakaszban is szükségesek.

Sok függ e biztosítékok milyenségétől. Végső soron szavatolni hivatottak, hogy a végleges nukleáris leszerelés megvalósulásáig nem használ ilyen fegyvert egyetlen állam sem olyannal szemben, amelynek nincs nukleáris fegyvere, s amely — a szerződés aláírásával — le is mond e fegyver előállításának vagy beszerzésének lehetőségéről; hogy nem alkalmazható az atomstop az államok békés célú atomkutatásainak akadályozására. S az ellenőrzési rendszer semmiképpen sem sértheti az államok függetlenségének, szuverenitásának és egyenlőségének elismert elvét.

Több jel szerint éppen e vonatkozásokban még számos lehetőség mutatkozik a tervezet további javítására.

Románia — az ország általános külpolitikai vonalvezetésének megfelelően — a tizennyolchatalmi értekezlet résztvevőjeként már eddig is élt ezekkel a lehetőségekkel, legutóbb e felülvizsgált szöveghez március 11-én benyújtott módosító indítványai révén. Jogaikkal éltek az értekezlet más résztvevői is. Sőt, Svájc, amely pedig az ENSZ-nek sem tagja, szintén ismertette a maga álláspontját. Nincs ebben semmi különös: hiszen a teljes leszerelés — amelyet Románia küldötte a béke—biztonság—haladás háromszög alapjának minősített — távlati implikációival kivételes érdeklődést kelt.

*

Az értekezlet küldöttségei az álláspontok kifejtése során nemegyszer hivatkoztak a horizontális és a vertikális atomfegyverkezés kérdéseire is. Horizontális (vagy földrajzi) elterjedésen az atomfegyvernek országról országra történő proliferációját értik. Vertikálison viszont az atomfegyverkezés „elmélyülését” egy országon belül: azt a folyamatot, melynek során a nukleáris fegyverrel már rendelkező államok készleteiket tovább növelhetik, illetve minőségileg tökéletesíthetik.

Az atomsorompó-egyezmény javítására irányuló észrevételek mellőzése esetén az atomstop tulajdonképpen csak a horizontális terjeszkedést fékezhetné, viszont nem akadályozná a vertikális fegyverkezést.

Ily módon a javításokat nem tartalmazó szerződés a fegyverkezési hajszának nem vetne véget, de módot szolgáltatna a nukleáris veszély fokozására, az államok közötti különbségek elmélyülésére: a nem nukleáris államokat a nukleárisaktól függő viszonyban tarthatná.

*

A tervezet — a román álláspont szerint — az ellenőrzés kulcskérdésében is további tökéletesítésekre alkalmas.

Kétségtelen tény, hogy az ellenőrzés elsődrendű feladata ez esetben a nukleáris fegyverek további terjedésének megakadályozása. S éppen e feladat elsődlegessége teszi magától értetődővé és elengedhetetlenül szükségessé az ellenőrzés illetékességi körének lehető legpontosabb meghatározását.

Csakis méltányos ellenőrzési rendszer biztosíthatja a szerződés alapvető céljainak elérését: egyrészt a nukleáris fegyverek terjedésének megakadályozását, másrészt viszont a nukleáris energia békés felhasználásának további zavartalanságát.

Konkrét követelményt fogalmazott meg a román küldöttség azon indítványa, amely azt szorgalmazza, hogy a szerződés az ellenőrzés tárgyát a szerződés mértékére szabja.

Ennek folyamányaként a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség — alapszabályzata értelmében — ellenőrző tevékenységét kizárólag azokra a domíniumokra terjesztené ki, amelyek esetleg lehetővé tehetnék a magenergia békés alkalmazásainak átváltását nem békés rendeltetésre. Ebből következően az ellenőrzés illetéktelen azokon a területeken, amelyeken a fegyverkezés veszélye nem áll fenn.

Figyelemre méltó az a tény, hogy jelenleg atomfegyverrel nem rendelkező országok területén idegen államoknak támaszpontjaik vannak,

s ezeket a bázisokat felszerelték magfegyverekkel s a szállításukhoz szükséges rakétákkal. Fontos mozzanat ez az ellenőrzés záradékai szempontjából. Ugyanis az ellenőrzés kiterjesztése kívánatos abban az értelemben, hogy megakadályozza az atomfegyverek elterjedését az ilyen fegyverekkel felszerelt támaszpontok ürügyén. A hatékony intézkedések módozatait e vonatkozásban is a Biztonsági Tanács révén lehetne megszabni.

A tervezet előkészítése idején szó esett azokról a garanciákról, amelyekben nukleáris hatalmak jelzik, hogy részükről nem érheti nukleáris támadás a magfegyverekkel nem rendelkező államokat, s hogy nem is fenyegetik majd őket ilyen támadásokkal.

Legújabban e nukleáris hatalmak azt indítványozták, hogy e szavatalások kérdését a Biztonsági Tanács határozatai oldják meg. Ezt a határozatot a Biztonsági Tanács nukleáris fegyverekkel rendelkező s a szerződést aláíró állandó tagjainak egyoldalú kötelezettségvállalása erősítené meg.

Nyilvánvalóan sok vita folyhat még e módozatról is.

A szóban forgó nukleáris hatalmak javaslata annyit azonban máris félreismerhetetlenül jelez, hogy elismeri: biztosítékuk valóban mellőzhetetlen.

Nem mellékes azonban az a körülmény, hogy az atomhatalmak javasolta garanciák új tartalmukban is eltérnek azoktól, amelyek a genfi értekezleten és más ENSZ-fórumokon szóba kerültek. Az a tény, hogy a biztosítékok problémáját az egyezménytől elkülönített nemzetközi jogi instrumentumok révén rendeznék, a vállalt kötelezettségek hatékonyságának gyöngüléséhez vezethetne.

Pedig a szerződést aláíró államok nyilván fokozni s nem csökkenteni kívánják biztonságuk fokát. Éppen azért javasolta Románia több más állammal egybehangzón, hogy ne az egyezményen kívül, hanem az egyezmény keretében szerepeljen a nukleáris hatalmak biztosítéka. Ami nem zárja ki azt, hogy az aláíró hatalmak a Biztonsági Tanács útján vállalják ama módozatok, eljárások kidolgozását, amelyek kötelezettségeik betartására készíthetik őket.

Románia szükségesnek tartja, hogy az érdekelt államok nemzetközi értekezlete öt évenként felülvizsgálja az egyezmény előírásai betartásának módját. Ez a kollektív ellenőrzés tárgyilagosan mérhetné föl az előírányzatok betartásának mikéntjét, s számon kérhetné a megállapodások tiszteletben tartását mind a nukleáris fegyverekkel rendelkező hatalmaktól, mind a nukleáris fegyverekkel nem rendelkező országoktól.

Egy további román javaslat töröltetni kívánja a szerződés-tervezet ama záradékát, amely szerint a szerződésből esetleg visszalépő államnak írásban kellene feltárnia az elhatározására vezető okokat.

Mínthogy minden állam kizárólagos joga meghatározni a maga érdekeit, a román álláspont e vonatkozásban is félreérthetetlenül leszögezi: egyetlen idegen államnak vagy nemzetközi szervnek sincs joga dönteni arról, ami kizárólag az egyes államok szuverén hatáskörébe tartozik.

Románia Szocialista Köztársaság általános külpolitikai irányzata megfontoltságának hitelével érvényesíti álláspontját a genfi tizennyolc-hatalmi leszerelési bizottság tagjaként is.

Az atomsorompó-egyezménnyel kapcsolatos állásfoglalás a román nép, a szocializmus ügye, az antiimperialista erők békéért, biztonságért folytatott harca iránti felelősség tudatában fogant.

A kötelezettségek és felelőségek ésszerű, elfogadható egyensúlyának a biztosításáért, tökéletesítéséért szívósan, türelmesen, jóhiszeműen tovább érvényesülő törekvések a legáltalánosabb nemzetközi érdekek erővonalán kibontakozva korszerűen szolgálják a béke—biztonság—haladás egységes ügyét.

Farkas László

Száz nap — s ami utána következik

Ötszázötvenhét ülés a közgyűlés első menetének plenumán és a hét bizottságában, 1097 munkaóra, 113 határozat, 572 073 729 oldal sokszorosított dokumentum — az ENSZ New York-i székházának statisztikusai így vonták meg az Egyesült Nemzetek Szervezete XXII. ülészsaka első száz napjának mérlegét. Ügyrendi szempontból is elkészült a „leltár”: 99 napirendi pont közül 96-ot letárgyaltak; a 28. pont — a *nukleáris fegyverek el nem terjesztése* — nem került megvitatásra; a 64. pontot — Délnyugat-Afrika kérdését — megvitatták, de továbbra is napirenden maradt az ügy fontossága miatt; a 94. ponttal — a *közel-keleti helyzettel* — a közgyűlés csak mellékesen foglalkozott. Ígyhát a fenti három napirendi pont az ülészsak második szakaszára maradt.

Ez a mérleg azonban csak statisztikai kuriózum, ügyrendi leltár. Milyen a politikai mérleg? Milyen — megoldott vagy megoldatlan — nemzetközi kérdések rejlenek a fenti statisztikai adatok mögött? Mi vár a második menetire?

*

Az előző ülészsakhoz viszonyítva nagyobb érdeklődés előzte meg a világszervezet XXII. diplomáciai évadját. Hiszen napjaink nemzetközi életében az események roppant gyorsasággal hatnak a világpolitika egészére, s a világ közvéleménye indokoltabb várakozással fordul a béke szolgálatára, a biztonság megőrzésére életre hívott ENSZ felé.

A vietnami háború kérdése 1967-ben sem szerepelt hivatalosan az ENSZ napirendjén. Ami pedig a közel-keleti konfliktust illeti, bár a világszervezet egyik legfontosabb szerve, a Biztonsági Tanács elrendelte a tűzszünetet, a múlt év nyarán kizárólag ennek a problémának szentelt rendkívüli ülészsaknak nem sikerült megoldania a válságot, nem tudta felszámolni a háború következményeit. Ezt a feladatot a XXII. ülészsak örökölte.

Ezek a körülmények a XXII. ülészsak megnyitásakor a megnövekedett érdeklődésbe bizonyos aggodalmat is keverték. A sikertelen nyári rendkívüli ülészsak után a világsajtóban kételkedően kérdezték: hozzájárulhat-e az ENSZ hatékonyan a

tartós politikai rendezéshez a Közel-Keleten? A jelenlegi nemzetközi viszonyok közepette egyáltalán megfelelhet-e az ENSZ a reá háaruló feladatoknak, beválthatja-e a békeszerető emberiség reményeit?

Tény, hogy a második világháború befejezése és az ENSZ megalakulása óta nincs általános béke a világon. Hol itt, hol ott rengett a föld, ropogtak a fegyverek. Maga a világszervezet is számos válságot élt át. Volt idő — a hidegháború éveiben —, amikor az ENSZ egyes imperialista körök szavazógépeként „működött”. Voltak olyan krízisek a nemzetközi életben — Korea, Kongó —, amelyek a világszervezetet is válságba sodorták. Ellenben adódtak olyan helyzetek is, melyeknek ha nem is a végleges megoldásához, de ideiglenes rendezéséhez az ENSZ nyújtott segítséget (például az 1956. évi szuezi agresszió és a kubai válság idején). Az Egyesült Nemzetek Szervezete olyan világtörténelmi jelentőségű állásfoglalással is előbbre vitte a haladás ügyét, mint amilyen a *gyarmati rendszer felszámolásáról szóló határozata*. Egyszóval: kudarcok, félmegoldások és jelentős sikerek váltakoztak az ENSZ több mint két évtizedes tevékenységében.

Am azoknak, akik hajlamosak arra, hogy a világszervezet munkáját csak sötét szemüvegen át vizsgálják, mégis meg kell látniuk: a világszervezet alapjában véve betölti hivatását, mert az emberiség jövőjéért, a békéért és a haladásért küzdő erők fóruma. S bátor felszólalások, szakszerű viták, őszinte megbeszélések színtere az ENSZ New York-i vagy genfi székháza.

Különböző rangú és országbeli államférfiaknak másutt aligha adódik annyi lehetőségük a közvetlen eszmeeserére, mint egy-egy ülőszak alkalmával. Mint Románia képviselője mondta a közgyűlésben, „... a jelenkori társadalomban, amikor az emberiséget sokféle érdekek fűzik össze, az Egyesült Nemzetek Szervezete az általánosan elismert nemzetközi elvek kipróbálásának és gyakorlásának terepe volt és marad, mégpedig a béke és a biztonság érdekében, amely egyformán valamennyi nép óhaja”.

Hogy az ENSZ az ismétlődő válságok idején sem jutott elődje, a Népszövetség sorsára, az a megváltozott erőviszonyoknak, a haladó erőknek és elsősorban a szocialista országok következetes békepolitikájának köszönhető. Jelenleg a világszervezet vitathatatlanul kedvezőbb körülmények között járulhat hozzá az akut nemzetközi problémák békés rendezéséhez és az országok közötti együttműködéshez, mint a megalakulása utáni években.

Az ENSZ-nek alapítása óta gyökeresen megváltozott az összetétele. Ma 123 államot számlálhat tagjai sorában a kezdeti 51-gyel szemben. A gyarmati sorból szabadult független államok is hozzájárultak a világszervezet arculatának megváltozásához. Állásfoglalásaikkal — amelyekből sokszor nem hiányoztak a kisebb-nagyobb ellentmondások sem — hatékonyan elősegítették a haladó vonások kidomborodását.

Korszakunk egyik sajátossága, hogy a kis és közepes államok egyre fokozottabban vesznek részt a nemzetközi életben. A társadalmi fejlődés új feltételei közepette már nem helyénvaló az a régi elv, hogy „a kis államok bármit tehetnek, úgysis a nagyhatalmak döntenek”. Noha a Biztonsági Tanácsban a nagyhatalmak képviselői vétőjoggal és állandó székkel rendelkeznek, a vitás nemzetközi kérdésekről a világszervezetben sem dönthetnek már önkényesen.

*

Hogy 1967 végén is igyekezett-e a világszervezet betölteni hivatását, erre a kérdésre általában igenlő lehet a válasz, bár a leglényegbevágóbb kérdésekben nem sikerült előbbre jutnia.

Az első száz nap több mint egyharmadát az általános politikai vita töltötte ki. Ezalatt nem születtek ugyan határozatok a közgyűlésben, az általános vita ennek ellenére az ülésszak egyik leglényegesebb eleme volt. Megismertette ugyanis a világ közvéleményét a legidősebb nemzetközi kérdésekkel, áttekintést adott a különböző országok álláspontjáról. Ez már önmagában véve is eredmény. És ehhez hozzátehetjük, hogy az általános politikai vita olyan légkört alakított ki a világszervezetben, ami lehetőséget teremtett bizonyos problémák építő szellemben való felvetésére és megoldására.

A borúlato hangulatban megkezdődött ülészakon a közgyűlés új elnökének székfoglaló beszéde és agilitása nagymértékben hozzájárult a pesszimizmus feloldásához, a kedvező munkalétkör megteremtéséhez. Corneliu Mănescunak, hazánk külügyminiszterének elnökké választása elismerése volt a szocialista Románia dinamikus tevékenységének a nemzetközi politikai élet porondján. A XXII. ülészakon fordult elő először az ENSZ történetében, hogy egy szocialista ország képviselője foglal helyet a világszervezet legmagasabb fórumának elnöki emelvényén.

Politikai megfigyelők szerint az általános vita egyike volt az utóbbi évek leggyümölcsözőbb eszmecserejének. Így lehetne összefoglalni e vita néhány sajátosságát az előző ülészakokhoz viszonyítva:

— *Rendkívül nagy érdeklődés.* A világszervezet történetében az általános politikai vita során ezúttal szóaltak fel a legtöbben: 109-en fejtették ki véleményüket.

— *A vita reprezentatív jellege.* Egy államfő, két kormányfő, 87 külügyminiszter- és külügyminiszter-helyettes volt a felszólalók között.

— *Célravezető módszer.* Ezúttal elmaradtak, vagy csak elvétve fordultak elő hosszú és semmitmondó beszédek. A hozzászólások általában elkerülték a bonyolult „diplomáciai stílusfordulatokat“. Az egész ülészakot az óvatosabb, kevésbé dramatizált hangnem jellemezte: igyekezett elkerülni a legkényesebb helyzetekben az olyan állásfoglalásokat, amelyek súlyosan kihathattak volna magára a világszervezetre is. Az általános vita során viszonylag kevés kérdést vetettek fel, s így mélyebben elemezhetők ezeket.

*

A XXII. ülészak első szakaszának egyik jellemző vonása az volt, hogy a legszenvedélyesebb vitát egy olyan probléma váltotta ki, amely nem szerepelt az ENSZ-közgyűlés ülészakának hivatalos napirendjén. Az Egyesült Államok agressziójáról van szó. (Mint ismeretes, a Vietnami DK-nak és a Dél-Vietnami Felszabadítási Frontnak az az álláspontja, hogy Vietnam ügye nem tartozik a világszervezetre.) A küldöttségek nagy többsége úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az Egyesült Államok eszkalációs politikája a legfőbb akadály minden nemzetközi probléma megoldásában.

Az általános vita bebizonyította, hogy a világszervezet történetében még sohasem merült fel olyan kérdés, amelyben az Egyesült Államok ilyen nagymértékben elszigetelődött volna, mint a vietnami háború problémája. Váltakozó eréllyel, más-más politikai érveléssel a 109 felszólaló közül körülbelül százan bírálták Washington vietnami politikáját. Ezek közül több mint ötvenen keményen elítélték az intervenciót. Az általános vitában résztvevőknek mintegy 75 százaléka követelte a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni amerikai bombatámadások felfüggesztését. Az USA feltétlen támogatást csupán az agresszióban közvetlenül részt vevő államok — Thaiföld, Új-Zéland és Ausztrália — részéről kapott. Jellemző, hogy több NATO-ország képviselője — például Franciaország, Norvégia, Kanada, Dánia és Hollandia is — sürgette a légitámadások beszüntetését.

A vietnami háború nem egy kellemetlen percet okozott az amerikai diplomáciának az agresszió meghatározásával kapcsolatos napirendi pont vitája során is.

Igyhát elmondható, hogy az ENSZ-ülésszak első részében a vietnami USA-agresszió bumerángxént visszaütött az amerikai diplomáciára; érzékeny politikai vereség érte Washingtont. És nem kétséges, hogy a világpolitikai légkört napjainkban leginkább mérgező délkelet-ázsiai agresszió — bár nincs az ügyrendben — az ülésszak második részét is foglalkoztatja majd.

Az említett félmilliárd oldalból — amelyeket az ülésszak első részének sokszorosított dokumentumai alkotnak — jó néhány tízmilliót a közel-keleti ügycsomó tesz ki. Az ügyiratot „elintézték“ megjegyzéssel mégsem teheték felre a világszervezet és az érdekelt államok irattáraiba.

Az ENSZ múlt évi ülésszakának előterében állott ez a probléma. Az általános viták során szinte minden felszólaló kitért rá, s ezért is elnapolták külön napirendi pontként történő megvitatását a közgyűlésben. Hosszas kulisszák mögötti tárgyalások kezdődtek az ENSZ felelős beosztású személyiségei, érdekelt felek és különböző államcsoportok képviselői között. A Biztonsági Tanács is összeült a válság megoldásának legalkalmasabb politikai megközelítése céljából. Több határozati javaslatot terjesztettek az ENSZ-nek e fontos szerve elé. Végül is — közös erőfeszítések eredményeként — egyöntetűen elfogadták az emlékezetes angol határozattervezetet. E dokumentum érdeme, hogy alapelvei a válság tartós megoldásának elemeit tartalmazzák. Így például kimondta, megengedhetetlen, hogy háborúval bárki területet szerezzen; s ezt a következők hangsúlyozásával társítja: elsődrendű követelmény bármilyen hadiállapot megszüntetése, a térség összes államai szuverenitásának, területi integritásának és politikai függetlenségének, valamint azon jogának tiszteletben tartása és elismerése, hogy békében éljenek, biztos és elismert határok között, mentesen a fenyegetésektől vagy az erőszaktól. Ugyanakkor előírja, hogy szavatolni kell e térség nemzetközi vizein a hajózási szabadságot, meg kell valósítani a menekültek kérdésének igazságos rendezését, garantálni e térség összes államainak területi sérthetlenségét, olyan intézkedések révén, amelyek demilitarizált övezetek létesítését is előírnyoazzák. A Biztonsági Tanács határozata egyben előírta azt is, hogy az ENSZ-főtitkár menesszen különmegbízottat a helyszínre.

A határozat önmagában nem oszlathatta el a válság felhőit. Éppen ezért további erőfeszítések szükségesek az igazságos és tartós rendezés elérésére. S ebben nagy szerep hárul az ENSZ összes tagállamaira, elsősorban a konfliktusban közvetlenül részt vett országokra.

Románia kezdetől hangsúlyozta, hogy a közel-keleti országok között keletkezett nézeteltéréseket nem katonai összetűzések, hanem az egyetértés, az érdekelt felek tárgyalása és az olyan kölcsönösen elfogadható politikai megoldások útján kell rendezni, amelyek megfelelnek az ebben az övezetben élő összes népek érdekeinek, független demokratikus fejlődésének, gazdasági, szociális haladásának. A háborúból csak az imperialista hatalmak húznak hasznot. Fontos az izraeli csapatok visszavonása a megszállt területekről; az ENSZ Alapokmányának értelmében a térség minden államának joga van a független és szuverén létehez, a biztonsághoz és a békés fejlődéshez.

Az ülésszak „szünidejében“ is történtek diplomáciai lépések e határozat megvalósításaért. U Thant ENSZ-főtitkár különmegbízottja, Gunnar Jarring svéd diplomata az elmúlt hetek folyamán több alkalommal ellátogatott különböző közel-keleti fővárosokba: s a Jarring-misszió eredményeképpen mégiscsak megindult egy

bizonyos közvetett dialógus Tel Aviv és egyes arab fővárosok között, fogolycserét is lebonyolítottak a hadviselő felek.

Ha Jarring tárgyalásai a lényeges kérdésekben valamelyes eredménnyel járnak, ez az ENSZ-ülésszak második szakaszán már lendületbe hozhatja az egész problémát.

A XXII. ülészak első része, sajnos, nem tudott kiiktatni a világszervezet életéből néhány, évtizedekre visszanyúló és ülészakonként vissza-visszatérő súlyos problémát. Itt mindenekelőtt az egyetemesség elvének valóra váltása merül fel. Románia ezen az ülészakon is javasolta, hogy ismét tűzzék napirendre a Kínai NK törvényes ENSZ-jogai helyreállításának és a csangkajsekisták kizárásának kérdését. A román küldött beszédében felvetette a két német állam tagfelvételét is. Ezen az ülészakon sem múlt ki a Korea „újjaépítésére“ alakult úgynevezett ENSZ-bizottság, s az ENSZ zászlaja alatt Dél-Koreában állomásozó idegen csapatokat sem vonták vissza. Mindez csorbitja az ENSZ tekintélyét, akadályokat gördít tevékenysége elé. A helyzet lappangó veszélyeit csak fokozta a *Pueblo* elnevezésű hírszerző hajó miatt januárban keletkezett bonyodalom.

Az utóbbi évtizedben a gazdasági fejlődés témaköre ülészokról ülészakra „előbbre tolokodott“. Ennek fő oka a második világháború után függetlenné vált államok súlyos gazdasági helyzete és azon törekvése, hogy likvidálják a gyarmati múlt örökségét, az elmaradottságot, hogy kiépítsék saját intézményeiket, megteremtsék önálló nemzetgazdaságukat, megszilárdítsák függetlenségüket. A gazdasági fejlődés kérdéseinek előtérbe nyomulását az ENSZ-ben magyarázza az a tény is, hogy *ezekben az államokban él az emberiség kétharmada*.

Íme, miért kerülnek szóba az ENSZ-ben minduntalan olyan fogalmak, mint az iparosítás, a belső erőforrások ésszerű hasznosítása, a szakemberképzés. Régen nemigen akarták e kérdéseket megvitatni a világszervezet fórumán, mondván, hogy az ENSZ csak politikai ügyekkel foglalkozik. Azonban a nemzetközi gazdasági fejlődés is elsődrendű világpolitikai kérdés. S ez — noha a gazdasági előrehaladás útjának megválasztása minden állam szuverén joga — az ENSZ-re is fontos feladatokat ró. A világszervezet főként szakosított szervei révén igyekszik előmozdítani minden állam hatékonyabb bekapcsolódását a világ anyagi és szellemi körforgásába.

Az utóbbi időben a gazdasági fejlődés elősegítésével kapcsolatos igények — főként a harmadik világ országai részéről — megnövekedtek az ENSZ iránt. A XXII. ülészak első felében a közgyűlés megfelelő bizottságában 12 napirendi pont foglalkozott gazdasági ügyekkel. Már az általános vitában is az afrikai, ázsiai és latin-amerikai küldöttek élesen és kategorikusan nyilatkoztak a világszervezet — jobban mondva az iparilag fejlett országok — ez irányú tevékenységéről. Kifejtették: az ENSZ-nek többnyire tűzoltóként kell fellépnie a világ különböző részein támadt konfliktusok eloltására, s így nem marad ideje s energiája az építő jellegű szerepre; amíg katonai konfliktusokkal kell foglalkozni, kevés időt lehet fordítani a gazdasági problémákra, pedig azok is rendkívül fontosak. Többen rámutattak, hogy a gyengénfejlettség katonai konfliktusok lehetőségét rejti magában, s ezért a harmadik világ megsegítése nemcsak erkölcsi feladat, hanem „törvényes“ kötelezettség is. A követelőző, sőt fenyegetőző felszólalások sem hiányoztak, de több volt a józan hang.

Az ENSZ leszögezte annak parancsoló szükségességét, hogy a fejlődő országok — fejlődjenek, számolják fel a gyarmati uralom örökségeit. Az 1960—1970-es évtizedre a fejlődő országokban évi 5 százalékos fejlődési ütemet terveztek. A terv nem valósult meg, sőt, a ritmus lassult. Az 1950-es évekhez viszonyítva 1960 és 1965 között 4,5 százalékról 4 százalékra esett vissza a gazdasági fejlődés üteme. 1966-ban a társadalmi össztermék növekedése csupán 3,5 százalékos volt. Közben a lakosság szaporulata elérte a 2,5 százalékot, így az egy főre jutó társadalmi össztermék-gyarapodás mindössze 1 százalék. Amint a „77 ország“ múlt év októberében elfogadott Algiri Chartája rámutat, míg a fejlett tőkés országok évente körülbelül 60 dollárral növelik egy főre jutó nemzeti jövedelmüket, a fejlődő országok még 2 dolláros növekedést sem tudnak elérni. Jellemző, hogy a harmadik világ csupán 7 százalékát adja a világ ipari termelésének. S az utóbbi években tovább mélyült a szakadék a fejlett s a fejlődő országok között.

Hogy mi a megoldás? A fejlődés fő tényezője kétségtelenül nem lehet más, mint az, hogy ezek az országok mozgósítsák belső erőforrásaikat megfelelő gazdaság-szervezéssel és vezetéssel; fokozzák erőfeszítéseiket, vessék latba egész anyagi és emberi potenciáljukat, mindegyik nemzet tömörítse összes haladó erőit. A fel lendülés fő eszköze pedig a következetes, világos orientációjú iparosítás. Ugyanakkor a fejlődő országok előrehaladásának meggyorsításában nagy szerepet játszik az a gazdasági, műszaki-tudományos támogatás is, amelyeket a fejlett országok nyújthatnak a nemzeti szuverenitás és függetlenség, a belügyekbe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartása alapján. Mindenekelőtt méltányos alapokra, az egyenlőségre, a kölcsönös előnyök elvére kell helyezni az államok közötti gazdasági kapcsolatokat, valamennyi ország, de főleg a fejlődő országok érdekében.

Ezen a téren sokat tehet az ENSZ. A XXII. ülészak első részében a közgyűlés fontos határozatokat fogadott el az államok közötti ipari és műszaki-tudományos együttműködés előmozdítására, az élelmezési világprogram megvalósítására (napjainkban mintegy 2000 millió a rosszul tápláltak száma!), a nemzetközi nevelésügyi év előkészítésére. Úgyszintén az ENSZ-ben gyakran szó esett arról is, hogy kedvező feltételeket kell teremteni a gyümölcsöző tárgyalásokhoz az Új Delhiben összeült második világkereskedelmi és fejlesztési ENSZ-értekezleten (UNCTAD). Sor kerül majd egy rendkívüli közgyűlési ülészak összehívására is, melynek témája a következő „fejlesztési évtized“ (1970—1980) előkészítése lesz.

*

Corneliu Mănescu így vonta meg az első száz nap mérlegét: „Az elfogadott határozatok nagy száma azt bizonyítja, hogy az államoknak közös érdekük érvényesítéséhez egyesíteniük kell erőfeszítéseiket; azt bizonyítja, hogy életképes a megoldásoknak tanácskozások útján történő kidolgozási módja, aminek jelentősége különösen a mostani ülészakon domborodott ki. Munkálataink menete újabb tanúbizonysága volt annak, hogy a türelemmel és kitartással, a konstruktív, felelősségteljes szellemben folytatott vita a legbiztosabb módja annak, hogy hatékonyan vessük fel az emberiség békéjének és biztonságának problémáit, és az államok közötti kapcsolatban ösztönözzük a közeledést, a megértést.“

A XXII. ülészak második fele minden bizonnyal folytatja ezt a pozitív gyakorlatot. Munkájának várható eredményeibe azonban bele kell kalkulálnunk azt, hogy a tél folyamán sok új világpolitikai kérdés felmerült, ami a második szesszió előtt álló problémák megoldását nem könnyíti meg. Ám az ENSZ, 22 éves fennállása során, nehezebb helyzetekben is feltalálta magát. Miért ne remélhetnénk ezúttal is?

Mihálka Zoltán

A vietnami agresszió büneinek kivizsgálására és elmarasztalására alakult „nemzetközi törvényszék”, a Russell-bíróság (amelynek alapelveiről, erkölcsi motívációiról éppen Bertrand Russell és Sartre írásait tavalyi 1. és 2. számunkban közöltük) az Egyesült Államok kormányát — többek között — genocidium elkövetésében is bűnösnek mondta ki. Az ítélet e részének motíválására maga Sartre vállalkozott. Ölejtését — rövidítve — folyóirata, a Les Temps Modernes 259. számából vettük át.

I.

A genocidium-fogalom viszonylag új keletű: a jogász Lemkin vezette be a két világháború között. A tény maga azonban az emberiséggel egyidős; ezideig nem volt még társadalom, amelyet szerkezete megóvott volna e bűn elkövetésétől. Ebből is látható, hogy minden genocidium a történelem terméke, s mindig magán viseli ama közösség ismertető jegyét, amely végrehajtja. Az a genocidium, amelyet a következőkben meg kell ítélnünk, a jelenkori világ legnagyobb tőkés hatalmának cselekedete, s akként igyekszünk is megismerni; olyan cselekedet ez, amely e hatalom gazdasági alépítményeit, politikai céljait és jelen körülményei ellentmondásait egyidejűleg fejezi ki.

Kiváltképpen annak a megértésére kell törekednünk, hogy miképpen nyilvánul meg a *genocidium szándéka* abban a háborúban, amelyet az amerikai kormány Vietnam ellen folytat. Az 1948-as Egyezmény 2. szakasza ugyanis a szándékosságból kiindulva határozza meg a genocidiumot. Az Egyezmény hallgatólagosan egészen friss emlékekre utalt: Hitler kinyilvánította, hogy eltökölt szándéka a zsidók kiirtása; a genocidiumot ő *politikai eszköznek* tekintette, s nem is csinált titkot ebből. A zsidóra kivégzés várt, függetlenül hovatartozásától; nem azért, mert fegyvert ragadott, vagy mert valamelyik ellenállási mozgalomban vett részt, hanem *pusztán azért, mert zsidó*. Am az amerikai kormány ilyen egyértelmű nyilatkozatoktól tartózkodott. Sőt, azt állította, hogy tulajdonképpen csak az északi kommunisták megtámadta szövetségei, a dél-vietnamiak segítségére siet. Vajon a tények figyelmes tanulmányozása során lehetőségünk adódik-e egy elhallgatott szándék tárgyilagos feltárására? Vajon a vizsgálat után kimondhatjuk-e, hogy az Egyesült Államok hadserege egyszerűen csak azért gyilkolja halomra Vietnamban a vietnamiakat, mert vietnamiak? Hát éppen ez az, amit eldönteni csakis rövid történelmi áttekintés után lehet: hiszen a háború strukturái a társadalom alépítményeivel egyidejűleg változnak.

1860-tól napjainkig alapvetően módosultak a katonai célok és jelenségek; éppen a metamorfózis végeredménye az a „példás” háború, amelyet az Egyesült Államok Vietnamban folytat. 1856-ban egyezmény született a semlegesek javainak védelmére. 1864-ben Genfben megkísérlik oltalmazni a sebesülteket; 1899-ben, majd 1907-ben Hágában két konferencia is szabályozni próbálta a fegyveres konfliktusokat. Nem véletlen, hogy a jogászok és a kormányok éppen az emberiség által valaha megért két legborzasztóbb vérfürdő előestéjén igyekeztek valamiképpen „humanizálni a háborút”. V. Dedijer *On military conventions* című művében meggyőzően kimutatta, hogy a kapitalista társadalmak éppen e kísérletek idején vajdultak szörnyszülőttükét, a totális háborút, ami olyannak mutatja őket, amilyenek. Mindez összefügg a következőkkel:

1. A piacokért egymással marakodó iparosodott nemzetek versengése létrehozta az állandó ellenségeskedést, amely — elméletben és gyakorlatban — abban nyilvánul meg, amit „polgári nacionalizmus”-nak nevezünk.

2. Az ipar fejlődése (amelyből az antagonizmusok erednek) mind nagyobb tömegek pusztítására alkalmas hadigépek gyártásával eszközöket szolgáltat az ellentmondásoknak egyik versengő javára való megoldásához.

E fejlődés következményeként mind nehezebb megkülönböztetni a hátszínigot a harctérről, a polgári lakosságot a katonaságtól.

3. Annál is inkább, mert új, a városokhoz közel fekvő katonai célpontok keletkeznek: a *gyárak*, amelyek — legalább részlegesen — még akkor is az ország gazdasági teljesítőképességét erősítik, ha nem közvetlenül a hadseregnek dolgoz-

nak. S éppen a potenciál megsemmisítése a konfliktus célja, illetve megnyerésének eszköze.

4. Éppen emiatt mozgósítanak mindenkit: a földműves a fronton harcol; a munkás második vonalbeli katona; a parasztasszonyok a földeken férjük helyébe lépnek. Abban a *totalis* erőfeszítésben, amely egyik nemzetet a másikkal szembeállítja, a munkás is egyre inkább harci tényező, hiszen végül is a gazdaságilag erősebb hatalom győzelmi esélyei nagyobbak.

5. A polgári országok demokratikus fejlődésének következményeként a tömegek érdeklődnek a politika iránt. Nem ellenőrzik ugyan a hatalom döntéseit, de lassanként öntudatra ébrednek. Amikor aztán kirobban egy konfliktus, a tömegek többé már nem idegenek tőle. Miután a propaganda átgyúrja és igen gyakran eltorzítja a konfliktus értelmét, az a közösség egészének etikai elhatározásává válik; a mesterkedések következtében minden háborút viselő nemzetben mindenki vagy majdnem mindenki ellensége a szemben álló ország minden állampolgárának. A háború totalizálódik.

6. A teljes technológiai növekedésben levő társadalmak a kommunikációs eszközök sokszorozásával szüntelenül bővítik versengésük területét. Az amerikaiak hírhedt „egységes világa” (*one world*) tulajdonképpen már a XIX. század végén kialakult (amikor az argentin búza tönkretette az angliai gazdákat). A *totalis* háború nem csupán egyik nemzeti közösség minden tagjának háborúja a másik közösség mindegyik tagja ellen: *totalis* abban az értelemben is, hogy lángba boríthatja az egész világot.

Így hát a — polgári — nemzetek háborúja (amelynek az 1914-es konfliktus az első példája, de valójában már 1900-tól fenyegette Európát) nem egyetlen ember vagy valamelyik kormány találmánya, hanem egy totalitárius erőfeszítés szükségszerű következménye, amely elkerülhetetlenné vált azok számára, akik más eszközökkel akarták folytatni a politikát. Más szóval a választási lehetőség így alakult: vagy ne legyen háború, vagy olyan legyen, amilyen aztán volt is. Ezt a háborút vívták meg apáink. S a kormányok (amelyek látták, hogy közeledik a háború, de sem intelligenciájuk, sem bátorságuk nem volt ahhoz, hogy megelőzzék) már hiába kísérleteztek humanizálásával.

Ebben az első világviszonylatú konfliktusban a genocidium szándéka mégiscsak szörványosan nyilvánul meg. Akárcsak az előző évszázadokban, elsődleges célja az ellenséges ország katonai erejének a megsemmisítése volt, még ha a végső cél nemzetgazdaságának szétzúzása is. Noha igaz, hogy már nem nagyon különböztetik meg egyértelműen a polgári lakosságot a katonaságtól, néhány terroristaművelet tekintve, ritkán tekintik célpontnak a civileket. A hadviselő országok — legalábbis az aktív, harcolók — egyébként ipari hatalmak, s ez — kezdetben — bizonyos egyensúlyt eredményez; a pusztítás lehetőségeit illetően minde mérvű megtorlás jogát alkalmazhassa. Ez a magyarázata annak, hogy a mérsárlásban bizonyos mérsékletről tanúskodtak.

gyiknek megvan az elretentő ereje, vagyis az a hatalma, hogy a *talio*, az azonos

II.

1830-tól kezdve a múlt század folyamán több genocidium volt Európán kívül. Ezek közül egyesek tekintélyuralmi politikai struktúrák kifejezői, mások viszont a tőkés demokráciák belső szerkezetében gyökereztek. Ez utóbbiak elemzésére szorítkozunk, hogy megérthessük az Egyesült Államok imperializmusának előzményeit és a vietnami háború természetét.

Hogy áruikat és tőkeiket exportálhassák, a nagyhatalmak — kiváltképpen Anglia és Franciaország — kialakítják a gyarmatbirodalmukat. Az, ahogyan a franciák „hódításait” elnevezték (tengerentúli birtokok), világosan tanúsítja: csakis *támadó* jellegű háborúk útján juthattak e területekhez Afrikában és Ázsiában, gyengén fejlett területeken házhoz mentek felkutatni az ellenséget; távolról sem voltak ezek a háborúk „*totalis*ak”, hiszen — legalábbis kezdetben — bizonyos kölcsönösséget tételez fel a *totalis* jelleg; hanem oly módon aknázták ki a fegyverzet *abszolút* fölényének előnyeit, hogy elegendő volt expedíciós hadsereget igénybe venniük a konfliktusokban. Ez aztán könnyűszerrel elbánnik a reguláris hadseregekkel, ha egyáltalán akad ilyen. De mivel az ilyen ki nem hívott támadás kiváltja a polgári lakosság gyűlöletét, s a polgári lakosságból rekrutálódnak a felkelők vagy a katonák, a gyarmatosító hadak terrorhoz folyamodnak, minduntalan mérsárlásokat rendeznek. Ezek a mérsárlások genocidium jellegűek: ugyanis

egy adott — etnikai, nemzeti, vallási — csoport egy részének megsemmisítéséről van szó, a többiek elrettentése és a bennszülött társadalom *destrukturálása* (lebontása) végett.

A múlt században, miután a franciák vérfürdőt rendeztek Algériában, arra a törzsi társadalomra, amelyben minden közösségnek oszthatatlan területe volt, rákényszerítették a *Code civil*, a polgári törvénykönyvet, amely a polgári tulajdonjog szabályait tartalmazza és az örökségek felosztását is lehetővé teszi; ezzel szisztematikusan lerombolta az ország gazdaságának alépítményét, s így a föld e paraszti törzsektől gyorsan átkerült az „anyaországból” jött kereskedők tulajdonába. A gyarmatosítás nem egyszerű hódítás, mint amilyen 1870-ben Elzász-Lotharingia Németország által történt annektálása volt, hanem egyben — szükségszerűen — *kulturális genocídium*: gyarmatosítani csak úgy lehet, hogy rendszeresen felszámolják a bennszülött lakosság sajátos vonásait, miközben az egyedek számára nem teszik lehetővé az integrálódást az „anyaországba”. Hogy még a beolvadás előnyeit se élvezhessék. A gyarmatosítás tulajdonképpen — rendszer. A gyarmat jutányos áron ad el nyersanyagokat és élelmiszereket a gyarmatosító hatalomnak, amely viszonzásképpen világpiaci áron szállít ki, hogy a munkát ehéberért rákényszerítik a gyarmati szubproletariátusra. Mindebből szükségszerűen következik, hogy a gyarmatosítottak elvesztik nemzeti személyiségüket, kultúrájukat, erkölcsüket, néha még nyelvüket is, s nyomorúságosan, önmaguk árnyaként élnek, mint akiket minden szüntelenül „ember-alattiságukra” emlékeztet.

Munkaerjük rendkívül alacsony ára mégis valamelyes védelmet jelent számukra a genocídiummal szemben. A nürnbergi törvényszék éppen alakulóban volt, amikor például a franciák Sétífnél 70 000 algériait lemészároltak. Az eset anynyira köznapí volt, hogy senki sem gondolt akkori kormányunk bíróság elé állítására, a náci későbbi felelősségre vonásának mintájára. Am „a nemzeti csoport egy részének ez a szándékos elpusztítása” nagyobb méreteket nem ölthetett a gyarmatosítók károsodása nélkül. A szubproletariátus kivégzésével önmagukat tették volna tönkire. A franciák éppen azért vesztették el az algériai háborút, mert az algériai lakosságot se kiirtani, se integrálni nem lehetett.

III.

Mindezek előrebocsátása után könnyebb belátni, hogy a második világháború befejezése óta megváltozott a gyarmati háborúk szerkezete. A konfliktus és a konfliktusnak a „Birodalmakra” gyakorolt hatása, majd a kínai nép győzelme nyomán tulajdonképpen akkoriban eszméltek a gyarmati népek, s szánták rá magukat nemzeti függetlenségük visszaszerzésére. A harc jellegzetességeire jóelőre következtetni lehetett: a gyarmatosítók katonái, a gyarmatosítottak pedig számbeli fölényben voltak. Még Algériában is (pedig nemcsak kiaknázási, hanem telepítési gyarmat is volt) e téren 1 a 9-hez arány mutatkozott.

A két világháború idején a gyarmatok sok lakója beletanult a hadművészetbe, s harcedzetté vált. Mégis — kiváltképpen az elején — a fegyverek ritkasága és szegényessége megkövetelte, hogy csak kevés harci egységet szervezzenek. Ezek az objektív feltételek határozták meg a harci alakulatok ténykedéseit is: terrorizmus, álcázás, az ellenség gyötrése, a harci csoportok rendkívüli mozgékonyasága (váratlanul lecsaptak, s utána azonnal eltűntek); ilyesmit csakis az egész lakosság közreműködésével lehetett végbevinni. Ebből adódik a felszabadító erők és a néptömegek híres szimbiózisa: a felszabadító erők mindenütt megszervezték az agrár-reformot, a politikai hatalmat, az oktatást; a néptömegek viszont támogatták, táplálták, szükség esetén rejtegették a felszabadító hadsereg katonáit, s fiaikkal pótolták a veszteségeket.

Nem véletlen, hogy a népi háború alapelvei, stratégiája, taktikája, elmélete éppen akkor születik, amikor az ipari hatalmak a hasadó anyagok ipari méretű előállításával a totális háborút a szélsőségekig fejlesztik. S az sem véletlen, hogy a népi háború dönti romlásba a kolonializmust. Az az ellentmondás, amely a Nemzeti Felszabadítási Front győzelméhez vezetett, majd mindenütt jelentkezett. Valóban, a népi háború a klasszikus háború végét jelenti (a hidrogénbomba egyidejűleg jelezte a klasszikus háború végét). A gyarmati hadseregek tehetetlenek az egész népesség támogatását élvező partizánokkal szemben. Egyetlen módja van annak, hogy megszabaduljanak a demoralizáló zaklatottságtól, amelyek új *Dien Bien Phu*-hoz vezethetnek: a polgári lakosság likvidálása. Az „anyaországbeli“

katonák hamarosan megtanulják, hogy legkíméletlenebb ellenfeleik azok a hallgatag, konok parasztok, akik már egy kilométernyire az ütközettől semmiről sem akarnak tudni, semmit sem láttak. Minthogy az egész nép egysége az, ami a klaszszikus hadsereget sakkban tartja, az egész nép, vagyis a civilek, nők és gyermekek kiirtása az egyetlen kifízetendő *anti-gerilla* stratégia.

Kínzás és genocidium: ez az „anyaország“ válasza a gyarmatosítottak felkelésére. S — jól tudjuk — ez a válasz mit sem ér, ha nem gyökeres és totális. Az elszánt, partizan-serege révén egységes, politizáló, ádáz népesség többé nem retten meg egy-egy „példát statuáló“ mézárilástól, mint a gyarmatosítás régi szép napjaiban. Ellenkezőleg: ilyesmi láttán csak növekszik gyűlölete: többé tehát nem ijesztgetik, hanem fizikailag likvidálják a népet. Csakhogy mindez lehetetlen anélkül, hogy egyidejűleg a gyarmati gazdaságot, és ebből következően a gyarmati rendszert is ne likvidálnák; viszont erre megdühödnek a gyarmatosok, s az „anyaországok“ megoldás nélküli konfliktusban áldoznak embert és anyagiakat; de az „anyaországbeli“ tömegek ellenzik a barbár háború folytatását; s végül a gyarmatok helyén megjelennek a szuverén államok.

IV.

Előfordul azonban az is, hogy a népi háborúra adandó genocidium-választ nem fékezik alépitményi ellentmondások. Ilyenkor aztán a totális genocidium az *anti-gerilla* abszolút alapja. Bizonyos körülmények között a genocidium — azonnal vagy fokozatosan elérendő — céllá válhat.

Éppen így van ez a vietnami háborúban is. Új mozzanata ez annak az imperialista folyamatnak, amelyet neokolonializmusnak szoktak nevezni; neokolonializmus, mert függetlenségét elnyert régi gyarmat új gyarmatosítását célzó támadás. Először is — puccs pénzelésével vagy más gonosztettel — biztosítják magukat afelől, hogy az állam új vezetői ne a néptömegek érdekeit, hanem a privilegizáltak vékony rétegének, következőképpen a külföldi tőkének az érdekeit képviseljék. Vietnamban ez a következőképpen bonyolódik le: az Egyesült Államok kijelöli, fenntartja, felfegyverzi Diemet; Diem proklamálja a genfi egyezmények elutasítását, s a tizenhetedik szélességi körtől délre fekvő vietnami terület független államá alakulását. A folytatás aztán szükségszerűen következik az előfeltételekből. Szükség van rendőrségre és katonaságra, amely — a győzelme gyümölcseitől megfosztott, s így már az effektív ellenállás előtt az új rendszer ellenségeivé vált — régi harcosokat mindenütt üldözöbe vegye. Röviden: a terror uralma új felkelést robbant ki Délen, lángra lobbantja a népi háborút.

Vajon az Egyesült Államok valaha is hitt abban, hogy Diem csírájában elfojtathja a felkelést? Annyi bizonyos, hogy nem késlekedett tanácsadókat, majd csapatokat küldeni; s máris nyakig benne voltak a konfliktusban. A séma nagyjából azonos ama háborúéval, amelyet Ho Si Minh a franciákkal vívott, noha az amerikai kormány kezdetben kijelenti: csapatait nagylelkűségéből küldi, hogy eleget tegyen egyik szövetségesevel szemben vállalt kötelezettségeinek.

Ez a látszat. Ha mélyebbre tekintünk, kiderül, hogy a két konfliktus lényegében különbözik egymástól: a franciáktól eltérően az amerikaiaknak nincsenek gazdasági érdekeik Vietnamban. Vagy inkább így: csupán néhány magántulajdonban levő vállalat eszközölt valamelyes beruházásokat. De ezek az investíciók nem olyan jelentősek, hogy szükség esetén fel ne lehetne áldozni őket. S ez az áldozat nem érintené károsan az amerikai nemzetet, s igazából nem is sértené túlságosan a monopóliumokat. Ha az amerikai kormány a konfliktust nem *közvetlen* gazdasági jellegű megfontolásokból folytatja, akkor semmi oka visszautasítani azt a lehetőséget, hogy *abszolút stratégia* alkalmazásával, vagyis genocidiummal vessen véget a háborúnak. Persze ez nem elegendő annak bizonyítására, hogy valóban genocidiumot tervez; de elegendő annak bizonyítására, hogy semmi oka eltekinteni a genocidium lehetőségének a megfontolásától.

Maguk az amerikaiak hangoztatják, hogy e konfliktusnak kettős célja van. Nemrég Rusk kijelentette: önvédelmi harcot folytatunk. Tehát már nem Diemről, a bajba jutott szövetségéről vagy nagylelkűen megsegített Kyról van szó: Saigóban az Egyesült Államok sorsa forog kockán. Ebből az következik, hogy az Egyesült Államok elsőrendű célkitűzése katonai jellegű. Délkelet-Ázsiát nem akarják kiengedni a kezükből. A maguk embereit emelték hatalomra Thaiföldön, ellenőrzik Laosz kétharmadát, s előzőnléssel fenyegetik Kambodzsát. De mit sem érne mindez, ha a harmincegy millió lakosú szabad Vietnammal találnák szembe ma-

gukat. Ezért beszélnek oly szívesen a katonai vezetők a „kulcspozícióról”; ezért szónokol — szándékolatlan komikummal — Dean Rusk arról, hogy az Egyesült Államok haderői „a harmadik világháború megelőzéséért” harcolnak Vietnamban. Ez a frázis vagy teljesen értelmetlen, vagy pedig ezt akarja kifejezni: „a harmadik világháború megnyeréséért” harcolnak. Száz szónak is egy a vége: első céljukat egy *csendes-óceáni védelmi vonal* kialakításának a szükségessége szabja meg. Ez a szükségesség egyébként csak az imperializmus általános politikájának keretében alakulhatott ki.

A második célkitűzés gazdasági jellegű. Westmoreland tábornok a következők szerint határozta meg tavaly októberben: „Vietnamban azért háborúzunk, hogy bebizonyítsuk: a gerilla nem kifizetődő.” *Kinek* akarják ezt bebizonyítani? A vietnamiaknak? Igen különös volna, ha így volna. Hát érdemes annyi emberéletet áldozni, hogy meggyőzzék azt a szegényparaszt-nemzetet, amely San Franciscótól sok ezer kilométerre harcol? Miért kellett megtámadni, harcba provokálni ezt a nemzetet? Hogy aztán szét lehessen zúzni, és be lehessen bizonyítani harca hiábavalóságát? Hiszen a nagy cégek érdekeltségei majdnem a semmivel egyenlők ebben az országban.

Westmoreland frázisa, miként az idézett Rusk-kijelentés is, kiegészítésre szorul. Nem is a vietnamiaknak, hanem másoknak akarják bebizonyítani, hogy a gerilla nem kifizetődő. Minden kizsákmányolt és elnyomott nemzetnek, amelyet megkísérthet a vágy, hogy szabaduljon a Jenki járomból, mégpedig népi háborúval, amit előbb a bábkormány és a nemzeti hadsereg támogatta komprádorok ellen folytat, meg az Egyesült Államok „különleges alakulatai” s végül már az amerikai hadsereg ellen. Szóval: főként Latin-Amerikának szól ez. Általánosságban: az egész harmadik világnak. Guevarának — aki azt mondta: „Több Vietnam kell!” — az amerikai kormány ezt válaszolja: „Mindegyiket szétzúrom, úgy, mint ezt!” Vagyis: az Egyesült Államok háborúja mindenekelőtt példamutató jellegű. Okulásul három, esetleg négy kontinensnek; végül Görögország is földműves nemzet; a diktatúrát ott már beiktatták, s jól jön a figyelmeztetés: vagy kapitulálnak, vagy faji likvidálás következik.

Így hát a vietnami genocidium példája az egész emberiségnek szól, ez az a figyelmeztetés, amelynek segítségével az emberiség 6 százaléka kis fáradsággal a további 94 százalék ellenőrzésére törekszik. Persze propagandisztikus szempontból előnyösebb volna, ha a vietnamiak behódolnának, még megsemmisülésük előtt. De azért nem is olyan biztos, hogy a kapituláció előnyösebb lenne: ha ugyanis Vietnamban letörlik a térképről, a helyzet világosabb; hiszen a behódolás úgy is felfogható, mint egy *elkerülhető* elgyengülés; ám ha ezek a parasztok egy pillanatra sem ernyednek el, s hősiességükért *elkerülhetetlen* halállal lakolnak, a jövő gerillái még biztosabban elbátortalanodnak. Az előzőkből megállapíthatjuk: az Egyesült Államok kormánya kiindulópontot kreál és példát statuál. Első célja eléréséért egy egész népet kiirthat, s a pusztasággá változtatott Vietnamban instaurálhatja az amerikai békét (e tekintetben nehézséget nekik csak a vietnamiak ellenállása jelent); a második cél elérése végett — legalábbis részlegesen — realizálni *kényszerül* a népirtást.

V.

Az amerikai államférfiak nyilatkozatai nem oly nyitak, mint amilyenek annak idején a Hitleréi voltak. De a nyilatkozatok nyíltsága nem elengedhetetlen kellék: elegendő a tények beszédessége. A tényeket kísérő *ad usum internum* beszédekét úgyis csak az amerikai nép hiszi el; a bűntárs kormányok hallgatnak, a többiek elítélik a genocidiumot, de könnyű azt válaszolni nekik, hogy szó sincs ilyesmiről, s indokolatlan vádaskodásaik csak elfogultságukat tanúsítják.

Az amerikai kormány így érvel: mi tulajdonképpen egyebet sem tettünk, csak a következő választás elé állítottuk a vietnamiakat, északiakat és délieket egyaránt: vagy beszüntetitek az agressziót, vagy betörjük a fejeteket. Igazán fölösleges bizonyítani, hogy ez a javaslat abszurd, mert *az agresszió amerikai agresszió*, következőképpen csak az amerikaiak vethetnek véget az agresszióknak. Az abszurditás azonban nem szándékolatlan: ravasz dolog olyan követelést megfogalmazni, amelyet a vietnamiak egyszerűen nem teljesíthetnek. Az amerikai feltételt így is le lehetne fordítani: ismerjétek el vereségeteket, mert ha nem, „visszavetünk benneteket a kőkorszakba”; ez a „visszavetünk benneteket” — *genocidium*. Azt is mondták már: igaz, genocidium, de *feltételes* genocidium. Mit jelent ez jogilag? Hát egyáltalán elképzelhető ilyesmi?

Ha ennek jogi értelme volna, az Egyesült Államok kormánya éppen hogy kibújna a genocidium vádjá alól. Am — miként a jogász Matarasso rámutatott —: a szándékot az indítékoktól megkülönböztető Jog nem fogadja el ezt a kibúvót: zsarolás is lehet a genocidium motivációja — főként, ha már több éve folytatják. Ki lehet mondani, hogy abbahagyják, ha az áldozat megadja magát, de a cselekmény ettől még szándékosan elkövetett genocidiumnak minősül. Kiváltképpen abban az esetben (miként az esetben is), ha a csoport egyik részét azért semmisítették meg, hogy az életben maradtakat kapitulációra kényszerítsék.

Vegyük közelebbről szemügyre az alternatívát. A déliek választási lehetősége? Felgyűjtják falvaikat, súlyos, kitervelten gyilkos bombázásoknak vetik alá a lakosságot, tüzelnek az állatokra is, vegyszerekkel teszik tönkre a növényzetet, a megművelt területeket mérgezett anyagokkal permetezik, találmomra gépfegyvereznek, gyilkolnak, erőszakoskodnak, fosztogatnak: genocidium ez a szó szoros értelmében; tömegkivégzés más szóval. Ez az alternatíva első tagja. S a második? Mit kell tennie a vietnami népnek, hogy megmenekülhessen ettől a kegyetlen haláltól? Csatlakoznia kell az Egyesült Államok vagy Saigon haderejéhez, vagy hagyania kell, hogy stratégiai falvakba zárják, illetve az „új élet” falvaiba, amelyek az előzőktől csak nevükben különböznek, vagyis ugyancsak koncentrációs táborok. Tudunk ezekről a falvakról, sok tanúvallomásból; szögesdróttal körülkerítettek, a civilizáció legelemibb követelményeinek sem felelnek meg; rossz az ellátás, a higiénia legelemibb követelményei is hiányoznak, a foglyok sátrakban zsúfolódnak, vagy kicsiny erődítményekben, ahol alig van levegő; a társadalmi struktúrákat szétszűlezzik: a férfiakat különválasztják asszonyaiktól, az anyákat gyermekeiktől; a Vietnamban annyira tisztelt családi élet megszűnik; a házasságok felborulnak, a születésgyakoriság süllyed, a vallási vagy kulturális élet minden lehetőségét felszámolták. Még munkára, a maguk és hozzátartozóik fenntartására szükséges munkára sincs lehetőségük. Ezek a szerencsétlenek még csak rabszolgáknak sem mondhatók.

A szolgaság nem akadályozta meg egy mély kultúra kialakulását az egyesült államokbeli négek esetében. Vietnamban viszont a csoportot halmazza degradálták, élete — vegetálás. Amikor aztán szabadulni akarnak ebből az állapotból, ezek az atomizált emberek csakis *politikai* formákban teremthetik újjá kapcsolataikat: titokban ellenállásra csoportosulnak. Az ellenség jóelőre sejtji, hogy ennek be kell következnie. Az eredmény: a táborokat két-háromszor átfésülik; a biztonság még itt sincs biztosítva, az atomizáló erő szüntelenül hatnak. Ha véletlenül szabadlábra helyeznek egy lefejezett családot, például a nővérek gondjaira maradt gyerekeket, vagy egy fiatal anyát, a szabadultak a nagyvárosok szubproletariátusának sorait duzzasztják; a kenyérkereseti lehetőség nélküli, de hozzátartozóit táplálni szándékozó nővér vagy fiatal anya végül is az ellenség prostituáltjává válik.

Amit itt leírtam, s ami — Duncan tanúvallomása szerint — Délen a lakosság egyharmadának sorsára jellemző, tulajdonképpen szintén egyfajta genocidium, amit az 1948-as Egyezmény elítél:

„A csoport tagjainak fizikai vagy szellemi integritásával szemben elkövetett súlyos bűncselekmény;

a csoport szándékos alávetése olyan életfeltételeknek, amelyek teljes vagy részleges fizikai megsemmisítéséhez vezethetnek;

a csoport népszaporodásának akadályozására hivatott intézkedések;

gyermekek erőszakos átköltöztetése...”

Vagyis nem igaz, hogy választani lehet halál és behódolás között. Mert ilyen körülmények közepette maga az *engedelmisség is genocidium*. Talán inkább csak a következő választás lehetséges: azonnali, erőszak következtében bekövetkező halál; vagy pedig fizikai és szellemi elzülést betetőző lassú halál. Vagy talán nincs is választás, nincs semmilyen feltétel, egy-egy hadművelet véletlenei, a terror rémülete döntik el, ki milyen fajta genocidium áldozatává válik.

Vajon Északon más a helyzet?

Egyik oldalon a *pusztítás* ténye. Nemcsak a halál naponta ismétlődő kockázata, hanem a gazdasági aléptímény rendszeres pusztítása: mindent pusztítanak, az öntözőcsatornáktól a gyarakig, „amelyekből kő kövön nem maradhat”. Előre megfontolt szándékkal elkövetett támadások a polgári lakosság, főként a falusi lakosság ellen. Kórházak, iskolák, kultikus helyek lerombolása, konok törekvés húsz évi szocializmus megvalósításainak a felszámolására. S mindez csupán a lakosság terrorizálásáért? De hiszen ez a terrorizálás nem valósítható meg, csakis a

csoport növekvő hányadának napi megsemmisítésével. S maga a terrorizmus — lélektani-társadalmi következményeiben — genocidium. Hiszen ki állíthatná, hogy — kiváltképpen a gyermekek esetében — a terror nem okoz szellemi zavarokat, amelyek hosszú időre, talán egész életükre kihatnak.

A másik oldalon — a behódolás. Ami azt jelenti, hogy elfogadják országuk kettéosztottságát, s azt, hogy az amerikaiak — közvetve vagy közbeiktatott személyek révén gyakorolt — diktatúrája ránehezedjék konfliktusaikra, családjuk azon tagjaira, akikről elválasztotta őket a háború. De vajon ez a kibírhatatlan megaláztatás a háborúnak véget vetne-e? Ez egyáltalán nem biztos. Noha a Nemzeti Felszabadítási Front és a Vietnami Demokratikus Köztársaság testvérrien egységesek, mindegyikük stratégiája és taktikája különböző, minthogy más-más a helyzetük a háborúban. Ha a Vietnami Demokratikus Köztársaság kapitulálna, de a Nemzeti Felszabadítási Front folytatná a harcot, az amerikai bombázók tovább pusztítanák Északot. De — hivatalos nyilatkozatokból tudjuk —: ha a háború befejeződné, az Egyesült Államok kész lenne nagylelkűen dollárhegyeket költeni a Vietnami Demokratikus Köztársaság újjáépítésére. Ami pontosabban azt jelenti, hogy magántársaságok feltételhez kötött kölcsöneivel rombolnák le a szocializmus gazdasági alapját. S ez is genocidium: kettéfürészelni egy szuverén országot; az egyik felét megszállni és terrorral uralkodni; a másik felében gazdasági nyomással tönkretenni egy olyan drágán megszerzett nemzetgazdaságot, amelyet majd kiszámítottan elhelyezett befektetésekkel tipornak le, ha mindez bekövetkeznék, a „Vietnam” nemzeti csoportot fizikailag nem számolnák ugyan fel, mégsem léteznék többé; illetve megölnék gazdaságilag, politikailag és kulturálisan.

Mind Északon, mind Délen csak kétféle megsemmisítés-típus között lehet választani: kollektív halál, vagy szétesés. A legjellemzőbb az, hogy az amerikai kormánynak alkalmá volt próbára tenni a Nemzeti Felszabadítási Front és a Vietnami Demokratikus Köztársaság teherbírását, s tudja: a pusztítás — hacsak nem teljes — hatástalan; a Front erősebb, mint valaha. Észak pedig rendíthetetlen. Éppen ezért a vietnami nép előre megfontolt gyilkolásának nem is lehet az a célja, hogy kapitulációra kényszerítsék. Olyan békefeltételeket ajánlanak fel nekik, amelyekről jól tudják, hogy nem fogják elfogadni őket. Egy látszat-alternatíva mögé bújtatva, az imperializmus valóságos szándéka az, hogy lépcsőzetesen eljusson az eszkaláció legfelső fokára, vagyis a totális genocidiumig.

Ellenvetésképpen megjegyezhetné valaki, hogy az Egyesült Államok megkísérelhette volna ezt azonnal elérni, s Vietnamot *Blitzkrieg*gel megtisztítani az összes vietnamiaktól. Igen ám, de amellett, hogy egy ilyen tömegkivégzés igen bonyolult berendezések előzetes létrehozását igényli (mint például a bombázók útját ötezer kilométerrel megrövidítő thaiföldi légitámaszpontok létesítését és szabad használatát), az eszkaláció legfőbb célja az volt, s mindmáig az maradt, hogy a polgári közvéleményt fokozatosan készítse elő a genocidiumra. Ebből a szempontból az amerikaiak nagy sikereket értek el: Haiphong és Hanoi sűrűn lakott negyedeinek ismételt és rendszeres bombázása, ami ezelőtt két évvel nagy tiltakozást váltott volna ki, manapság már egy olyasfajta általános közönyt közepette zajlik, hogy az már inkább merevgörcsnek, mint apátának mondható. A trükk beválik: a közvélemény kesztyűs kézzel, apránként fokozott presszióknak véli azt, ami lényegében a lelkek előkészítése a végső genocidiumra.

Lehetséges-e ez a genocidium?

Nem.

De ez a vietnamiakon, csakis rajtuk múlik: bátorságukon, intézményeik csodálatos hatékonyságán.

Ami az Egyesült Államok kormányát illeti: senki sem mentheti fel bűne alól azon az alapon, hogy áldozatának intelligenciája és hősiessége mérsékeli a bűntény következményeit. Korunk termékével, a népi háborúval kapcsolatban, amely válasz az imperialista agresszióra, s az egysége tudatában levő nép szuverenitás-követelése, két magatartás lehetséges. Az egyik: Az agresszor visszavonul, békét köt, elismeri, hogy egy egész nemzet szembeszállt vele. A másik: annak tudatában, hogy a klasszikus stratégia nem vezet célra, s ha saját érdekei veszélyeztetése nélkül megteheti, egész egyszerűen a tömegkivégzéshez folyamodik. Más választás nincs. De ez a választás *lehetséges*. Mivel az Egyesült Államok csapatai befeszkelődnek Vietnamba, fokozzák a bombázásokat és a mézárásokat, igyekeznek Laoszt leigázni, s Kambodzsá előzönlését tervezik, holott vissza is vonulhatnak, nem kétséges, hogy képmutató tagadásai ellenére az Egyesült Államok kormánya a genocidium mellett döntött.

Miért „tanáros”? Miért „szinte pozitívista”?

Nagyra becsülöm Balogh Edgár vitatkozó szellemét. Sokszor kavart már vitáival jótékony vihart, melynek nyomán felfrissült a korábban áporodott levegő. Nem tartom ilyen szerencsés intervenciónak hozzászólását (*Korunk*, 1968. 1.) Láng Gusztáv Hajdu-kritikájához (*Korunk*, 1967. 11.). Láng Hajdu Győző kötetét irodalomkritikai írások gyűjteményének tekintette, ez határozta meg a kötetrel szemben támasztott igényeit és kritikusi ítéletét is: Hajdu kötete Láng Gusztáv mérlegén könnyűnek találtatott. Balogh Edgár nem is vonja kétségbe az irodalomkritikus Hajdu elmarasztalásának jogosultságát, csak — úgymond — más szemszögből kell a „Hajdu-oeuvre”-öt felmérni, nem az irodalomkritikus, hanem a lapszerkesztő teljesítményét kell elsősorban mérlegre tenni.

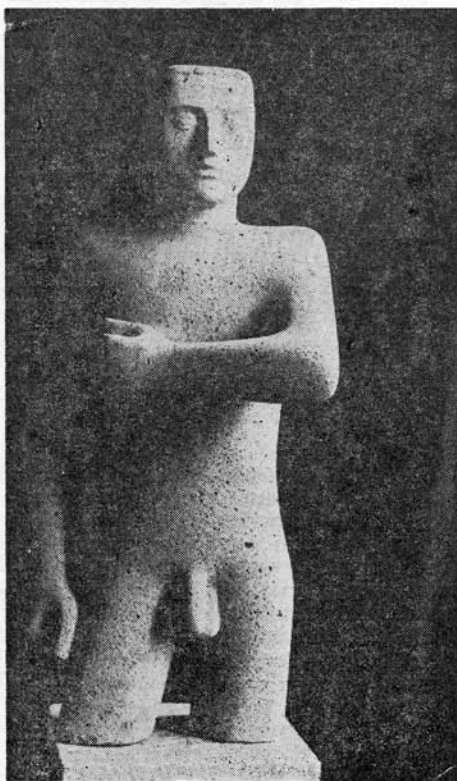
Mielőtt e szempontváltás igényére reflektálnék, nem hallgathatok egy zavaró ellentmondásról. Ha Balogh nem tagadja Láng kritikájának érvényességét, akkor miért igyekszik megfogalmazásával kételyeket sugalmazni kritikái eljárása iránt? Mert egy néhány jelzője és minősítése ezt szolgálja. Például a „tanáros” jelző Láng elemzésével kapcsolatban a steril pedantéria, a szószálhasogatás képzetét idézi az olvasóban. Vagy: Balogh szerint a „Hajdu-oeuvre” hibáit Láng „egy befelé-részletező” (tehát nem eléggé nagyvonalú?), „pozitív tényadatokat szinte pozitívista módon megragadó filológia” segítségével mutatja fel. Igaz, hogy hozzátézi: joggal. De ha joggal, akkor miért szuggerálja Balogh ezzel a fogalmazásával a pepecselés, a faktológia pejoráló képzetét? A „pozitív... pozitívista”-kettőzés közötti diminuáló „szinte” — szinte kihull a szövegből, s a felületes olvasó Lángról azt jegyzi meg, hogy pozitívista, hogy bolhászkodó kritikát ír, holott mi sem áll távolabb Láng kritikájától, amelynek csak érdeme, hogy vizsgálódása során nem hajlandó nagyvonalúan szemet hunyni olyan jelenségek felett, amelyeket joggal marasztal el egy igényes kritikus.

Visszatérek Balogh Edgár nézetére, miszerint Hajdu írásainak igazságos megítélésénél a lapszerkesztő teljesítményét kell mérlegelni, és nem, vagy csak másodszorban az irodalomkritikusét. Azt csak jelzem itt, hogy Hajdu egy szépirodalmi folyóirat szerkesztője — s ez némileg magától értetődővé teszi, hogy irodalomkritikus is. Hangsúlyozni viszont a következőt szeretném: sajnálatos, hogy Balogh vitacikkében kitért az elől, hogy érdemében vitába szálljon Láng kritikájának első bekezdésével, ahol is a cikkíró éppen a Balogh által is képviselt álláspont elfogadhatatlanságát fejti ki a maga pozíciójáról. A bekezdésből csak a központi gondolatot idézem: „eredeti céljunktól és hatókörűkből kilépve, ezek a »menet közben« született írások új »műformában« — könyvben — kerülnek az olvasó kezébe, s ezzel új mértéket állítanak önmaguk és bírálójuk elé”. Indokolt-e ez a szempont vagy sem? Balogh Edgár csak akkor tudna meggyőzni álláspontja igazáról, ha előbb bebizonyítaná, hogy Láng Gusztáv első bekezdésének érvelése tartatatlan. Ezt, sajnos, elmulasztotta.

Végül „a kritika kiterjesztésének szükségé”-ről. Nem világos, hogy mire gondol itt Balogh Edgár. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt publikált irodalmi művek megmérése ma — az irodalomtörténet feladata, és végezze is el. Mint gyakorló szülő elsősorban tankönyveink e kategóriába tartozó anyagának a felülvizsgálását javasolnám. Az irodalomkritikának — úgy gondolom — nem a történetivé vált anyaggal, hanem az irodalom eleven folyamával kell foglalkoznia. Ennek a folyamnak szerves része minden újradíadás. Ha tehát ebben a formában válik aktuálissá valamely régebbi alkotás — természetes, hogy ugyanazzal az igényességgel kell kritikai vizsgálat tárgyává tenni, mint a ma született művet. Tulajdonképpen ez volt a Hajdu Győző kötetének az esete.

Kolozsvár, 1968. január.

Tóth Sándor

Váro Márton: *Legény*

IFJÚSÁG-NEVELÉS

A magyar helyesírás vitájához

Hadd fordítsam meg a sorrendet, s előbb a vitazáró cikkből idézzek. Szabó T. Attila professzor így summázott benne: „A helyesírás tanításának csekély eredményén gyötrődő oktató személyzet köréből tört fel a veszedelmet jelző kiáltás, és a gyakorlat embereinek mindennapos tapasztalataiból, kísérletezéseiből születtek és — remélhetőleg — születnek meg ezután is azok a gondolatok, ötletek, eljárás-módok és fogások, amelyeknek alkalmazása e kérdésben üdvös változást hozhat“.

1967 folyamán két hónapon át forrt a vita a *Tanügyi Újság* hasábjain arról, hogy miért nem tudnak helyesen írni a tanulók. Az eszmecsere persze a magyartanítás egészét, sőt az iskolai munka teljességét érintette, nem is lehetett volna másként, s módszertani tanulságain túlmenően fontos társadalmi és közművelődési vonatkozásokat is tudatosított. Már a vitaindító cikk szerzője, Fényi István nagykarolyi tanár, költő a helyesírás látszólag másodlagos kérdését az egyetemes művelődési problémákba ágyazva tárgyalta, s igen helyesen az ügy nagy kulturális kihatásait villantotta fel. Az írásszabályok ismerete nélkül nincs műveltség. Az egyszerűen sincs felső matematika. Ennek ellenére a tanulók egy része nem ismeri a helyesírást. „Kikerült a líceumból több olyan tanuló, aki nem alkalmazza tökéletesen a helyesírási szabályokat“ — panaszolja Fényi István. Székelyudvarhelyi tanártársa, Miklós Ferenc megerősíti ezt a véleményt. Iskoláinkban gyöngye a helyesírási szint, semmiképpen sincs arányban a más tantárgyakban elért tanulmányi eredményekkel.

Egyenesen meglepőnek tűnhetik, hogy néha még azok a tanulók is lebecsülik a helyesírás fontosságát, akik közel érzik magukat az irodalomhoz, sőt írással is megpróbálkoznak. Fényi István említi, hogy írójelölt diákok, akik tanácsért, irodalmi kísérleteik felülbírálásáért fordulnak hozzá, megdöbbenő nyugalommal követik el a súlyos íráshibákat. Egyébként erről Huszár Sándor *Utunkbeli* szerkesztői üzeneteiből is sűrűn értesülhetünk: költői és írói pályára kívánczó fiatalok közül némelyik gyalázatosan nem ismeri a helyesírás szabályait. Fura szemlélet e hanyagság oka. Egyik nagykarolyi diák hangot is adott ennek: becsületes ember még lehet valaki — vélekedik —, ha nem is tud helyesen írni. Azt hiszem, hogy nemcsak az iskola, a tanítók és a tanárok mulasztásai miatt alakulhatott ki némelyekben ilyen vélemény, hanem az iskolán kívül, a sajtóban, a közművelődési intézményekben fennálló közöny is táplálja ezt. A nyelvi gond, a tudatos nyelv-művelés lebecsülése — amiben íróink, szerkesztőink közül is jócskán találni ludasokat — immár a helyesírás alapjait kezdte ki.

Becsületes ember, persze, lehet valaki azért, mert nem tud helyesen írni. De művelt ember semmiképpen sem. P. Dombi Erzsébet kolozsvári tanárnő találó megfigyelése szerint a helyesírás szabályainak betartása a tanuló gondosságát, figyelmességét, rendszeretét is tükrözi. Feltétlenül. De ugyanakkor jóval többről van szó. A helyesírásban is a nyelv szelleme, alkotó képessége nyilatkozik meg, s ki ezt nem ismeri vagy nem tartja fontosnak megtanulni (illetve megtanítani), az szellemi félszegsége kárhóztatja önmagát vagy tanítványait. A tudatos nyelvismeret ugyanis nemcsak az irodalom, de valamennyi tantárgy elsajátításának fontos feltétele. Apáczai Csere János óta tudjuk, hogy milyen döntő az anyanyelv szerepe a világ megismerésében, a tudományok elsajátításában. Iskoláinkban az idegen nyelvek tanítása — megfontolt, valóban tudományos elvek szerint — az anyanyelv alapján, azzal állandó összehasonlításban folyik. Az anyanyelven elsajátított bármilyen ismeretet a tanuló később más nyelven is sokkal eredményesebben használhatja, mint ha csupán bemagolta volna. Igen ám, de ehhez a nyelv tökéletes ismerete szükséges, amibe feltétlenül beletartozik a helyesírás is. Én egyenesen a levegőhöz hasonlítanám. Ösztönösen lélegzünk, de levegő nélkül nem tudnánk élni. A helyesírásnak is ennyire ösztönné kell válnia ahhoz, hogy ne akassza, hanem segítse a tanulást, az ismeretszerzést, egész kulturális lélegzésünket.

Lelkiismeretesen, a dolog mélyére nézve vitatták meg a *Tanügyi Újságban* szót kapott tanerők, hogy miért is nem tudnak a tanulók helyesen írni. Szubjektív és objektív okokat soroltak fel. Ezek közül egyik valamennyi tanárt és tanítót érint. A nem irodalomszakosok hiányos nyelvhelyességi ismereteire és hiányzó igényességére gondolok. Sokan felepanaszolták, hogy a szaktanár hiába tesz meg mindent, ha a tanári kar más tagjai nem követelik meg a helyesírást. Muzsnay Árpád batizi tanár keserűen tapasztalta, hogy szöveges példánál a legjobb tanulók is olyan hibákat követnek el a dolgozatfüzetekben, amit magyarórán soha. És a tanár ki sem javítja az ilyen hibákat. Vagy nem törődik ezzel, vagy ő sincs tisztában a helyesírással. „Találkoztam olyan tanárral, aki a cím végére pontot tétetett a tanulókkal — írta Fülöp Béla irinyi tanár. — Az a szegény gyermek most már kinek higgyen? Tegyük szívünkre a kezünket, és alkalomadtán ne szégyelljük elővenni a helyesírási szótárát. A tanulók érdekében is...“ De a tanári tekintély érdekében is, ami bizony odavész, ha a más szakos tanár óráján a táblavázlatban a tanulók helyesírási vétséget vesznek észre. A szakbarbárság mindenütt a szellemi tunyaság jele, a tanári munkában éppenséggel az, és semmiképpen sem tűrhető meg.

Objektív okként sokan említették a megfelelő segédkönyvek hiányát. Rózsa Mária, a Tankönyvkiadó szerkesztője hozzászólásában jelezte, hogy hamarosan több, eddig igen nélkülözött segédkönyv, módszertani útmutató jelenik meg. Többen sürgették a tantervek korszerűsítését (nagyobb óraszámot is), mivel ez előfeltétele annak, hogy a nyelvtankönyvek is a korszerűség igényével módosuljanak. Szabó T. Attila professzor szintén nyomatékosan hangsúlyozta a segédkönyvek fontosságát. Helyesírási szabályzatra és szótárra volna szüksége nemcsak az iskolai oktatásnak, de a nagyközönségnek is.

Közismert, hogy a nyelvtant — és vele a helyesírást — koncentrikus módszer szerint oktatják iskoláinkban. Lelkiismeretlen tanár unalmassá teheti az óráját, ha lélektelenül csupán elismétli az előző évben tanultakat, nem pedig arra építve vezeti el tanulóit az új anyaghoz, vagy ha nem tudja felkelteni az érdeklődést az újabb ismeretek iránt. A helyesírás nem öncélú ismeret, hanem a fogalmazási készség kialakulását, a pontos önkifejezést segíti elő, s egyben a nyelvtani szabályok megértését is könnyebbé teszi. Igen, ha a szaktanár valóban ismeri a szakját.

Ugyanis nemritkán a tanár tudásának kell kiegészítenie, pótolnia a szűk terjedelmű tankönyv hézagait.

Személyes szülői tapasztalatommal hozakodom elő. Fiam ötödikes nyelvtan-könyvében szépen le van írva a szabály, hogy az *út* szó hosszú, de az *utas*, *utak*, *utat* szavak rövid magánhangzóval irandók. Miért így? A tankönyv elfelejtette a magyarázatot. A tanuló azonban — ha nyílt eszű, gondolkodó lény — felteszi a kérdést: miért írjuk éppen ezt a három szót rövid u-val, a többit mind hosszúval? A gyermeknek pedig felelni kell. Csak azt ne felelje valaki: „Így a szabály és kész“... Ha a tanár ilyenkor feleleveníti azt az ismeretet, amit az egyetemen vagy a főiskolán a nyelvtörténetből elsajátított, akkor a tanuló örökre megjegyzi magának a furcsa szabály nagyon is logikus magyarázatát. Az én fiamnak szerencséje volt a tanárnőjével. De vajon mindenütt, minden gyermek megkapja-e a kielégítő feleletet kíváncsiságára? (Ez már a szaktanárok képzettségét érinti, vagy éppen azt, hogy némely helyen nem szaktanár tanítja a magyar nyelvet és irodalmat, de ez csakugyan más ügy és más cikk témája lehet.)

A *Tanügyi Újságban* lefolyt hasznos eszmecsere még inkább tudatosította a pedagógusokban a helyesírás tanításának fontosságát, egyben pedig a tanügyi hatóságok tennivalóit is e munka megkönnyítése végett. A segédkönyvek, a helyesírási szótár mellett jogos igényként hangzott el például az, hogy az *Electrecord* készítse el a tantervben szereplő költemények és prózarészletek művészi hangfelvételeit. A helytelen írás ugyanis nemritkán a helytelen beszédből ered. És mindekelőtt tervszerűen ki kell bővíteni az iskolai könyvtárak állományát. Fényi István megjegyzése helytálló: a real-tárgyak tanításához szükséges didaktikai anyagok elosztásában rendszeresség tapasztalható, miért ne lehetne ugyanezt meghonosítani az iskolai könyvtárak kötelező ellátásában is? Szabó T. Attila professzor ezt a gondolatot egészítette ki: „... az egész nyelvtani oktatás az anyanyelv nyelvi rendszerének tudatos használatára való előkészítés mellett az irodalmi oktatás útját egyengeti... Mert mi is a helyesírás-tanítás? A látási emlékképek mentől erősebb rögzítésére való törekvés. Nos, minél többször találkozik olvasmányai során a tanuló a benne még nem vagy téves hangalakban rögzült szó nyomtatott, helyesírási képével, annál biztosabban a helyes emlékkép raktározódik el tudatában. Az olvasásra való ránevelés tehát magasabb fokon valóban egyik legkönnyedebb, legélvezetesebb módja a helyesírásban való gyakoroltatásnak és az e tekintetben való biztonság növelésének.“

Kellő hangsúllyal tisztázódott a vitában, hogy a helyesírás nem „érzek dolga“, mint mondjuk a zenei hallás, ezt minden diák — egyik több, másik kevesebb munkával — feltétlenül megtanulhatja, és meg is kell követelnünk tőlük az írásszabályok pontos ismeretét. Módszertani vita lévén, számos hasznos eljárást tárgyaltak meg a hozzászólók, ezek ismertetése azonban nem tartozhatik e cikk feladatai közé. Csak példaként emelem ki Szikszay Jenő brassói tanár írását a lélektani tényezők szerepéről a helyesírás oktatásában vagy az irinyi Fülöp Béla megszívlelendő javaslatát az igényes iskolai színjátszás fellendítéséről, ami játékonyan fejlesztené a beszédkészséget s közvetve az írást is. A vita hevében egyik-másik hozzászóló a javaslatok rendjén el is vetette a súlykot; Szabó T. Attila professzor rendszerező összefoglalása ezeket tapintatosan kiigazította.

Ennek a vitának volt egy olyan vonatkozása, ami közvetlenül érinti a sajtót, s ezt feltétlenül említenem kell itt. Gergely Géza ditrói tanárt idézem: „Egyik órán, amikor dühösen kifakadtam, hogy a tulajdonnevek helyesírását a VII. osztályban már igazán illene tudni, az egyik tanuló újságot tett az asztalomra. — Mi ez? — Kis kezdőbetű — felelte, és ott követelőzött szemében a jogos kérdés: »a nagyok-

nak nem kell betartaniok a helyesírási szabályokat?« Hát igen, írók, művészek nevét kis kezdőbetűvel nyomtatták ki ... Mi történt? Modernizálódik a helyesírás? Akkor miért nem vesznek róla tudomást a tankönyvek?« Nem is ez az igazán nagy vétség szerintem sajtónk nyelvében. A pongyolaságot hibáztatom leginkább. Ne feledjük: lerombolhatjuk mindazt, amit az iskola nagy gonddal felépít, ha az újságot olvasni kezdő serdülő ifjú folytonos nyelvi hanyagsággal találkozik. A sajtó jó stílusa ezért is közügy, művelődésünk ügye, társadalmi fontosságú kérdés. Én nem is a szavakon kezdeném a tisztogatást — habár ott is szükség van a nyelv-művelő gondra — hanem a mondatszerkesztésnél. Itt a legtöbb a tennivalónk: önmagunkat nevelni, újra meg újra szoktatni a magyar nyelv szellemének megfelelő mondatszerkesztésre. Arany János jó száz esztendeje leírt tanácsát ma is teljes-séggel helytállónak érzem: „Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok romlása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: düljük fel, — és a fa nem lesz többé!“ (Visszatekintés, 1861).

Jó eredménnyel járt ez az eszmecsere: tudatosította a tennivalókat. Ezért is térünk vissza rá az új esztendőben. A helyesírás, a nyelvtanítás egész oktatásunk sarkalatos ügye. A szocialista állam ezért áldoz oly sok pénzt a nyelvtanításra, köztük a nemzetiségek anyanyelvének iskolai oktatására. Majdnem kétezer iskola és tagozat gondoskodik az együttélő nemzetiségek fiatalágának anyanyelvi oktatásáról. A tanári lelkiismereten és egyéni felelősségen túlmenően, egyenesen társadalmi kötelességünké teszi ez, hogy a magyar gyermekek tehetségének országos érvényesülése előtt kaput nyitó román nyelvvel egyetemben, hozzáértéssel, szeretettel, minél jobban megtanítsuk fiainkat, leányainkat anyanyelvünk tudatos ismeretére, művelt emberekhez illő használatára.

Beke György

Fantázianyítás az iskolában

(A gyermekjáték kérdéséhez)

Nevelői tevékenységünknek van egy mostohán kezelt területe: nem tulajdonítunk jelentőséget a gyermeki játéknak. A játék pedig lélektani és nevelési probléma. Képzelőerőt lobbant fel. Leleplezni a játszót. Feltár mindent, ami benne rejtőzködik: értelmi, érzelmi adottságát, kedélyvilágát, ízlését, érintkezési módját. Eligazítja a nevelőt a gyermek megismerésében: soha közvetlenebb képet nem nyer neveltjéről, mint játék közben. Éppen ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a kínálkozó lehetőséget.

Mindaz a tevékenység, amit a gyermek kedvtelésből végez, játék. Közkeletű megállapítás, hogy a gyermek játéka élettevékenység. Általános érv az is, hogy játékában utánoz. Utánzása sajátos, egyéniségén átszűrű a környező benyomásokat. Így készül felnötté válására. Környezeti benyomások hatása alatt kialakult életseményét gyakran „valósítja meg“ játéka közben. Gondolok a mamásdira, iskolásdira.

Alkotóképessége tehát legjobban játék közben bontakozik ki. Kérdés azonban, hogy mikor és milyen módon hasznosíthatjuk. Szerintem az oktató-nevelőmunka

minden fázisában. De vigyázzunk, mert olyan, mint a gyógyszer; kevés hasznos, több káros. A jó nevelő — mértékkel — mindig előnyösen kamatoztatja a játékban rejlő lehetőségeket.

A továbbiakban a játékok magasabb formájáról, a szerepjátékokról szerzett húsz évi tapasztalataimról számolnék be. Úgy vélem, nem árt erről bővebben szólni, tekintettel arra, hogy az iskolai színjátszásnak gazdag a hagyománya nálunk, és mint ilyen, jó volna még inkább kiaknázni a szép beszéd meghonosítása, a diákok műveltségének elmélyítése végett.

Az iskolai színpadokon szereplő gyermekek is játszanak. Ismeretes, hogy a színjáték vágya is játékkedvből született. Felnagyítja, költészeté varázsolja az élet kérdéseit. A szerzett élmények befolyásolják a belső fejlődést. De vajon elmondhatjuk-e mindezt gyermekünnepélyeinkről? Vajon a gyermeki alkotókedv, vagy a nevelő „beállítása” kerül-e túlsúlyba ilyen alkalommal? Sokévi tapasztalatom szerint az iskolai ünnepélyek torz gyermeki világot ábrázolnak. Egy-egy ünnepély közeledtével néha-néha borzong a nevelő is, a tanuló is. Nem egy esetben az ilyesmi csak azok számára jelent valamit, akik bizonyos adottságaiknál fogva kiélhetik szereplésvágyukat. Hangulatos képet nyújt a kivilágított dobogó, az izgalomtól piros arcú gyermekcsereg, hanem a rendezvény nevelő értéke — bizony kétséges.

Ideje volna hát tisztázni ezen a téren is a felfogásokat és korunk nevelő célkitűzéseire méltón elvszerűbb álláspontra helyezkedni. Hiszen az ünnepségeken a nevelés, nem pedig a dresszúra eredménye kellene hogy megmutatkozzék.

Véleményem szerint főképpen a gyermeki játékhajlamra kellene támaszkodni. Úgy lenne jó megválasztani az ünnepségek tematikáját, hogy az élményt kínáljon s felkeltse a játékkedvet. Így válik a játszó gyermek alkotóvá. Minél többet sikerül adnia magából, erőmegfeszítéseiből, annál teljesebb a sikerélmény. Ez a biztositéka az emocionális hozzáállásnak. Nincs gyermekszínpadi művészet, csak az oktató-nevelői célt szolgáló gyermekjáték. Ez viszont a fejlődés, jellemalakulás szempontjából felbecsülhetetlen érték. A gyermeki képzelőerő a legkülönbözőbb játék-helyzeteket is megoldja, öntevékenyen teremti meg az időt, teret és környezetet. Sokkal biztonságosabban használja az elképzelt eszközt, mintha a valóságos volna a birtokában. Éppen ez az, ami a játékot széppé, izgalmassá, költőivé teszi. A költőiség a gyermeki képzelőerő terméke. Márpedig a gyermekszínházasi éppen erről a művészi élményt kialakító legfőbb energiáról mond le, amikor nem a belülről induló alkotó megnyilatkozásra támaszkodik, hanem a gyermeki világtól távoleső hamis érzéseket, cselekedeteket kényszerít rá. A hiba rendszerint abból adódik, hogy a nevelő rendezővé válik, és a felnőtt színjátszást utánozva szerepeltet. Ezzel elsikkad a gyermeknél oly gyakori közvetlenség-élmény.

A nevelő rendezői elgondolása elengedhetetlen, de eljárása inkább sugalmazó, irányító, szabályozó legyen. A játszó gyermeket rá kell vezetni arra az érzésre, amit kifejezni akar. Mindenekelőtt az a fontos, hogy a gyermek megértse a helyzetet és beleélje magát az „eljátszandó körülményekbe”. Mindig egy szűkebb csoportban, közös megbeszélés során fogalmazzák meg a mondandót, vonatkoztatják a téma részreire és egészére, körvonalazzák a hősök külső és belső alakját. A nevelő jól átgondolt kérdéseivel inkább sarkalljon, ne pedig klisé elfogadására késztesse. Mindig a gyermek konkrét, természetes élményhelyzete legyen a képzettársításhoz a kiindulás. Ezzel megkönnyítjük az átélést (például: „*Hogyan viselkedtél, amikor...*”; „*Mit éreztél, amikor...*”). Hogy a különböző szubjektív megnyilatkozások kifejezőerejét fokozzuk, némajátékkal törekedhetünk arra, hogy objektív kritikai álláspontot alakítsunk ki. (Elmesélem például, hogy gyermekkoromban nagyanyám

egy néni nevenapjára rózsacsokorral elküldött a harmadik szomszédba. A néni meghatódottságában pénzt nyomott a markomba. Nem akartam azonban elfogadni, mert tudtam, hogy otthon rosszallni fogják. Végül is engedtem az unszolásnak. A kapun kívül viszont megbántam. Nem mertem hazavinni, mert egyszer már hasonló helyzetben visszaküldtek a kapott pénzzel. Izgalmamban a kanálisba csúsztottam. Megkérdem a gyermekeket, akadna-e vállalkozó, hogy ezt a kis kalandot némajátékkal megelevenítse.) Ez az eljárás oldja a játékkedvet. Egyre többen akarnak egy-egy alakot megformálni, valamilyen játék helyzetet megoldani. Hogy a játék érlelődjék, érvényesítjük a fokozatosság elvét. Az érzésmegnyilvánulás kollektív munka terméke lesz. Míg az egyik próbálkozik, a többi figyel, bírál, alkot. Egyre kifejezőbbé válik a mimika, a mozgás. Hogy a gyermekek figyelmét további munkára serkentsük, lerajzoltathatjuk egyszerű vonalakkal a megbeszélte kifejezéseket. Felkérhetjük, hogy figyeljék meg bizonyos helyzetekben környezetük viselkedésmódját, beszédmódját.

A módszer izgalmas élményt nyújt a játékosoknak is, a nevelőknek is. Felöltik egy sereg megoldási lehetőség. A gyermekek ügyesen válogatnak, segítik egymást. Érdekes szellemi torna ez számukra. Megfigyelőivé válnak az érzelmek tükröződésének cselekedetekben, mozgásban, arcjátékban. Árnyalódik, színesedik kifejezőkészségük. Ne korlátozzuk ilyenkor a hangulatot, a fantáziajátékot, hadd telítődjék minél több élménytartalommal a közlés.

Miután a téma bonyodalmaait részleteiben és egészében megértettük, a sajátos érzéseket felkeltettük, kezdhettük a begyakorlásokhoz. A tulajdonképpeni begyakorlásra csak a harmadik próbán kerülhet sor. De ekkor is vigyáznunk kell, hogy ne váljék mechanikussá. Hogy ezt megelőzzük, közben-közben élénkítő helyzetgyakorlatokat, beszéd-, hanghordozási és koncentrációs gyakorlatokat végeztetünk. Így a játékkedv sem csappan, s a kifejezési mód is gazdagszik. Mozdulásuk könnyedebb, biztonságosabb, hanghordozásuk színesebb lesz, koncentrációs képességük lényegesen javul.

Hanghordozási gyakorlat: Megfigyeltetjük az élet sokféle beszédmódját, hogy a hanghordozásban rejülő kifejezőerőt is tudatosítsuk. Ezzel elérjük, hogy a játék folyamán ne egyetlen beszédforma uralkodjék. Gyakoroltatjuk a magán- és mássalhangzók helyes képzését és a helyes légzést. Ez a szép beszéd alaptörvénye. Kórusban mondatott gyermekmondókákon, éneklő dikciókon, különböző beszédhelyzeteket idéző replikákon észrevétetjük a hangok fizikai hatását. Eredményes segéd-eszköz az efféle gyakorlatoknál a magnetofon. A beszédmegfigyelés révén fejlődik a színes hanghordozás. A beszédgyakorlatokat azonban sohase végeztessük az eljátszandó szövegen. Ezzel modorossá válik a közvetítés, s a hanghatások kopnak. Egy-egy csengő szólamú verssor, olvasmányaik fordulatossá válik a hanghatások kopnak. Egy-egy csengő szólamú verssor, olvasmányaik fordulatossá válik a hanghatások kopnak. Egy-egy csengő szólamú verssor, olvasmányaik fordulatossá válik a hanghatások kopnak. Egy-egy csengő szólamú verssor, olvasmányaik fordulatossá válik a hanghatások kopnak.

A művészi teljesítmény másik fontos előfeltétele a mozgáskultúra. Ritmikus helyzetgyakorlatok könnyedebbet teszik a mozgást. Felbontjuk külön mimikai és gesztusgyakorlatra. Ilyen lehet például telefonbeszélgetés barátnővel, mentőálmással, ismeretlennel, különböző természetű témákat megoldva. Ilyenkor felfokozott, hangsúlyozott mozgást kívánunk. Ritmikus kéz-, lábgyakorlatokkal ütemre végeztetünk kifejezőmozgást. Egy-két tanuló tompán dobol hozzá.

Hogy az eszközök, tárgyak helyes használatát tudatosítsuk, próbálgattatjuk használatukat először magával a tárggyal, azután a tárgy nélkül. Például egy pohár víz átnyújtása. A cselekvés minden mozdulatát átéltetjük, kidolgoztatjuk. Körülbe-

lül így: kiviszem a poharat a helyéről, megnézem, tiszta-e, tányért vagy tálcát veszek elő, ráteszem, megtöltöm vízzel, és felkínálom. Azzal, hogy a mozgás minden egyes mozzanatának a végrehajtását megfigyeltetjük, fejlődik a megfigyelő, önellenőrző, koncentráló képesség. A foglalkozás folyamán még számos ötlet születik a gyakorlásra. Azt kell tudatosítanunk, hogy egy mozdulat nem pusztán mozdulat, hanem sok minden, amit számunkra kifejez. Azonkívül mozdulat befolyásolja az összes következő mozdulatok értelmezését.

Az érzékek, értelem, fantázia ilyenszerű kiművelése felmérhetetlen nevelőértékű. A megvalósításban pedig így jutunk el a nagy affektivitású vagy a groteszk felfokozott mozdulatokhoz, amelyek a játszóknak is, a nézőnek is igazi élményt szereznek.

A szöveg elsajátítására vonatkozóan helyesnek tartom, ha a tanuló nem ott-hon tanulja meg, hanem a próbák alatt. Hogy a részletek kidolgozottságát biztosíthassuk, a részletprobákon egyszerre csak mindig egy bizonyos jelenet játékosaival dolgozzunk. A teljes próbákra csak akkor kerül sor, miután a részleteket mindenki felfogta. Az utolsó próbákon már nem állítjuk le a hibás részleteket, hogy a darab gördülékenységét biztosítsuk. Észrevételeinket csak próba után közöljük. Akkor kerülhet sor az ismétlésre is.

A kellékek csak jelképesek legyenek. Ily módon eredetibbek és közelebb állnak a gyermeki fantáziához. Miért ne lehetne alkalmazni a színpalak helyett a gyermekkor kedvenc játékát, a szoborjátékot? Meggyőzőbb a *gyermekek mozdulatai révén teremtett élő erdő*, mint a színpal. Ez él, kibontakozik, terebélyesedik, hajlong, amaz néma. Hasonlóképpen a ruha. Legyen mindig lényegét közvetítő és jelképes. Jelképesége beszéljen önmagáért. Lehetőleg a kollektív ötletesség, a gyermeki szellemesség legyen a létrehozója.

Természetesen, ez a fajta gyermekjáték tartalmában is más gyermekirodalmat igényelne. Az egyoldalú pozitív helyzetek pozitív gyermekhősei nem valódi gyermekek. Nem lehet a pedagógizáló gyermekmesét nevelőeszköznek tekinteni. A gyermekjáték csak úgy érheti el célját, ha nem előre megszerkesztett tancélú mondanivalójával igyekszik hatni, hanem ha a játék bonyodalmaiból fakadó feladatok megoldása értékelésre, állásfoglalásra készíti a gyermeket. A gyermekirodalom ne egy illuzorikus gyermeki világot teremtsen, hanem érzelmekkel átítatott, szenvedélyekkel fűtött helyzeteket.

Ha a gyermekdramaturgia nem helyettesíti üres pózzal a valóságot, nem fedi el frázisokkal az igazságot, akkor az iskolai ünnepélyek elősegíthetik a gyermek erkölcsi arculatának fejlesztését. Kibontakoztatják a hazafiság, emberiesség eszményeit; táplálhatják az igazságérzetet és a kedélyvilágot; ösztönzőleg hathatnak az erkölcsi magatartásra. Az eredmény pedig nevelőmunkánk minden területére kihat. Erkölcsi kárpótlást nyújt a befektetett energiáért.

Úgy lehet, talán túl aprólékosan szoltam a kérdésről, a tennivalók részleteiről, de annyi a tévhit, a balfogás ezen a téren, hogy — véleményem szerint — nem árt, ha minél többet teszünk e nemes-veretes nevelőeszköz, az iskolai színjátás hatékonyságának fokozására.

Tuzson Erzsébet

A filozófia hasznáról

Filozófiai életünk megeléknüléséről szóló beszámolóim után, most kissé zavarban vagyok, mert egy meditációról kell írnom, melynek témája nem más, mint magának a filozófiának a létjogosultsága és tárgya — hic et nunc.

Nincs itt valami tévedés? — kérdezheti az olvasó. Nem holmi ezoterikus szörszálhasogatásról van szó? Már megemésztett kérdések újrakérődzéséről? Hisz a filozófia tárgyról bármelyik érettségiző diáknak szabatos feleletet kell adnia. Különböző tanfolyamok szintén e kérdés tisztázásával avatják be hallgatóikat a bölcsélet rejtelseibe.

A megismerés, a tudomány múltjából számos példát idézhetünk egy-egy új diszciplína megjelenését és elismertetését kísérő öngazoló eszmefuttatásokról. Hogy csak a XIX. század végének és a XX. század elejének tudománytörténetére utaljunk, emlékeztetünk a lélektan, a szociológia önállósulását elméletileg alátámasztó érvelésekre. Szerzőik — mint ismeretes — az illető tudományágak önálló, sajátos tárgykörét bizonygatták. A filozófia azonban több mint 2000 éves hagyományokkal rendelkezik, a marxista bölcsélet pedig maholnap másfél százados múltra tekinthet vissza.

A tudománytörténet nem csupán azt tanúsítja, hogy a tárgykörök elhatárolása mindig szükségszerű velejárója volt a szakosodás új és új mozzanatainak. A megismerés fejlődésének nagy fordulataiban is rendszerint újra kellett gondolni az immár hagyományossá merevedett s így meghaladott funkciókat. A filozófia már többször volt kénytelen módosított vagy radikálisan új feladatokat a maga számára kitűzni — többek között éppen a különböző szaktudományok leválása miatt. E törvényszerűség alól nyilván a marxista filozófia sem vonhatja ki magát.

Az elmékedést időszerűnek tartom. Nem hiszem, hogy ez az értékelés ellentmondana a cikkem elején leszögezeteknek. A vita a filozófia mai státuszáról — véleményem szerint — éppen egyik biztató megnyilvánulása az említett fellendülésnek. Kifejezi azt a örvendetes ténytet, hogy bölcséleti avantgardunk lépést tart a korrall, az élő marxizmus követelményeivel és nem elégszik már meg sablonos megoldásokkal.

A kísérlet a filozófia szerepének újraértelmezésére nem csupán a tudományok szüntelen differenciálódásának és térhódításának következménye (Marx és Engels egyébként előre látta e viszonylatban a filozófia tárgya revideálásának szükségességét). Új igény és új érdeklődés

mutatkozik napjainkban a filozófia iránt. E társadalmi-emberi rendelkezésnek eleget is kell tenni. A növekvő érdeklődés persze nem bármilyen filozófiának szól. A mai tudományfejlődés eredményei a filozófia több hagyományos funkcióját helyettesítik. Az egzakt tudományok tömémentelen ismerettel bombázzák a XX. század emberének tudatát, módosítják világképét. Nem elégíthetik ki azonban lényegét kifejező igényeit. Nem adnak, nem adhatnak feleletet valóban szorongató kérdéseire. Nem segítik eléggé abban, hogy életének tartalmat találjon egy olyan korban s egy olyan világban, melyre egyre inkább a technicizmus a jellemző. Ez a fejlődés egyébként nem is kedvez a filozófiának. A pozitivistá-technokrata áramlatok háttérbe szorítják, sőt kérdésessé teszik a bölcelet létét. Az intézményesülés is több vonatkozásban fékező tényezőjévé lett; Minerva baglya nem szereti, ha röptében mindenütt irányjelzőkbe ütközik.

A tudományos-műszaki forradalom körülményei között, századunk nagy társadalmi-politikai átalakulásában a filozófiának — ha létezni akar — még emberközpontúbbá kell válnia, mint eddig. Segítse az embert életének alakításában, életcélja megtalálásában. Támogassa szabadságának kivívásában és biztosításában. Legyen a meg nem alkuvó bíráló és önbíráló letéteményese, az eredeti személyiség szövetségese és kifejezője.

A filozófia ma — mondhatni — felemás helyzetben van. A kortárs-valóságban sok filozófia-ellenes tendencia működik. Nem kevés azoknak a száma sem, akik elhidegültek az eleven életet skolasztikus képletekbe belekényszerítő bölcelelettől. De a bizalom mégsem rendült meg teljesen. Az embereknek jó filozófiára van szükségük, s akitől ezt megkapják, arra hallgatnak.

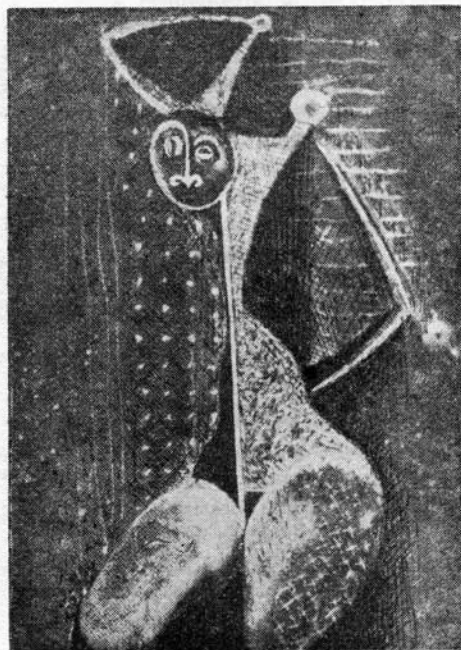
Ebben a számunkban közöljük Ráczy Győző és Bretter György figyelemre méltó tanulmányát a termékeny spekulációról. Vitára is bocsátjuk, abban a reményben, hogy élénk visszhangra lel majd és hozzá fog járulni magyar nyelvű filozófiai irodalmunk gazdagodásához. Ez a kezdeményezés szervesen illeszkedik újabb szerkesztőségi elképzeléseinkbe. Úgy érezzük, a Korunknak is revideálnia kell részben programját, hogy lépést tudjon tartani az országos fejlődéssel, olvasóinak megnövekedett és megújult igényeivel. Ha évekkal ezelőtt még jól szolgáltuk közönségünket, amikor kiváltképpen arra törekedtünk, hogy alaposan, széles skálán tájékoztassuk a tudományos-műszaki forradalom vívmányairól, és bevigyük szellemi életünkbe a korszerű gondolkodás és művészet eszmetágító problémakörét, ma már — véleményünk szerint — ez az információs szerep nem kielégítő. Persze, a tájékoztatást sohasem tekintettük öncélnak; gondosan is kerültük, hogy „magazinná” váljunk. Funkciónkat mindig abban a tudatban alakítottuk, hogy információs csatornáink a hazai, eredeti alkotást táplálják a tudomány, a kultúra összes ágaiban. Sohasem elégedtünk meg ismeretek pusztá népszerűsítésével. Cselekvésre, valóságalkításra akartunk szüntelenül buzdítani a román nép és a vele együttélő nemzetiségek barátságának, a szocialista humanizmusnak a szellemében.

Az elmúlt néhány esztendő folyamán a romániai magyar sajtó nagy fejlődésen ment át. Napi- és hetilapjaink, különböző folyóirataink lassabban vagy gyorsabban, többé-kevésbé felzárkóztak a központi román sajtóhoz. Oldalaikon az olvasók már megtalálhatják mindazokat a problémákat, amelyeket a mai élet sodrása felvet, és amelyekről gyakran éppen a Korunk számolt be elsőnek. Örvendetes ez a fellendülés. Biztató a publicisztikai színvonal általános emelkedése, lapjaink tematikájának gazdagodása. Amikor elégtétellel vesszük tudomásul a sajtófejlődés e jelentős eredményeit, tudjuk azt is, hogy az új helyzetben módosítani kell szerepünket. Nemzetiségi kultúránk szolgálatában mindig a Korunk funkcionalitását, hatékonyságát tartottuk szem előtt. Ez a következetes törekvés most arra ösztönöz bennünket, hogy a jövőben nagyobb súlyt helyezünk az eredeti, alkotó hozzáállást és az emberi lét alapvető vonatkozásait kifejező munkák közlésére.

Nem mondunk le természetesen hagyományos tematikánk egyetlen eleméről sem, de nem ragaszkodunk ahhoz, hogy minden egyes számban az egész skálát kibontsuk. Helyet szeretnénk biztosítani a nagyobb lélegzetű írásoknak is. Mindezt pedig megtehetjük nem csupán azért, mert régi szerepünk egy részét más sajtótermékek vették át, hanem azért is, mert már egyre inkább rendelkezünk valóban igényes, a legnemesebb értelemben vett szellemi kalandot kínáló, eredeti tanulmányokkal.

Kívánatos lenne, ha a gondolatébresztő cikkek között minél több bölcséleti tanulmány láthatna napvilágot — a reneszánszát élő marxista filozófia műhelyéből.

Sád Emi

Brassaï: Sevillai akt
(1934—35)

A biológiai tudományok minden időkből az élő anyag szerkezetét tanulmányozták, anélkül azonban, hogy a biológiai szerkezet fogalmát szabatosan meghatározták volna. A biológusok szerkezetnek, struktúrának hagyományos módon az egyedi szervezet részeinek, anyagi elemeinek — szerveknek, szöveteknek, sejteknek — térbeli elrendeződését nevezik. Az anatómus, midőn az agyvelő struktúrájáról beszél, az agyféltekék lebenyeinek, tekervényeinek a háromdimenziós térben való elhelyezkedésére gondol. Így felfogva, a szerkezet konkrétan érzékelhető, látható és tapintható, boncolással feltárható, rajzban és fényképen ábrázolható. A szervek struktúrájának ilyen tisztán alaktani értelmezéséből származott a szerkezetnek a forma filozófiai kategóriájával való azonosítása és szembeállítás — statikus egységként — a dinamikus felfogattal, struktúrát létrehozó funkcióval.

A szerkezetnek konkrét, érzékelhető elemként történő értelmezése a biológiai tudományok ama szakaszaira jellemző, midőn csupán, vagy legalábbis túlnyomórészt, csak az élő egyedeket tanulmányozták. Az utóbbi fél évszázad biológiája ezzel szemben az élővilág más megjelenési formáit is vizsgálja, nevezetesen a természetben kialakuló egyed-csoportokat, életegyütteseket: a populációkat is. Bolygónkon az élő anyag többnyire egyedek alakjában jelenik meg. Az élővilág mégsem pusztán az élő egyedek rendezetlen halmaza, hanem számtalan közös eredetű egységcsoport — populáció — együttese, és e populációk mindegyike egy-egy fajt képvisel.

A populációk tanulmányozása még századunk 20-as éveiben arra a felismerésre vezetett, hogy az élővilágban vannak olyan láthatatlan struktúrák, szerkezetek, melyek jelenléte ugyan közvetlenül nem érzékelhető, de létezésük nem kevésbé objektív valóság. Bármely állati vagy növényi populációban, örökletes tulajdonságaikban — genotípusukban — egymástól különböző egységcsoportok közt olyan természetű kölcsönhatások jönnek létre, melyek csak matematikai logika által fejjezhető ki. Minden természetes populációnak sajátos örökletes alapja az örökletes tényezőknél — géneknek — meghatározott összetételű és megoszlású együttese, valamint az örökletes változások — mutációk — meghatározott készlete. A populációk szerkezetének alkotóelemei hagyományos alaktani módszerekkel is hozzáférhetőek, láthatók; ám a populáció szerkezete maga nem látható, nem is fényképezhető, csupán fogalmi úton értelmezhető és matematikailag fejjezhető ki. E tény felismerői — Sz. Sz. Csetverikov szovjet zoológus, R. A. Fisher angol matematikus, S. Wright amerikai genetikus — mintegy negyven évvel ezelőtt alapozták meg a biológiában a strukturalista felfogást. Ugyanilyen irányban hatott a 30-as évek ökológusainak tevékenysége is. Az ökológia főleg Tansley-nek és Sukatscheffnek köszönheti azt a felismerést, hogy a populációk a környezet élettelen tényezőivel együtt-

◆ *A világ társadalomtudományi folyóiratainak 1966. évi adatait felölelő statisztika, mind a pillanatnyi helyzetet, mind a változások irányát jelzően, érdekes képet mutat. Már maga a számszerűtlen változás is az ide tartozó tudományágak eredményei iránti egyre növekvő érdeklődésről szól: 1951-től 1966-ig ugyanis a társadalomtudományi szakfolyóiratok száma a világon 678-ról 1358-ra emelkedett. Ezek 1951-ben Kelet és Nyugat között 60—40%-ban oszlottak meg, 1966-ra ez az arány már 70—30%-ra változott. A bennük tájékozódni kívánók számára fontos — és a nyelvtanulásban iránymutató is — lehet, hogy e folyóiratok 30%-a angol, 13%-a francia, 12%-a spanyol nyelven, 7%-a a szláv nyelvek valamelyikén jelenik meg, a többi nyelv súlyát pedig az együttesen elért 38% jelzi.*

E számokban a társadalomtudományokat felölelő szakfolyóiratok mellett azok is benne foglaltatnak, amelyek a szakemberek körén túl több tudományág közvetítésére vállalkoznak az érdeklődők szélesebb rétegei felé. Adatokon mérhető le, hogy az ilyen típusú — irodalmi, művelődési, politikai, történettudományi — problémákat egyként tárgyaló folyóiratok számaránya egyre növekszik, s ez nemcsak a folyóirat-profilok kialakításában számbaveendő, hanem hatással kell lennie a különböző szakterületek tudósainak, kutatóinak munkájára is, hiszen az ő számukra sem lehet közömbös az érdeklődők szélesebb rétegeivel való kapcsolatnak ez a lehetősége és alkalm.

Elgondolkodtató az is, hogy az emberiség szellemi színvonalának folyamatos növekedése, a tudományos érdeklődés terjedése ellenére — amint az adatokból kitűnik — e folyóiratok elterjedtsége még min-

krónika

dig nagyon alacsony. A példányszám még nagy hagyományokkal rendelkező és fejlett országokban sem haladja meg a 2—3000-et, de többnyire 1000 alatt van. A folyóiratok 90%-a ráfizetéssel dolgozik (a ráfizetés aránya a bruttó költségek 15%-ától 80%-ig terjed).

◆ A Nemzetközi Olimpiai Bizottság hivatalos közlönye szerint a Játékok női résztvevőit — „nemük hitelesítése” végett — orvosi vizsgálatnak vetik alá. A Lausanne-ban hozott — s még megerősítésre váró — döntést az indokolja, hogy komoly kétségek merültek fel több sportoló nő feminizációja kapcsán: az utóbbi időkben nem egyet diszkvalifikáltak.

A tervek szerint a NOB kijelöl egy orvost, aki néhány nappal a versenyek előtt a sorshúzás útján kiválasztott jelölteket megvizsgálja (öt nőből egyet). Az esetek többségében elegendő lesz a szájúregnyálkahártyáját elemezni, ott ugyanis kimutathatók az ún. Barr-testecskék, amelyek csak nőknél fordulnak elő. Ha egyeseknél nem sikerül kimutatni ezeket a korpuzszkulákat, vért vesznek az illetőktől, s laboratóriumi vizsgálatokkal kutatják kromoszóma-képletüket. Az ember-speciest ugyanis a sejtmagban fellelhető 23 kromoszóma-pár jellemzi. Ebből huszonkettő azonos a férfínál és a nőnél, a huszonharmadik különbözik. A nő esetében ez a különböző pár két XX-szel jelölt képletből áll, a férfínál egy X és egy — ettől különböző — Y található.

Az a női jelentkező tehát, akinél a vizsgálat során egy Y-t is felfedeznek, nem indulhat az olimpiászon.

◆ Növekszik az érdeklődés a napjaink valóságát történelmi-társadalmi-etnográfiai előzményeivel, összefüggéseivel

működésbeli és energetikai közösségeket, ökoszisztémákat alkotnak. Az ökoszisztémának — egy erdőnek például — struktúrája van, mely komponenseinek: fáknak, cserjéknek, rovaroknak és madaraknak egymás közti kölcsönhatása útján valósul meg. E szerkezetnek csak alkotóelemei láthatók, de nem maga a szerkezet. Az erdő fényképe nem ábrázolja az erdő szerkezetét, hanem csupán külső képét.

Az ilyen és ehhez hasonló megállapítások révén vált nyilvánvalóvá az élő anyagnak, a múlt században éppen csakhogy megsejtett *egyeden felüli* szerveződési szintje. Másrészt a biokémia és biofizika a szervezet mélységeiben felderítette az élő anyag molekuláris, sőt szubmolekuláris szerveződési szintjét is (Szent-Györgyi Albert). Az újonnan felismert tények a szerkezet fogalmának is újszerű értelmezését követelték meg. Ezt, a biológiai tudományok fejlődése támasztotta igényt Ludwig von Bertalanffy általános rendszer-elmélete elégítette ki.

Ez az elmélet közös alapelveket nyújt a különböző biológiai szaktudományok számára, egyben érvényre juttatja az élővilág strukturális egységét. Akár egyetlen sejtet vagy egy falevelet, egy fát vagy egy madártelepet, egy tócsát vagy akár az egész élővilágot tekintenők is, minden esetben egységes általános struktúrával találkozunk: olyan biofizikai rendszerekkel, melyek alkotóelemeik összességének kölcsönhatásán, együttműködésén alapulnak. Bertalanffy elméletének fenti alaptételéből következik, hogy az élő anyagot az élettelenről meghatározott térbeli szervezettség és a folyamatok időbeli sorrendjének meghatározott ritmusa különbözteti meg.

Az élővilág szerkezeti egységének hangsúlyozása azonban nem jelenti a különböző szerveződési szintek azonosságát. Bertalanffy elméletének második posztulátuma ugyanis leszögezi, hogy az élő anyag minden szintjének — szerkezete alapvető egysége mellett — sajátos vonásai vannak. A populáció egyedekből áll, de a populáció struktúrája nem azonos az egyedi struktúrák összegével, hanem — alkatreseik kölcsönhatásának eredményeképpen — bizonyos saját szerkezeti többlettel rendelkezik.

Az általános rendszer-elmélet, szerzőjének megfogalmazása szerint, az élő anyag egyedi szerveződési szintjének tulajdonított elsődleges jelentőséget. Viszont a legutóbbi évtized biológiai irodalma bővelkedik már oly kísérletekben, melyek célja, hogy tisztázza az élő anyag egyed-feletti szerveződési szintjeinek szerkezetét és főleg, hogy megállapítsa a szerveződési szintek rangsorát. Véglegesen megállapított-nak tekinthető, hogy az élővilág különböző szintű rendszerei egymással alá-, illetve fölrendeltségi viszonyban állnak. A sejt mint rendszer a többsejtű szervezetekben része valamely szövetségnek, mely egyben működését mintegy „ellenőrzi”. A szövet az egyedi szervezetbe illeszkedik be, ez pedig egy populációba és így tovább. Az említett kísérletek — melyek közt több román szerző (Sähleanu, Botnariuc, Stugren) idevágó munkásságát említhetjük — az élő rendszerek objektíve fennálló hierarchiájának kérdését még nem oldották meg véglegesen, de a biológiai struktúra fogalmának újszerű értelmezését ad-

ták. A struktúrát ma már nem pusztán mint anyagi elemeknek a háromdimenziós térben konkrétan érzékelhető rendeződését fogjuk fel, hanem mint a dinamikus folyamatok szerveződését, a biológiai rendszerek alkotórészeinek működésbeli kölcsönhatásait. A szerkezetnek alkati-működésbeli komplexumként való felfogását főleg Walter Bock és Gerd von Wahlert zoológusok fejtették ki (1965).

Az élővilágnak az egyedi szervezet fölül rendelt szerveződési szintjeit strukturalista szempontból az utóbbi időben K. M. Zavadzskij, valamint N. Botnariuc tanulmányozta. A leningrádi biológus 1966-ban közölt tanulmányából különös figyelmet érdemel az a gondolat, hogy az élővilág szerveződési szintjei nem téveszthetők össze valamely szint fejlődési fokaival. A szerveződés különböző szintjei az élet kialakulásával egyszerre jelentek meg. Ne gondoljuk, hogy előbb az „élő-molekula“, majd a sejt, a szövet s még később az élő egyed jött létre. Nem. Az élet egyedek, populációk, életközösségek alakjában lépett fel. Mindezek elképzelhetetlenek egymás nélkül. Zavadzskij különben a molekuláris szintet az egyedi szervezet belső differenciálódásának tekinti, nem pedig valódi szerveződési szintnek.

N. Botnariuc román biológus 240 lap terjedelmű könyvében* egy még kevésbé vizsgált kérdéssel, nevezetesen a szerveződési szintek egymás közti viszonyával foglalkozik. A különböző feltevéseket kritikai szemlemben tárgyaló könyv gazdagon dokumentált, bővelkedik tárgyi adatokban, érvekben és gondolatokban. Figyelemre méltó elsősorban az a megállapítása, mely szerint a szerveződési szintek dinamikus kölcsönhatásaiban általános érvényű a negatív visszacsatolás elve. Valamely alsóbb szerveződési szint saját belső törvényeinek megfelelően működik ugyan, de a magasabb szerveződési szint ellenőrzése alatt. Az ellenőrző mechanizmus az alsóbb szint működésén, az általa kibocsátott és a felsőbb szinten felfogott jeleken alapszik. Az ellenőrző mechanizmus tehát magának az ellenőrzött rendszernek a működéséből adódik; az ellenőrzött rendszer kibocsátotta jelek változott formában, mint ráható „nyomás“, szabályozás térnek hozzá vissza.

A populáció része az életközösségnek, biocönózisnak, és ennek ellenőrzése alatt működik. Ebben a viszonylatban az ellenőrző mechanizmus a természetes szelekció folyamatában valósul meg, vagyis az egyedek életképességének felmérése útján, élettevékenységük alapján. Botnariuc szerint a szerveződési szintek közötti kölcsönhatások kibernetikai folyamata a programok integrálódása, egymásba illeszkedése révén valósul meg; oly módon, hogy az ellenőrzött szint saját programját a felsőbb szint programja „bírálja el“. Az élővilág rendszereinek rangsora, hierarchiája ezek szerint a szerveződési szintek információs programjai közti rangsorként felfogható fel.

Botnariuc azt a gondolatot is kifejti, hogy az élővilágnak életközösségek és ökoszisztémák szintjén történő szerveződése a biológiai fejlődés, az evolú-

együtt feltáró dokumentáris irodalom iránt. Kisebb vagy nagyobb földrajzi egységeket monografikus feldolgozása az olvasók mind szélesebb rétegeivel számolhat.

Valamikor nemcsak a nagy, átfogó területi vagy megye-monográfiák elkészítése jelentett nehezen leküzdhető nehézségeket (gondoljunk Ion Ionescu de la Brad vagy Orbán Balázs műveire), s teit szükségessé tudományos apparátust, hanem a kisebb területi egységek feldolgozása is ritkaság volt, bár épp ezen a területen mind a magyar, mind a román szociográfiai irodalomból mind hiányoznak a múlt biztató példái sem. A nagyhorderejű munkák (mint a magyar népi falukutató mozgalomban vagy a Gusti professzor körében születettek) mellett figyelmet érdemelnek az olyan kezdeményezések, amelyek eredményeképpen úgyszólván „helyi erőforrásokkal“ készült el egy-egy falu szociográfiai képe (csak kiragadott példaként hivatkozunk Victor Păcală művére *Resináról*, Vámszer Géza könyvére *Szakadatról*, vagy Balázs Ferenc műszoói művére).

Ma, az intézetekben folyó nagyméretű kutatómunka mellett, ezek felidézése azért is fontos, mert a falvakban, kisvárosokban élő értelmiségi számára ez a forma különösen alkalmas lehetőséget kínál érdeklődésének, megnyilvánulási készségének gyümölcsöztetésére. A helyi étellel való összeforrottság, a jelenségek múltba és jövőbe mutató távlatainak elmélyült ismerete, egy helyileg sajátos étellel való hosszas és intenzív kapcsolat olyan lehetőségek birtokába juttat, amelyekkel rendelkezve tudományos értékű falu- vagy tájegység-képek sorát teremthetjük meg. Az adott képességek és lehetőségek gyümölcsöztetése révén vidéki értelmiségünk értékes segítő-

* N. Botnariuc: *Principii de biologie generală*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.

krónika

társa lehet a kutatóknak honismereti munkájukban, vidéki múzeumainkkal való termékeny kapcsolatok pedig (amilyent a szebeni Brukenthal-múzeum alakított ki több munkatárssal) mindkét oldalra hasznos.

◆ A Kolozsvárról elszármazott Thury Zoltán egykor nagy vihart kavart szindarabjának, a Katonáknak színpadi felújítása (Pécsett) része egy olyan törekvésnek, amely hazai és külföldi viszonylatban egyaránt megnyilvánul: az új dramaturgia eredményei s az immár klasszikussá vált reper-toár-darabok mellé beemelní elfeledett műveket, lefűjni róluk a sokszor nem is ok nélkül reájuk rakódott port. Ez a színházi műsorpolitikai törekvés hazai és külföldi viszonylatban nem egy új szint hozó darabot jelentett már, s méltán szólaltatott meg olyan reális értékeket, mint Kós Károly Budai Nagy Antala vagy Eftimiu Prometeusza s még az olyan vitát keltő felelevenítések is, mint Molnár Ferenc Liliomja, hasznosnak bizonyultak.

Van, amikor egy-egy felújítás reveláció-szerű sikert hoz (mint Madách Mózes), de az eredmény általában attól függ, mennyire sikerült egyik vagy másik darabban a valódi művészi értékeket — ha kell, alkotó beavatkozással is — érvényre juttatni. Remekművek találhatják így meg helyüket a színpadon és útjukat a mai nézőhöz. Viszont az alkotó beavatkozás hiánya (amely nem feltétlenül csak szövegszerű, hanem rendezési és színészi kérdés is), a rosszul felfogott kegyelet a darab iránt a színész és rendező leláncolását eredményezheti, a nézőtérre pedig a felfrissülés helyett a még inkább érezhető időszerritlenség nyomasztó súlyával nehezedik.

ció egyik hatótényezője. A biocönózist alkotó populációk kölcsönhatásából kialakult szerkezet a háttére a fajok egymásból való kifejlődésének. Az evolúció lefolyása más a trópusi őserdőben, mint a sarkvidéki tundrán; de ez nem az éghajlati viszonyok különbségének közvetlen következménye, hanem a két ökoszisztéma szerkezetében mutatkozó különbségek eredménye. Említést érdemel ezzel kapcsolatban Simpson amerikai paleontológus eredeti felfogása az evolúciós folyamat struktúrájáról. Simpson magának az evolúciós folyamatnak is struktúráját, szerkezetét tulajdonít. Az evolúció folyamatának lényege strukturalista szempontból az időben fejlődő „származási vonal” és a bioszféra „adaptatív övezetei” mint a fejlődés szintere közti viszony. A származási vonalnak — a geológiai időkben egymást követő fajok sorának — a fejlődési ritmusát az őt körülvevő adaptatív övezet stabilitási foka határozza meg. Az adaptatív övezet nem tévesztendő össze az éghajlati vagy vegetációs övezettel; nem valamilyen háromdimenziós térbe helyezhető földrajzi zóna; e fogalom ennél szubtilisabb. Valamely származási vonal adaptatív övezete az a tér, melyben adva vannak a fejlődését meghatározó összes tényezők: terület, növényzet, táplálékul szolgáló más szervezetek, versenytársak. Ezért, mivel az adaptatív övezetnek számos dimenziója lehet, egyazon vegetációs zónában több adaptatív övezet található. A havasi fenyvesekben van mind a mókusok, mind a cinegék adaptatív övezete. Ugyanazon a fenyőtörzsön találunk mókust és búbos cinegét. Bár ezek azonos vegetációs övezetben élnek, adaptatív zónájuk jelentősen különbözik egymástól, mert környezetükhöz való viszonyuk is eltérő. Az adaptatív övezetnek tehát többdimenziós, nem euklidészi térszerkezete van.

A bioszféra ezek szerint számos olyan világot ölel fel, melyeknek közös metszéspontjuk van ugyan, mégsem fedik egymást. A származási vonal fejlődése során adaptatív hálózaton, az adaptatív övezetek egész rendszerén tör utat. A biológiai fejlődés tehát — mint arra Schaffer és Hecht amerikai zoológusok a közelmúltban rámutattak — bizonyos tér-idő kontinuumként fogható fel. E kontinuumnak láthatatlan, ámde működő, dinamikus struktúrája van olyan térben, mely kisiklik az euklidészi geometria koordinátáinak merev kereteiből. Az evolúciós kontinuum oly időbeli szerkezetet foglal magába, mely első gyöngye körvonalait még a földi élet kialakulásakor nyerte el és az evolúció előrehaladásának mértékében bolygónk tér-idő kontinuumának új komponensévé vált.

Bogdán Stugren

A McLuhan-izmus — az amerikai pop filozófia és történelem

Marshall McLuhan ma Amerika egyik legtöbbször vitatott gondolkodója. Filozófiájában sokan a társadalom és természettudományok szintézisét, a huszadik század nagyszerű „üzenetét” látják, s őt magát Freudhoz meg Einsteinhoz hasonlítják, aki az egyén, a társadalom és a természet kapcsolatát új megvilágításba helyezte. A bölcséletében felmerülő érthetlenségeket azzal intézik el, hogy a nagy gondolkodók tanításai kezdetben mindig ellentmondásosnak látszottak. Ha tehát azt állítja, hogy a háborúk elavultak, a politikai harc a múlté, a nemek közötti különbség eltűnőben van, a fehér ember szupremáciája lejárt, vagy hogy a televíziót nem a látás, hanem a tapintás révén érzékeljük, hogy az egyén történeti szerepe megszűnt, mert új ember, új társadalom van kialakulóban, mindez különösnek, szokatlannak tűnhetik ugyan, de azért igaz is lehet.

Lelkes hívei mellett sokan vannak olyanok, akik tanításait homályosnak, antilogikusnak, azonos tételek ismétlésének vagy egyenesen „szörnyűnek” tartják, s benne nem tudóst, hanem filozófus bohócot, tudományos sarlatánt látnak.

Kétségtelen, tanítása kívül esik a filozófiatörténet egyenes vonalán, s annak sem materialista, sem idealista ágán nem helyezhető el; benne az elvont bölcsélet, a konkrét gyakorlati tapasztalat, a pszichológia, szociológia, történetfilozófia, etnográfia, freudizmus és a költészet gazdag, érdekes, de mégis bizarr keveréke fedezhető fel. Sokan McLuhant tekintik a pop filozófia és történelem igazi megalapítójának.

Élete és művei

Marshall McLuhan 1911-ben az amerikai Edmonton városában született. Főiskolai tanulmányait a manitobai állami egyetem mérnöki karán kezdte, de Chesterton hatása alatt csakhamar, az angol nyelv és irodalom szakra iratkozott át. 1934—36-ban az amerikai cambridge-i egyetem hallgatója. Chesterton mellett különösen a katolikus Maritain és Gilson, továbbá Wyndham Lewis, Edgar Allan Poe, James Joyce, Flaubert, T. S. Eliot, Rimbaud, Baudelaire és Mallarmé voltak rá nagy hatással. Tehát nem annyira a filozófusokat, mint inkább az írókat tanulmányozta és mindegyiktől kölcsönzött valamit, amivel filozófiáját formálta és gazdagította. Poe-tól a cselekvő ember eszméjét, Lewistől a népi kultúra szeretetét, Joyce-tól a legfontosabb „médiумot”, a nyelvet és a technika társadalmi hatásának hangsúlyozását, Flaubert-től a stílust mint a percepció alapformáját, az utóbbiaktól ezenkívül a szimbolista képeket, módszert és fordulatokat.

1939-ben ismét hallgatója lett a cambridge-i egyetemnek. Ekkor szerezte meg doktori címét és vette feleségül Corinne Lewist, a szépségéről híres szí-

krónika

◆ *Evtizedek során a neves filozófus, matematikus és békeharcosnak, Bertrand Russellnek Walesben levő penchynedraeth-i otthonában rengeteg levél, kézirat, okmány halmozódott fel. 1966-ban e hatalmas anyagot teherautókon Londonba szállították, ahol rendezésén nyolc alkalmazott dolgozott. A múlt év végén azután e fásasztó munka befejeződött, és a levéltár gondozója, a dél-afrikai származású Barry Feinberg a 343 lapot, több mint százezer címet tartalmazó katalógust válogatás végett átadhatta a Godwin Pressnek. A levéltárban található tudományos cikkek kéziratai mintegy 60 kötetre becsülhetők. A kéziratoknak és különösen a nagy filozófus gazdag levelezésének társadalmi, politikai és tudománytörténeti jelentőségük van.*

Mint a békemozgalom elnöke, Bertrand Russell az utóbbi években a világ valamennyi részével levelezésben állott, és Feinberg állítása szerint naponta legalább száz levelet kap. Ezek többségére azonnal válaszol, és így kénytelen naponta jó néhány órát a válaszoknak szentelni. A régebbi anyag közül igen jelentős a Wittgensteinnal és a nagy angol filozófussal, A. N. Whiteheaddel folytatott levelezése. A kiadatlan művei közül különösen értékes egy, az episztemológia alapjait tartalmazó kézírata, továbbá a Principia Mathematica (Matematikai Alapelvek) című könyve, és önéletrajzának második köteté, mely ez év májusában kerül kiadásra.

A levéltár gondozója azt szeretné, ha ez az értékes anyag valamely egyetemhez vagy tudományos intézethez kerülne, s ott Russell-kutató centrumot létesítenének.

téka

Veress Zoltán

Septembrie

Veress Zoltán emlékezetes Szeptember című regénye, amely 1964-ben jelent meg, s azóta még az antikváriumokban sem található, most román nyelven is napvilágot látott Ivan Denes szövegű, gondos fordításában. A regény, kétségtelen, örömet fog szerezni a román olvasók számára, akik így a hazai magyar prózaírodalom egyik legjobb művelőjével ismerkedhetnek meg. A fordításban kimutatott megbecsülés ténye ismételten figyelmezteti a magyar nyelvű kiadót az elmúlt évek legsikerültebb könyveinek újrakiadására. (Editura pentru literatură, 1967.)

Építő Amfion

Fiatal román költők verseiből

A vállalkozás szemszögéből nézve, a Vasile Nicolescu összedallításában kiadott fiatal román költők antológiáját éppen olyan dicséretes kezdeményezésnek tekinthetjük, akár a hasonló Vitorla-éneket. Jól eső érzéssel nyugtázhadjuk Ion Alexandru, Ana Blandiana, az immár „örök” Labis vagy Marin Sorescu jelenlétét az antológiában, miként azt korábban, az előző gyűjtemény esetében már megtettük Király László, Farkas Árpád vagy Kenéz Ferenc verseinek olvastakor. S ami nem ártott volna a Vitorla-ének esetében: a leszűkítés, ez alkalommal e tétel ellenkezőjére, bővítésre, új nevek, költő-profilok felvételére lett volna szükség, hogy a magyar versolvasók tőbora gazdagabb, árnyaltabb képet alkothasson magának a fiatal s a legfiatalabb román költők költészetéről. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

nésznőt, aki munkatársa lett. Házasságukból hat gyermek született: négy lány és két fiú.

Egyetemi tanulmányai befejezése után Kanadában a torontói egyetemen lett az irodalom tanára. Pályájának szédületes emelkedése azonban csak az utóbbi két évtizedben kezdődött el, amikor az egyetemen külön intézetet létesítettek számára, a múlt évben pedig New York állama egy szemeszterre az Albert Schweitzer-tanszékre hívta meg, százezer dollár fizetést és tanulmányi alapot biztosítva számára. Ma már állandó munkatársa a *Look* és a *Life* képes folyóiratnak, és időről időre előadásokat tart nemcsak az egyetemi hallgatóknak, hanem a mammut vállalatok és cégek vezető tisztviselőinek is, amiért mesébe illő tiszteletdíjakat kap.

Első tanulmányai az irodalom és a közgazdaságtan köréből jelentek meg. Filozófiai munkásságának első terméke az 1951-ben kiadott *The Mechanical Bride* (A gépi menyasszony), ezt követte 1962-ben a *The Gutenberg Galaxy* (A Gutenberg tejút), 1964-ben pedig az *Understanding Media. The Extensions of Man* (A médiumok megértése. Az ember kiteljesedése). Művei mind bestsellerek, például az *Understanding Media*-ből kilencvenezer vászonkötéses és százezer fűzött példány kelt el. Több kötet verset és prózai írást is megjelentetett, az új formában és címen legutóbb napvilágot látott első filozófiai műve, a *Space in Poetry and Painting* (A tér a költészetben és a festészetben) művészeti problémákkal foglalkozik.

Filozófiájáról az utóbbi két évben számtalan tanulmány, cikk, ismertetés jelent meg angol, francia és német nyelven (*Newsweek*, LXIX. 10, *Der Spiegel*, 1967. 14). Népszerűségére jellemző, hogy a francia nyelv a McLuhan-izmus szót a pop művészet általános jellemzésére használja. A múlt év tavasza folyamán *The Medium Is the Massage* (A médium a maszszázs) címen saját műveit ironizáló (innen a *message* helyett *massage*), eddigi írásait, üzeneteit „összegyűró”, vagyis szintetizáló tanulmányt írt.

McLuhan üzenete

Filozófiai munkásságának kezdetei arra az időre vezethetők vissza, amikor a Wisconsin egyetemen az első éves hallgatókkal foglalkozott. Megdöbbentően állapította meg, hogy bár egy nyelvet beszélnek, mégsem értik egymást. Ennek okát a hallgatók sajátos népi műveltségében vélte felfedezni. Ezért tanulmányozni kezdte az ún. pop kultúrát, aminek eredménye első nagyobb műve, doktori dolgozata: a *Gépi menyasszony*, mely azonban még távolról sem tekinthető későbbi filozófiája alapvetésének. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen kultúrát nyújt az amerikai környezet, milyen médiumban, környezetben él az amerikai ember. Ez a probléma az ötvenes évek elején nem volt ismeretlen a szociológusok számára. Közülük nem egy, például David Riesmann, hasonló témákkal foglalkozott. E kultúra lényegét kutatva McLuhan tanulmányozni kezdte — az autóra, koporsóra és szagtalanító szerekre vonatkozó apróhirdetéseket... Elemzését könnyed, fordulatos joyce-i stílusba öltöztette, talán sikerét

René Wellek—Austin Warren

Teoria literaturii

Az 1949 óta újabb kiadásokban megjelent és több idegen nyelvre is lefordított mű szerzői az irodalomtudomány legújabb eredményeinek és az egyre nagyobb tért hódító strukturalista módszereknek a birtokában nem csupán összegezik az irodalomelmélet mind bonyolultabbá váló problémáit, hanem annak új szempontú, a modern irodalom kínálja művészi teljesítményeket is hasznosító rendszerezését nyújtják. A mű különös érdeme, hogy a különböző fel fogások pozitív eredményeit egyoldalúságaiktól és túlzásaiktól mentesítve tudja hasznosítani, s ezáltal a műben nyújtott elméleti építmény az eddigi irodalomelméleti eredmények alkotó örökösévé és továbbvivőjévé válik. Külön említést érdemel a román kiadást gondozó Sorin Alexandrescunak a román irodalomelméleti gondolkodás eredményeire utaló jegyzetanyaga (Editura pentru literatură universală, 1967.)

Mikó Imre

Honpolgárok és világpolgárok

Nem egyszerű esszégyűjtemény ez a kötet, hanem csak részben megjelent írások továbbgondolása, egységes koncepcióba foglalása. A szerző érdeklődése a reneszánsz és a felvilágosodás nagy gondolkodóinak (Machiavelli, Morus, Montesquieu, Rousseau, Ragyiscsev) s a hazai román, magyar és német művelődés kimagasló egyéniségeinek (Sincai, Victor Babeş, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Stephan Ludwig Roth) nézetét vizsgálva talál rá közös vonásaikra, az emberiség bol-

is ennek köszönhető. Végül is olyasféle meggyőződésre jutott, hogy a hirdetések menyasszonya nem egyéb, mint technológizált és önálló hatáskörrel bíró, szublimált nemiség. A nemiség és a technika az amerikai ember számára a mindennapi varázssítal két fő alkotóeleme. A menyasszony személyisége, testi és szellemi tulajdonságai elveszítik egyéniségüket, mert a film önálló társadalmi hatótényezőkké alakítja át őket.

A *Gépi menyasszony* sikere arra ösztönözte McLuhant, hogy az eszkimó kultúrát tanulmányozza, és egyik barátjával *Explorations* címen néprajzi-irodalmi lapot adjon ki. Ilyen előzmények után írta meg legfontosabb történetfilozófiai munkáját, a *The Gutenberg Galaxy*-t.

Néhány McLuhan-i fogalom

Mielőtt ennek ismertetésére rátérnénk, ismerkedjünk meg a McLuhan-izmus néhány alapvető fogalmával.

Ezek között első helyen a *médiium* áll. A médium nem egyszerűen a környezetet, hanem azokat a tájékozódási formákat, módszereket jelzi, amelyek révén az ember tudomást szerez környezetéről, a világról, de ugyanakkor visszahat rá és átalakítja. E fogalom alá sorolja a szerszámokat, nyelvet, ruházatot, pénzt és általában mindent, ami az emberhez tartozik és amit létrehozott. A közeg elemei hatnak érzékszerveinkre: a hallásra, látásra, tapintásra, ízlelésre és szaglásra, s hatásuk megnyújtja, kiteljesíti, módosítja egyes szerveinket, de módosítja egész emberi lényünket. McLuhan olyan szerepet tulajdonít nekik, mint a marxizmus a termelőeszközöknek, azt állítva, hogy a médiumok nemcsak az emberréválás okozói, hanem az emberi társadalom sajátosságainak döntően meghatározó tényezői, az ember fejlődésének mozgatórugói. Mert, szerinte, az embert szolgáló balta a kéz, a könyv a szem, a villamos áramkör — a távíró, telefon, televízió — a központi idegrendszer extenzióját, megnyúlását eredményezte, s ennek megfelelően módosult a társadalom. Ugyanis minden extenzió megbontja az érzékszervek egyensúlyát, közülük az egyiket dominánssá teszi, és ezzel megváltoznak tájékozódásunk alapjával, a világgal, a társadalommal szemben táplált érzéseink, róluk kialakított gondolataink és az általa ösztönzött cselekedeteink. A változás eredménye: új médiumok, új érzékszervi egyensúly keletkezése az újonnan kialakított környezettel szemben. Emiatt azután nem a tájékozódás tartalma lényeges, hanem a formája, vagy a szerző szavait használva: *the medium is the massage*. Nem nehéz felismernünk, hogy a médiumok lényegében a történelmi materializmus pszichológizált termelőerői, hatások az érzékszervekre pedig az évezredek forma és tartalom kérdésének újszerű felvetése.

A médiumok lehetnek „forrók” vagy „hűvösek”. Ha a médium csak egyetlen érzékszervre hat, arra azonban hathatósan és huzamosan, akkor „forró”, ha pedig egyszerre több érzékszervre, akkor „hűvös”. Így például a nyomtatott könyv sok tájékozódást nyújt, de egyetlen szervre, a látásra hat, ezért forró,

téka

dogságát munkáló s abban hazájuk és népük felemelkedését szolgáló példamutatásukra. Idézésük nem öncélú, bármelyikükéről írva kitapintható az esszék szerzőjének beagazott-sága szocializmust építő valóságunkba. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

José Ortega y Gasset

Der Mensch und die Leute

Egy jelentős és ellentmondásos gondolkodói pálya záró művét tartjuk kezünkben. Az 1955 októberében, 72 éves korában elhunyt művelődés-bőlcselő, esszéíró és ideológus, mintegy húsz évig készült e könyv megírására, melyet nemcsak főművének s egyben szellemi végrendeletének, hanem közismert munkái — Korunk feladata, A tömegek lázadása — kiteljesítésének, elmélyítésének, helyenként revideálásának is szánt. Érdeklődésének középpontjában ezúttal is századunk egyik fő kérdése áll: mi a kortárs társadalom mint történelmileg felfogható képződmény, melyek jellemző anyagi és szellemi törvényei, mi ezeknek egymáshoz és önmagukhoz való viszonya, és egyáltalán milyen hatást gyakorol a külsőlegesen szerveződött világ az egyéniség belső struktúrájára. Ortega enciklopedikus tájékozottsággal, a bonyolult kötések fölényes felfejtésével végzi el vállalt feladatát. Világnézetének heterogenitása nem teszi ugyan lehetővé, hogy gyökereiben ragadja meg korunk imperativusát, de a váltságtünetek diagnosztizálásában számos éleselméjű megállapításhoz jut el, melyek a marxisták számára termékeny párbeszéd megeremtését tesz lehetővé. (Deutscher Taschenbuch Verlag. München, 1967.)

a televízió viszont csaknem valamennyi érzékszervet mozgósítja, ezért hűvös.

A médium hatására adott válasz, magatartás vagy viselkedés az ún. *involvement* — a bekapcsolódás. Ha a médium forró, a bekapcsolódás lanyha, ha hűvös, akkor élénk, határozott, mert minden érzékszerv involválódik. A médium forró vagy hűvös volta, hatásának intenzitása mozgósítja a társadalmat, a csoportokat és az egyéneket. Olyan tény ez, amelyről nem feledkezhetik meg a politikai propaganda, a reklámpia, de a tetszeni vágyó nő sem. A sötét szemüveg és a necharisnya például hűvös médiumok, és erős *involvement*-et váltanak ki.

A Gutenberg Galaxy — A nyomtatott könyv

Médium-elmélete szolgál alapul történetfilozófiájához is, melyet főként *Gutenberg Galaxy* című művében fejt ki. Lényege az irodalom és a tudományok szintézise. A médiumok és a tájékozódás természetének, az érzékszervek változó dominációjának és egyensúlyának megfelelően McLuhan az emberiség történetét három nagy korszakra tagolja: az írásbeliség előtti vagy törzsi társadalom; az írásbeliség kora két alszakasszal: a betű és a könyvnyomtatás időszakával és az elektromosság vagy „visszatörzssítés” — *retribalisation* — kora.

Az írásbeliség előtt a domináns érzékszerv a fül volt, ezért „hallani ekkor annyit jelentett, mint hinni”. A szerszámok és a nyelv médiumainak fejlődése az agy robbanásszerű átalakulását eredményezte, minek következtében az ember kivált az állatvilágból. Ennek ellenére még hosszú évezredekben át akusztikus térben élt, csodás elemekkel átszótt törzsi és faluközösségekben, amelyben az érintkezés főformája a beszéd, és ennek megfelelően a hallás volt. Az egyén kiszakíthatatlanul tagja volt a közösségeknek.

Az írásbeliség, különösen a fonetikus ábécé felfedezése, arra kényszerítette a fül „mágikus” társadalmát, hogy helyét új érzékszervi egyensúlynak, a szem semleges világának engedje át. A betű korszaka agresszív, militáns, mert az írás tudománya befelé tekintélyt, hatalmat, ellenőrzést, kifelé erőt és meghódolást biztosított. Ez a korszak a görögökkel kezdődött és a rómaiakkal teljesedett ki. McLuhan azt a különösnek tetsző állítást kockáztatja meg, hogy a római világbirodalom a betűnek köszönhette mind dicsőségét, mind pedig hanyatlását. Mert, szerinte, amikor a mohamedánok meghódították a papirusztermő területeket és az írásbeliség e fontos anyagának szabad szállítását megakadályozták, a korábban római Földközi-tenger, a *mare nostrum* — „átalakult muszlim tengerré, Róma pedig összeomlott”. Íme a pop történetírás jelentkezése!

Gutenberg találmánya, a mozgatható betű, a könyvnyomtatás a törzsi társadalomra, amelynek eresztékéi már az írásbeliség felfedezésével meglazultak, valóságos hidrogénbombaként hatott: részekre, egyénekre, individuumokra tagolta, atomizálta. Ilyen módon új világ keletkezett, az ún. *Gutenberg-galaktika*. Ebben az emberi gondolkodás harciassá vált, a tájékozódás sok érthetetlen, misztikus elemről mente-

Az új szovjet irodalom

E kötet, az ugyancsak a Gondolat Kiadó gondozásában 1959-ben megjelent Szovjet irodalom című esszégyűjtemény szerves kiegészítője. A huszonkét szovjet íróról összeállított tanulmány-csokor azokról a forradalom után jelentkező alkotókról szól, akik méltán megerdemelt helyüket csak az utóbbi évtizedben foglalták el az irodalomtörténetben és az olvasók köztudatában. A kötet, sajnos, nem csupa rangos írást nyújt, de az önismeretlődő, sablonosabb vagy öncélúan sziporkázó esszék mellett jó néhány kitűnő, sőt izgalmas portrét kapunk. Talán elsősorban a Paszternákról, Cvetajevéről, Pilynyakról, Martinovról, Bergholzról, Szolzsenyicinnről, Voznyeszenszkijről és Ahmadulináról szólókat kell kiemelnünk. A kötet külön nyeresége Kardos László tömör és gondolatgazdag bevezető tanulmánya, mely kitűnő elemzést adja a „rég” és az „új” szovjet irodalomnak, s megszemenő eligazítást nyújt a sokrétű anyagban. (Gondolat, 1967.)

Szabédi László

Telehold—Veér Anna alszik

Egy terjedelmére nézve nem nagy, de intellektuális izzásánál fogva sajátos erejű költői életmű majdnem teljes anyagához Szabédi László nagyreszt önéletrajzi fogantatású s a kor valóságára reagáló novelláinak jelentős része és nagy műgonddal készült s a költői eszközök imponáló birtoklásáról tanuskodó versfordításai csatlakoznak ebben a kötetben. A felszabadulásig terjedő szakaszában az emberi és költői magány vívódó átélése s a világban rejlő értelem lázas keresése, a felszabadulás után a szocializmus

sült, összefüggő, folytatólagos lett, és a kauzalitás forrasztotta egybe. Megjelent a skizofrenikus individualizmus, amint Hamlet példája bizonyítja, képes elválasztani a cselekedetet a gondolkodástól. Az olvasó, vagyis elszigetelt ember involválódása megteremtette az ipari társadalmat, a fizikában a newtoni és a karteziánus tanokat; a világegyetemet olyan mechanizmussá tette, amelyben a fizikai események térben és időben helyezhetők el. A linearitás a művészetben a perspektívát, az irodalomban az időrendi narrációt szülte meg.

A XIX. században a távíró felfedezésével az ember belépett a harmadik, az elektromos korszakba. Az elektromos körforgás új, belső robbanást váltott ki, amely a szétfőredezett világot pókhálószerűen, minden részre rátapadva, ismét egységes rendszerbe fogta össze. Ebben a lineáris kapcsolatok merevebbé váltak, mert ismét a hallás és a tapintás került előtérbe. A rádió, a televízió, a telstárok, vagyis a távolságokat megszüntető, eddig ismeretlen médiumok az ember számára új az ún. „mindent egyszerre” — *all-at-once* — környezetet hozták létre. Tehát magasabb síkon visszatért a törzsi társadalom, hiszen a részekre bomlott világ egyesült és az egész földgolyóra kiterjedő törzsi, globális faluvá — *global village* — alakult át. Benne mindenki kapcsolatba lépett mindenkivel: a felnőttek a tinedzserekkel, a gazdagok a nincstelennel, a fehérek a négerekkel. Így lett a modern társadalom az egész világra kiterjedő törzsi közösség, amelynek történései nem elszigeteltek, mert az új médiumok általános történések — *global happenings* —, vagyis a mindenkit involváló események korának elindítói lettek. Ezt a korszakot a valamennyi érzékszervet involváló hűvös médiumok jellemzik, viszont az érzékszervek most kialakult egyensúlyában a hallás mellett a tapintás vált dominánssá.

Az új korszak néhány jellemző vonása

Az új korszak uralkodó érzékszerve tehát a tapintás. De milyen alapon igazolható ez a mindennapi tapasztalatnak ellentmondó állítás? McLuhan indoklása a következő: az új korszak médiumai közül a legsajátságosabb, kihatásában a legfontosabb a televízió. Szerinte — a televízió képernyője nem az előttünk álló üveglemez, hanem maga a néző, mert a televízió nem valami csendes, lineáris médium, hanem szüntelenül alakuló kontúr vagy mozaik, mely szakadatlanul piciny Seurat-pontocskákat lövell a nézőre, másodpercenként hárommillió impulzussal. A pontokat nem a gép, hanem a néző fűzi össze egységes képbe, következésképpen a tévét nem nézi, hanem tapintja, érzi, izleli és a rálövellt mozaikok hatása alatt alakítja saját magatartását, gondolkodását, „bekapcsolódását”. A televízió hűvös médium, involváló-mozgósító ereje nagyobb, mint bármely más médiumé, és azonnali hatású. Képletesen szólva, nemcsak a választási fülkét hozza a szobába, hanem a polgárjogi meneteléseket és a vietnami falvak pusztulását. A televízió ezért az egységesült törzsi tömegek mozgósítója, mely lehetetlenné teszi a há-

téka

eszméinek és eszményeinek meggyőződéses, tudatos és fel-lelős vállalása a jellemzői ennek az életpályának, melyet Csehi Gyula bevezető tanulmánya mutat be, keresve és feltárva az írói egyéniség és költői alkat forrásvidékeire visszavezető vonásokat. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Nagy Dániel

Cirkusz és Novellák

A Romániai Magyar Írók sorozat e kötetében egy regény és a szerző válogatott novellái foglalnak helyet. Az 1926-ban megjelent és nagy vitákat kavart Cirkuszban az első világháború megdöbbentő élménye formálódott lázas és szenvedéllyel lázadó allegóriává. A regényt nemcsak az azóta átélt újabb világégés rettenete hozza közel hozzánk, hanem írói eszközeinek — a kiegyensúlyozatlanságok ellenére — olykor reveláció-szerű erővel ható meglepő modernisége is. A regény és az élet apró tragédiái iránt fogékony novellák szerzőjének életét — az előszóiról Csehi Gyula fáradságos kutatásai ellenére is — sok homály fedti, mint ahogy a hazai modernista kezdeményezések részletes, átfogó feltárása adhatja majd meg a Cirkusz megjelenésének bővebb művészi magyarázatát is. Az előszó mindkét irányban kaput nyit. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Schöpfli Aladár

Válogatott tanulmányok

A Nyugat első nemzedéke reprezentatív kritikusanak életművéből válogatta ki e kötetnyi anyagot az előszót író Komlós Aladár. A négy alcím (Irodalom és társadalom, Írói arcképek, Könyvek, Színház) alá sorolt tanulmányok,

borút, ugyanis — és itt szószerint idézünk — „egy olyan melegháború, mint a vietnami, az olyan hűvös médiumon közvetítve, mint a tévé, feltétlenül kudarca van ítélve. Az ifjúság nem pacifizmusból, hanem az involválódásból eredő fájdalma miatt el-lenzi a háborút”.

A jövő szép, új világát McLuhan a modern médiumok szellemében igyekszik felvázolni. Felderülése, a hallás, tapintás hegemoniája, halálra ítéli a gépi menyasszonyt, amely a vizuális, a szexuális jel-leget hangsúlyozza. Ugyanakkor megváltoznak az er-kölcsök is, s e változás a fiataloknál jókora lazulást, a házasoknál, az ősi törzsi szokásnál megfelelően, feddhetetlenséget, erkölcsi tisztaságot hoz. Felismer-hetetlenül megváltozik a divat, mert e vonatkozás-ban a vizualitást a taktilitás váltja föl, aminek kö-vetkezménye a férfiak és nők hasonló öltözködése meg hajviselete. A mini-szoknya, a ruhátlan felsőtest, általában a mezítelenség a tévé-korszak félreismer-hetetlen jelei, mert a vizualitás háttérbe szorulásá-val a meztelen test nem vált ki megbotránkozást. De a tévé-korszak jele a futball dominációja is, mert ez a játék egyidejű cselekvést, az egész csapat involvá-lódását követeli meg, tehát önmagában is tévé-mo-zaik.

Az új kor tátongó szakadékká mélyíti a nemzedék-közötti különbséget. Az idős nemzedék ugyanis a forró rádió és a forró nyomtatott könyv, az ifjú pe-dig a hűvös médium, a tévé mellett nőtt fel, ezért elveti a lineáris gondolkodást, s mindenáron involvá-lódni, cselekedni akar. Hasonlóképpen alapvető vál-tozások vannak kialakulóban a politikai, a gazdasági és a kereskedelmi élet területén is.

A hátrapillantó tükör és a korai riasztó

Ez röviden McLuhan üzenete. De, merül fel a kérdés, ha ilyen a társadalom, akkor az új korszak miért nem érvényesül az élet minden terén, a globá-lis faluvá zsugorodott egész világon? Azért, mondja filozófusunk, mert az emberek lemaradnak a ma va-lóságától, nem a jövőben, de még csak a jelenben sem, hanem a múltban élnek. Tekintetük szüntelenül a múlton csügg, mert az életet a hátrapillantó tü-körben (*the rear-view mirror*) vizsgálják, s ezért vi-lágnézetük a hátrapillantó-tükör szemlélete. „Meg-van bennünk az a hajlandóság, hogy a közeli múlt tárgyaihoz, ízéhez kapcsoljuk magunkat. A jelenkori társadalom mindig olyan, mint az az autóvezető, aki sem előre a jövőbe nem tekint, sem az oldalsó ab-lakokon nem pillant ki a jelenre, hanem a hátrapil-lantó-tükörben csak a múltba néz.”

Bár az emberek többsége ilyen, mégis vannak, ha kevesen is, főként a költők, művészek meg a szíma-toló „véredek” — így nevezi McLuhan a hozzá ha-sonló filozófusokat —, akik kiéleltetik felfogó képes-ségüket, elvetik a hátrapillantó-tükör dőre szemléle-tét, s előre, a jövőbe tekintenek. Így fedezik fel a valóságot. Olyanok ezek, mint a kanadai DEW (*Dis-tant Early Warning*), a korai távolsági riasztó — fel-adatuk riasztani a múltban megrekedt társadalmat.

Az elmondottakból, úgy véljük, nem nehéz kihámozni McLuhan filozófiájának divatos elemeit: az érdekes, feltűnést hajhászó stílust, a nagy képeslapok könnyed, népszerűsítő pszichológiáját, a „népi” tesztek csalthatatlan izét, azt a filozófiát, amelyben a súlyos mondanivalók az irodalmár csapongó, kötetlen képzeletével társulnak.

De kétségtelen az is, hogy a divatos körítés mellett filozófiájában van sok figyelemre méltó gondolat. Az, hogy a társadalom viszonya a valósághoz korok szerint változik, hogy minden kornak külön, sem a politikai, sem a gazdasági történet által nem érzékeltetett „élethangulata” van, ma már általánosan elfogadott tény a komoly történések előtt. Az utóbbi években például sok tanulmány jelent meg, amely a lélektan és a történetírás kapcsolatát hangsúlyozza, sőt az elméleti fejtegetések mellett ennek a kapcsolatnak gyakorlati alkalmazásával is egyre gyakrabban találkozunk a történetírásban. Elég, ha Robert Mandrou *Introduction à la France moderne (1509—1640. Essai de psychologie historique)* (Bevezetés a modern francia történelemben, 1500—1640. Történelem-pszichológiai tanulmány. Párizs, 1961.) nagy érdeklődést keltő tanulmányára hivatkozunk. Mandrou, McLuhanhoz hasonlóan, azt állítja, hogy a középkori civilizációnak lényeges vonása a hallás és a tapintás elsődlegessége. „A tájékozódás — mondja — elsősorban auditív: még a kor nagyjai is inkább meghallgatnak, mint elolvasnak valamit. Tanácsosok veszik körül, akik beszélnek velük, akik hallás útján táplálják tudásukat... Az ügyintézők gyűlései, a királyok és hercegek tanácskozási egészen természetesen és gyakran viselik a »hallgatók« címet, és a fonóban, a legegyszerűbb parasztkonyhóban is az elbeszélés táplálja a gondolatot és a képzeletet.” Mandrou nagyszámú történelmi és irodalmi példával bizonyítja a hallás és a tapintás domináló szerepét. De McLuhan médiumelmélete közel áll ahhoz a haladó felfogáshoz, amely a fejlődést az emberi munka és a technika kölcsönhatásában keresi és találja meg, vagyis a *homo faber*-ben. Történeti illusztrációi azonban nemcsak szimbolikusak, hanem gyakran a naivitásig erőltetettek.

Filozófiájában, amint erre kritikusai rámutatnak, érződik Arisztotelész, Kant, Bergson és mások hatása. Központi problémája a már az antik filozófiában is vitatott forma és tartalom viszonya. A haladó felfogással szemben, mely a forma és a tartalom egységét hirdeti, McLuhan, bár nem szakítja el a tartalomtól, mégis a formának biztosít elsőbbséget. A médiumok formák, melyek fokozatosan és szüntelenül alakítják, módosítják az embert, a társadalmat és önmagukat, de közben új tartalommal telítődnek. Olyan a forma, mint a modern építkezésben a betonkeret: elsőnek ez készül el, és eleve meghatározza a ráépülő, kiterjedő tartalmat.

A múltba tekintő történetfilozófiája ellenére, McLuhan elveti a hátrapillantó-tükör szemléletét, és korai riasztó akar lenni, aki elsősorban a mai amerikai társadalomhoz intézi üzenetét. Számunkra ez az üzenet sokszor zavarosnak, felületesnek, fennhjá-

birálatok, portrék, cikkek megerősítik eddigi ismereteinket: Schöpflin volt az egyik legbiztosabb talajérzékenységű magyar kritikus. Higgadt, szigorú jellem, megfontolt gondolkodás, akinek művében — Illes Endre szavaival — az el nem múlt idő csodáját tiszteljük. Az időközben eltelt évtizedek igazolták ítélő erejének, ízlésének, szókimondó bátorságának szilárdságát és mértékét: meglepően keveset tévedett. Elsiklott ugyan például Németh László Villámfény című drámája súlyos társadalmi mondanivalója fellett, és félreértette a Papucs-hős groteszk tragédiába csukló Holly Sebestyénének jellemtragikumát, viszont biztos érzékel tapintott rá a VII. Gergely gondolati nagyságára. Azonban egy kritikus életművét nem szörványos tévedései, hanem zömmel pontos ítéletei jellemzik és tartosítják. Schöpflin példájából, művéből ma is tanulhatunk. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Olasz irodalom a XX. században

A két előző nagyszerű kiadvány — Amerikai irodalom a XX. században (1962) és A német irodalom a XX. században (1966) — után hézagpótló műként jelent meg a század tizennyolc íróját bemutató tanulmánygyűjtemény. A kötetet szerkesztő Szabó György — aki ezenkívül még két tanulmányt is írt az összeállítás részére Italo Svevóról és Dino Buzzatiról — hetvenoldalas, nagyívű és adatgazdag összefoglalása után, sorra olvashatjuk a klasszikus költői triász (Ungaretti, Montale, Saba) mestereinek pályarajzát, felfrissíthetjük eddigi ismereteinket Pirandellóról, Pratoliniról, Moraviáról, Calvínóról, hiteles arcképet kapunk Quasimodóról, a nemzet-

téka

közi vitákat is értékelő és értékesítő tanulmányt Lampedusáról, sok újat tudunk meg Palazzeschiról, a színész-író De Filippóról meg másokról. E kötetet is, akár az előzőket, hasznos lexikális életrajzi jegyzetek és a legfontosabb szakirodalom jegyzéke egészíti ki. (Gondolat, 1967.)

Mailer Norman

Meztelenek és holtak

Keleten és Nyugaton egyaránt könyvtárnyi a második világháború irodalma. Mailer, a negyvenöt éves amerikai író, akit szinte a véletlen tett a hipster-teória megalkotójává és a beat-mozgalom teoretikusává, személyes élményei alapján újraképezte a csendes-óceáni csata egyik epizódját, Anapopej sziget (a név az író születésnéje) elfoglalását és a japán erődvonal szétzúzását. Mindez így sablonosan hangzik, de ez a regény, az erőszakosan érvényesített fegyver és a morális-gondolati, sőt politikai szabadság antagonistizmusára polarizált eszméiségével, mindmáig a legjobb amerikai háborús regény. A műfajon belül — remeklés. Pontos, részletező, néha bravúrosan biztoskezü írói munka, egyértelmű mondanivalóval, a fasizoid amerikai imperializmus leleplezésével. A húszéves kérés — eredetileg 1948-ban jelent meg! — csak javára vált a könyvnek. (Magvető, 1967.)

Méliusz József

Aréna

Váratlan és megdöbbentő művészi kiteljesedés eredménye a hatvanhetes esztendő utolsó hazai magyar verskötetete, a Meliusz Józsefé. A hatalmas, tiszta sodrású expresszionista elégiák a művészi

zónak hangzik, s ha értelmét ki is hámozzuk, még nem tudjuk, vajon időt álló új filozófiai irányzatot képvisel-e, vagy — amerikai szóhasználattal élve — csupán egy új *gimmick*, fortélyos ravaszkodás, hóbortos, múltó divat.

Bodor András

Egy ékirásos asszír mese megfejtéséhez

1951-ben Kiszásziában, a Sultantepe környéki ásatások során, a föld mélyéből többek között egy nagy jelentőségű ékirásos asszír agyagtábla került felszínre. A tábla szövegét, amint kolofonjából kiderül, Nabu-rihtu-usur írnok másolta több mint kétezer-hatszáz évvel ezelőtt, i. e. 701-ben. A nevezetes szöveget O. R. Gurney, az oxfordi egyetem assziriológiai szakértője tanulmányozta, majd publikálta 1956-ban, eredetiben és angol fordításban, *The Tale of the Poor Man of Nippur* (A nippuri szegény ember meséje) címen.

A leletnek először közvetlen assziriológiai jelentősége van: most vált bizonyossá első ízben, hogy a mezopotámiai ember szintén tudott nevetni, voltak tréfás meséi. Ezen túlmenően — másodsor — nem csoda, hogy a mesekutatók a világ minden sarkában fölfigyelték a mesére, lévén az Aarne—Thompson nemzetközi mesekatalógusában 1538-as számmal jelzett mesetípus ősi változata, vagyis a típus (és ezáltal a nemzetközi mesekincs) homályba vesző múltjának és történetének páratlan értékű dokumentuma. A jelzett típuszámmal azonban százszorosa beszédesebb számunkra az a tény, hogy — harmadszor — a nippuri szegény ember meséjében a magyar irodalom klasszikus remekművének, Fazekas Mihály *Lúdas Matyi* (1804) című halhatatlan poémájának ősi mintájára, forrására találunk.

A magyar filológia és folklorisztika szempontjából egyaránt különleges fontosságú asszír mesére Julow Viktor debreceni irodalomtörténész, a neves Fazekas-kutató, Fazekas műveinek kritikai kiadásában már az első kis angol hírlapi közlés alapján hivatkozott, majd megjelenése után az egészet magyarra fordította, és a Lúdas Matyi-kutatások vérkeringésébe ágyazta. Munka közben figyelembe vette O. R. Gurney mind nyomtatásban utólag kiadott, mind személyes levelezés útján közölt újabb javításait és magyarázatait is.

Julow teljes joggal vonja le a következtetést, hogy a nippuri szegény ember meséjének, valamint Fazekas művének témája szinte teljesen azonos; főmotívumaik szintén azonosak vagy közelien rokonok; cselekményük felépítése és szerkezete nagyon hasonló, sőt nemegyszer még szövegfordulataik is egymásra emlékeztetnek. Mindössze a nippuri szegény ember első bosszúja tér el a Matyietől.

Eltér tőle, és az agyagtábla sérülései miatt ugyanakkor kissé homályos, miként alább észlelni fogjuk.

Az ősrégi verses mese idézendő 85—103. sorában Dzsimit-Ninurta, a szegény ember, a királytól kölcsönzött hintóval Nippurba érkezik, és első ízben torolja meg a városbírón a rajta esett igazságtalanságot. A szögletes zárójelek az agyagtábla olvashatatlan részeit jelölik; az ilyen zárójelekben a szöveg kikövetkeztetés. A pontozások helyén az agyagtábla hibás, töredezett. A *kurziv* szedés bizonytalan olvasatot vagy értelmezést jelent. A kerek zárójelek a meseszöveg könnyebb megértéséhez szükséges nyelvi kiegészítéseket tartalmazzák:

85. Dzsimit-Ninurta fogott két madarat, és tett és lepecsételte annak pecsétjeit. Elment (aztán) a nippuri városbíró kapujához. A városbíró elébejött fogadására (mondván): „Ki vagy te, uram, aki *ma[darászni]* indultál?”
90. „A Király, a te urad küldött engem, hogy [.....] aranyat hoztam Ekur, Enlil temploma számára.”
A városbíró élelem re levágatott egy pasillu-juhót.
A városbíró így szólt öelőtte: „Ó, fáradt vagyok!”
Dzsimit-Ninurta egész éjjel beszélt a városbíró mellett virrasztva,
95. (míg) a városbíró el nem aludt a fáradtságtól. Dzsimit-Ninurta felkelt az éj közepén, mint a tolvaj, kinyitotta a (templomi) persely ajtaját
A városbíró hajnalhasadáskor
„A persely ajtaja nyitva, elvitték az aranyat!”
100. Dzsimit-Ninurta szive ravaszságában megtépte ruháit.
Odalépett a városbíróhoz és visszafizette neki adósságát.
Fejétől a talpáig végigverte egész testét és megkínózta.

„Dzsimit-Ninurta fogott két madarat” — olvassuk a 85. sorban, s mivel a következő sorból, töredékesége folytán, a madárfogás célja nem derül ki, O. R. Gurney az alábbi föltevéshez folyamodott: „A madarászás valószínűleg a szerepjátszáshoz tartozik, lévén ez az asszír arisztokrácia kedvelt szórakozása.” Ez a föltevés a tudós szerzőt a bizonytalanul betűzhető 89. sor olvasásánál is megtevesztette: „Ki vagy te, uram, aki *ma[darászni]* indultál?” Tekintettel arra, hogy a madarászás a további cselekménnyel semmiféle kapcsolatba nem hozható, a szerző joggal vonta le a következtetést, miszerint „a 91—99. sorok értelme némileg homályos”. Magyarán mondva: nem elég világos, hogy Dzsimit-Ninurta tulajdonképpen hogyan is állt bosszút első ízben a nippuri városbírón?

Hadd legyen példája a különböző tudományzakok együttműködésének, jobban mondva az együttműködés nélkülözhetetlen voltának az a tény, hogy amit az asszirológus vagy az irodalomtörténész nem értett meg, azt a folklorista — úgy gondolom — azonnal megértette. A megértéshez mindössze az élő

erővel és emberi tisztességgel megtehető őszinte önvizsgálat gyümölcsei, melyek egy zaklatott, buktatókkal és győzelmekkel díszített emberi és költői életút tragédiáit, vívódásait tárják az olvasó elé. A gyerekkor, a fiatalkor drámákat sejtető idílljei, a férfikor veszedelmes és kockázatos harcvállalásai és tévedései hatalmas, mindent magával hömpölygő árként zuhognak az öntudat vizesésein, és a költői tartás, a művészi magatartás végleges meghatározóivá válnak Méliusznál. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Karinthy Frigyes

Főljelentem az emberiséget

Nincs az irodalomnak olyan területe, ahol legalább egyszer meg nem jelent Karinthy Frigyes vesébe látó műszereivel, rettenetesen élesre fent fegyvereivel. És ahol ő megjelent, ott attól a perctől kezdve uralkodott is. Vidám, kacagató volt ez az uralom. De az ő mosolya nem hasonlított a magyar irodalom egyetlen kávéház-járójának a mosolyához sem. Mert az ő mosolya filozófia volt, hatalmas gondolati távlatokat érzékelő nyugtalan izgatottság. Kétségtelen, hogy ő alkotta XX. századi irodalmunk legkülönlegesebb életművét. A remek illusztrációkkal ellátott két kötet Karinthy legemlékezetesebb humoreszkeit tartalmazza. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Németh László

Bűn

Fél év leforgása alatt ez a második Németh László-regény, mellyel hazai könyvkiadásunk meglepte az olvasót. A kortárs magyar irodalom legkedveltebb, legvitatottabb és kétségkívül egyik legnagyobb írójának ez az 1936-ban

téka

írott regénye a két világháború közötti magyar értelmiség utópiák és kiküszöbölhetetlen ellentmondások között folyó eredménytelen, tragédiákba torkolló küzdelmét mutatja be. Az entellektüel Horváthot és a faluról városra szakadt Lajost egyaránt „lehetetlenné teszik” a társadalmi környezet bonyolult és áthatolhatatlan szövevényei, az elsőt öngyilkosságba, a másodikat új nyomorúságok kilátástalanságába kergetve. A regényt Jordáky Lajos kitűnő Németh László-tanulmánya vezeti be. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)

Domokos Eszter

Szárnyas bokával

A fiatal, első, Forrás-kötevével jelentkező nő-író novelláinak szinte állandó témája az emberi helytállás, a kompromisszumok nélküli, meg nem-alkuvó emberi élet lehetősége vagy lehetetlen volta. Hései a társadalom minden rétegéből sereglettek össze a kötet lapjain, és pozitív választ adnak a fenti kérdésekben. Finom tollú, az emberi magatartás szinte regisztrálhatatlan változásait észreévó és számon tartó író Domokos Eszter. A lényegre törő vizsgálódás, az ember, a mai ember etikai problémáiban való merész állásfoglalás adja a kötet bizalmat adó és bizalmat követelő tartását. Jó író Domokos Eszter, további útja mindenképpen figyelmet érdemel. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Devecseri Gábor

Lágymányosi istenek

Személyes emlékek és a költő-műfordító írói-kritikusi megfigyelései alkotnak sajátos együttest ebben a kötetben.

folklórnak, pontosabban az edénybe rejtett madár mesemotívumának ismerete szükséges.

A motívum napjainkban két mesetípusban honos. Az egyik az 1416-os. E szám alatt Aarne—Thompson katalógusában, egy dél-amerikai adatot kivéve, túlnyomóan észak- és nyugat-európai változatok sorakoznak. Kelet-Európa mesekincsét mindössze egy szerb-horvát meg egy orosz variáns képviseli, holott a típus a román folklórnak szintén ismeretes, a magyarban meg egyenesen őt változtatáról van tudomásunk. Az elsőt Arany László közölte az Alföldről, a másodikat Rubinyi Mózes a moldvai Szabófalváról. (Magyar népmesekatalógusában Berze Nagy János az elsőt nem említi, a másodikat rossz helyre sorolta.) Három további változatot az utóbbi rövid másfél év leforgása alatt magam gyűjtöttem rákérdezéssel Kóhalom vidékén: Datkon, Olthévizén és Nagymohában, egész öregrendű mesemondóktól. A kis tréfás mesének az a lényege, hogy egy asszony, miután Ádámot és Évát kíváncsiságáért elmarasztalja, a tilalom ellenére fölemeli egy edény fedőjét. Az edényből nyomban kiröpül az oda rejtett madár, miáltal az asszony kíváncsisága lelepleződik.

A motívum másodsorban az okos leány meséjében, vagyis a 875. számú típusban szokott gyakran előfordulni. Míg az előbbi típusban a motívum egyedüli, addig itt más motívumok, epizódok sorába van illesztve. A mese folyamán a király az okos leánynak többek közt azt a feladatot adja, hogy ajándékkal, de mégis ajándék nélkül menjen hozzája. Erre a leány két edény közé borított madarat visz magával, s midőn akár ő, akár a király az edényeket szétnyitja, az „ajándék” elröpül. Jan de Vries 1928-ban, a mesetípusnak szentelt monográfiájában az edénybe rejtett madár motívumát dán, észt, litván, német, cseh, szlovák, lengyel, orosz, fehérórosz, ukrán, román, bolgár, szerb-horvát, magyar és tatár mesékben egyaránt kimutatta. Azóta az adatok száma rohamosan tovább gyarapodott, többek közt Eberhard—Boratav török népmesekatalógusában is felbukkant. (Annál fursább, hogy Aarne—Thompson katalógusa ezt a motívumot nem jelzi, jöllehet a 875-ös mesetípusnál de Vries monográfiájára első forrásként hivatkozik.) Berze katalógusában, az okos leány feladatai közt a motívum öt esetben ismétlődik; utóbb ez a szám szintén megsokszorozódott*, hisz az okos leány meséje a magyar folklórnak ma is népszerű.

* Fontosabb szakirodalom, a megjelenés időrendjében. Jan de Vries: *Die Märchen von klugen Rätsellösern. Folklore Fellows Communications (FFC), 73.* Helsinki, 1928 — György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetlen kapcsolatai.* Budapest, 1934 — Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok.* Pécs, 1957 — Antti Aarne—Stith Thompson: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision. FFC. 184.* Helsinki, 1961 — O. R. Gurney: *The Sultantepe Tablets. The Tale of the Poor Man of Nippur. Anatolian Studies (London), VI (1956). 145—62. és VII (1957). 135—6* — Julus Viktor: *A nippuri szegény ember meséje és a Lúdas Matyi ó-romániai népmese-mintájának kérdése. Irodalomtörténeti Közlemények, LXVII (1963). 678—90.*

Ez tehát az edénybe rejtett madár mesemotívuma, amely Európában bizvást általánosnak mondható. Egyszerű, de annál szellemesebb kis költői lelemény, amelyet a mesealkotó népek, két különböző mesetípus keretében, más-más cél érdekében tudtak hasznosítani: az 1416-os típusban az emberi kíváncsiságot teszik nevetségessé általa, a 875-ösben a leány okosságát bizonyítják vele. Nos, a nippuri szegény ember meséjében, vagyis az 1538-as típusban az edénybe rejtett madár motívumának harmadik, az előbbi kettőnél talán még zseniálisabb alkalmazását csodálhatjuk. A sultantepei agyagtábla egyszerűsége a motívum több évezredes régiségét, s ugyanakkor bizonyára keleti eredetét is igazolja.

Mert nyilvánvaló, hogy az asszír mesében nem madarászásról, hanem Dzsimil-Ninurta cseléről van szó. Ő a perselybe arany helyett madarakat rejt, vagyis a 85—86. sort a következő módon kell kiegészíteni:

**Dzsimil-Ninurta fogott két madarat, és
[a madarakat (templomi) perselybe] tette és
lepecsételte annak pecséiteit.**

E két sor rekonstruálása után a 89. sorban a (fő) tételizett „ma[darászni]“ olvasat bátran mellőzhető, a 97—98. sor pedig a tévedés legkisebb valószínűsége nélkül kiegészíthető:

**Dzsimil-Ninurta felkelt az éj közepén, mint a
tolvaj,
kinyitotta a (templomi) persely ajtaját,
[mire a madarak elröpültek].**

Az epizód cselekménye — vagyis a nippuri szegény ember első bosszúja — most már zökkenő nélkül, logikusan kibontakozik:

A nemesnek öltözött, hintón érkező Dzsimil-Ninurta közli a városbíróval, hogy a király megbízásából egy persely aranyat hozott a templom számára. A perselyben azonban, mint tudjuk, arany helyett két madár van. A tiszteletére rendezett esti lakoma után Dzsimil-Ninurta addig tartja szóval a városbíró, míg az kimerülten elalszik. Ekkor Dzsimil-Ninurta kinyitja a perselyt, hogy a madarak elröpüljenek. Reggel az a látszat, mintha a perselyt kirabolták volna, mire Dzsimil-Ninurta, mint a király állítólagos küldötte, gondatlanságáért tetőtől talpig végigveri a városbíró.

A mesetípusok, az epizódok és motívumok szüntelenül fejlődnek, alakulnak és idomulnak, alapjában véve mégis van egy korokon, világrészekon és nyelveken átívelő folytonosságuk. Így fejthetjük meg a mai, élő folklór segítségével a töredékes asszír ékírást, noha Nabu-rihtu-usur több mint kétezerharminc évvel ezelőtt rötta agyagtáblára a nippuri szegény ember meséjét. A megfejtésnek az az érdekessége, hogy míg kilencvenkilenc esetben a régészeti adatokat mai jelenségek magyarázatának kulcsául használjuk, addig ebben a századik esetben pont fordítva történt: az ősrégi asszír mesét az agyagtábla sérülései miatt a mai folklór segítségével nélkül nem lehetne pontosan megérteni, még kevésbé Dzsimil-Ninurta furfangját elismerően méltányolni.

Faragó József

Nem is lehet ez másként, hiszen Devecseri gyermekkorának, serdülő és férfiévének megannyi eseménye kapcsolódik a megelőző nemzedék, a Nyugat nagyjaithoz. Nyiladozó ésszel ismerősei közé tartozott Babits, Kosztolányi, Karinthy, Somlyó Zoltán, Tóth Árpád, Füst Milán és annyian mások, akiket egyszerűre (vagy felváltva) tisztelt emberként és költőként. Az irodalom „élettér” volt az ő számára, s ez a magyarázata, hogy egy korszak és egy nemzedék alakjait idézve esszéiben a legközvetlenebb személyes emlékei válnak irodalomtörténeti érdekűvé s az elemző irodalmi tanulmány a közvetlenség, a személyesség varázsától telítetté. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

**Tóth Árpád
Összes versei, versfordításai
és novellái**

Tóth Árpád a lélekben zsongó fájdalom és a belenyugvást körülölelő borongás költője, de ugyanakkor vagy talán éppen ezért, az élet sok-sok szépségének bensőséges mosolyú felfedezője is. A búcsúzás szomorúságát bearanyozza nála az elvilásban nyert halasztás újra meg újra megnyert öröme. Költészetében muzsikává lényegülnek át a dolgok, s utólráhetetlen árnyaltsággal sodor magával nyelvének varázslata. A Magyar Helikon Klasszikusainak sorában most új kiadásban jelenik meg teljes költői életműve (költemények, töredékek, rögtönzések, tréffák), s ehhez járulnak a magyar irodalomban immár klasszikus értékűvé vált fordításai s a költő Tóth Árpádról alkotott képünket sokban teljesebbé tevő novellái. A Kardos László által sajtó alá rendezett kötet az 1962-es kiadást követi. (Magyar Helikon, 1967.)

A francia „új regény“

A Modern Könyvtár kettős kötete a francia próza egyik legfrissebb, sokat vitatott irányzatáról nyújt gazdag körképet. Egyrészt az „új regény“ képviselőinek műveiből közül szemelvényeket (többnyire regényrészleteket), másrészt az irányzat nyomán kibontakozó elméleti és kritikai irodalomból ad izelítőt. Samuel Beckett, Claude Simon, Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet, Michel Butor művészetével ismerkedhet itt az olvasó. „Az irányzat művelői törekvéseikről“ című részben Sarraute, Robbe-Grillet és Butor vallanak az „új regényről“, „A bírálat mérlegén“ cím alatt pedig olyan gondolkodók feszegetik az új irányzat körül felmerült kérdéseket, mint Jean-Paul Sartre, Roland Barthes, Bernard Dort vagy Maurice Merleau-Ponty. (Európa, 1967.)

Panait Istrati

Pusztai bogáncsok

E kötetbe foglalt négy kisregény (Kyra Kyralina, Codin, Cosma, Pusztai bogáncsok) íróját annak idején Romain Rolland „a balkáni Gorkij“-nak nevezte. Nem véletlen ez az elnevezés, de nemcsak azért, mert Panait Istrati világsikerében — akárcsak a Gorkijében — nem csekély szerepet játszott életének regényessége, s nem is csak azért, mert műveiben romantikus egzotikumként találkozhatott a nyugati olvasó Kelet-Európa tarka népességű és robbanó szellemi világával. Gorkijra emlékeztet ma is műveinek realizmusa, az, hogy oly együttérzéssel tud reagálni hőseinek egy gyötrelmekkel, szenvedélyekkel tele világban való vergődésére éppen úgy, mint jóságra és igazságra sóvárgó emberségükre. A Domokos Já-

A művelt olvasó, ha azt hallja: Flaubert, azt gondolja: *Bovaryné*. S még ezt: *Szalambo*, *Érzelmek iskolája*, *Szent Antal megkísértése*, *Három mese*, *Bouvard és Pécuchet*. És mivel elménk szívesen hivatkozik készen kapott fogalmakra, még hozzáfűzi: Gustave Flaubert mives mester, aggályos formaművész, az igényesség megszállottja.

Elemzés és közhely illetéknépp lépnek holtomiglan-holtodiglan házasságra, így születik a könyvtárnyi tanulmányból egyetlen kötelező érvényű ítélet. Flaubert? Úgy tetszett, mindent tudunk róla: s amit nem, az mellékes. Anekdota, elhanyagolható adalék. Néhány esztendeje, amikor Jean-Paul Sartre ama szándékát közölte, hogy könyvet ír Flaubert-ről, épp ezért hitetlenkedéssel vegyes várakozás fogadta bejelentését. Mert azt már mindenki tapasztalhatta, hogy Sartre nem hajlandó ismétlésekbe bocsátkozni: ha megszólal, mondandója van. De Flaubert-ről? Éppen Flaubert-ről? Mi újat lehet még a *Bovaryné* írójáról mondani?

Most itt a könyv. És Sartre, aki már eddig is jó néhányszor meglepett bennünket, ezúttal sem okozott csalódást. A szokványostól eltérő, minden előítéletnek fittyet hányó tanulmányt írt Flaubert-ről.*

Flaubert-ről? Természetesen, róla. Akkurátus szövegelemzések, tudós filologizálás, szavahihető életrajzi dokumentumok alapján. Am az ő Flaubert-je mégis más. Más és hiteles. Több, s egyszersmind kevesebb. Nem a művek mögé húzódo alkotó, hanem az alkotó művész. Nem az ópuszból kihántható jellem, hanem az ópuszt teremtő jellem fejlődéstörténete.

Sartre ugyanis nem a kultúrhistoriái tárgygya dermedt műre kíváncsi, hanem az íróra, pontosabban szólva arra a folyamatra: hogyan lett Flaubert-ből író. Mi kellett ahhoz, hogy Flaubert íróvá legyen. S még általánosabban: melyek az írói szemlélet egyetemesnek tekinthető feltételei?

Vizsgálódásához Flaubert-nél alkalmasabb alanyt aligha találhatott volna. Flaubert — akit néhány szakembertől eltekintve mindnyájan népszerű regényei és elbeszélései után ítélünk meg — ugyanis első remekét, a *Bovaryné*t, harmincöt éves korában adta közre, s addig egyetlen sort sem publikált.

Pedig rengeteget írt, elbeszéléseket, feljegyzéseket, gondosan fogalmazott leveleket, emlékiratokat.

Ez hát a talány. Miért lépett ilyen későn a nyilvánosság elé? Mire várt? Mi érlelődött benne? Hogyan jutott el az íróságig? Addig, amíg — Sartre megfogalmazása szerint — költőből művész lett? S egyáltalán: vannak-e az írói látásmódnak általános ismérvei? S amennyiben igen, mik azok?

A felidézett kérdések elől kényelmes volna kitérni, s a választ az esetlegességre hárítani azzal, hogy vannak korán kiteljesedő és későn beérő alkotók.

* Jean-Paul Sartre: *Flaubert*. Gallimard, 1967.

Sartre azonban alaposabb gondolkodó, tudja, hogy a véletlen és a szükségszerű, a partikuláris és az egyetemes játéka törvényeknek engedelmeskedik. Őt az igazság izgatja, mégpedig nem bármilyen igazság. Mert — miként írja — lehet igazság az ön-életrajz, az anekdota, az egyedi is. Amde a lényeg az, hogy „az igazság milyen szintről hangzik el“ — az emlékezés, a múlt, tehát a fikció, avagy a totalitás szintjéről. Az első esetben az író — mivel jövője nyugtalanítja — „elképzeli a múltját“, „magáról és mégsem magáról akar beszélni“, töprengő énjét áthárítja egy harmadik személyre, s ahelyett, hogy a teljesség tárgyiasítására törekednék, műveiben „az általánosított szubjektivitás egységét“ alkotja meg. Márpedig az én — bármilyen magas fokon — legfeljebb a művészt kiindulópontjául szolgálhat, „de még ezen a szinten is őszintétlen marad: először azért, mert csak a felületet szántja, és elkendőzi az ijesztő mélységeket... másodsorban azért, mert gondolatait jelent maró savként írja le, noha tudjuk, hogy nyugtalanságának legfőbb tárgya a jövő“.

Flaubert azonban — szövi tovább Sartre — akaratlanul épp a valóság és képzeletbeli közötti disztinkciót véti el. Felcseréli a kiindulópontot a céllal, az ábrázolás forrásait az ábrázolás mikéntjével. Mindössze esztétikai tévedés volna-e ez részéről? Korai levelei, feljegyzései azt tanúsítják, hogy Flaubert, miután kamaszos szenvedéllyel megpróbálja a teljességet egy mindent-meghatározó alapelemre, világot mozgató szenvedélyre redukálni, s miután hol a hiúságban, hol a kevélységben véli felfedezni a teremtő vágy rugóját, hamarosan ráeszmél kudarcára. Kudarc-élménye először a radikális pesszimizmus szakadékszélére sodorja, a „defenzív általánosítás“ módoszeréhez, a „regényességbe menekülés“-hez. De e szakasz nem tart sokáig. Flaubert nemsokára rádöbben, hogy csak akkor emelkedhetik fel az egyetemességig, ha előzőleg megismeri önmagát.

Az introspekció korszaka következik ezután, kettős értékű, kettős eredményű korszak. Flaubert ugyanis, mialatt görcsösen azt hajtogatja, hogy „a költészet kötelez“, őszinteség nélkül írni lehetetlen, s az önismeret a világ iránti fogékonyság elengedhetetlen feltétele, skrupulózus önvizsgálatával még szorosabban bezárkózik az egyedibe — épp abba, amiből ki akar szakadni.

Különös folyamat veszi ekkor kezdetét. Flaubert „fiktíven kitépi magát a világból“ azért, hogy „abszolút tekintettel“ pillanthasson a „dolgok és élőlények végtelenjére“, s kialakítson egy olyan erkölcsötől független, „de moralizált“ látásmódot, melynek segítségével „látványként“ vizsgálhatja a valóságot.

„A szép hasznosabb, mint a jó“ — jegyzi fel ez idő tájt Wilde-ra emlékeztető aforizmáját: s arról értekezik, hogy számára az irodalom elsődlegesen konstrukció, s a művészet arra való, hogy objektíválhassa világnézetét, önálló valóságot, kizárólagos produktumot teremtsen elemeinek szórványos felhasználásával. „E zord szemlélet — állapítja meg Sartre — hajlandó az emberről lemondani a műkedvéért“. Ez tökéletes elidegenedéshez vezet, „az emberek produktumaik produktumaivá lesznek, oly-

nos és Horváth Henrik fordításában megjelenő négy kisregény most a nagysikerű Horizont-sorozatban jut el az olvasóhoz. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Rényi Alfréd

Dialoguri despre matematică

Három rövid dialógust tartalmaz az immár román fordításban is megjelent könyv: a tudomány történetének oly kiemelkedő alakjai, mint Szokratész, Arkhimédész és Galilei értekeznek partnereikkel — magvasan és kivételes meggyőző erővel — arról, hogy mi is a matematika tárgya, helye a tudományok népes családjában, milyen elvi kérdésekben merül ki filozófiája, etikája, mi módon hasznosíthatók eredményei, s arról is, hogy miért nehéz és miért szép mégis a matematika értése-művelése. A fordulatos, klasszikus veretű replikák lépcsőjén szinte észrevétlenül emelkedik az olvasó a matematika magaslatára, ahonnan egészen láthatja, célját-hasznát elérheti, fejlődési távlatait betekíntheti. (Editura științifică, 1967.)

Werner Heisenberg

Válogatott tanulmányok

A kvantummechanika egyik megalapítója és máig is vezető tudósa könyvében bő válogatást ad a Fizika és filozófia című előző kötetéből, újraközzli A mai fizika vilásképe című tanulmányát, s közlésezi Az elemi részek elméletének mai helyzete című, Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen díszdoktorrá avatásán elhangzott előadását.

téka

Heisenberg e tanulmányokban saját felfogását ismerteti a fizika mai kérdéseiről és sok vonatkozásban az idealista filozófia befolyása alatt vizsgálja a kvantummechanika problémáit. Dehát végül is nem filozófus, hanem fizikus, akit kutatómunkájának speciális kérdései kényszerítenek arra, hogy filozófiai szakkérdésekre keressen választ. Számos művelődéstörténeti kérdést is érint, és utal a tudomány fejlődésének perspektívájára. (Gondolat, 1967.)

Collins Clear—Type Dictionary

Tíz évvel ezelőtt jelent meg először ez a főként iskolásoknak szánt angol értelmező szepszótár.

Azóta sűrűn, szinte évente kiadták, mindig átdolgozva, kibővítve az angol nyelv legújabb szavaival. Az 1967-es kiadás 30 000 szómagyarázatot tartalmaz; minden címszó kiejtését (igaz, nem a nemzetközi fonetikai átírással) és etimológiáját közli, megkönnyítve ezzel a szavak pontos megértését. A szómagyarázatok nem olyan részletezők és kimerítőek, mint az Oxford-szótárban, viszont könnyen érthető, világos szövegük lehetővé teszi a szótár használatát angolul keveset tudók számára is.

A kiegészítő rész pedig, mintegy hangsúlyozni akarva a szótár alcímét: „Értelmező szótár otthonra, iskolába és hivatalba”, általános tudnivalókat közöl; így az angolban használt idegen szavak és kifejezések magyarozatát, a legjelentősebb tudományos felfedezések listáját, a súly- és hosszértékeket. (London, 1967.)

annyira, hogy maguk e produktumok képezik majd az abszolút célt... s a művész feláldozza saját személyét művéért, azért, hogy a mű uralkodjék az emberek fölött, s rájuk kényszerítse belső esztétikai imperatívuszait.“

Az aszketikus lemondás tana és a hajdan felmagasztalt, irodalmi módszerként ünnepeelt görög doktrínája talál hát így sajátos módon egymásra. Ezután már csak az esztétikum előtti feltétlen hódolat következhetik, az elidegenedésben megnyugvó alázat, s az újabb vereség: fájdalmas felismerése annak, hogy az én konfrontáció híján hasztalan tör egyetemességre: az eredetiséget elérheti, mélységekig azonban nem hatolhat.

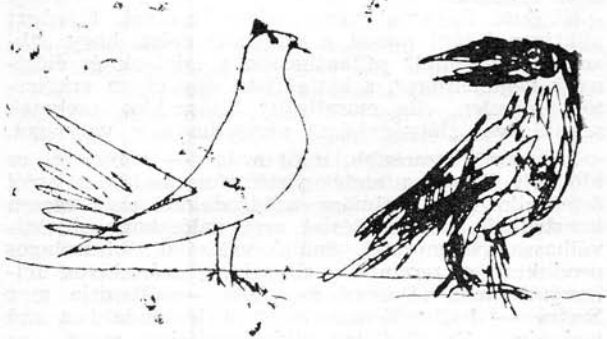
Idáig én Flaubert 1844 táján — állapítja meg Sartre —, ennyi kudarcra van szüksége, hogy megértse: „az eredetiség a mélységből fakad“, enélkül az igazság megreked a banalitás szintjén.

A felfedezés nyugtalansággal tölti el, megingatja kevély magabiztosságát. Három évig nem ír semmit. S aztán nekifog a *Szent Antal megkísértésének*. De ez már egy másik Flaubert lesz. Ez a Flaubert alárendeli személyét a műnek, és a lángészt megilletődicsfény helyett beéri a művész kötelező szorgalmával. „A munkával — fejezi be könyvét Sartre —, amely önmagában is hathatós kegyelem, s képtelenségében is a művész kiválasztottságát tanúsítja.“

Sartre könyvét csak leglényegesebb gondolatmenetében követhettük. Nem térhettünk ki méltatására, a szellemes-okos fejtegetések kibontására, s néhány olyan fenntartásunkra sem, melyek azt sugallják, hogy — mint szerzőnk valamennyi tanulmányhőse — ez a Flaubert is Sartre látomása, tulajdon világvilágának kikölcsozött változata.

Egy jelentős mű születésekor az öröm a szemérmes tisztelgés ruháját ölti fel.

Gera György

Plugor Sándor: Fehér és fekete

TALLOZÁS

A jövő tudományos kutatása

(*Contemporanul*, 1968. 5.)

Bármennyire paradoxonnak tűnjék is, a jelen egyik nagy problémája... a jövő — írja Valter Roman tanulmányrészletében. Nyugaton rohamosan növekszik azoknak a közgazdászoknak, szociológusoknak, politológusoknak, filozófusoknak, történészeknek a száma, akik azzal foglalkoznak, hogy miként alakul 20—30 év múlva Földünk különböző országaiban a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élet. Ennek kutatása ma már sok országban állami probléma. Vannak országok, ahol a 2000. esztendőig terjedő prognózisokat dolgoztak ki. Szemünk előtt egy új tudomány születik: az előre látás tudománya, a *futurologia*. Ez az új diszciplína a társadalmi prognózis törvényeit és módszereit vizsgálja. Rendelgetése, hogy az ember segítségére legyen a jelenkor nagy kérdőjeleinek megfejtésében.

A futurologia szorosan kapcsolódik egy másik, ugyancsak fiatal diszciplínához: a tudomány tudományához, a *scientológiához*. Ennek célja a tudományos szervezés, tervezés és vezetés elméleti alapjainak, a tudományos kutatás kedvező ütemét biztosító intézkedési rendszernek a kidolgozása.

Az egymással szoros kapcsolatban levő három új tudomány (a vezetéstudomány, a futurologia és a scientológia) közös hivatása: meggyorsítani azokat a társadalmat a fejlődés magasabb fokára emelik. Idevágóan egy sor nyugati tanulmányban az emberi társadalomnak a XX. század végéig — sőt egyes esetekben még azon túl is — történő fejlődésével kapcsolatos figyelemre méltó megállapításokkal találkozunk. E tanulmányok egyik fogyatékosága — noha prospektív gondolkozásról és dinamizmusról tanúszkodnak —, hogy a társadalmi szerkezetek elvi változhatatlanságának alapjaitól indulnak ki, mely szerint a tökéletes rendszer

korlátlan képességgel alkalmazkodik a társadalom aléptípményében bekövetkező gyökeres változásokhoz.

A szerző szerint ahhoz, hogy „meglássuk“ a jövőt és hathassunk rá, fel kell fedni a természettudományok különböző ágainak fejlődésében az objektív tendenciákat és figyelembe kell venni a fejlődés nyomán lehetséges társadalmi-gazdasági következményeket. Másrészt szükséges annak megállapítása is, hogy az emberiség érdekében miként lehet közvetlenül hatni a jövő alakulására, vagyis a tudomány milyen eszközeivel lehet hatékonyan befolyásolni alakulásának bizonyos irányait.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a természet- és műszaki tudományok területén viszonylag könnyebb a prognózisok felállítására, mint a társadalmi-gazdasági szférában. Ugyanakkor világos az is, hogy a szintetikus, általános prognózis nem lehet mechanikus összegezése a részlet-prognózisoknak. E tekintetben szükséges olyan megfelelő metodológia kidolgozása, amely lehetővé teszi a jövő alakulásában megfigyelhető tendenciák főbb minőségi változásainak előrelátását.

Merre tart a mai román regény?

(*Gazeta literară*, 1968. 3.)

A nagysikerű *Morometii* című regény második kötetének megjelenése alkalmából a *Gazeta literară* közli a szerző, Marin Preda és Eugen Simion irodalomkritikus beszélgetését a mai regény sorsáról, fejlődési irányairól. Joggal vetődött föl éppen ezzel a művel kapcsolatban a mai modern regény lehetőségeinek, sikereinek vagy bukásának a mérlegelése. Merre tart a huszadik századi regény? És milyen esélyei vannak? Van-e egyáltalán olyan olvasó, aki az állandó sajtó-, tévé- és filmszenzációk idején továbbra is irodalom-, sőt regénypárti marad?

Az világos, hogy ma már egyetlen író sem írhat — Saint-Simonhoz hasonlóan — tízezer oldalas memoárt azzal az igénnyel, hogy valaki el is olvassa azt. Mi tehát a teendő? „Mi az ereje egy írónak azokkal a szenzációs felfedezésekkel szemben, melyeket egy jól szervezett sajtó tökéletes gyorsasággal hoz az olvasók tudomására? — teszi föl önmagának a kérdést Marin Preda. — Számíthat-e még arra az író, hogy az olvasó végigolvas néhány száz oldalas kitalálást akkor, amikor a valóság minden képzeletet fölülmúl?”

Marin Preda szerint a mai regényről

háromféleképpen reagálhat erre a helyzetre. „Az egyik reagálási forma az, amikor az író hű marad a XIX. századi felfogáshoz, és egyszerűen kijelenti, hogy mindennek semmi köze a művészi alkotáshoz, azután pedig munkához lát, és továbbra is papírra veti képzeletének gyümölcsseit, mintha mi sem történt volna.“ Ez az álláspont nyilván életképtelen, mert csak történt valami, ami döntően megváltoztatta az író és a közönség viszonyát. A második reagálási formát a francia új regény írói képviselik, akik igyekeznek lemondani mindenféle „lélektani“, „szimbolikus“, „elkötelezett“ ábrázolási módról, és olyan műveket alkotnak, melyek — ennél fogva — bizonyos hiányérzetet keltenek az olvasóban. A harmadik út írói pedig azok, akik figyelembe véve a sajtóban és a dokumentumokban közölt hatalmas ismeretanyagot, lemondanak ennek a leírásáról, fölhasználva ugyanakkor mindezt egy széles körű művészi általánosításhoz. Mert a művészi próza ereje éppen az az általánosító képesség, mellyel sem az aktuális riportok, sem a szenzációs dokumentumok nem rendelkeznek. Olyan jelentős művek bizonyítják ennek az írói eljárásnak a hatékonyságát, mint Camus *Pestise*, Kafka *Pere* vagy Sartre regénye, *A fal*.

Es mi a helyzet a mai román regény-nyel?

„Ami a kérdést illeti — mondja Marin Preda —, a mai román regény ... bizonyos vámvédelemnek örvend. A mi olvasóink is mohón keresik a dokumentumokat, de nem mondhatjuk, hogy irodalmi lapjaink hasábjait korunk dokumentumai uralják. Ami pedig a televíziót illeti, nehéz volna azt állítani, hogy valamiféleképpen is fenyegeti az irodalmat. Kétségkívül, társadalmunkban szenzációs dolgok, szenvedélyes drámák, fölkavaró események történnek. Miért nem használja ki ezt minden regényíró? Akarom mondani, miért nem lehetünk tanúi e történelemhez kötött műfaj felvirágzásának? Valóban: merre tart a mai román regény?“

Szatellita-városok

(*Viața economică*, 1968. 5.)

A holnap urbanisztikája előtt az a kulcsprobléma áll, hogy összeegyeztesse a demográfiai növekedést és városi koncentrációs irányzatot a jövőbeli szupermetropolisok lakóterületének „szegénységével“. A koncentráció e jelensége olyan szociológiai és földrajzi stúdiumokat tesz

szükségessé, amelyek választ adnak, hogy miként oldhatók meg a városrendezés, valamint a nagyvárosok bonyolult gazdasági és lakásproblémái. Ilyen sürgető körülmények jegyében jöttek létre a szatellita-városok. Ezek kialakulása összetett és hosszas folyamat — állapítják meg cikkükben a szerzők (Ion Lețea és Cezar Popescu).

Eredetüket tekintve a szatellita-városok többfélék. Az egyik csoportba azok sorolhatók, amelyek régebbiek, mint az anyaváros, s ez utóbbi vonzásába kerülve gazdasági funkcióik átalakultak a központi város igényei szerint. Egy másik típust képviselnek azok a szatelliták, amelyek agrár-funkciójú falvakból váltak iparilag fejlett várossá. Újabb jelenség az, amikor a metropolisz túlszűfölt központi lakónegyedeinek tehermentesítését és a lakásvizonyok megjavítását célzó városrendezések során jelennek meg a szatellita-városok. Ilyen „hálósza-ba-városok“ találhatók London, Párizs, Stockholm és utóbb Nyugat-Németország egyes városai körül. A 100 000—200 000 lakost számláló szatelliták telepítésekor figyelembe veszik a rendelkezésre álló szabad területeket, az összekötő utakat a metropolisz központjától számított 30—40 km-es körzetben. Ilyenek London „new-town“-jai, új városai, például Basildon, Harlow) vagy Párizs II. — a párizsi agglomeráció keretében. Moszkva és Leningrád tehermentesítésének folyamata összefonódik az új városokban történő ipartelepítés jelenségeivel.

Amikor a sarkító város és szatellitái között levő terület teljesen vagy csaknem teljesen urbanizálódik: konurbációval van már dolgunk. A konurbációkból kialakult nagy városegyüttesekből jött létre a megalopolisz: az óriásváros.

Hazai magyar irodalmunk múltjának feltárásáért

(*Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1967. 2.)

Az irodalmi múlt feltárásának változatos formái vannak jelen hazai magyar nyelvű akadémiai folyóiratunk legújabb számában. Ezt szolgálja Sóni Pál tanulmánya (*Az avantgarde-irányzatok értékelése a Jövő Társadalmában és a Korunkban*), mely a szerzőnek a kérdés egész sor összefüggését megvilágító tanulmányai sorába illeszkedik bele; ezt Ficzy Dénesnek *Ady*, „*A Holnap*“ és a „*Nyugat*“ *Aradon* című, gazdagon dokumentált közleménye; s ehhez szolgál új

adatokkal Engel Károlynak és Kocziány Lászlónak az adattári részben megjelenő egy-egy közlése, hozzájárulva az Erdélyi Irodalmi Társaság múltjának, illetve a XVIII. századi marosvásárhelyi színház-szások kezdeteinak bővebb megismeréséhez.

A hozzájárulások jellege is eltérő, a választott témákhoz idomulva. Sóni Pál a marxista irodalomszemlélet felé tájékozódó két folyóiratnak a 20-as években megjelent tanulmányai, cikkei, reagálásai alapján az avantgarde körüli hazai eszmei tisztázódás problémáit kíséri nyomon, amely folyamat lényege ez irodalmi forradalom osztály-polarizációjának felismerése és lereagálása, az avantgarde-irányzatok művészi újításainak a proletariátus vezetete harc eszmei összefüggésében való beállítás. A kor európai proletárirodalmának eszmei tendenciáihoz kapcsolódó állásfoglalás bemutatása mellett képet alkothatunk íróink, kritikusainak szerepéről (a Gaál Gábor, Dienes László, Szentimrei Jenő, Szilágyi András, Bartalis János, Fábry Zoltán, Tamás Aladár, Déry Tibor, Hágy Gyula és mások írásainak vagy a körülöttük elhangzott véleményeknek ismeretében), s mindez közelebb hoz mind a vizsgált folyóiratoknak, mind pedig a bennük szereplőknek árnyaltabb megismeréséhez.

Ficzay Dénes gazdag adatanyagában érdekesen követhetjük nyomon a vidéki művelődés és a nagyhorderejű irodalmi megmozdulások termékenyítő viszonyát. Maguk a tanulmány középpontjában álló események mindössze néhány hónapot ölelnek fel Arad kultúrtörténetéből, de ezeken át lehetőségünk van felmérni e viszony mindkét vonatkozását: azt, hogyan indul meg „az ízlésre rakott békok” lezárásának folyamata a Maros parti városban, hogyan alakul ki Adyék érkezése körül egy, a város szellemi életét megpezsztítő kis tábor (amelynek további sorsával kapcsolatban Ficzay utal a két év múlva Aradon megjelenő *Jövőre*, távolabbi következményként pedig hivatkozhatnánk a bánsági irodalomban az 1920-as években jelentkező avantgard-kezdemenyésekre, Sóni Pál tanulmányaira e szakaszból.) De a feltárt események fontosak Ady és a *Nyugat* forradalmának ismerete szempontjából is, hiszen lehetőséget adnak mélységének és szélességének felmérésére.

Az irodalmi múlt ilyen részleteinek e tanulmányokban mutatkozó, alaposan dokumentált megvilágítása vezet az összképhez, hazai magyar irodalmunk közvetlen múltjának és távolabbi előzményeinek teljes feltérképezéséhez.

Etnográfia és „embertudományok”

(*Les lettres françaises*, 1217.)

Claude Lévi-Strauss, akit a francia strukturalizmus vezető alakjának tekintenek, és aki a Collège de France professzoraként szabad nevelői szöszékről hirdetheti elveit, megkapta a legmagasabb francia tudományos kitüntetést, a CNRS (A Tudományos Kutatás Országos Tanácsa) aranyérmét is. A kitüntetés ünnepélyes átnyújtása alkalmával Lévi-Strauss beszédet tartott, amelyből a francia folyóirat nyomán néhány szemelvényt közlünk:

„A strukturalizmus nem felelős azokért a visszaélésekért, amelyeket nevében oly gyakran elkövetnek. Akár nyelvészek, történészek, etnológusok vagyunk, mindnyájan jól meghatározott területeken dolgozunk. A helyesen alkalmazott strukturalizmus nem terjeszt valamilyen üzenetet, nincs birtokában olyan kulcs, amely minden zárat nyit, arra sincs igénye, hogy új világnézetet vagy akár az emberről szóló új elméletet fogalmazzon meg; óvakodik attól, hogy gyógymódokat vagy filozófiát alapítson.

Inkább dolgos mesterembernek tekintjük magunkat, akik túl apró tények fölé hajolnak ahhoz, hogy azok kiváltsák az emberi szenvedélyeket. Am ezeknek a tényeknek az értéke onnan származik, hogy ezen a szinten megragadva egykor talán pontos ismeret tárgyává válhatnak. Az embertudományok ígyvekeznek feltárni a társadalmi valóságnak olyan szintjeit, amelyekben nem lehetetlen feladat meghatározni és körülírni a jelenségeket, csökkenteni a változó tényezők számát és kiemelni a kombinációk és viszonylatok formájában kifejezhető állandó tényezőket, úgy, ahogy mi műveljük őket, s ezzel levonjuk azoknak a leckéknek a tanulságait, amelyeket a tudományos gondolkodás története ad nekünk.

De amint a tudomány sem születhetett volna meg, ha nem lépi át az érzékletes tapasztalat szűk határait, az ember tanulmányozása sem mérheti azt, hogy utolérje a tudományt, ha bezárkózna egy nyelv vagy egy nyelvcsoporthoz, egy társadalom vagy ama civilizáció határai közé, amelyhez tartozik, vagy pedig egy történelmi szakaszba, bármilyen hosszú legyen is az, amelyet a mi társadalmi vagy erkölcsi érdekeink mércéjéhez mérünk. Tehát nem paradoxon az a szándék, hogy az emberi jelenségekre azt a megismerési típust alkalmazzuk, amely a világ csak egy sarkában és egy nem is régi korszakban keletkezett, belátva, hogy az

ilyen megismerés számára az emberiség bármelyik töredéke kivételes tárgyként szolgálhat. Innen származik az etnológiának az a makacs igénye, hogy semmit se zárjon ki tanulmányaiból, mindabból, ami emberi.”

Leonardo da Vinci és a csapágy

(*The Burlington Magazine*, CX. 778.)

A Leonardo da Vinci-kéziratok nemcsak a művészeket, hanem a technikai tudományok képviselőit is bámulatba ejtik. Leonardo egyik tervrajza és a hozzá írt jegyzetek azt bizonyítják, hogy a reneszánsz e nagy tudósa olyan csapágy-rendszert talált fel, amelyről mindezeidig a technikai történészeknek fogalmuk sem volt. Ladislao Reti, a kaliforniai egyetem tanára, technika-történész, Leonardo da Vinci életének és műveinek világszerte elismert kutatója, erről a találmányról írt feltűnést keltő tanulmányt, miközben a Madridi Nemzeti Könyvtárban felfedezett s mintegy 700 lapot tartalmazó Leonardo-kézirat technika-történeti vonatkozásaival általában is foglalkozik. Reti a kéziratok tartalmi elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy „Leonardo da Vinci tervrajzainak tanulmányozása szükségessé teszi a mechanikai felfedezések történetében eddig elfogadott kronológia megváltoztatását“.

Amikor egy nagy csapágygyár igazgatósági elnöke megvizsgálta a Retitől közölt Leonardo-tervrajzot, csodálkozva vallotta be, hogy gyáruk először 1920-ban alkalmazott hasonló rendszerű csapágyat, és meg voltak győződve találmányuk eredetiségéről. A tervrajz azonban kétségtelenné teszi, hogy az elsőség Leonardót illeti. Reti tanulmányában megállapítja, hogy Leonardo rendszeresen elemezte azokat a „feltételeket és szerkesztési részleteket, amelyek a hasznos gépek ésszerű felépítéséhez vezetnek. Különösen érdekelte őt a surlódás kérdése, ami a fogaskerék és a csapágy esetében elkerülhetetlenül felmerül... és olyan megoldásokat ajánl, amilyeneket a modern technológia csak legújában alkalmaz.“ Ilyen például a csavaremelő s az anyacsavar.

A Leonardo da Vinci-kéziratok felfedezésének körülményei nem teljesen világosak. Jules Piccus, a massachusetts-i egyetem tanára azt állítja, hogy a madridi könyvtárban középkori balladák után kutatók, amikor ráakadt e kéziratokra. A madridi napilapok viszont azt írták, hogy a könyvtár a kéziratokat nemcsak katalogizálta, hanem Piccus megjelenése

előtt két évvel már ki is állította. E kérdéssel kapcsolatban Reti a következőket írja: „A Leonardo-kéziratokat véletlenül dr. Jules Piccus találta meg... és a könyvtár kéziratárának vezetője azonnal Madridba hívott... hogy hitelesítsem a felfedezést, és esetleg gondoskodjam annak megfelelő tudományos kiadásáról. Ilyen módon abban a nagy kiváltságban volt részem, hogy én voltam az első Leonardo-kutató, aki kezembe vehettem a csodálatos madridi kódexeket, Leonardo egyetlen, mostanig ismeretlen és kiadatlan írásának és tervrajzainak gyűjteményét.“

Füst Milán — a költők költője

(*Magyar Műhely*, 1967. 23—24.)

A nyolcvanéves költő, prózaíró és esztéta életművének akarta szentelni egyik különszámát a rangos „irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat“, amely köré a párizsi Atelier író-csoport is tömörült. (Az Atelier rendezésében került sor a múlt évben a fiatal írók nemzetközi találkozására, amelyen a román küldöttség is, Ana Blandiana-val tagjai között, részt vett.) Füst Milán halála azonban részben emlékezőssé, tisztelgőssé avatta ezt a különszámot, noha az „In memoriam“ cím alá gyűjtött írások (Papp Tibor, Tolnai Ottó, Bánfi Magda, Határ Győző versei, Cs. Szabó László Shakespeare-esszéje) mellett kitűnő elemző tanulmányok adják a folyóirat törzsanyagát. A szerkesztők — Weöres Sándor és Kaszák Lajos művét vállaló különszámaik után — nem is a szomorú eseménnyel indokolják vállalkozásukat, hanem a tanítványi szerep megvállalásával. Negyedszázaddal túlélve a *Nyugat* nagy alkotóit, Füst Milán „utolsó alakja volt annak az irányzatnak, amely irodalmunk reneszánszát teremtve meg, évszázadokra törvényt, normát szabott. Természetesen nem az ízlését, stílusát — de a magatartását, szorgalmát és kitekintését“ — olvassuk a bevezetőben.

A folyóirat első helyen közli Füst Milán 1951-ben, az Írószövetség pártszervezetének fölszólítására írt önéletrajzát, melyben nyomatékkal esik szó a költő 1918—19-es szerepléséről, többek között arról, hogy Ady elnöklelte alatt a Vörösmarty Akadémia ügyésze volt. Az ember és művész figuráját kelti életre Fenyő Miksa, Határ Győző, Paolo Santaricangeli, Gera György tanulmánya, majd Kozoca Sándor bibliográfiáját élővé varázsolva, következnek a részlet-elemzések, Füst Milán művének egy-egy terü-

letét véve bonckés alá. Bori Imre, Hanák Tibor, Nagy Pál, Bernard Noel, Márton László írásai sokoldalúan világítják meg a kérdéseket, most mégis a Lengyel Balázs vonzón megírt, okos tanulmányából idézünk, amely „a költők költőjéről” ad meggyőző portrét, Füst költészetét a magyar és egyetemes líra egészének fejlődésébe ágyazva bele.

„Líránk lassú fordulása az élményszerítéssel dolgozó úgynevezett objektív költészet felé, a legszemélyesebb mondanivalóval telített személytelen látomások gyakorisága, a filozófikus kérdéseknek mitológiát-újító vagy teremtő megformálása jól mutatják Füst kezdeményeinek továbbáramlását — írja Lengyel. — És mintha mindez éppen líránk legnagyobb vállalkozásaiban volna a legtöményebb. S ha e változó folyamatban Füst Milán továbbélése ma már nem tudatos vagy csak félig az, akkor olyan ő is, akinek jegyeit — észre sem véve — hordozza az utód.” Lengyel Balázs egy Berzsenyi — Füst Milán párhuzam lehetőségét villantja fel; vajon Füst életműve „nem egy felzaklatott, századunkba illő Berzsenyit idéz elénk?”

Computerek civilizációja

(*Le Nouvel Observateur*, 166.)

„Tény és való — írja Jean Jeoffroy a francia folyóirat hasábjain —, hogy államférfiak és szakértők egybehangzó véleménye szerint a computerek betörése századunk társadalmába az emberiség olyan átalakulását készíti elő, amilyen az első gépek megjelenése óta még nem volt.” Igaz, már több ízben, így például az autó vagy a telefon megjelenésekor is, szó esett a civilizáció új szakaszáról, de valóban: az atomenergián kívül (mely egész civilizációkat felszámolhatja) egyetlen felfedezés sem jár olyan következményekkel az emberiségre, mint a computer. E tézis illusztrálására törekszik a szerző. Emlékeztet többek között arra, hogy nem telik el egy hét, gyakran egy nap sem, hogy e berendezések újabb és újabb területekre be ne törnének, és alig húsz év alatt olyan fejlődést értek meg, amely egyedülálló.

Az 1944. augusztus 7-én született Mark I. („Bessie”), a még fogaskerekekkel és relékkel működő „monstrum-nagyapa” óta már több mint 50 000 „okosabb unoka” született (ma már a negyedik generáción dolgoznak), s e robbanásszerű fejlődés alapja az „elektronizálás”. Előbb az elektroncső (első nemzedék), majd 1958-ban a tranzistor (második), később a

miniatürizált áramkörök (harmadik nemzedék) voltak az elektronizálás alapjai, s ma már a negyedik — molekuláris — nemzedék előállításán dolgoznak. Hol vagyunk már a másodpercektől, amelyek a „Bessie” egy-egy matematikai műveletét fémjelezték! A harmadik nemzedék már nanoszekundumokban számol, s egy másodpercben körülbelül annyi nanoszekundum van, ahány másodperc harminc évben. „Nyolc századra lett volna szüksége Franciaországban annak a matematikusnak, aki ki akarta volna számítani a Concorde típusú repülőgép szárnyainak minden pontjára a légnomást keltezte feszültségeket. A computer mindezt egy óránál rövidebb idő alatt elvégezte.”

„Szuperagyakról van-e itt szó? — kérdi Jeoffroy —, melyek egy szép napon szuper-rendőrállamokat hoznak létre, vagy pedig olyan civilizáció felé viszik az emberiséget, amely mentesíti tagjait fárasztó és kellemetlen tevékenységek egész sorától?” Szerinte a computer nem csupán elektronikus számítógép. Annál sokkal több. Idezi egy nagy gyár kérését: francia megfelelőt keres a computer kifejezésére (az „elektronikus számítógép” kifejezést nem tartja alkalmasnak); ugyanis az *ordinateur*t sem tartja eléggé kifejezőnek. Majd emlékeztet arra, hogy e berendezések képességeit korántsem fejezik ki az „elektronikus”, „rendkívül gyors”, vagy „automatikus” jelzők. Nem a „hardware”, a „vasáru” a computer lényege. Mindez — vagyis a technika, maga a gép — csak eszköz. A „software” a „lágy portéka”, vagyis a gép logikája, programja, „nyelve”, egyszóval mindaz, ami hozzátartozik, de nem gépi, alkotja a lényegét, a computer lelkét, azt, ami több benne, mint elektronikus számítógép.

Nem az a döntő, hogy egy műveletet egymilliomod vagy milliárdad másodperc alatt végeznek el (bár ez is nagyon fontos), hanem az, hogy hány és milyen programot képes egyszerűen, egymást keresztezve, elvégezni — anélkül, hogy ezek a programok zavarnák egymást, milyen logikával szűri át ezeket a programokat, és hogy „tanul-e”, tud-e olvasni: és milyen nyelven... Egy kitűnő computer is alig jelent valamit olyannak a kezében, aki nem rendelkezik a „software” minden finomságával. „Olyan ez, mintha Stradivariust adnánk egy félkarú kezébe” — írja Jeoffroy.

Es a munkanéküliség, melyet a computerek széles elterjedése okoz majd? Válaszképpen, íme, Jeoffroy csattanós példája. Ha az Egyesült Államokban a bankműveletek elvégzésére nem vezetnék

be a számítógépeket, tíz év múlva minden húsz és negyven év közötti amerikai dolgozó a bank-szakmában tevékenykednek. Hasonló a helyzet a telefonhálózatnál, ahol csupán a számítetek bevezetése óvja meg az Egyesült Államok összes hölgyeit attól, hogy pár éven belül mindannyian telefonos kisasszonyokká váljanak...

Persze, ez túlzás. De legalább szemléletes.

A zene a pluralista tömegtársadalomban

(*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1967. 1—2.)

Siegfried Günther impozáns bibliográfiai apparátusra támaszkodó tanulmánya a XX. századi Németország (a világháború után csak az NSZK) zenei életét térképezi fel — a nem marxista zeneszociológia legkorszerűbb szempontjai szerint.

A szerző szerint a zenében nincs „fejlődés”, mert minden műalkotás öntörvényű egyed. A műalkotás társadalmi hatásának mikéntje az, ami fejlődik — különösen a jelenkorban, amikor a zenegépek a zene hatóterületét messze kiszélesítették. A zeneszociológus rendelkezésére álló adatok, minél mélyebbre nyúl a múltba, annál szegényesebbek. További negatív tényező, hogy a felmérés szempontjai még ma sem egységesek. Mégis, tanulmánya második fejezetében a szerző egy sereg átfogó statisztikát reprodukál: a német opera- és hangversenylátogató közönség számbeli alakulására, életkor és foglalkozás szerinti megoszlására, a hangversenyműsorok korstílus és műfaj szerinti összetételére vonatkozólag. Ezek a kimutatások — esetenkénti hiányaik és a túlságos sommázás ellenére is — érdekesek és tanulságosak a szociológiában kevésbé jártas zenei érdeklődésű olvasó számára is. A korunkban egyes számúvá jelentékenyedett technikai eszközök — rádió, lemez, televízió — kihatását vizsgáló statisztikák teljesebbek, és előbbieknél valóságosabb következtetésekre adnak alkalmat.

E „nyersanyag” felsorakoztatása után a szerző a fogyasztók három sajátos rétegének megfelelően három „szektorra” osztja a zenei életet. A „Populármusik” fogalma napjainkban a népszerű dal és a sláger mellett a mindenféle dzsesszt, a teljes operettirodalmat és a népszerű operarészleteket is felöleli, sőt olyan „komoly” zenei alkotásokat is, mint például Mozart *Kis éji zenéje* vagy a *Halleluja* a *Messiás*ból. Ez a zene ma az egész társadalmat előzönlí. A zenei élet

középpontjában a hagyományos, polgári opera- és hangversenyélet áll. E „szekundér” szektor fogyasztói köre ma is meg lehetőségen szűk, de állandóan bővül, főleg a nagyvárosokban. Korunkban e két hagyományos kategória mellett egy harmadikat is tekintetbe kell venni: az avantgardista zenét és híveit. A szerző szerint az a három szektor a társadalom valamennyi rétegét átfogja — osztály-, vagyoni és foglalkozásbeli különbség nélkül, ami azt jelenti, hogy osztályjellegű zene ma már nincs is...

A nyilvánvalóan nem marxista tanulmány széles látószögű képet nyújt a nyugatnémet zeneszociológia célkitűzéseiről és jelenlegi állásáról, s elsősorban *mint ilyen* dokumentumértékű.

Újságírás és irodalom

(*L'Europeo*, 1968. 2.)

Hemingway egy olaszra fordított riportgyűjteményével kapcsolatban Carlo Bo felveti az irodalom és az újságírás kapcsolatainak kérdését. Pontosabban mindenekezt azt, hogy szabad-e neves írók munkájának melléktermékét, újságcikkeiket és riportjaikat haláluk után összegyűjteni és kiadni. Arra emlékeztet ugyanis, hogy maga Hemingway különbséget tett az „elrepülő szavak” és a „maradandó szavak” között.

„Nem vonjuk kétségbe — írja Carlo Bo — a könyv kiadójának, William White-nak azt a megjegyzését, hogy az író e lapok közül sokat felhasznált műveiben. Miután azonban megmondottuk ezt, figyelmeztetni szeretnők azt az olvasót, aki esetleges szenvedélyes tisztelője a nagy amerikai írónak, hogy e könyvben valóban sok érdekes vonatkozással ismerkedhet meg, amelyek kiegészíthetik az íróról kialakított kissé merev elképzeléseket. Olyan elemekről van szó, amelyek az újságcikkekből — azok természeténél, rögtönzött és kidolgozatlan jellegénél fogva — meríthetők. Így az olasz olvasót valóban sok tanulsággal gazdagítja a könyv Olaszországban írott cikkeket tartalmazó része. Például a genovai konferenciáról szóló tudósítások, vagy Mussolini portréja. Ezek kiegészíthetik Olaszországnak azt a képét, amelyet Hemingway olasz témájú szépírói művei adnak. A gyűjtemény legértékesebb részének a spanyol polgárháborúról szóló cikkek tűnnek. Véleményem szerint ekkor érte el Hemingway írói érettségét, és így már képes volt arra, hogy a gyűlékony anyagot kockázatok nélkül dolgozza fel.”

Szükség van-e az Ember Intézetére?

(*Lityerturnaja Gazeta*, 1967. 37; 42; 47.)

Az embert tanulmányozó tudományok mai fejlettségi foka sokak véleménye szerint időszerűvé teszi egy olyan szervezési központ létrehozását, amely az antropológia, biológia, filozófia, pszichológia és még számtalan más tudomány ilyen irányú munkájának koordinálását elvégezné, az emberkutatás általános metodológiáját és programját kidolgozná. Párizsban létezik egy ember-múzeum, a Szovjetunióban, sok európai országban, Amerikában hatalmas antropológiai intézetek és laboratóriumok működnek, de olyan intézmény, amely az emberről szóló egységes tudomány megteremtését tűzné ki feladatául, még nem jött létre.

A moszkvai hetilap rendezte kerekasztal-vita azt bizonyítja, hogy a megkérdezettek többsége elérkezettnek látja az időt az ember tudományos megismerése egységes stratégiájának kidolgozására. A legalaposabb indoklást B. G. Ananyev akadémikusnak a vitához kapcsolódó cikke nyújtja. Hivatkozik 130 olyan diszciplínára, amelyek 49 probléma köré csoportosulva az embert tekintik kutatásuk tárgyának. Java részük az utóbbi évtizedekben született, mint az *ontobiológia* (az életkori sajátosságok morfológiája, fiziológiája és biokémiája), a *szexológia* (a nemi eltérésekkel és a szexualitással foglalkozó tudományág), a *konstitucionális antropológia* (a testalkat típusairól szóló tanítás), a *magasabbrendű idegtevékenység tipológiája*, a *differenciális pszichológia* (az egyéni-pszichikai sajátosságokat tanulmányozó tudomány) és mások. A természettudomány területén a specializálódás az emberi élet egyes szakaszainak a kutatására összpontosul. A társadalomtudományok területén is számos új diszciplína jött létre, mint pl. a *szemiotika* (a nyelvi és másfajta jelrendszerek általános elmélete), az *axiológia* (az élet és a kultúra értékeiről szóló tanítás), a *heurisztika* (a kutatás logikai eljárásainak, a felfedezés pszichofizikai mechanizmusainak vizsgálata) és így tovább. Az emberi haladás e jelenségeinek óriási a fontosságuk, ugyanakkor ez a nagyfokú differenciálódás az ember egészére vonatkozó ismeretek széttagoltságának a veszélyét is magában rejtí, amit a tudományos fejlődés programjának kidolgozása kiküszöbölhetne. Ezért olyan nagy jelentőségű az egymással határos tudományok integrálása. Hasonló szintetizálásra Helvétiustól, Feuerbachtól kezdve

már a múltban is történtek kísérletek; a szovjet tudományos életnek gazdag előtörténete van e vonatkozásban, és a többi szocialista országban is jelentős eredményeket érnek el a szociológia, pszichológia, a természettudományok, a filozófiai antropológia és más tudományágak összehangolásában. Közel az idő, véli Ananyev, amikor megvalósulhat Marx és Engels jóslata, hogy a jövőben a természettudomány és a humán tudományok egy egységes tudománnyá: az ember történelmi természettudományává fognak összeolvadni.

A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy szükség van az Ember Intézetének felállítására a Szovjetunióban. Egyikük számára sem kétséges, hogy a mai tudomány elsőrendű feladata azt tisztázni, hogy mi is az ember. Ezen túlmenően azonban eltérőek a nézeteik az ember mai fogalmának a meghatározása kapcsán. G. P. Scsedrovickij filozófus M. M. Geraszimov antropológussal vitázva a homo sapiens, a biológiai értelemben vett embert megkülönbözteti az emberiség rendszerének elemeként felfogott embertől, aki magában foglalja a környező bonyolult világhoz való viszonyulást is. A biológiailag szervezett anyagot ma már nem tekinthetjük kizárólagos feltételnek: ha a primitív embernek mindkét kezét levágták volna, megszűnt volna ember lenni, de ma már rövidesen a szívet és a tüdőt is pótolni lehet, és nincs messze az idő, amikor a tudomány az agykéreg felett is átveszi az uralmat. A mai homo sapiens tehát gépek, algebra, geometria nélkül nem is lehet ember. Az összes létező tudományok az embert vagy szervezetként, vagy egy rendszer elemeként, vagy pedig mint személyiséget vizsgálják.

N. Sz. Atarov író tiltakozik azellen, hogy a megalakítandó intézetben az embert modellként kezeljék. Ő azt a nézetet képviseli, amely szerint a személyiség fejlődése, az élő és élettelen természettel való kapcsolatának az alakulása, a bensejében végbemenő drámai munka emberi mivoltának harmonizálására — állati ösztönei és reflexei ellenére —, az etikai és esztétikai úton történő harmonizálás nem történhet absztrakció útján, márpedig a modellálás ide vezetne.

N. I. Nyepomnyascsaja pedagógus a vita során arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberről szóló egységes tudomány nem tekinthetjük a többi tudomány egyszerű összegének: ki kell dolgozni a tudományos kutatásnak egy külön területét, amelynek meglegyen a maga sajátos tárgya.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

A Kozmosz gondolkodó lényei és a — humánium

(Levél a szerkesztőséghez)

Mint lapjuk régi olvasója nagy érdeklődéssel olvastam a *Korunk* 1967. 12. számát. Különösen megragadott az az érdekes tanulmány, amely a lap Summa technologiae rovatában jelent meg Weismann Endre tollából. A szerző sok mélyértelmű gondolatot vet fel, és idézi Marx György álláspontját az új tudományos feltevések egyik, a fantasztikum határát súroló s már-már a megvalósulás felé tartó eredményéről, a kozmikus információcseréről. Ezek a gondolatok feltétlenül arra készítetnek, hogy nyílt levélben reflektáljak rájuk.

Véleményem szerint a végtelen világegyetemet benépesítő gondolkodó lények legvalószínűbb általános sajátossága a „humanizmus“, természetesen a humanizmus szón a földinél általánosabb kifejezést értek, amilyen például a gondolkodó lények egymásról való gondolkodása, kölcsönös tisztelete, egymás irányában megnyilvánuló segíteni akarása. Enélkül a gondolkodó lény sívár, egysíkúan beprogramozott kibernetikai automata, az érzelmek teljes hiányával. Ez azonban veszélyes és elfogadhatatlan álláspont, hiszen hasonló elképzeléssel terjesztette ki a Pentagon a háborús usztitást a Kozmoszra. A reakciós Earle Ubell szerint „olyan világegyetemben élünk, amelyben mindenki lesben áll, és senki sem válaszol. Bárki, aki jelt bocsát ki az űrbe, katasztrófának teszi ki magát“. Izolacionista törekvéseknek ad hangot Teller Ede, a H-bomba atyja is. Szerinte az emberiség olyan bolygón él, mely galaxisunk egyik „külvárosában“ van, és információcseréje egy, a galaxis központjában elhelyezkedő szupercivilizált bolygó gondolkodó lényeivel tragikus kimenetű lehet, mivel a magasabb fejlettségű civilizáció elpusztítja az alacsonyabb földi civilizációt. A létért való küzdelemnek kozmikus méretű igazolása ez, mely azonban a tudomány és józan ész fényében szétfoszlik (L. L.: *Polgári kísértetek kozmikus kalandjai*. *Korunk*, 1962. 7—8).

Innen már csak egy lépés vezet ahhoz az elferdített logikájú állásponthez, amelyben az egyik nyugati diplomata a teljes leszerelés ellenérveként egy fenyegető Mars-invázió veszélyének lehetőségét használja fel.

Mennyivel humánusabb úgy elképzelni ezt a kozmikus méretű információcserét, mint a földi tudomány eddigiekben elképzelhetetlen méretű fejlődési szakaszát, melynek ütemét az idősebb bolygók lakóitól kapott tudományos információk határoznák meg.

Bármely bolygó gondolkodó lényeiének fejlődése csak mint e lények „kollektív, társas“ fejlődése tétélezhető fel. Csak ily módon valósulhat meg az anyagi javak előállítás, a termelés, mely nélkül fejlett civilizáció elképzelhetetlen. Ez a fejlődés egyben az egyén érzelmi, emocionális, egyszóval pszichikai fejlődése is, és olyan tulajdonságok megjelenését és domináló jellegűvé válását eredményezi, mint a kölcsönös segélynyújtás, egymás tisztelete, egymásról való gondoskodás, a közösséggért végzett munka.

Feltételezzük, hogy az élet-gyanús Tau Ceti és Epsilon Eridani népei a segíteni kész öregebb testvér szeretetével terjesztik és magyarázzák civilizációjuk tudományos tényanyagát a fiatalabb földi civilizációnak. Nem az „Első Nép“ — a többi legyőző civilizátor — szerepében, hanem a „mindent a gondolkodó lényekért“ elv alapján, mint bölcsőbb tagja a Kozmoszt benépesítő gondolkodó lények nagy családjának.

Természetesen tudományos igazolását adni ezeknek az elképzeléseknek jelenleg még nem lehet, azonban a paleo-asztronautika jelenleg még vitatható felfedezései is többek között (a Himalájában talált diszkoid lemezek hieroglifjeinek megfejtése) ezt látszanak igazolni.

Marosvásárhely, 1968. január

Czégény József
egyetemi tanársegéd

S u m a r

*** Aici și acum	307	<i>Herédi Gusztáv</i> : Autoturismul și cultura	407
<i>Kabán Ferenc</i> : Metamorfoza învățămîntului nostru	309		
<i>Kántor Lajos</i> : Literatura universală — sarcini și moștenire	316		
<i>Vajda György Mihály</i> : Comparatismul în literatura europeană	318		
<i>Constantin Cubleşan</i> : Exemplu, modă, tradiție în literatura română	322		
<i>Dávid Gyula</i> : Posibilități în literatura comparată	326		
<i>Csehi Gyula</i> : Al treilea titan rus	334		
<i>Veress Zoltán</i> : Horațiu și epoca atomică	337		
<i>Bodor Pál</i> : Jurnal de atelier cu toane	339		
<i>Szilágyi Domokos</i> : O plimbare în jurul lui Mr. Eliot	345		
<i>Thomas Stearns Eliot</i> : Poem dramatic (în ungurește de Szemlér Ferenc)	348		
<i>Tóth István</i> : Obiectivarea la Jean Follain	357		
<i>Jean Follain</i> : Versuri (în ungurește de Tóth István)	358		
<i>Nicolae Ciovârncu</i> : Gîndirea economică și rezultatele din întreprindere	361		
<i>König Miklós</i> : Conducerea în cooperativele agricole de producție	365		
<i>Kecskés József</i> : Folosirea mașinilor în birou	371		
<i>Jordáky Lajos</i> : Recitindu-l pe Titulescu	376		
<i>Ernst Fischer</i> : Omul deformat	380		
<i>Bretter György</i> — <i>Rácz Gyözö</i> : Speculație creatoare	387		
<i>Feszt György</i> : Medicamente și biologia moleculară	394		
<i>Kovács János</i> : În vizită la Brassai	402		
		VIATA INTERNAȚIONALĂ	
		<i>Farkas László</i> : Pace, securitate, progres	410
		<i>Mihálka Zoltán</i> : O sută de zile și ce urmează	414
		<i>Jean-Paul Sartre</i> : Judecată severă	420
		TRIBUNA	
		<i>Tóth Sándor</i> : De ce „didactic”? De ce „aproape pozitivist“?	427
		TINERET — EDUCAȚIE	
		<i>Beke György</i> : Pe marginea discuției despre ortografia maghiară	429
		<i>Tuzson Erzsébet</i> : Stimularea fanteziei în școală	432
		RECENZII	
		<i>Gáll Ernő</i> : Despre utilitatea filozofiei	436
		<i>Bogdan Stugren</i> : Structura în biologia modernă	439
		<i>Bodor András</i> : McLuhanismul — filozofia și istoria pop în America	443
		<i>Faragó József</i> : La descifrarea unui basm asirian scris cu litere cu-neiforme	450
		<i>Gera György</i> : Viziunea lui Sartre — despre Flaubert	454

NOTE

*** Academicianul Constantin Daicoviciu la 70 de ani 406

REDACTORI — CITITORI

Czégeni József: Ființele gînditoare din cosmos și umanismul 464

CRONICĂ, BIBLIOTECĂ,
REVISTA REVISTELOR

Hazai szerzők új könyvterméséből

BANULESCU, ȘTEFAN: Férfipróbák telén. Fordította **DÁVID GYULA**
(novellák)

BARTALIS JÁNOS: Versek

CHERESTEȘIU, VICTOR: A balázsfalvi nemzeti gyűlés 1848. május 15–17. Fordította **BENKŐ SAMU**

MARTON LILI: Mákszemország. **SOÓ ZÖLD MARGIT** rajzaival
(történetek, mesék)

MOLTER KAROLY: Szellemi beháború (tanulmányok, cikkek, kromkik)

NAGY OLGA: Madár kék mezőben (ifjúsági regény)

Dr. NYISZLI MIKLÓS: Orvos voltam Auschwitzban. **MÉLIUSZ JÓZSEF** előszavával (emlékirat, III. kiadás)

PALOCSAY ZSIGMOND: A Nagyelefánt. **PLUGOR SÁNDOR** rajzaival (vadászmesé)

PALOCSAY ZSIGMOND: Kakukkfuvola (versek)

ROBOTOS IMRE: Szárnybontás (elbeszélő meditáció)

SAHIGHIAN, ALEXANDRU: Az aranyisak. Fordította **TOLNAI GYÖRGY** (regény)

*

ISKOLAI KÖNYVTÁROSOK FIGYELMÉBE: a Korunk 6–6 számát félévenként a megfelelő tartalomjegyzék csatolásával szíveskedjenek átírni a folyóiratállományból a könyvtári jegyzékbe, hogy a sorozat a könyvtárban utólag is mindenkor a tanszemélyzet és a tanuló ifjúság rendelkezésére álljon.

Azokat az iskolai könyvtárakat, melyek a Korunk évfolyamait gondosan megőrzik, levélbeli kérésre szívesen látjuk el félévi karton fedőlapokkal.